

Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті

Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Kazak-Türk Üniversitesi

**Международный казахско-турецкий университет имени Ходжи Ахмеда
Ясави**

Khoja Akhmet Yassawi International Kazakh-Turkish University

ЖАС ҒАЛЫМ

*Студенттердің XXXI ғылыми-теориялық конференциясының
материалдары*

GENÇ BİLİM ADAMI

XXXI. Bilimsel-Teorik Öğrenci Konferansı Bildirileri

МОЛОДОЙ УЧЕНЫЙ

Сборник материалов XXXI научно-теоретической конференции студентов

YOUNG RESEARCHER

Proceedings of XXXI Scientific-theoretical conference of students

Түркістан-2023

Редакциялық алқа мүшелері:

П. Баттал, Э. Идрисова, П. Пилтен, А. Ошибаева, Х. Масадиков, А. Балтабаева

Yayın Kurulu üyeleri:

P. Battal, E. İdrisova, P. Pilten, A. Oşibaeyeva, H. Masadikov, A. Baltabayeva

Члены редакционной коллегии:

П. Баттал, Э. Идрисова, П. Пилтен, А. Ошибаева, Х. Масадиков, А. Балтабаева

Members of Editorial board:

P. Battal, E. Idrisova, P. Pilten, A. Oshibaeyeva, Kh. Masadikov, A. Baltabayeva

«Жас ғалым». Студенттердің XXXI ғылыми-теориялық конференциясының материалдары. – Түркістан: Тұран, 2023 жыл. – 166 бет.

“Genç Bilim Adamı”. XXXI. Bilimsel-Teorik Öğrenci Konferansı Bildirileri. – Türkistan: Turan, 2023. – 166 sayfa.

«Молодой ученый». Сборник XXXI научно-теоретической конференции студентов. – Туркестан: Туран, 2023 год. – 166 стр.

“Young reseacher”. Proceedings of XXXI Scientific-theoretical conference of students. – Turkistan: Turan, 2023. – 166 pages.

«Жас ғалым» ғылыми мақалалар жинағына «Студенттердің XXXI ғылыми-теориялық конференциясында» жүлделі орын алған университетіміздің білім алушыларының еңбектері енгізілді. Ғылыми зерттеумен айналысуға қызығушылық танытқан студенттеріміздің алғашқы ғылыми еңбектері Республикалық байқауларға ұсынылды.

«Genç bilim adamı» bildiriler kitabı «Öğrencilerin XXXI. bilimsel-teorik konferansında» dereceye giren çalışmalardan oluşmaktadır. Bilimsel araştırma yeteneklerini geliştirmeyi hedefleyen öğrencilerimizin bu çalışmaları Ulusal bilimsel yarışmalara da gönderilmiştir.

В сборник статей «Молодой ученый» включены труды обучающихся университета, занявшие призовые места в «XXXI научно-теоретической конференции студентов университета». Научные труды студентов и магистрантов, интересующихся научными исследованиями, представлены на республиканские конкурсы.

The conference proceedings «Young reseacher» includes the scientific papers, which were awarded in «XXXI Scientific-theoretical conference of students» of the University. Scientific papers of students aimed at research works were presented at Republican competitions.

A. YERIKKYZY

Student of the FAD-011F group
of Khoja Akhmet Yassawi International Kazakh-Turkish University

Supervisor: PhD, senior lecturer Z. Duisembekova

THE ART OF TRANSLATION IN CULTURE

Abstract. The article describes the history, the difficulties, and the process of development and the current importance of translation in culture. The article also talks about the revival of translation studies in different areas of Kazakh culture. In addition to being one of the most important areas of translation studies, it also plays an important role in the establishment of inter-cultural communication and the recognition of any country's culture. It is clear that translation is not simply a system, limited to the translation from one language to another, but an area that includes culture within the framework of beliefs, traditions, faiths and norms.

Keywords: translation, Culture, contact with cultures, modern culture, cultural differences, Kazakh translation studies.

Аңдатпа. Мақалада мәдениеттегі аударманың шығу тарихы, қиындықтары, оның даму үрдісі мен қазіргі кезеңдегі маңыздылығы айтылады. Сондай ақ, қазақ мәдениетіндегі аударма ісінің әртүрлі салаларында жанданып келе жатқаны туралы да қозғалады. Аударма ісі – қазіргі таңдағы маңызды саланың бірі болуымен қатар, мемлекеттер арасында байланыс орнатумен, кез-келген елдің мәдениетімен танысуда да рөлі зор. Аударма тек бір тілден екінші тілге аударумен шектелетін қарапайым жүйе ғана емес, сенім, салт-дәстүр, ұстанымдар мен нормалар аясындағы мәдениетті қамтитын сала екендігін айқындайды.

Кілт сөздер: аударма, мәдениет, мәдениеттермен байланыс, қазіргі заман мәдениеті, мәдени айырмашылықтар, қазақ аударма ісі.

Özet. Makalede kültürde çevirinin tarihi, zorlukları, gelişim süreci ve günümüzdeki önemi anlatılmaktadır. Ayrıca çeviri çalışmalarının Kazak kültüründe çeşitli alanlarda yeniden canlanmasından da bahsediyor. Çevirinin en önemli alanlardan biri olmasının yanı sıra devletler arası iletişimin kurulmasında ve herhangi bir ülkenin kültürünün tanınmasında da büyük rolü vardır. Çevirinin sadece bir dilden başka bir dile çeviri ile sınırlı basit bir sistem olmadığı, kültürü inançlar, gelenekler, inançlar ve normlar çerçevesinde içeren bir alan olduğu açıktır.

Anahtar Kelimeler: Çeviri, Kültür, Kültürlerle temas, Modern kültür, Kültürel farklılıklar, Kazakça çeviri çalışması.

Аннотация. В статье рассказывается об истории, трудностях, процессе развития и современном значении переводческого дела в культуре. В статье также говорится о возрождении переводоведения в различных областях казахской культуры. Помимо того, что это одна из важнейших областей переводческого дела, он также играет важную роль в налаживании межгосударственного общения и признании культуры любой страны. Понятно, что переводческое дело – это не просто простая система, ограничивающаяся переводом с одного языка на другой, а область, включающая культуру в рамках верований, традиций, верований и норм.

Ключевые слова: переводческое дело, культура, контакт с культурами, современная культура, культурные различия, казахское переводческое дело.

The most important function of language is communication. Through language, we understand other people and exchange ideas. The question arises, why do we need to know the languages of other countries? Can't we only communicate in our language? It's like people on an island without communication. For example, if several groups of people live on a desert island without any interaction with other people, they are likely to be several hundred years behind the people who are familiar with other cultures. If one country does not interact with other countries and is not interested in their culture, its language, knowledge, technology, economy and even history and future will lag. Of course, it would be impossible to show other people their daily life, history, food, music and places of interest without the help of translation. As we know, language is also an integral part of the culture. Language is not only a tool of communication but also a means of conveying thoughts and interaction. In order to communicate with another culture, we need to know languages. This is where translation can help you. However, it is not enough to know languages professionally if you do not have an understanding of world culture. If language helps you communicate with people, culture helps you maintain that contact. The transformative process that helps people who speak different languages exchange information, understand each other's points of view and maintain healthy communication is translation. This again comes down to bringing cultures closer together and bridging the cultural differences that may have existed. Is there a link between culture and translation? Culture and translation are closely related. The importance of translation in culture and language is high because it moves the wheel forward to improve communication between the two parties. Culture is a science and a body of human knowledge, beliefs and norms of behavior that we internalize and then pass on to future generations. The word culture comes from the Latin 'colo ere' which means, "to cultivate". The Roman orator Cicero introduced the concept of culture by "cultivating the soul", applying an agricultural metaphor to the development of the soul as a philosophical category.

The entire history of humanity can be seen as a history of clashing societies. Translation has risen and evolved in the same way as the culture of humanity. The history of translation generally goes back to ancient Egypt, which maintained trade contacts with surrounding societies. There is no evidence for the existence of interpretation in the pre-Egyptian period, so the history of translation begins with Egypt and Mesopotamia, for it is there that civilization in the legitimate sense of the word rises and forms: there the writing begins, with which the history of civilized society begins. Throughout history, Egypt has come into contact with foreign-speaking peoples. In fact, interpretation was initially carried out as needed. As world contacts developed, the need for skilled interpreting arose. Today, thanks to research in the writings of ancient Egypt, we find the word "s", which Egyptologists translate as "interpreter". Most inter-lingual and inter-translation contacts are with religious dialects such as the Sumerians and Akkadians. There is also speculation that after the conquest of Egypt by Alexander the Incredible there was a need for interpreters from the Greek language. The fifth century BC Greek historian. Herodotus wrote that there were interpreters from the Greek language in Egypt. Herodotus wrote that there were seven different castes in Egypt: priests, warriors, shepherds, swineherds, unimportant merchants, dragoons (interpreters) and helmsmen [1, p. 365].

The contrast between civilizations and their development led to a division of culture into "Eastern" and "Western". The problem of translating works from different cultures is related to the differences between cultures in society. If we pay attention to the words "East" as well as "West", it has nothing to do with a topographical judgement but juxtaposes it with types of civilizational understanding of society. Over time, the notion of a division of cultures into East and West has taken root in Europe. We know that before the Islamic period there were schools of translation, called "Buildings of Wisdom", which translated into language all readily available words from surrounding civilizations. Such translation centers operated in Bukhara and Baghdad, which had the richest ancient libraries. The richest and with valuable historical and cultural books was the Library of Alexandria. However, many records were lost after it was burned. Most interestingly, many of the records that remained after the fire were from an ancient language, translated in a European

manner and not from the original, but from Arabic. It has long been proven that translation has a special place in history. However, translation theorists and practitioners are concerned about one problem. That is, there is a big question here about the quality of the translation and the relationship between the translation and the original. Many valuable manuscripts, literature and records of most translations of historical value were distorted during the translation process. The most translated book is the Bible. It is also the most criticized translated book. When translating religious scriptures and books, distortion of the meaning of words can lead to the undermining of beliefs and misunderstanding of one culture. The main document of Middle Eastern culture, the Koran, unlike the Bible, has not been translated into foreign languages at the initiative of Muslims [2, p. 67–68].

Translation is an integral part of the culture. Translation emerged with the emergence of language. At first, it was not perceived as a separate science and was only used for communication. Since then, people have realized that a lot can be achieved with language. Knowledge of the language has given many opportunities for people. It paved the way for trade, transport, learning, exchange of knowledge and good relations with other countries. Culture is philosophy, psychology, politics, history and literature. In fact, culture is an intermediary between cultures. However, there are many facts about the role of translation in culture and its impact on humanity. In history, before the advent of writing, translation was only an oral version between countries. Thus, the advent of writing influenced the emergence of translation. Even in the past, translators took the culture of other countries into account when translating. Because there were many misunderstandings and problems when translating materials, and communicating between countries. As an example, one work of Shakespeare took a lot of effort and time. The plot of Michelle Williams' Shakespearean play takes place in France. However, Shakespeare did not consider the cultural context and speech. Shakespeare's play did not appeal to the French; on the contrary, it was harshly criticised. Shakespeare's big mistake was to show the aristocrat as a sinner and extrapolate to all people, who were treated very respectfully in France. There were many such cases. Even the smallest detail affected the author's entire work [3, p.56].

The English ethnographer Edward Taylor gave the very first definition of the term culture. He said culture is complex and includes knowledge, beliefs, arts, laws, customs and other abilities and skills that people inherit as members of society. Culture is all human activities that give meaning to the world. Human culture has some common features, such as common forms of thinking, laws of thought and philosophical concepts. Nevertheless, because of differences in geographical and historical evolutions and zones, different ethnic groups have formed different customs, ways of thinking and language structures [4, p.18–19].

Since ancient times, people have been used to the idea that the birth of everything new, including culture, takes place in the West. What we thought was new; we thought was being reborn in the West. However, the role of culture and the impact of translation will not affect just one country, as we think. For example, countries such as India, China, Iraq and Spain have literally shaped the culture of European nations. Many people think that when translating, a translator simply translates from one language to another. Nevertheless, the work of a translator includes not only linguistic but also cultural aspects. The impact of translation is not only cultural, but also socio-economic and political. To illustrate this, we can take the example of India, which until a few years ago was lagging behind other countries. India was in contact with Mediterranean countries in the sixth century BC. Many of the found medical studies were reflected in the writings of great Greek scientists such as Plato and Galen. Another example is the Greek scientific and philosophical works found in Baghdad in the first century, translated into Arabic. It is no secret that the Arabs also exchanged culture and writing with the Greeks for their own culture.

Language is an essential part of interpersonal communication, as the main tool of communication between people; language can show more fully and in detail the real development of human society. At the same time, there is a certain inextricable link between language and culture, which is reflected in the fact that language itself is one of the important carriers of culture, and culture, can also show the value of language. C. Greenberg observed that in times of social and

political stability the cultural dichotomy loses its acuteness, although it does not disappear altogether. It is precisely because the boundaries between high and mass culture are blurring, as in the art of the 1990s, that elements of mass culture are being borrowed, quoted and appropriated by the elite; thereby both types of culture are confirming their existence [5, p. 326].

Differences in social customs are an important manifestation of cultural differences. Social customs and habits refer to patterns of behavior and norms followed by people of all ages in a particular cultural area. There are different customs and habits in different countries and ethnic groups. For example, an owl has no good meaning in Chinese customs, but in Western customs, an owl implies seriousness, intelligence and wisdom. China and Kazakhstan are territorially adjacent to each other, but their social customs are very different, as evidenced by the different superstitious cultures of China and Kazakhstan. For instance, the Chinese are more superstitious about numbers. The Chinese like the number 8 because its pronunciation is similar to the word “rich”. The Chinese do not like the number 4 because the number 4 is similar to the word “death”. The Kazakhs prefer the number 7, which symbolizes happiness. In addition, Kazakhs do not like black colour and always associate it with devil, witchcraft and horror, while in Chinese culture white colour symbolizes misfortune, death, omens and horror. Moreover, because of the differences in religious culture, the meanings of things related to religion are not the same. For example, in Chinese culture, the dragon is a symbol of the Chinese nation, representing the majestic national spirit, while in Kazakh culture the dragon is a symbol of evil. The cultures of different ethnic groups have both differences and similarities. One of the manifestations of cultural differences is the lack of complete correspondence between the language structures of different ethnic groups, which leads to misunderstandings in communication. When comparing the lexical composition of languages, the term “non-equivalent vocabulary” or lacuna is often used. Each language represents a specific cultural and historical context. Without the same cultural background, it is not easy to translate one language into another and achieve one hundred percent authenticity. If languages are translated directly and verbatim without taking into account cultural factors, this may cause misunderstanding among readers.

Readers' expectations of translation largely depend on the folk traditions of translation, as well as the social, political, economic, ideological and literary traditions in the culture of the target language. The norms of expectations that prevail at different stages of cultural history vary, and the expected norms determine the final form of the translation. The reader's acceptance of the original language and culture depends on how receptive the reader is to the language of translation. Thus, the translator voluntarily translates the language and culture contained in the literature to match the cognitive level and aesthetics of the readers in the target language, a process called “cultural adaptation”.

Kazakh culture is a reflection of the history of the nomadic people. For thousands of years nomadic tribes have roamed the Kazakh steppes, forming their own unique worldview, creating distinctive customs and traditions and cooperating with neighboring peoples and cultures. As rich and interesting as Kazakh literature is, the difficulties of translating literary works have not yet been resolved. The time has come to reflect on the status of literary translation in the new sovereign states, as the attention to the national cultures of Kazakhstan in the global context is steadily growing. Despite the fact that this is a time of advanced technology, there is still a demand for fiction. In this context, the problem of literary translation is put forward as the most important one and, accordingly, the issues of national literary translation and the training of specialist translators of fiction acquire a strategic importance of a national character. Abay's translations had a great influence on the development of the Russian-Kazakh translation. Abay opened a “window” to the world literature, translating the immortal works of Goethe, Schiller, Pushkin, Lermontov and Krylov. These translated works of the great poet and translator constitute the “golden fund” of the Kazakh translation studies. According to the research of Abay scholars, Abay translated more than 50 works of the Russian classics. A prominent linguist O. Aitbayev wrote about the quality of translations in the early 20th century. Despite the fact that Kazakh culture is very rich, many literary

works remain the same as in the original, without translation. By the standards of recent experiments, the translation of culture into Kazakh is underdeveloped. It is no secret that literature has not received a proper development not only in Kazakhstan in recent decades, but throughout the entire post-Soviet space. With the collapse of the USSR, the multi-million circulation of literary magazines and serious fiction has practically disappeared. Not surprisingly, Kazakh literature has practically lost its cultural connection [6, p. 232].

The works of contemporary Russian authors translated into Kazakh are of course very poorly represented in Kazakh editions. However, the problem is that Kazakh books are not often translated into other languages. This is not because non-Kazakh literature is boring. I can say with certainty that there are many works of interest to young people. For example, “Shuganyyn belgishi”, “Kamar sulu”, “Ulpan” and “Raushan” can serve as vivid examples of the terms “feminism” and “equality” popular among young people. During the period of independence, Kazakhstan was particularly interested in writers from France, Germany, Hungary, Turkey, India, Pakistan, Iran, China and Mongolia. Since independence, there have been many initiatives to translate Kazakh works into other languages, and new young Kazakh authors have appeared. However, the names of contemporary young authors who write in Kazakh are often unknown not only abroad, but even to citizens of their own country. Unfortunately, many of their works have not even been translated into Russian.

More attention is now being paid to presenting Kazakh history and culture abroad through national films. Films by Kazakh filmmakers have been shown in countries such as the UAE, Sweden, the USA, Ethiopia and Bulgaria. Among them were the films Abay. Director T. Argancheev, “Kunanbai” by D. Zholzhaksynov, “Kazakh Dance” by A. Sadykova, “Kazakh Khanate. The Golden Throne”, “The Diamond Sword” directed by R. Abdrashov, “Myn Bala Warrior” directed by A. Satayev, etc. These films have also been translated into many other languages. There are three ways to translate a film from a foreign language: subtitling, dubbing and dubbing. The need to translate films into the Kazakh language was first seriously discussed in 2012. At that time, the Kazakh parliament passed a bill on obligatory dubbing of films for Kazakhstani distribution into the state language. This provision was retained in the Law on Culture until 2019. However, less than 40 films have been dubbed into the Kazakh language in the last ten years. On the other hand, the subtitling of films did go on the conveyor belt, but in light of recent events, the situation has deteriorated again. There was a question not only of the need to translate films, but also of what language to translate them into. Kazakh-language films are not only released in limited numbers, 3–6 films a year, but also in limited distribution. Therefore, not every cinema is ready to take such a risk [7, p. 4].

World culture will change along with the thinking, ideas and life of humanity. Since ancient times, humankind has been able to prove that language is not only the most important part of man, his history and culture. The modern world is very diverse. Each country, each nation and its culture is different; each country has its own characteristics that are of interest to others. The modern world is very dynamic. The current emphasis is on interaction between countries: economically, politically and culturally. A multilateral rapprochement of countries has created a global community with equal rights for all countries and open international cooperation. In this process, the services of an interpreter are indispensable as they provide a “bridge” between countries.

In today's world, the film industry is considered as one of the dominant forms of culture. Going beyond art, it has become part of people's lives and has had a huge impact on shaping their language, lifestyle and even values. In order to appreciate the work of foreign directors, we have to look at their translated versions. Translating a film always poses certain challenges, not only linguistic but also technical, on which the degree of equivalence and adequacy of the translation to the original as well as its technical realization on the screen is directly dependent. With such a huge market and audience, film translation is undoubtedly one of the most common forms of translation in our modern society. The cult action film Die Hard, starring Bruce Willis, is known in the former Soviet Union as Die Hard. In Soviet times, Die Hard was translated by Leonid Volodarsky and

Andrei Gavrilov. Volodarsky called the film *Die Hard* but worthy, while Gavrilov called it *Die Hard*. The phrase *Die Hard* proved difficult not only for the USSR. In Finland the title has been translated as “Over my dead body”, in Poland as “The glass trap”, in Germany as “Die slowly”, in Spain as “Crystal Jungle”, in Hungary as “Give your life dearly” and in Italy as “Crystal Trap”. So how is the long-suffering “*Die Hard*” actually translated? “Stubborn”, “unyielding”, “cheerful” [8, p. 5].

Another type of contemporary culture is comics, which are adored by today's youth. Comics can be seen as a development of other forms of visual art, but the emergence of comics in its current form is closely linked to the emergence of mass media. Colour comics first appeared in the Sunday editions of American newspapers in the late 19th century. Soon collections of comics in the form of individual books were being published. Since the 1920s, comics began to be printed and became popular in other regions, first in Europe and South America, and then in the rest of the world. Today almost every country has its own comics industry. Japan's comics industry – the largest in the world – has grown steadily since the late 1940s, and its printing volume is 50 times that of the US. Japanese comics, or manga, have their own style and include many genres aimed at a particular audience of readers. Publishing comics in translation usually requires obtaining reproduction rights from a foreign publisher. The translator receives a copy of the comic strip and creates a text that is usually divided into pages and numbered paragraphs corresponding to a specific ‘circle’ or accompanying inscription in the original text. The translation is then given to the publisher, who often subjects the text to further editing, after which the typesetter erases the original text in “circles” and captions and replaces it with the translation text. Before the invention of computers, typographers erased the original text with a razor blade, and the translation was written by hand. The words used as illustrations and the pictures used, as words often remained unchanged in translated comics. Computers and the Internet have changed not only the way comics are produced and distributed, but also the practice of translation: by allowing changes to be made to a computer file, editing drawings and captions has become a much simpler and less costly process.

We all know that every nationality has its own culture. It is a unique image of their intelligence. A society's culture includes everything that needs to be known or accepted in order for its people to function with dignity and do so in a way that they recognise each of themselves. But in order for the culture to be translated, disseminated and accepted by the readers, the translator must make a cultural adaptation. While preserving the cultural characteristics of the original text, the translation must also conform to the customs of the country and make appropriate adjustments and changes. As a result of theoretical discussion and case studies we can make the following conclusions: firstly, cultural factors are an aspect that cannot be ignored in translation and translation is also a process of cultural transmission. Secondly, culture can be national, regional and epochal, so it is different in each country. Thirdly, the principle of translating works of fiction is to preserve as much as possible the schematic diversity of source words and to reflect the cultural characteristics of the source language, but not to exceed the cultural limits of the target language and the readers' understanding, so adjustments must be reasonable. There are diverse societies in the world. These diverse societies are really like individual countries grouped into nations. The only tool that can broaden the possibility of avoiding this ambiguity is translation. Translation can play an important role in establishing communication between the countries of the world. The translator is the “first reader” of another culture represented in a foreign language text and therefore needs to represent the other culture in a primary process. For him or her, learning to translate means learning to read, that is, to create meanings that are acceptable to the cultural community to which the reader belongs.

REFERENCES

1. Семенец О.Е., Панасьев А.Н. История перевода. – Киев: Наукова думка, 1993. – 365 с.

2. Nietzsche F. *Translations, The Translation Studies Reader* / Ed. by L. Venuti. – N.Y.; L.: Routledge, 2004. – P. 67–68.
3. Willems M. *L'excès face au bon goût: la réception de Gilles-Shakespeare de Voltaire à Hugo*. [[Electronic resource]. URL: www.societefrancaishakespeare.org. (date of application 23.11.2022)
4. Tylor Edward Burnett. *The Science of Culture*, 1871. – P. 18–19.
5. *Die Kultur der Gegenwart*. – 2000. – 326 p.
6. Сатыбалдиев Ә. Рухани қазына. Көркем аударма мәселері. – Алматы: Жазушы, 1987. – 232 б.
7. Современная казахстанская культура. 2021. [[Electronic resource]. URL: <https://ruh.kz/ru/2021/12/10/sovremennaya-kazahstanskaya-kultura/> (date of application 23.11.2022)
8. Titles of films with a different translation; Electronic Resource. 2018. [Electronic resource]. URL: <https://thepacklanguageexperience.com/movie-titles-different-translation/> (date of application 23.11.2022)

Г. ЕСЕНГЕЛДІ

Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті
ФТФ-011f тобының студенті

Ғылыми жетекшісі: PhD, аға оқытушы С. Утебеков

TÜRK VE KAZAK EDEBİYATINDAKİ FANTEZİ HİKAYELER ÜZERİNE KARŞILAŞTIRMALI BİR İNCELEME

Özet. Makalede modern dünyamızdaki edebiyat ve film endüstrisinde popüler türlerden olan fantezi tarzından yazılmış eserler ele alınmaktadır. Özellikle Kazak ve Türk edebiyatındaki fantezi tarzında yazılmış eserlerin karşılaştırılması ve postmodernizm edebiyatının hususiyetlerinin ortaya koyulması amaçlanmıştır. Bu bağlamda Kazak yazarı Zira Nauryzbaeva'nın «Altın kaseyi aramak» hikâyesi ile Türkçeye çevirilmiş Amie Kaufman'ın «Gökyüzünün diğer tarafı» adlı romanı anlatım, muhteva ve karakter özellikleri bakımından karşılaştırılarak Kazak ve Türk edebiyatındaki fantezi eserlerin benzerlik ve farklılıklarının gösterilmesi hedeflenmektedir.

Anahtar kelimeler: Fantezi tarzı, Büyük Kâse Arayışı, Gökyüzünün diğer tarafı, Kazak edebiyatı, Türk edebiyatı.

Аңдатпа. Мақалада қазіргі заманда әдебиет пен киноиндустриядағы танымал жанрлардың бірі болып табылатын фэнтези жанрында жазылған шығармалар қарастырылады. Атап айтқанда, қазақ және түрік әдебиетіндегі фэнтези жанрында жазылған шығармаларды салыстырып, постмодернизм әдебиетінің ерекшеліктерін ашу көзделеді. Осы тұрғыда қазақ жазушысы Зира Наурызбаеваның «Алтын тостағанды іздеу» әңгімесі мен Эми Кауфманның «Аспанның арғы беті» романын баяндау, мазмұн және кейіпкер ерекшеліктері тұрғысынан салыстыра отырып, қазақ және түрік әдебиетіндегі фэнтези жанрындағы шығармалардың ұқсастықтары мен айырмашылықтарын көрсету көзделеді.

Кілт сөздер: фэнтези жанры, алтын тостағанды іздеу, аспанның арғы беті, қазақ әдебиеті, түрік әдебиеті.

Abstract. The article deals with works written in the fantasy genre, which is one of the most popular genres in literature and the film industry. In particular, it is planned to compare works written in the fantasy genre in Kazakh and Turkish literature, and to identify the features of postmodern literature. In this context, comparing the story of the Kazakh writer Zira Nauryzbaeva "In Search of the Golden Bowl" and the novel "Beyond the Sky" by Amie Kaufman in terms of narrative, content and characteristics, is intended to show the similarities and differences between the works of the fantasy genre in Kazakh and Turkish literature.

Key words: Fantasy genre, In search of the golden cup, Other side of the sky, Kazakh literature, Turkish literature.

Аннотация. В статье рассматриваются произведения, написанные в жанре фэнтези, который является одним из самых популярных жанров в литературе и киноиндустрии. В частности, предполагается сравнить произведения, написанные в жанре фэнтези в казахской и турецкой литературе, и выявить особенности литературы постмодернизма. В этом контексте, сравнивая рассказ казахстанской писательницы Зире Наурызбаевой «В поисках золотой чаши» и роман Эми Кауфман «По ту сторону неба» с точки зрения повествования, содержания и характерных черт, призван показать сходство и различие произведения жанра фэнтези в казахской и турецкой литературе.

Ключевые слова: жанр фэнтези, в поисках золотой чаши, другая сторона неба, казахская литература, тюркская литература.

Giriş

Fantezi, halk içinde çocuklar için yazılmış eser anlamında karşımıza çıkmaktadır. Fantezi türü, aslında çok eski zamanlardan beri kullanılagelen masal, destan gibi halk folklor ürünlerinde karşılaşılan mitolojik unsurları da içermektedir. Bu nedenle, fantezi, folklordan geldiği düşünülmektedir. Yani fantezi tarzında yazılan eserlerde yer alan olaylar hayal gücünden kaynaklanmaktadır. Bu tür eserlerde insanlarla birlikte mitolojik varlıklar bir arada bulunmaktadır (Örneğin: *ejderhalar, cüceler, periler, elfler*).

Günlük yaşam tarzından sıkılmış olan bazı insanlar genellikle daha heyecanlı zamanla iç içe olmak için bazı hayali – yani fantezi türünde eserler yazmayı ele alır ya da okurlar.

İlk XX. yüzyılın 60-70’li yıllarında ortaya çıkmış olan fantezi terimi, artık XX. yüzyılın sonuna doğru çeşitli alanlarda kendini göstermeye başlamıştır. Günümüzde çok yaygın olan fantezi türünün temeli, XX. yüzyılda John Tolkien *Yüzüklerin Efendisi*, Clive Lewis *Narnia'nın Kronikleri*, George Martin *Taht Oyunları*, Joan Rowling *Harry Potter*, Terry Pratchett *Ölüm Öğrencisi*, *Mor* adlı eserleri ile tanılan birçok Avrupalı yazarlar tarafından oluşturuldu. XXI. Yüzyılda daha da büyük ölçüde gelişim gösteren fantezi türünde Leigh Bardugo (Grishavers), Sarah Maas (Cam Şato), Mara Wolfe'un (Melekler Destanı), Holly Black'in (Peri Halkı), Leah Arden (Mara ve Morok) gibi bazı yazarlar eserler verdi.

Fantezi türü, Türk ve Kazak edebiyatında çok yaygın değildir. Türkiyeli okuyucular bu türü genellikle başka halkların dilinden çevirilmiş eserlerden öğrenmektedirler. Türkiye’de fantezi türündeki romanlar sadece 2000’li yıllardan sonra yazılmaya başlanmıştır. Örneğin, *Barış Müstecaplıoğlu* «Perg Efsaneleri», *Alp Aras* «Büyülü Efsaneler», *Engin Salgut* «Mulan Türküsü», *Cem Gülbent* «Paradokya», *Gökhan Biçer* «Kayıp Kral» gibi romanlar bunlardan bazılarıdır.

Kazak edebiyatında, bilim kurgu türünde birçok eserin bulunmasına rağmen fantezi türünde eser veren sanatçılar çok azdır, bu nedenle bu tür eserler nadir bulunur. Hatta bu türde yazılmış eserlerin çevirilerine de rastlamak zordur. Çalışma esnasında Kazak yazarlarından sadece Zira Nauryzbayeva ile Aygül Tulembayev gibi bazı sanatçıların fantezi türünde yazmış olduğu eserlerini tespit edebildik. Örneğin;

Zira Nauryzbayeva «Altın kaseyi aramak: Batu ve arkadaşları»

Aygül Tulembayev «Damoka ve arkadaşları».

Dolayısıyla çalışmamızda da bu eserlerden *Zira Nauryzbayeva* «Altın kaseyi aramak: Batu ve arkadaşları» adlı hikâyesi üzerinde inceleme yapmaya karar verdik.

Günümüzde, fantezi türünün eserleri klasik romanlarla tartışmaya girebilirler. Bu konuyu seçtiğimde, okuyuculara fantezi türünü eski masallarda olduğu gibi hayalî olaylardan örülmüş hikâyelerden biri olmadığını - yani fantezinin modern dünyamızdaki seviyesini göstermeyi ana hedef edindim. Aynı zamanda Kazak ve Türk edebiyatındaki fantezi tarzında yazılmış eserleri birbiriyle karşılaştırmakla beraber dünya edebiyatındaki fantezi tarzındaki romanlardan ne kadar gerisinde olduğumuzu göstermek ve bu türün sadece kurgu hikayesi değil, edebiyatta önemli yer olduğunu kanıtlamak da amaçlarımızdan biri olduğu söylemek istiyoruz.

Türkçeye İngilizceden çevirilen «Gökyüzünün Diğer Tarafı» adlı romanı incelemedeki esas amacımı söylemeden önce bazı düşüncelerimi de aktarmak istiyorum. Aslında bu konuyu almadan önce ben bu kitaba merak ederek okumak istedim. Rusçasını aradım ama Rusçaya çevirilmemiş olduğunu bilince Türkçeden aradım ve Türkçeye çevirilmiş olduğunu öğrendim. Daha sonra bu kitabı inceleyerek okumanın daha verimli olacağını düşündüm ve bu konferansta bir çalışma konusu olarak seçtim.

Söz konusu roman, kurgu ve fantezi türüne has özelliklerin bir arada hatta iç içe yaşatabilmenin bir örneği olduğunu vurgulayabiliriz. Dolayısıyla ele almakta olduğumuz çalışmamızda ise bahsı geçen kurgu ve fantezi ile ilgili farklılıkları da tespit etmemizi gerektirmektedir .

Kazak edebiyatında fantezi tarzında yazılmış eser seçmede şansımız çok kısıtlı olduğunu yukarıda belirtmiştik. Bu yüzden çalışmamızda da yukarıda belirttiğimiz iki eserden biri «Altın kaseyi aramak: Batu ve arkadaşları» hikâyesini incelemeye karar verdik. Seçmemin ilk sebebi GDT

romanı ile karşılaştırmayı kolaylaştırmak için (karakterler, olay vb.) İkinci sebep ise fantezi tarzındaki eserlerin masaldan farkını göstermektir.

1. Çalışmanın Esasını Oluşturan Eserler Üzerinde Genel Bilgi

1.1. “Gökyüzünün Diğer Tarafı” Romanının Yazarı, Yazılış Tarihi, Bölümleri ve Çevirileri

GDT romanı 2020 yılında yayınlanmıştır ve 2022 yılında Türkçe'ye çevrilmiştir. Yazarları: Meagan Spooner ve Amie Kaufman, Türkçe'ye çeviren: Nurcan Onaran. Eser 2 kitaptan oluşuyor yani – diloji. İkinci kitabın orijinalı 2022'de çıktı, maalesef henüz Türkçe'ye çevrilmedi. Roman 35 bölümden oluşuyor, romandaki olaylar baş kahramanlar (Nimch ve North) tarafından tasvir ediliyor. Megan North, Amie ise Nimh'i yazmıştır.

Meagan Spooner bir yazardır, New York'taki Hamilton Koleji'nden oyun yazarı dalında mezun olmuştur ve o zamandan beri Avustralya'da yaşamaktadır.

Amie Kaufman, Avustralya'nın en çok satan Newyorktimes'inin ve gençler için uluslararası bilim kurgu ve fantezi kitabının en çok satan yazarıdır.

Bu roman, Meagan Spooner ve Amie Kaufman'ın ilk ortak projesi değil. Bu zamana kadar iki yazarın birlikte çalıştığı en ünlü eserleri:

«Yıldız tozu» tetralojisi

«Unearthed» dilojisi.

Nurcan Onaran 1990 yılından beri çeviri yapmaktadır. Film ve TV stüdyolarında İngilizce ve İtalyanca film dublaj ve altyazı, belgesel çevirileri yanı sıra, teknik çeviriler, Master ve Doktora tezleri de çevirmektedir. Son 3 yıldır kitap çevirileriyle devam etmektedir [1].

1.2. «Altın Tostağandı İzdev: Batu Jäne Dostarı» (Altın Kaseyi Aramak: Batu Ve Arkadaşları) Hikâyesi ve Yazalarla İlgili Genel Bilgi

Fantezi ve masal arasında net ayrımlar görmek her zaman mümkün değildir. Masal başlangıçta mantıksızdır, ancak aynıysa birçok fantezi temsilcisi için de söylenebilir. Büyü, kurgusal ırklar, canavarlar – türün eserlerinde genellikle gerçek dünyada olamayacak ve bilimsel olarak doğrulanamayacak bir şey vardır.

Masalların bir çocuk izleyicisine yönelik olduğu, fantezinin ise farklı yaşlardaki okuyuculara ulaştığı varsayılabilir. Bu kısmen doğrudur, ancak tersi de geçerlidir: tüm masallar çocuklar için anlaşılır olmayacaktır. Aynı zamanda pek çok çocuk fantezi kitabı var.

Kazak edebiyatından seçtiğimiz eserler arasında çocuklara yönelik fantezi eserler yer almaktadır. Kentsel fanteziyi fantezi türlerinden biri olarak sınıflandırmak için bu eserde fanteziden çok masal unsurları hakimdir. Örneğin, yukarıda bahsedildiği gibi, masal kahramanları, fantezi karakterlerine kıyasla belirsiz durumları büyük bir duyguyla algılamazlar. Bu nedenle Batu çağındaki çocuklar eserdeki olayları bu kadar sakin bir şekilde kabul edemeyecekler.

«Altın kaseyi aramak: Batu ve arkadaşları» adlı hikâye, tarihi gerçekleri kayıtsızlık döneminin günümüz gerçekliği ile ilişkilendirerek Batu adında bir çocuk ve arkadaşlarının hikâyesini anlatıyor [2].

Nauryzbayeva Zira Zhetybayevna bir sanat tarihçisi, gazeteci-analist, çevirmen, senaristtir. Cumhuriyet gazetesinde 300'den fazla eser yayınlandı.

2. Eserlerin Muhteva Özelliklerinin Karşılaştırılması

2.1. Mekân

Gökyüzün diğer Tarafı'nın romanında olayların gerçekleştiği mekan – yerdir. Amie'ye göre «Megan kitap için yaptığı, Nimh dünyasındaki çarpıcı ortamlardan oluşan bir koleksiyon. Orman-denizden, yıldızlı gökyüzünü yansıtan suyla kaplı tuz ovalarına, nehir kenarındaki kalabalık bir pazara kadar, Megan karakter seyahatleri için birkaç inanılmaz yerler yarattı» [3].

Örneğin Nimh tarafından güneşin doğuşunun görüntüsü:

«Güneş doğuyor, perdenin arkasından süzülen ışık gibi vadiyi aydınlatıyordu. Kayalığın üstüne sabah gelmişti ama güneş saçlarını ısıtırken orada hala gölgelerde uyuyan manzarayı seyredebilirdim» [1, 287 6.].

«Altın kaseyi aramak: Batu ve arkadaşları» hikayesinde de mekan – yerdir.

Örneğin, Batu ve Aspara'nın Bayterek'e yaptığı ilk yolculukta Degelen'in açıklaması:

«Kenarsız, sonsuz, sinsî bir çöldür. Kaz karacığeri, karanlık bulutlar görünene kadar gökyüzünü sorunsuz bir şekilde kapladı. O kadar topraklıydılar ki, pelerin tepenin tepesine tırmanıyor ve elleriyle dokunuyormuş gibi görünüyordu» [2, 33-s.].

2.2. Olayların Örgüsü

Gökyüzün diğer Tarafı'nın romanının olaylarının sırasını planlıyoruz:

Nimh ve North'un ilk karşılaşması (eser, Nimh ve North'a yaşamları hakkında anlatan ayrı bölümlerle başlar. 3.bölümde North yere düşmesi ve Nimh'in onu kurtarmasıyla devam eder).

Ölümsüzler tarikatının Nimh'in kampın saldırması (Nimh, North'u kurtardıktan sonra onunla birlikte kampa döndüğünde saldırıda muhafızlarının öldüğünü görür).

North'un Nimh hakkındaki gerçeği öğrenmesi (Saldırıdan sonra ikisi birlikte Nimh'in tapınağına dönmeye karar verecek. Nimh kendisinin tanrıça olduğunu North'a söylemedi ve North tapınağa geldikten sonra bilecek).

Ölümsüzler Tarikatının tapınağa girmesi (Ölüm Bayramında İnshara ve onun muhafızları tapınağa gelecek. İnshara Nimhin baş rahibi Daomanı öldürecek).

Nimh ve North'un tapınağı bırakması (Tapınakta olduğu olay sayesinde Nimh ve North tapınağı bırakacak).

Jezara ile tanışmaları (Nimh ve North sis fırtınasından zarar gören hayaletlerle savaşırken Jezara onlara yardım edecek. Jezara Kırık Birinci Tanrıça. Birisine aşık olduğu için kovulan birisi).

Jezaradan İnshara hakkında bilgiler duyması (İnshara Jezara'nın kızı ve o kendisini kehanette söylendiği Işıketiren olarak sanıyor).

Nimh North'a kehaneti anlatması (Kehanette, bir yıldızın gökten düştüğü sırada, Işıketiren gelecek ve o tüm dünyayı değiştirecek diye yazılmıştır. Nimh'in düşüncesine göre North – Işıketiren. Ancak bu kehanetin sonunu sadece Işıketiren okuyabilir. Bu noktada, North'un yaralı elinden bir damla kan kitabın yüzeyine damlar ve Nimh kendisi fark etmeden yazılan son satırı okur).

North'un Nimh'i bırakması ve İnshara'nın tuzağına düşmesi (Kehanetle yeni bir dünya yaratmak için dünyanın çökmesi gerektiği ortaya çıkıyor. North bunu katılmıyor ve Nimh'i bırakıyor. North'un kronomuna, bir grup onu kurtarmak için gittiğini ve nerede beklediklerini bildirdiği mesaj gelir, ancak orada onu İnshara bekliyor).

Nimh North'u kurtarmaya gelmesi ve İnshara ile savaşı (İnshara, Nimh'e North'un yakalandığını bildirir. Nimh North'u kurtarmak için tapınağa geri dönecek ve orada İnshara ile savaşır).

İlk bölümlerde olaylardan daha fazla açıklama vardır. Nimh ve North'un tapınaktan ayrılmasından sonra roman hızlı ve heyecanla devam edecektir. Şaşırtıcı gerçekler ortaya çıkmaya başlar.

Altın kaseyi aramak: Batu'nun ve arkadaşlarının hikâyesinin masallardan farklı olmadığını da söyleyebiliriz. Örneğin:

Batu'nın Aspara'yla tanışması (tıpkı bir masalda olduğu gibi, Aspara Batu'nun diğerleri fark etmediği cesaret niteliklerini görür).

Batu'nın arkadaşının kaybolması ve onu Batu kurtarması (Dana' yı kurtuluş yolculuğundan, Batu'nın cesur ve hatta zihnini değişen birisi olarak dönmesi).

Başka bir örnek ise, Dana, Sasha ve Kadişya arasında casus olarak gönderilen Kairat hikâyesinin sonuna doğru iyi birisi olarak değişmesi.

Ellerinde silah tutmayan çocuklar doğru zamanda bir gecede ustalaştılar.

Önündeki engellerin üstesinden gelmek, nihayet hedeflerine ulaşmak, altın bir bardak bulmak, dünyayı daha iyi bir yer için değiştirmek ve nihayet hak ettiği ödülleri almak.

Hikâye sadece 200 sayfadan oluşmasına rağmen eser çok yavaş okunur. Eylemler olaylardan daha çoktur ve tanımlanması zor olan kelimeler de kullanılmıştır. Fantazi tarzındaki bir çalışmadan ziyade bir masala benziyor.

3. Karakterlerin Karşılaştırılması

3.1. Ana karakterler

GDT romanının ana karakterleri Nimhara ve North'dur. Bu ikisi, iki kültüre ait olmasına rağmen birbirlerine saygı duyuyor ve birbirlerinin kültürüne ilgi duyuyorlar. Örneğin yemeklerle ilgili sorunları da birlikte oturarak çözmüşler.

Tanrıça Nimhara ve Nimh'in arasında fark var. Bunu North'un bakış açısından açıklayabiliriz:

Annelerimin yıllardır bende görmek için uraştığı her şey onda vardı. Muhteşem biriydi, hepimizden uzaktı ama mesafeli değildi. Elkisa, Matias, Techeki'ye geçirdiğim zamandan sonra onu görmeye, onunla konuşmaya can atıyordum. Ama şu anda baktığım kız, tanıdığım o kızdan çok uzaktı [1, 152-s.].

Meagan'a göre, «Amie, North'un sesine nazik bir mizah getiriyor: Okuyucuyu rahatsız etmeyen fantastik bir ortamda modern bir ses yaratmak küçük bir başarı değil, prensi her şeyin elinde olduğu bir dünyadan çıkarmak ve onu hiçbir şey bilmediği bir dünyaya atmak North bize neden ona aşık olmamız gerektiğini gösteriyor» [4].

Prens North iyi kalpli, cömert bir insan. Örneğin:

Küçük bir çocuk zayıf kollarını uzatıp yolculardan bir parça yiyecek veya birkaç kuruş alırım umuduyla bir dua mırıldandı.

North dişlerini sıktı, çantasından Matias'ın yolculuk için paketlediği erzakların arasından küçük kuru et kesesini çıkardı. Kampa gidip çocuğun önünde durdu ve keseyi ona uzattı [1, 227-s.].

Altın kaseyi aramak: Batu'nun ve arkadaşları hikâyesinde baş kahraman Batu ve arkadaşları Sasha, Dana, Kadisha'dır. Her şeyde çocuğun doğal saflığını, en iyisine olan inancını, samimiyetini görürüz. Batu, cesur bir çocuk olarak tanımlanıyor, ateşli bir karaktere sahip masal karakterlerinin tipik bir örneğidir, bazen akılsızca konuşur.

Sasha bilgi konusunda tutkulu, meraklıdır. Kimsenin bulamadığı bilgileri Sasha bulabildi.

Dana herkesten daha kurnazdır. Son yolculuklarından önce, Batu Dana'dan Tumar'a bakarak evde kalmasını istediğine rağmen çocuğu seyahate götürdüünden görebiliyoruz.

Kadişa küçük çocukları seven çok nazik bir kızdır. Kötü güçler Tumar'ı rehin aldığı anda ve birisinin ona bakmaya gelmesini talep ettiğinde, Kadişa'nın gönüllü olarak direnmeden gitmesi özellikle şaşırtıcıydı.

3.2. Olumsuz karakterler

GDT romanında, İnşara'yı olumsuz karakter olarak görebiliriz. İnshara Kırık Birinci tanrıça Jezara'nın kızı. İnşara annesinin tapınaktan kovulup, ikisi de karşılaştıkları zorlukların sorumunu birisinden almak istedi ve buradaki duruma düşmesine Jezara'nın da suçu var. Jezara'ya göre İnshara annesine yapılan haksızlığı görerek büyümüş, onun için de insanlara kızmış.

Insha küçüktü. Bu dağlara gelmek için hazırlık yaparken... Herkesin, annesine dayanaksız, yalancı, hain dediğini duyarak büyümüştü. Kızılmaktan başka çaresi yoktu.

Kehaneti defalarca okudum diye devam etti. Zamanla da anladım. Beyhude olan bendim ama amacım hiç de beyhude değildi. Insha'm – İnshara- dünyayı kurtarabilirdi. Işık getirebilirdi. Çünkü onu böyle eğitmişim [1, 254-s.].

Jezara doğru yapmadığını anlamıştı, ancak Nimh'in kalbini kırması için ona itiraf etmedi. Daha sonra İnshara'yı durdurmak için Nimh'e itiraf eder ve ondan yardım ister.

Buradaki asıl kötü karakter Elkisa'dır. Elkisa Nimhara'nın çocukluğundan beri arkadaşı. Ama Nimh'a ihanet etti. Bunu neden yaptığı da açıklanmadı.

Elkisa yakalanmaktan korkmuyordu, öyle çok rahatsız hali de yoktu. Bakışlarını benden kaçırıp gözlerime bakmaktan kaçınmasına anlam vermeyerek hayretle ona baktım ama o bir adım daha yaklaştı. İnshara elin uzatınca hala Elkisa'nın hançerini çekip İnshara'ya saldırmasını ya da bir tür silah çıkarmasını bekliyordum.

Elkisa tereddüt etse de elini uzatıp kadının elini tuttu, İnshara onu yanına çekti. İnshara muhafızın yüzünü kendininkine yaklaştırıp yanağına şefkatli ve nazik bir öpücük kondurduğunda da Elkisa geri çekilmedi. Elkisa'nın elini sımsıkı tuttu [1, 301-s.].

Altın kaseyi aramak: Batu ve arkadaşları hikayesindeki olumsuz karakterler Ruslan'ın ve büyükbabası ve kötü güç .Kara ayı'nın imgesinde kötü bir güç var, bu yüzden onu olumsuz bir karakter olarak değil, mitolojik bir karakter olarak görmek daha iyidir.

Kairat başlangıçta Ruslan'ın arkadaşı olarak olumsuz bir karakter olarak gösterilmiş olsa da, hikayenin sonunda kendini Batu ile arkadaşları arasında buluyor ve hatalarını anlıyor. Yaptıklarını da açıklıyor.

Ruh hali lekelerinden bahsediyordunuz. Gerçek. Böyle bir leke var. Babam ve annem her gün kulaklarımı yiyorlar ve söyledikleri iğrenç, kötü okuyorsun, hiçbir şey senden çıkmıyor. Belki de söyledikleri doğru? Ama eğer onların sözlerini duyarsanız, hayal kırıklığına uğrayacaksınız... [2, 206-s.].

Ruslan'ın büyükbabası, kardeşini acıma ile karşılamadan ruhunu alan acımasız bir katil olarak bile tanımlanıyor. Azabı sırasında zarar verdiği şahitlik edenlerin sözlerini örnek alalım:

Büyük yolun yukarısındaki yolcuları soydu! Sadece beni acımasızca değil, aynı zamanda çocuklarım da dahil olmak üzere bir sürü ruhun içine acımasızca ateşe yaktı [2, 223-s.].

4. Karakterlerin İç Dünyası Üzerine Psikolojik İnceleme

GDT romanı Nimch ve North tarafından anlatılıyor. Bir hikaye Nimch'in zihninde açıklanırken, North'un bu hikaye hakkındaki düşüncesini bir sonraki bölümde öğrenebiliriz. Fakat kendi içsel yansımaları da kaydedilir. Örnek olarak, North ve Nimh'e Ölümsüzler Tarikatı saldırdığında korumak için eline silah aldığındaki düşüncelerini:

Adam ileri atılıp uçuş tutumundan yakalayarak beni kendine çekmeye başladı. Acısı tüm kolumu yayılana kadar bileğimden tutup sıktı. Parmaklarım o kadar uyumuştum ki elimde bıçağın kabzasını tuttuğumu anca fark ettim.

Hayır yapamam.

Buna mecburum

Bıçağımla adamın üstüne atıldım, başta biraz dirençle karşılaştım da bıçak karnına saplandıkça yavaşça gevşedi. O yere düşerken, bıçağımdaki kanı alevlerin ışığında parlıyordu...

Bıçakladığım adama baktım ama onu bıraktığım yerde değildi. Ormanın içinde kaybolmuştu, demek ki... Onu öldürmemiş miydim yani? Katil olmadığımı düşüncesiyle rahatlardım [1, 82-s.].

Altın kaseyi aramak hikayesinde, kahramanların tefekküründen bahsetmiyor. Burada karakterler düşüncelerini odaklıyor. Hikayede düşünceleriyle tartışan bir karakter görmüyorsunuz. Bir sonraki karakteri yalnız düşünen bir karakterin yanına göndererek, düşüncelerini ortaya çıkarırlar. Örneğin:

Sasha, mezarın girişinin hemen önünde oturdu ve başını göğsüne indirdi. Adam geldi ve sessizce sordu:

- Kötü düşünceler işkence görüyor mu?

- Anlıyor musunuz... Bana öyle geliyor ki, atalarımın birlikte bu yere kötülük geldi. Kendiniz söylediniz, bu mezar Rus subayları tarafından patladı ve güzelliği mahvetti. Öyleyse yarın kötü bir güçle nasıl savaşağı? Ben burada yabancıyım... [2, 207-s.].

5. Eserlerden İzlenimler

GDT romanı çok ilginç eserlere atfedilebilir. Bu benim Türkçe'de okuduğum ilk kitabım olmasına rağmen, anlamada çok fazla sorun yaşamadım. İlk başta hikaye çok yavaştı, ancak sonunda ilginç hikayelerin sayısı arttı.

Bu eserde kurgunun ve fantezinin inanılmaz bir karışımını görebiliriz. Ayrıca tamamen farklı iki dünya, iki kültür. Büyüye inanmayan, büyüye dair hiçbir fikri olmayan North ve teknolojinin ne olduğunu bilmeyen Nimh'in ilişkileri güzel bir şekilde yazılmış.

Çalışmanın yazarları Meagan Amie'ye böyle ilginç bir roman yazdıkları için çok teşekkür ederim.

Altın kaseyi aramak hikayesinden beğenmedim. Belki de 10 yaşında olsaydım daha ilginç olurdu. Bunun Fantezi türünde bir çalışma olmadığı, çocuklar için bir masal olduğu izlenimi verildi.

Bu çalışmayı seçerken de pek umut yoktu, ancak mezuniyetimden sonra Kazak edebiyatında ülkeyi etkileyen fantezi eserlerin yazılmasını uzun süre bekleceğiz bence.

Sonuç

GDT romanı anlaşılır bir dille yazılmıştır. Elbette çevrilmesi gereken bazı kelimeler var ama yine de okunması kolay. Altın kaseyi aramak hikâyesi Kazakça yazılmış olsa da anlatımda anlaşılması güç kelimeler kullanılmış.

Yukarıda masal ve fantezi türdeki eserler arasındaki farkı vurguladık ve orada tüm fantezi türdeki eserlerin büyük okuyucular için olmadığını, çocuklar için yazılmış eserler de olduğunu söyledik. Buradan yola çıkarak Altın kaseyi aramak hikâyesinin çocuklar için fantezi türünde bir eser olduğu sonucuna varabiliriz.

Kazak edebiyatında yer alan fantezi türdeki eserler ile Türk edebiyatı arasında benzerliklerin olmadığı söyleyebilirim. Kazak edebiyatında fantezi türün hâlâ çocuk edebiyatı, masal, fantastik hikâye kavramının dışına çıkamadığını fark ettim.

Bu çalışmayı yazma sürecinde dünya edebiyatında yayınlanan tüm fantezi kitapların Türkçe'ye çevrilmiş olduğunu öğrendim. Ve o kitaplar Kazak dilinde bulunamaz. Dünyada kimsenin okumadığı Harry Potter ile ilgili seri kitaplar bile Kazakçaya ancak 2020'de çevrildi. Türk edebiyatında ise çeviriler yoluyla da olsa fantezi türü gelişmektedir.

2021 yılında yapılan bir ankete göre yukarıda bahsedilen Lee Bardugo'nun Kargalar Meclisi kitabı Kazakistan'da en çok okunan kitaplar listesinde ikinci sırada yer alıyor. Bu kitabın Kazakça çevirisi yoktur, yani Kazak okurları fantezi kitapları Rusça okurlar.

İNTERNET KAYNAKÇASI

<https://kalemagency.com/translators/nurcan-onaran/> (Erişim tarihi: 05.11.2022)

<https://baribar.kz/122109/qazaq-mifologiyasynan-balalardynh-adebi-kejipleri-qalaj-zhasaldy/> (Erişim tarihi: 05.11.2022)

<https://paperbarkwords.blog/2020/10/21/the-other-side-of-the-sky-by-amie-kaufman-meagan-spooner/> (Erişim tarihi: 05.11.2022)

<https://readrate.com/rus/authors/li-bardugo> (Erişim tarihi: 15.11.2022)

<https://listelist.com/fantastik-turk-kitaplari/> (Erişim tarihi: 05.11.2022)

<https://www.zakon.kz/6004923-top-5-samykh-vostrebovannykh-v-2021-godu-knig-v-kazakhstane.html> (Erişim tarihi 30.01.2022)

KAYNAKÇA

1. Kaufman A., Spooner M. Gökyüzünün Diğer Tarafı. – İ.: Mürekkep Divit Basın Yayınları, 2022. – 345s.

2. Nauryzbayeva Z., Klaus L. Altın kaseyi aramak: Batu ve arkadaşları. – Almatı: Kazak Ansiklopedisi, 2018. – 238 s.

Ж. САДУАХАС

Студентка группы ФРЛ-222

Международного казахско-турецкого университета имени Ходжи Ахмеда Ясави

Научный руководитель: преподаватель И. Клименко

ВЛИЯНИЕ ИНТЕРНЕТ СЛЕНГА НА РЕЧЕВУЮ КУЛЬТУРУ ПОДРОСТКОВ

Аннотация. В данной статье рассказывается о том, как влияет интернет сленг на речевую культуру подростков. Влияние Интернет-сленга на речевую культуру нельзя оценить однозначно. Интернет-языком люди общаются не от безграмотности, наоборот он предполагает определенный уровень культурного развития. Большинство интернет-коммуникаторов владеют нормами русского языка, но намеренно их нарушают. Интернет-сленг для них – это своеобразная игра, для участия в которой необходимо знание правил. Кроме того, интернет-сленг – это жаргон, т.е. язык определенной группы людей, средство идентификации, с помощью которого интернет-пользователи маркируют себя как отдельную группу. Таким образом, современный живой язык трансформируется и обогащается за счет сленга, жаргонов, заимствований, профессиональной терминологии. Это совершенно естественный процесс для живого языка, которым пользуются. Интернет-сленг, являясь основным источником молодежного сленга, оказывает существенное отрицательное влияние на речевую культуру подростков, хотя и способствует выполнению задач сетевой коммуникации.

То есть, в этой статье изучена проблема трансформации общения под влиянием социальных сетей. Проанализирована связь между общением в Интернете и изменениями в процессе формирования речи подростка.

Ключевые слова: интернет сленг, речевая культура, подростки, уровень грамотности, социальные сети, грамотность, развитие.

Аңдатпа. Бұл мақалада интернет сленгінің жасөспірімдердің сөйлеу мәдениетіне қалай әсер ететіні туралы айтылады. Интернет сленгінің сөйлеу мәдениетіне әсерін біржақты бағалау мүмкін емес. Интернет тіліндегі адамдар сауатсыздықтан емес, керісінше мәдени дамудың белгілі бір деңгейін білдіреді. Интернет-коммуникаторлардың көпшілігі орыс тілінің ережелерін біледі, бірақ оларды әдейі бұзады. Олар үшін Интернет сленг - бұл ойынның бір түрі, оған қатысу үшін ережелерді білу қажет. Сонымен қатар, интернет сленг – жаргон, яғни белгілі бір топтың тілі, интернет қолданушылары өздерін жеке топ ретінде белгілейтін сәйкестендіру құралы. Осылайша, қазіргі тірі тіл жаргон, жаргон, қарыз алу және кәсіби терминология арқылы түрленіп, байып жатыр. Бұл қолданылатын тірі тіл үшін мүлдем табиғи процесс. Интернет-сленг жастар сленгінің негізгі көзі бола отырып, желілік коммуникация міндеттерін орындауға ықпал еткенімен, жасөспірімдердің сөйлеу мәдениетіне айтарлықтай кері әсерін тигізеді.

Яғни, бұл мақала әлеуметтік желілердің әсерінен коммуникацияны өзгерту мәселесін қарастырады. Интернеттегі қарым-қатынас пен жасөспірімнің сөйлеу әрекетінің қалыптасу үдерісіндегі өзгерістердің байланысы талданады.

Кілт сөздер: интернет сленг, сөйлеу мәдениеті, жасөспірімдер, сауаттылық деңгейі, әлеуметтік желілер, сауаттылық, дамыту.

Abstract. This article talks about how Internet slang affects the speech culture of adolescents. The influence of Internet slang on speech culture cannot be unambiguously assessed. Internet language people communicate not because of illiteracy; on the contrary, it implies a certain level of cultural development. Most Internet communicators know the rules of the Russian language, but deliberately violate them. Internet slang for them is a kind of game, for participation in which knowledge of the rules is necessary. In addition, Internet slang is jargon, that is, the language of a

certain group of people, a means of identification with which Internet users mark themselves as a separate group. Thus, the modern living language is being transformed and enriched by slang, jargon, borrowings, and professional terminology. This is a completely natural process for a living language that is used. Internet slang, being the main source of youth slang, has a significant negative impact on the speech culture of adolescents, although it contributes to the fulfillment of the tasks of network communication.

That is, this article explores the problem of the transformation of communication under the influence of social networks. The connection between communication on the Internet and changes in the process of formation of a teenager's speech is analyzed.

Key words: Internet slang, speech culture, teenagers, literacy rate, social networks, literacy, development.

Özet. Bu makale, İnternet argosunun ergenlerin konuşma kültürünü nasıl etkilediğinden bahsediyor. İnternet argosunun konuşma kültürü üzerindeki etkisi kesin olarak değerlendirilemez. İnternet dili, insanların okuma yazma bilmedikleri için iletişim kurmaları değil, aksine belirli bir kültürel gelişmişlik düzeyi anlamına gelir. İnternet iletişimcilerinin çoğu, Rus dilinin kurallarını bilir, ancak bunları kasıtlı olarak ihlal eder. Onlar için internet argosu, katılım için kural bilgisinin gerekli olduğu bir tür oyundur. Ek olarak, İnternet argosu jargondur, yani belirli bir grup insanın dili, İnternet kullanıcılarının kendilerini ayrı bir grup olarak işaretledikleri bir tanımlama aracıdır. Böylece modern yaşam dili argo, jargon, alıntılar ve mesleki terminoloji ile dönüştürülmekte ve zenginleştirilmektedir. Kullanılan canlı bir dil için bu tamamen doğal bir süreçtir. Gençlik argosunun ana kaynağı olan internet argosu, ağ iletişimi görevlerinin yerine getirilmesine katkıda bulunsa da ergenlerin konuşma kültürü üzerinde önemli bir olumsuz etkiye sahiptir.

Yani, bu makale sosyal ağların etkisi altında iletişimin dönüşümü sorununu araştırıyor. İnternetteki iletişim ile bir gencin konuşmasının oluşum sürecindeki değişiklikler arasındaki bağlantı analiz edilir.

Anahtar kelimeler: İnternet argosu, konuşma kültürü, gençler, okuryazarlık oranı, sosyal ağlar, okuryazarlık, gelişim.

На сегодняшний день Интернет – это колоссальный источник информации для всех современных интернет-пользователей. Быстрота и доступность связи между пользователями позволили использовать Интернет не только как инструмент познания, но и как средство для общения и развлечения. В современном мире Интернет почти полностью заменил нам почту, телефон и другие средства общения.

А виртуальная коммуникация, которая возникла благодаря быстрому развитию сети, породила особый язык виртуального общения. Многочисленные социальные сети, открытые форумы и личные страницы стали основными способами общения молодежи. Кто хоть раз «заходил» в Интернет, не мог не заметить, что там русский язык, порой, совсем не похож на литературный. Очень часто встречаются непонятные слова, появляются смайлы, искажается орфография, пунктуация. Таким языком пользуются сотни тысяч молодых людей во всём мире уже довольно давно. За эти годы выработался особый язык – сленг, так называемый язык Интернет-общения, на котором пользователи общаются между собой. И он с каждым днём все активнее проникает в нашу повседневную жизнь.

Самое главное сегодня, что сетевой язык теперь остаётся не только в виртуальном пространстве, но и появляется на телевидении, в различных журналах и газетах. Из-за массового использования данного языка происходит падение уровня грамотности, ведь новый стиль общения оказывается очень удобным и быстро входит в привычку. Людям становится труднее выражать свои мысли грамотным, красивым языком.

Сленг делает речь более краткой, эмоционально выразительной, говорящий может наиболее полно и свободно выразить свои чувства и эмоции.

Можем сделать вывод, что сленг - разновидность нелитературной речи. Этим сленгом пользуются практически все подростки и молодые люди [1, 57 с.].

В различных компьютерных играх люди применяют все больше и больше сленга, придумывая новые удобные для общения слова. Не зря Е.В. Миронов, известный российский актёр, сказал: «Интернет – опасная штука. Гениальная, но опасная». Действительно, ведь в проникновении сленга во всеобщее употребление можно найти как плюсы, так и минусы. В чём же плюсы? Возможность такого неформального общения помогает молодежи самоутвердиться, выделиться на фоне окружающих, да и сленг звучит для неё более привлекательно. Однако проблемами его распространения является снижение уровня грамотности и объединение словарного запаса. Это можно легко заметить, открыв случайный чат в сети.

Результат налицо: множество сокращений, смайликов, грамматические ошибки и т.д. Однако подростков устраивает такой стиль общения.

Исследователи отмечают, что судьба сленговых слов и выражений неодинакова: одни из них с течением времени настолько приживаются, что переходят в общеупотребительную речь. Другие существуют лишь какое-то время вместе со своими носителями, а затем забываются и даже ими. Наконец, третьи сленговые слова и выражения так и остаются сленговыми на протяжении длительного времени и жизни многих поколений, никогда полностью не переходят в общеупотребительный язык, но в то же время и совсем не забываются.

В каждой школе есть и будут такие слова, которые понятны любому человеку. До тех пор, пока существуют ученики и учителя, будут «домашки», «сменка», «училка», «физ-ра», «лит-ра», «матика» и т.п. Но при этом также в каждой школе есть свои, нигде больше не употребляемые слова. Итак, сленг был, есть и будет в школьной лексике. Хорошо это или плохо? Вопрос, по-видимому, неправомерный. Сленг нельзя ни запретить, ни отменить, так как он постоянно меняется с течением времени: одни слова умирают, другие – появляются, точно так же, как и в любом другом языке. Конечно, плохо, если сленг полностью заменяет человеку нормальную речь. Но современного школьника совсем без сленга представить невозможно. Главные достоинства тут - выразительность и краткость. Не случайно, что в настоящее время сленг употребляется в Интернете. Следовательно, нельзя относиться к сленгу как к чему-то тому, что только загрязняет русский язык. Это уже неотъемлемая часть нашей речи.

С развитием технологий и стремительным проникновением Интернета в жизнь человека, неотъемлемой частью медиапространства стали социальные сети. В соцсетях представлено множество видов контента (информационного содержания), включая обучающий, продающий, новостной, коммуникативный, репутационный, развлекающий и т.п.

Несмотря на то, что Интернет сам по себе является единой всемирной сетью, в каждой стране формируется свой собственный культурный сегмент Интернета со своим специфическим языком и особенностями поведения его пользователей. Так, например, англоязычный и русскоязычный сегменты Интернета используют в рамках общения такой инструмент, как мем. Мем - явление спонтанного распространения в интернет-среде некоторой информации или фразы посредством «тиражирования», а так же саму эту фразу. Мемы, будучи универсальными единицами общения и получения информации, подвержены культурному и языковому влиянию и в каждой стране выглядят и используются по-своему. Созданный в русскоязычном сегменте материал, в силу особенностей культуры страны происхождения, зачастую будет неприменим и непонятен в англоязычном сегменте и наоборот. Однако, на сегодняшний день наблюдается активное заимствование и смешение интернет-языков, ведущее к формированию некоего общемирового интернет-сленга, понятного даже тем, кто не является носителем реального языка из противоположного сегмента [2, 90 с.].

Быстрое вовлечение в социальные сети у подростков приводит к тому, что, помимо классических институтов социализации - семьи, школы, учебных учреждений, молодёжных клубов и организаций, способствующих формированию у подростков навыков общения, личность подростка формируется во многом за счёт информации, полученной из социальных сетей. Неизбежно происходит интеграция культуры и языка социальных сетей в повседневную жизнь подростков, что влечет за собой существенные изменения в стиле их общения, поведения, и социализации. Исследуя влияния, интернет сленга на грамотность подростков мы выделяли основные особенности в таблице 1.

Таблица 1 – Особенности влияния интернет сленга на грамотность подростков

Замены	Буква «в» заменяется на буквы «фф» («здарофф»).
Написание английских слов русскими буквами	«хай», «го».
Сокращения	«првет-при», «спасибо-спс», «когда-када».
Написание слов по произношению	«нормально-намана»

Также, нами было проведено анкетирование, которое помогло узнать различные точки зрения преподавателей и студентов касательно частотности употребления и встречи «таких слов» в повседневной жизни.

В анкете мы задали такие вопросы:

Общаясь в сети, каждый из нас «натыкался» на такие слова: ржунимогу, превед.... Каково ваше отношение к такому искажению слов? Ответ был достаточно интересен. 50% высказались, что относятся положительно к такому искажению, 44% полностью отрицают коверканье слов, в то время как 6% опрошенных все равно. Следующий вопрос анкете звучал так: «Ваше отношение к интернетовскому сленгу?» Положительный ответ дали 43% учеников. Негативное отношение испытывают 17% человек, в то время, как 40% учащихся вообще заявили, что им всё равно.

На вопрос «Соблюдаете ли вы правила русского языка при общении в Сети?» - в анкете прозвучал и такой вопрос. 65% подростков ответили, что не всегда пишут правильно слова и соблюдают правила пунктуации. 25% из них соблюдают правила, что довольно-таки радует. И лишь 10% вовсе не задумываются, когда пишут в чатах.

Был задан и следующий вопрос: «Используете ли вы Интернет-сленг в повседневной жизни»? Выявили, что больше половины школьников и студентов употребляет «сетез» лишь иногда. 30% опрошенных никогда не употребляли подобную лексику. 15% признают, что у них частенько проскальзывают Интернет-словечки в разговорах. И наконец, 5% подростков и студентов всегда употребляют Интернет-сленг.

Таким образом нами были определены причины образования компьютерного сленга и частотность его употребления среди подростков (результаты представлены выше).

Первой причиной столь быстрого появления новых слов в компьютерном сленге является, конечно же, стремительное, «прыгающее» развитие самих компьютерных технологий. Если заглянуть в многочисленные журналы, освещающие новинки рынка компьютерных технологий, то мы увидим, что практически каждую неделю появляются более или менее значимые разработки. И в условиях такой технологической революции каждое новое явление в этой области должно получить свое словесное обозначение, свое название [3, 64 с].

А так как почти все они появляются в Америке, то, естественно, получают его на английском языке. Когда же об этих разработках через какое-то время узнают в России, то для их подавляющего большинства, конечно же, не находится эквивалента в русском языке. И поэтому русским специалистам приходится использовать оригинальные термины.

Происходит так называемое заполнение культурологических лакун при помощи англоязычных терминов. Таким образом, английские названия все больше и больше наполняют русский язык. Отсутствие в русском языке достаточно стандартизированной терминологии в этой области, значительного числа фирменных и рекламных терминов и повлекло за собой тенденцию к появлению такого числа компьютерного сленга.

Многие из существующих профессиональных терминов достаточно громоздки и неудобны в ежедневном использовании. Возникает мощная тенденция к сокращению, упрощению слов. Например, один из самых часто употребляемых терминов – ‘motherboard’, он имеет такое соответствие в русском языке, как «материнская плата». В сленге же этому слову соответствует «мамка» или «матрешка». Или другой пример: ‘CD-ROM Drive’ переводится на русский как «накопитель на лазерных дисках», в сленге имеет эквиваленты «сидюк», «сидюшник» [4, 12 с.].

В последнее время произошло также повальное увлечение молодежи компьютерными играми. Это опять же послужило мощным источником новых слов.

Увлечение англицизмами стало своеобразной модой, оно обусловлено созданными в молодежном обществе стереотипами, идеалами. Таким стереотипом нашей эпохи служит образ идеализированного американского общества, в котором уровень жизни намного выше, и высокие темпы технического прогресса ведут за собой весь мир. И добавляя в свою речь английские заимствования, молодые люди определенным образом приближаются к этому стереотипу, приобщаются к американской культуре, стилю жизни. Именно в этой группе имеет место русское или просто неправильное прочтение английского слова. Порой ошибка становится привлекательной до того, что овладевает массами.

Трудно сказать, когда появился интернет-сленг. Вероятнее всего, с появлением интернета. Одной из причин появления новых слов в компьютерном сленге является стремительное развитие новых технологий. Отсутствие в русском языке значительного числа терминов в этой области и привело к появлению компьютерного сленга. Многие профессиональные термины достаточно громоздки и неудобны в ежедневном использовании, что порождает желание сократить и упростить слова. Мощным источником новых слов также послужило повальное увлечение молодежью компьютерными играми в последнее время. Очень много слов появилось в результате сокращения фраз, причем это фразы на английском языке. Для эмоционального общения разработчики интернет сетей придумали смайлики. Но нам все равно не хватает их, чтобы выразить наши эмоции в переписке. Стали появляться всякие сокращения, например LOL – (англ. laughing out loud, lots of laughing) – громко смеюсь, ИМНО – (англ. in my humble opinion) по моему скромному мнению. Но и этих сокращений было мало, так появился целый язык интернет сети, его называют «аффтарский». Этот язык приветствует написание слов сокращенных, с орфографическими ошибками. Другой причиной появления сленга в молодежной речи является потребность в самовыражении и встречном понимании. Он помогает самоутвердиться, почувствовать свое единство с остальными, становится способом противопоставления себя старшему поколению, помогает подчеркнуть собственную современность, продвинутость.

Интернет является не только источником разнообразной информации, но и популярным средством общения. Неудивительно, ведь общаться в сети не только дешевле, но и проще: не имеют значения ни годы собеседника, ни его удаленность. Интернет-сленг сегодня можно встретить повсюду: рекламщики привлекают молодежь, используя интернет словечки, дикторы радио и телевидения пользуются интернет языком, наши «селебрити» употребляют в своей речи интернет язык. Например, певцы, используют разные интернет-фразы в своих инстаграммах и других соцсетях. А молодежь слепо подражает своим кумирам. Так, благодаря рэперу Face, в речи подростков появилась фраза «Чо пацаны аниме?». И употребляют ее без разбора все мальчишки, порой даже не вникая в смысл. Коверкая слова, изобретая свой так называемый интернет язык, молодежь испытывает

свободу. Сленг делает речь более краткой, эмоционально выразительной, а говорящий может наиболее полно и свободно выразить свои чувства и эмоции. Новый стиль общения в Интернете подразумевает, что виртуальный человек должен уметь говорить быстро и при этом еще быть оригинальным. Непринужденный молодежный сленг стремится уйти от скучного мира взрослых, родителей, учителей, объясняя это тем, что они «не в теме». Современного школьника нельзя представить без сленга. Его главные достоинства – выразительность и краткость. Таким образом, сленг является неотъемлемой частью речи. Многие преподаватели, филологи, деятели культуры считают, что характерными чертами сленга являются расшатывание норм языка, снижение общей и словесной культуры. Поэтому все больше и больше людей считают, что электронное общение школьников необходимо корректировать: развивать умение слышать себя и грамотно оформлять свои мысли [4, 26 с.].

Интернет, несмотря на все величие, несет обществу множество проблем, одной из которых является его влияние на речевую культуру человека. Интернет дает нам массу замечательных возможностей и удобств. Детям и подросткам Интернет также может принести гораздо больше пользы, чем вреда, если подходить к делу с умом. Современный маленький человек проходит те же этапы личностного роста, что и всегда, просто теперь на процесс оказывают влияние два «измерения» – реальное и виртуальное. Каждый второй человек проводит в интернете большую часть своего времени, поэтому просто невозможно не заметить, как искажается русский язык. Молодежь придумала более простой язык для общения в сети. Все это, несомненно, может серьезно повлиять на будущее подрастающего поколения, оставив негативный отпечаток на его речевой культуре.

Очень часто встречаются непонятные слова, появляются смайлы, искажается орфография, пунктуация. Таким языком пользуются сотни тысяч молодых людей в мире уже довольно давно. За эти годы выработался особый язык – сленг, так называемый язык Интернет-общения, на котором пользователи общаются между собой. И он с каждым днём все активнее проникает в нашу повседневную жизнь [5, 124 с.].

Стремительные негативные изменения, происходящие в русском языке, заставляют многих говорить о том, что он истощается, теряет свой блеск, глубину. Большинство исследователей сходятся во мнении, что причина негативных тенденций в развитии русского языка заключается в активном проникновении в него разговорного, просторечного языка (в частности интернет-сленга) [6, 73 с.].

С появлением интернета, в нашу жизнь вошли социальные сети. Активная деятельность в социальных сетях стала причиной возникновения новых сленговых слов. Одной из основных причин очень быстрого появления новых слов в молодежном сленге является, конечно же, стремительное развитие жизни. Сленг очень интенсивно просачивается в язык прессы. Почти во всех материалах, где речь идет о жизни молодых, об их интересах, их праздниках и кумирах, содержатся сленговые слова и выражения в большей или меньшей концентрации. Газеты, телевидение, интернет – ценный источник, потому что они оперативно отражают сегодняшнее состояние языка. Распространенная сленговая лексика попадает в них очень быстро, и мы лишним раз получаем возможность объективно судить об ее частотности. Употребление подростками сленгов тесно связано с особенностями подросткового возраста. Сленг – средство отделения «своих» от «посторонних» и укрепления столь ценимой в данном возрасте групповой солидарности. Благодаря знанию такого специального языка молодые чувствуют себя членами некой замкнутой общности. Сленг помогает поддерживать хорошие взаимоотношения со сверстниками [7, 150 с.].

Таким образом нами были сделаны выводы, что социальные сети скорее отрицательно влияют на речь подростков. И если чаты уже не исключить из нашей жизни, то логичным будет создание концепции борьбы за чистоту русского языка. Общаясь друг с другом в сети, нужно обязательно соблюдать сетевой этикет. Нужно постоянно следить за грамотностью, проверять свои сообщения на наличие ошибок. Люди должны быть тактичны в общении. К сожалению, сленг в своей речи употребляет большинство пользователей. Всё это негативно

сказывается на речевой культуре подростков. Очень сложно представить, что станет с нашей речью уже через несколько лет: мы не сможем красиво говорить, совсем перестанем грамотно писать и свободно мыслить. Но выход есть всегда. Во-первых, каждому человеку нужно изменять себя, повышая культуру речи и овладевая нормами языка. Во-вторых, в самом виртуальном пространстве уже сейчас необходимо проводить акции, направленные на формирование любви к родному языку. Безграмотность в современном информационном обществе не должна быть нормой. Когда подросток говорит и пишет правильно, это характеризует его как умного, развитого, интеллигентного современного человека. Если не исправить эту ситуацию сейчас, то деградация всей нации неизбежна.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Анищенко О.А. Эволюция обозначения молодежной речи: от технического языка до жаргона // Вопросы языкознания. – 2009. – №2. – С. 108–116.
2. Земская Е.А. Активные процессы современного словопроизводства // Русский язык конца 20 столетия (1985–1995). – М.: Языки русской культуры, 1996. – 141 с.
3. Кудинова Т.А. Стандарт и субстандарт в языке: к обоснованию понятий. [Электронный ресурс]. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/standart-i-substandart-v-yazyke-k-obosnovaniyu-ponyatiy> (дата обращения: 16.09.2022).
4. Кормилицына М.А., Сиротинина О.Б. Язык СМИ: Учебное пособие. – Саратов: Саратов, 2011. – 92 с.
5. Новиков В. Словарь модных слов. Языковая картина современности. – М.: АСТ-ПРЕСС, 2012. – 256 с.
6. Ожегов С.И., Шведова Н.Ю. Толковый словарь русского языка. – М.: АЗЪ, 1994. – 928 с.
7. Анищенко О.А. Генезис и функционирование молодежного социолекта в русском языке национального периода. – М.: «Флинта» и «Наука», 2010. – 280 с.

Б. ИСАТАЙ

ФҚФ-111 тобының студенті

Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті

Ғылыми жетекшісі: ф.ғ.к. С. Мағжан

СЛЕНГТІҢ ҚОЛДАНЫС АЯСЫНЫҢ КЕҢЕЮІ ЖӘНЕ ОНЫҢ ТІЛГЕ ӘСЕРІ

Аңдатпа. Қазіргі кезде жастар сленгісі көп қолданылады және қоғамдағы жастардың бір-бірімен байланысы кезінде көп кездеседі. Өкінішке орай, сленгтің қолданыс аясының қарқынды дамуы тіл тазалығына нұқсан келтіреді. Сленгтің жиі қолданылуы тілдік норма талаптарын сақтамауға бейімделуге алып келіп отыр. Тілдік заңдылықтардың бұзылуына септігін тигізуде. Осы тұрғыда зерттеу жүргізу өзектілігі артып отыр.

Кілт сөздер: тіл тазалығы, сленг, норма, заңдылық, зерттеу өзектілігі.

Abstract. Currently, youth slang is widely used and often found when young people communicate with each other in society. Unfortunately, the rapid development of the sphere of slang harms the purity of the language. Frequent use of slang leads to adaptation to non-compliance with the requirements of the language norm, contributing to the violation of language laws. In this regard, the relevance of research is increasing.

Key words: linguistic purity, slang, norm, legality, research relevance.

Özet. Günümüzde gençlik argosu yaygın olarak kullanılmaktadır ve sıklıkla gençlerin toplum içinde birbirleriyle iletişim kurduklarında ortaya çıkmaktadır. Ne yazık ki argo kapsamının hızla gelişmesi dilin saflığına zarar vermektedir. Argonun sık kullanımı, dil normunun gerekliliklerine uyulmamasına uyum sağlamaya yol açar. Dil yasalarının ihlaline katkıda bulunmak. Bu bağlamda, araştırma yapmanın önemi artmaktadır.

Anahtar kelimeler: dil saflığı, argo, norm, yasallık, araştırma ilgisi.

Аннотация. В настоящее время молодежный сленг широко используется и часто встречается при общении молодых друг с другом в обществе. К сожалению, стремительное развитие сферы сленга вредит чистоте языка. Частое употребление сленга приводит к адаптации к несоблюдению требований языковой нормы, содействуя нарушению языковых законов. В связи с этим возрастает актуальность проведения исследований.

Ключевые слова: языковая чистота, сленг, норма, законность, исследовательская актуальность.

Ендеше, тіл қасандығы қайдан көрінеді?

1. Күнделікті өмірдегі қолданыстағы тіліміз қала мәдениеті мен заманауи технологиялық атауларға бейімделіп барады.

2. Дала мәдениетіне тән сөздер қолданыстан қалып барады. Мысалы, «шәрғез, өре, сөре, шоқтық, дүдәмәл» сынды сөздердің мағынасын білмейтін адамдар көп.

3. Шұбар тіл қалыптасып барады. «Маяк тастау, звандау, батяға бару, сюрприз, пиар» секілді.

4. Ерсі мағынадағы сөздер де қолданысқа еніп жатыр. Тарғыл сыйыр (сары сиыр емес), құла ат (құла сиыр емес), бала асырау. Негізі мысық, итке қаратылып айтылады. Баланы бағып алу, бауырына салу деп айтады.

5. Телеарналардағы сөз байлығының, этнографиялық қойылымдардың аздығы. «Н»-ға тілі келмейтін, сөздік қоры санаулы, қасаң тілшілер көбейді.

6. Тілдің қоры мен құнарына қатысты БАҚ, үкімет орындарындағы нақты талаптар жоқ. Жалпы, айта берсек себеп те, салдар да көп [1].

Қоғамның қазіргі кездегі индустриалды дамуы серпінді жылдам өзгеретін қоғам болғандықтан, тіл де соған байланысты жылжымалы болып келеді. Соның нәтижесінде бір ұрпақтың өмір сүруі кезінде оның сөздік қоры оның көлемінің өсіп немесе кемуімен ғана емес, сөздердің топтары, олардың басқа мағынасы ұқсас сөздермен ауысып айтылуы сияқты қатаң өзгерістер болуда. Сонымен қатар, қазіргі кездегі мәдени-тарихи кезеңдегі қоғам әрқайсысының өзіндік лексикасы, өзіндік сленгі болатын көптеген мәдениетті білімді қозғалмалы жүйе екені мәлім. Қазіргі кездегі мәдени-тарихи кезеңнің сипатты ерекшелігі – жастардың әлеуметтік-демографиялық топтарының бар болуы.

Жастардың екі жүзді әлеуметтік күйлері – олар бала болғылары келмейді, ал үлкендер оларды ешқайда жібермейді – бұл жастарда жастық мәдениеттің тууына және олардың барлығына ортақ болатын өздерінің ана тілінің негізінде өзіндік тілдерін ойлап табады. Бұл ерекше жастар тілі – жастар сленгісі. Егер ертеде сленгизмді қолдануға болмайды деп ойласа, онда қазір бұл шектеулер ешқайда кездеспейді. Одан бөлек олар көп жерлерде көрініс табады: көркем әдебиеттер де, интернет желісінде де, сонымен қатар теледидар мен фильмдерде де қолданылады. Тіл құндылығы биігінен аласармас үшін таңғы шықтай тұнық тазалығына кір жұғып кетпеуі тиіс. Ал, біз сөйлеу мәдениетімізді нағыз қазақтың қалыпты тілі деп айта аламыз ба? «Қазақ бауырмал халық» деп ұрандатқандар елдің ділі ғана емес, тілі де бауырмал болып бара жатқанын сезсе керек. Себебі «тіліміз түрлі неологизмдерді өзіне тез енгізсе, архаизмдеріміз рухани езгінің астында ұмытылып қалып жатыр» десек жалған емес. Сөздік қорымызға еніп жатқан түрлі терминдер де қазақшаға аударылмай, бірден қолданысқа енуі де қазақ тілінің аясын біртіндеп тарылтып келе жатыр. Әдетте бұрынғымен салыстырып жатамыз. Орыс тіліне иммунитеті бар кезде, бір жағы тілге құрметі болар, өткен ғасыр басында бабаларымыз тілге жаңа орыс сөзі енетін болса, оны сол күйінде бүгінгідей сайрай жөнелмей, қазақшаға аударып, «тіл сындырып», қазақша нақышқа келтіріп қолданған. Мысалы, «бәтеңке», «самаурын», «тәрелке», «кереует», «жәшік», «мәшік», «бөтелке» деу арқылы тіл тазалығын сақтауға тырысқан.

Бүгінде тіліміздің бүлінуі белең алып, тіл шұбарлануына орыс тілі аз болғандай, жаргон сөздер де жағадан алып барады. Негізі, жаргон әлеуметтік диалект болып саналады. «Айналымдарды ерекше лексикамен және фразеологиямен, экспрессиялылықты әңгіме аралық тілден және сөз жасау құралдардың ерекше қолдануымен айырмашылықтары болады, алайда меншікті фонетикалық және грамматикалық жүйеге ие болмайды» - деп, ғылыми түрде түсініктеме беріліп жүр. Бірақ, жаргон сөздер – жастар арасында ауызекі сөйлеуде жиі тараған әдеби мән-мағынасы жоқ үйлесімсіз сөздер. Кейбірі құлаққа түрпідей тиіп, кейбірі тіпті дөрекі естіледі. Қынжылтарлығы, қазақ жастары жаргон қосып сөйлеуді сән қылып алған. Өздерінің тілінде айтқанда, жаргон қосып сөйлемесең «колхозсың», қосып сөйлесең, қазақтың қара сөзі ала шұбарланады. Бұл ғана емес, осы секілді сөздер барлық сала өкілдерін дендеп келеді. Нақтырақ болу үшін жаргон сөздерді мынадай топтарға бөліп қарастырдым. «Әскери жаргон», «Журналистік жаргон», «Компьютер сленгі», «Жастар сленгі», «Радиоәуесқой жаргоны», «Сленг нашақор», «Футбол бұзақыларының сленгі», «Қылмыстық жаргон». Осылардың ең көп таралғаны және ең қауіптісі болып тұрған осы – жастар сленгі [2].

Сленг туралы

Жастар арасында сәнге айналған сленг атауы ағылшынның «slang, jargon» сөздерінен шыққан. Былайша айтқанда, әлеуметтік диалект. Мағынасын қарап тұрсақ, тұрақты сөз тіркесіне теңеуге болады, бірақ, бұл сөздер не сөздердің жиынтығы ретінде ешқандай фонетикалық және грамматикалық жүйеге бағынбайды. Тек лексикалық мағынасы ғана болады. Әдетте, сленгтер өзге тілден енген сөздер, не ешбір грамматикалық заңдылықсыз қысқартылған сөздер болып келеді. Ағылшын не орыс тілдерінде сленгтер бұрыннан қолданылатын болса, қазақ тілінде мұндай сөздердің дамуына әлеуметтік желілер мен

мессенджерлердің көптеп қолданылуы серпін берді. Мұны жастар «сәнді сөйлеймін» деп мақтаныш көрсе, аға буын «қазақ тілінің шұбарлануы» деп айыптайды. Мәңке би бабамыз: «Шұбарланған тілің болады, дүдәмалдау дінің болады» депті. Жастар арасындағы қарым-қатынаста тұрмыстық, көше тілі кеңінен қолданылады. Бұл әдет біздің тіліміздің тазалығына, сөздік қорымызға зиянын тигізіп жатыр. Мәселен, «маяк таста», «базар жоқ», «супер», «пахан», «матушка», «батя», «прикол ұстама», «тема», «ажека-атака», «доча-сына» сынды сөздер. Бір өкініштісі, осындай есалаң сөздерді үлкендердің де қолданып жүргені.

Тағы бір айта кететін жайт, әншілердің әндерінің сөздеріне мән бермеуі белең алған. Мәселен, «Зың-зың», «Құдағи», «Бірлік болсын әлемде» сияқты не мәні, не мағынасы жоқ дүбәра ән-сымақтар осыған дәлел. Ең өкініштісі, осы әндерді елдің тыңдауы мен халық арасына кеңінен таралуы болып отыр.

«Тәрбие тал бесіктен» демекші, сөз төркінін, мақал-мәтелдің астарын түсінетін ұрпақ тәрбиелегеміз келсе, мәдениетті сөйлеуге үйрету керек. Көркем әдебиет оқу дәстүрін қалыптастыру керек. Балалардың кітап оқуға деген қызығушылығын арттыру керек. Теледидарға шығатын хабарларға саралау жүргізу керек. Тіліміздің шұрайын, көркемдігін көрсететін танымдық хабарлар жасау керек. Бағдарламаларды жүргізуге тілі шұрайлы, дикциясы анық, кәсіби біліктілігі жоғары деңгейдегі тілшілерді тарту керек.

Ахмет Байтұрсыновша айтсақ, «Тілі жоғалған жұрттың өзі де жоғалады». Тіліміздің деңгейі биік, сөзіміздің қадірі болсын десек, ұлттық намысты, рухты көтеруіміз қажет. Тіліміз жоғалса, ұлтымыздың да жоғалатыны белгілі. Өйткені тіл ұлтты тәрбиелейді.

«Ұлтымыз әлемдегі сөздік қоры ең бай халықтардың бірі болғандығына қарамастан бүгінгі ұрпақ тіл жұтандығына ұшырап отыр. Әсіресе қалалық жерлерде бұл анық байқалады. Бұның басты себептерінің бірі ақпараттық ағынның дендеп енуі болса, екінші жағынан ұлт ретінде жадымыздың өзгеруінен болса керек» [1].

Сленгті не үшін қолданады?

Жастар арасында сөйлеу кезінде жалпы қолданыстағы сөздерге орысша жалғау жалғап, өз тілімізде баламасы бола тұра кірме сөздерді шектен тыс көп пайдаланып, оның үстіне тағы қазақша қосымша жалғап, тіпті тарихи қалыптасқан сөйлемнің орын тәртібін бұзып қолданып жүргендері бар. Жастар дағдысына қарай бұндай сөздерге өте оңай бейімделеді, әрі оларды кез келген жағдайда қолдана береді. Қазақ жастары арасында кеңінен қолданылатын сленгтер қатарына: «Жынды», «базар жоқ», «өшіп қал», «раха», «братуха», т.б. сөздер қатары жатады. Сонымен қатар, мағынасы әртүрлі сленг қатары да бар. Мысалы, «тусовка» сөзін жастар арасында «мерекелік кеш» деп түсінсе, қылмыстық ортада «ұрылардың жиналысы» деген мағынаны береді. Қызық құбылыс, иә?! Сленг сөздер жігіттер арасында жүзеге асып жатса еш әбестігі жоқ. Алайда, қыздар арасында дұрыс сөйлеу этикасына тән емес. Аталмыш сөздер уақыт өткен сайын ескіріп, жаңарып отырады. Сленг сөздерге жүргізілген зерттеулер нәтижесінде жігіттердің 50 пайызы, қыздардың 33 пайызы күнделікті өмірде қолданады екен. Онымен күресудің еш пайдасы жоқ. Жас шамасына қарай доғару процесі өздігінен жүзеге асады.

Жастар арасындағы тренд сленгтер:

Трендтегі сөздер жастардың көретін, оқитын мәлімет, ақпараттарына байланысты қалыптасады. Өзіл-сықақтан, пікір қалыптастыратын тұлғалардан үлгі ала отырып заманауи сөздер пайда болады. Әр жаргон сөз өзінің түпкі мағынанасынан ауытқып, басқа мағына беріп тұрады. Өз-өзін түсіндіріп тұратындары бірен-саран. Сол себепті кейбір жаргон сөздерді сіздерге ұсынып отырмын. Тек өзін ғана емес, жастардың көбі тез түсініп қоятын түпкі мағынасымен бірге. Мысал келтіретін болсақ, қазіргі таңдағы жастар арасында ең көп кездесетін, белең алып тұрған сленг сөздер 1-кестеде көрсетілген.

1-кесте – Қазіргі таңдағы жастар арасында ең көп кездесетін, белең алып тұрған сленг сөздер

«Жиза» –	орысша «жизнь», яғни «өмір» деген сөздің қысқарған түрі;
«Изи» –	ағылшынша «easy» деген сөзді оқылуы бойынша қолдану, аудармасы «оңай» дегенді білдіреді;
«Краш» –	ағылшынның crush деген сөзінен шыққан. Біреуді сыртынан ұнату, жауапсыз жақсы көру;
«ЛП» –	орысша «лучшая подруга» дегеннің қысқарған нұсқасы. МЧ – қыздың кездесіп жүрген жігіті (молодой человек), ЛЧ – сүйікті адам (любимый человек). Қазір мессенджерлерде жиі сөйлесетін болғандықтан, ұзақ жазуға ерініп, сөзді қысқартып жазу сән;
«Хейт» –	біреуді ашықтан-ашық ұнатпау, оның қаншалық жаман, нашар екенін ауызша немесе жазбаша хабарлау;
«Гоу» –	ағылшынның «go» деген сөзі, «кеттік» деген мағынада қолданылады. Бұл сленгіні қолданатындар «гоу» дегеннің өзін ұзақ көріп, оны «го» деп жазады;
«Сорян» –	«sorry» сөзінің қысқартылған нұсқасы, кешір деген мағынада;
«Ауф» –	кайф, керемет;

Жіптіктей жіпке тізе берсең, түбіне жеткізбейді. Бірнеше жаргон сөздерге айтылуына қарай мағынасын ашып көрдім. Байқағанымыздай айтылуы басқаша, мағынасы басқа [4].

Қорытындылай келе, мойындағымыз келмесе де, бүгінгі жастардың «сленг» деп отырған жаргон қосып сөйлегендері осындай.

Осы орайда ойыма келгені, жаргон сөздер заманауи тұрақты сөз тіркестері секілді. Тұрақты сөз тіркесі, фразеологиялық тіркес-екі немесе одан да көп сөздердің тіркесуінен жасалып, бір ұғымды білдіретін бейнелі сөздер екені әдебиет пәнінен белгілі. Тұрақты сөз тіркесінің құрамындағы сөздер өздерінің дербес мағыналарынан ажырап, жеке-дара сөздерге балама ретінде жұмсалады, олардың тіркестегі мағынасы жеке тұрғандағы мағынасына сай келе бермейді. Жаргон сөздер де солай. Тек айырмашылықтары тұрақты сөз тіркесі міндетті түрде екі сөзден кем болмайды. Ал, жаргон сөз дара күйде келе береді. Тұрақты тіркестер тілге әдемі, ойлы, кейбірі астарлы, көркем күйде келсе заманауи тұрақты тіркестер тым құнарсыз, қанықтық жоқ, өзге елдің тілдері шұбарланған, көбінесе ауызекі сөйлеуде ғана кездеседі. Әрине, қазақтың алтынға бергісіз, бабасынан қалған тұрақты сөз тіркесі жаргон сөздермен салыстыруға да тұрмайды дерсіз, бірақ әр дәуірдің өз әдебиеті болады. Бүгінгінің әдебиеті болашақта жаргон сөздермен былғанып кетпеуімен күресуіміз керек. Бұрынғылар керемет тұрақты тіркестерді тауып айтып кетті. Сіз «болашаққа жаргон сөз қалдырып бара жатырмын» деп ойламайсыз ба?

«Осының бәрі ойландырып, «паразит» сөздер ел арасына қалай тез таралып кетіп жүр?» деген сұрақ туындайды. Жаргон сөздердің қалай пайда болатыны бәрі сұрақ. Бір көзі, ел арасына «сленг» сөздер әзіл-оспақ қойылымдары арқылы әлі танылып кетіп жатады. Оған мысалдар да көп. Нұржан Төлендивтің әр әзілі ел ішінде жаргон ретінде айтылып жүр. Жайдарман жастары да әзіл арасында жаргон айтып тұрғандарын өздері байқамай қалып жатады. Күні кеше ғана өткен Тұрсынбек Қабатовтың КТА сайысында да жаргон сөздер ел көңілін көтеру мақсатында сөз арасында айтылып жатыр. Әсіресе, оралдық топ «Назар аудар» «басымды кетірімеш», «сушняк», «маяк таста» деген сөздері көп қолданады. Редактура тіл тазалығына да мән берсе, мұндай оқылықтарға жол берілмес еді. Халықты

тәрбиелейтін бір орын сахна болғандықтан, әр сөз өз орнымен қолданылуы шарт. Оны қатаң бақылауда ұстамасақ, қалыпты тіліміздің өзі шала, шұбар күйге ұшырай беретіні хақ.

«Тілін білмейтіндер емес, тілін білгісі келмейтіндер – мәңгірт» деген мақал бар. Осындай сөздердің қатары көбеймесін десек, жаргон қосып сөйлеудің кең етек алып кетуін осы бастан тыюмыз керек.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Трендке айналған сленг. Жастар тілінің шұбарлануынан қазақ тілі қағажу көріп отыр ма? [Электронды ресурс]. URL: <https://informburo.kz/kaz/masele/trendke-ainalgan-sleng-zastar-tilinin-subarlanuynan-qazaq-tili-qagazu-korip-otyr-ma> (қаралған күні 26.11.2022)

2. Сана. Қазақша сленг [Электронды ресурс]. URL: <https://youtu.be/GyCh2LHRwGI> (қаралған күні 26.11.2022)

3. Қате жазуға ұялмайсыз ба? [Электронды ресурс]. URL: <https://informburo.kz/pikir/aedilbek-khaba/ate-zhazua-yalmaysyz-ba.html> (қаралған күні 26.11.2022)

А. ШЕКЕРБЕК

БӘД-911 тобының студенті

Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті

Ғылыми жетекшісі: аға оқытушы Т. Қасенов

ҚАЗАҚ ПАТРИОТИЗМІ ЖӘНЕ ЖАСТАРДЫ ПАТРИОТИЗМГЕ ТӘРБИЕЛЕУ

Аңдатпа. Мақалада қазақ халқының патриотизмі маңызды орынға ие, өз елінің мүддесіне қызмет етуден көрінетін Отанға деген сүйіспеншілік сезімі қоғам дамуы мен ұрпақтар сабақтастығының маңызды құрамдас бөлігі болғандығы және солай болып қалуға тиіс екендігі жөнінде айтылады. Патриоттық тәрбие тұлға қалыптасуының құрамдас бөлігі болып табылады, ол жастардың алған білімдері азаматтық борыш ұстанымымен, жекебастық мүдделері қоғамдық ұстанымдармен астасып жататын тіршілік әрекеті үлгісіне даярлығын қамтамасыз етуі тиіс. Патриоттық тәрбие – маңызды мемлекеттік міндет. Ол үшін жасөспірімдердің рухани-адамгершілік қасиеттерін және азаматтық саналылығын қалыптастыра отырып, өз Отанын сүйуге, өз қоғамына, мемлекетіне қызмет ете алатындай етіп тәрбиелеу керек.

Кілт сөздер: патриоттық тәрбие, ұлттық құндылық, салт-дәстүр, ұлттық тәрбие, патриоттық сана, қазақстандық патриотизм.

Abstract. The article notes that the patriotism of the Kazakh people occupies an important place, the feeling of love for the Motherland, manifested in serving the interests of their country, was and should remain an important component of the development of society and the continuity of generations. Patriotic education is an integral part of personality formation, it should ensure the preparation of young people for a lifestyle in which the acquired knowledge correlates with the position of civic duty, with public positions of personal interests. Patriotic education is an important state task. To do this, it is necessary to educate teenagers in such a way that they can love their Homeland, serve their society, their state, forming spiritual and moral qualities and civic consciousness

Keywords: patriotic education, national value, traditions, national education, patriotic consciousness, Kazakhstani patriotism.

Özet. Makalede, Kazak halkının vatanseverliğinin önemli bir yer tuttuğu, ülkesinin çıkarlarına hizmette kendini gösteren Vatan için sevgi duygusunun toplumun gelişiminin ve nesillerin sürekliliğinin önemli bir bileşeni olduğu ve kalması gerektiği belirtilmektedir. Vatansever eğitim, kişiliğin oluşumunun ayrılmaz bir parçasıdır, gençlere, edinilen bilginin sivil görev pozisyonuyla, kişisel çıkarlarını kamusal pozisyonlarıyla ilişkili olduğu yaşamsal faaliyet modeli için eğitim vermelidir. Vatansever yetiştirme önemli bir devlet görevidir. Bunu yapmak için, gençleri Anavatanlarını sevebilecekleri, toplumlarına, devletlerine hizmet edebilecekleri, manevi ve ahlaki nitelikler ve sivil bilinç oluşturabilecekleri şekilde eğitmek gerekir

Anahtar Kelimeler: vatansever yetiştirme, ulusal değer, gelenekler, ulusal yetiştirme, vatansever bilinç, Kazak vatanseverlik.

Аннотация. В статье отмечается, что патриотизм казахского народа занимает важное место, чувство любви к Родине, проявляющееся в служении интересам своей страны, было и должно оставаться важной составляющей развития общества и преемственности поколений. Патриотическое воспитание является составной частью формирования личности, оно должно обеспечивать подготовку молодежи к образу

жизнедеятельности, в котором приобретенные знания соотносятся с позицией гражданского долга, с общественными позициями личных интересов. Патриотическое воспитание – важная государственная задача. Для этого необходимо воспитывать подростков таким образом, чтобы они могли любить свою Родину, служить своему обществу, своему государству, формируя духовно-нравственные качества и гражданскую сознательность.

Ключевые слова: патриотическое воспитание, национальная ценность, традиции, национальное воспитание, патриотическое сознание, казахстанский патриотизм.

Патриоттық тәрбие болашақ Отан азаматы тұлғасын қалыптастыруды мақсат тұтады. Бойымыздағы ата-баба қанымен келген елжандылық, ұлтжандылық қасиеттеріміз арқылы жаңа қазақстандық патриотизмді тәрбиелеуіміз керек. Бұл ең алдымен елге және оның игіліктеріне деген мақтаныш сезімін ұялататыны анық.

Басты мақсат – жас ұрпақты ұлттық игіліктер мен адамзаттық құндылықтар, рухани-мәдени мұралар сабақтастығын сақтай отырып тәрбиелеу керектігі күн өткен сайын маңызды болып отыр. Ұлттық құндылықтарымызды әлемдік деңгейге адамзат өркениетіне ұлттық тарихымызбен, рухани-мәдени мұралар сабақтастығын сақтай отырып, жас ұрпақты ұлттық игіліктер мен адамзаттық құндылықтар негізінде қабілетті тұлға ретінде тәрбиелеу керек. Сонымен қатар, ұлттық құндылықтарымызды әлемдік деңгейге шығару үшін: ана тілі мен дінін, тарихын, салт-дәстүрін, жас ұрпақ бойында жанашырлық, сенімділік, намысшылдық тәрізді ұлттық мінездерін қалыптастыру арқылы ғана басты мақсатқа жетеміз.

Патриотизм – Отанға деген сүйіспеншілік, бойындағы бар күш-қуатын, ерік-жігерін Отан игілігі мен мүддесіне аямай жұмсау, туған жерін, қасиетті ана тілін, елдің әдет-ғұрпы мен салт-дәстүрін құрметтеу. Ол біртіндеп қалыптасатын, тынымсыз, үздіксіз тәрбиенің нәтижесінде орнығатын ұлы сезім. Патриоттық тәрбие ананың ақ сүтімен, есейе келе өскен ортасына, қалыптасқан қоғамына байланысты дамиды үздіксіз тәрбиенің жемісі. Қазақстан Республикасы – өзінің тәуелсіз мемлекет екендігін бүкіл әлемге дәлелдеді. Енді біздің басты міндетіміз – осы мемлекеттің өркендеп өсуі үшін білімді, бәсекеге қабілетті, өз Отанын сүйетін нағыз тұлғаны тәрбиелеу. Осы мақсатқа жету жолында біздің тер төгуімізге тура келеді. Ол дегеніңіз, болашақ жастардың, оқушылардың бойында патриоттық сезімін ояту. Отанын, елін, жерін, Ата Заңын, мемлекеттік Рәміздерін құрметтеуге үйрету. Халық батыры Бауыржан Момышұлы былай деген екен: «Біздің тарихымыз батырға бай тарих, халқымыз батырлықты биік дәріптеп, азаматтық пен кісіліктің символы, үлгісі санаған. Батырлық деген, ерлік деген ұрпақтан ұрпаққа ата дәстүр болып қала бермек. Өткенін білмеген, тәлім-тәрбие, ғибрат алмаған халықтың ұрпағы – тұл, келешегі тұрлаусыз. Біздің қазақ халқы – батыр халық». Қазақ халқын құрып кету қаупінен сақтап қалған, жерін жауға бермей, ұлан байтақ өлкесін қазақ еліне сақтап қалу үшін, елім деп еңіреп өткен хас батырлар қаншама. Батырлар ерлігі кейінгі ұрпаққа қашан да болса өнеге болатыны сөзсіз. Әрбір адам біздің егемен елімізге, соның бай да даңқты тарихына, оның жарқын болашағына өзінің қатысты екенін мақтанышпен сезіне алатындай тәрбие беруіміз қажет. Әрбір бала «Қазақстан – менің Отаным, мен Отаным үшін, оның тыныштығына, жарқын болашағы мен абырой, беделіне жауаптымын» - деген қарапайым ойды бойына сіңіріп өсуі тиіс. Осының өзі отаншылдық тәрбие. «Қазақстан біздің ортақ үйіміз, біздің өзіміз де, біздің бабаларымыз да осы жерді мекен еткен. Қазақстанда бірнеше ұлт өкілдері тұрады. Және олардың татулықта және бірлікте тұратыны да біз үшін мақтаныш екенін оқушыларға жеткізе білуі керек. Әрбір ұстаз еліміздің патриоттарын тәрбиелеп шығару үшін алдымен өзі патриот болу керек деп ойлаймын. Патриоттық тәрбие, ұлттық намыс, ұлттық сана-сезім рухани байлықтан көрініс табады. Олай болса, рухани байлыққа, ең алдымен, тілімізді, дінімізді, салт-дәстүрімізді жатқызсақ, тіл – қазақ болуымыз үшін, дін – адам болуымыз үшін, салт-дәстүр – ұлт болуымыз үшін қажет.

Патриотизм сезімінің оянуы мен қалыптасу үрдісін белгілі бір асқақ сезімдерден, мақтаныш, сүйініштен бөле-жара қарауға болмайды. Ол елінің өткен тарихын мақтаныш тұту, жерінің байлығына, әсем көркіне сүйсіну, атадан балаға жалғасып, жақсы үрдісін тапқан ұлттық тілді құрметтеу. Осы сезімдерді оқушылардың бойына дарытып отырсақ, оқушылар санасында орнығып қалыптасатын асыл қасиеттер ұлттық патриотизм деңгейінде өркен жайып, азаматтық патриотизм биігіне ұласатыны белгілі. Біздің басты мақсатымыз – дені сау, ұлттық сана-сезімі оянған, рухани ойлау дәрежесі биік, мәдениеті, парасаты, ар-ожданы мол, еңбекқор, іскер бойында игі қасиеттері бар адамды тәрбиелеу.

Ұлттық тәрбие – елімізде орын алып отырған көптеген оңтайсыз мәселелерді бірте-бірте жоюдың және олардың алдын алып, болдырмаудың негізгі жолы. Ұлттық тәрбие алған ұрпақ білімді, ақылды, ұлтжанды, еңбекқор, сыпайы, кішіпейіл болып өседі [1, 8-б.].

«Адамға ең бірінші білім емес, тәрбие берілуі керек, тәрбиесіз берілген білім адамзаттың қас жауы, ал келешекте оның барлық өміріне апат әкеледі» - деп Әл-Фарабидің ұлағатты сөзімен айтқанда біліммен бірге жақсы тәрбиені қоса беру және ізгілікке бағдарланған, әсемдікпен қаруланған ұлттық тәлім нәрімен сусындаған халық игілігін жасаушы болашақ азаматты тәрбиелеу, ел ертеңі, ел болашағы - бүгінгі жас ұрпақтың білімді, сауатты, жақсы азамат болып өсуіне, қалыптасуына жол көрсетеді. Адамзаттың болжауынша, жақын болашақта бұрын өткен жүздеген ғасырлар бойына болмаған өркендеулер мен көп өзгерістер болады деп күтілуде. өркениетті әлемнің таңдаулы мүшесі болу - елдің рухани, мәдени қуатына, ғылымы мен біліміне байланысты. Білім мен ғылымды өз дәрежесінде меңгерген елдер ғана әлемдік дамудың алдында, озық көштің бойда ұстар тұсында болады. Тарихқа көз салып, тасқа басылған шежіре -сырларға үңілсек, патриотизм адамға туа беріледі. Ұлт жеке тұлға да, халық ұжым. Халықтың да адамдікі сияқты рухы, жаны және тәні болады. Яғни, оларға қоса сенімі, мәдениеті және ұлттық мемлекеттілігі бар деген сөз. Ұлттық патриотизмдерді өлтіретін ең қатерлі жау – немқұрайлылық пен сана-сезім [2, 24-б.].

Қазақта жақсы сөз бар:

Бір жылдығын ойлаған халық бидай егеді,

Жүз жылдығын ойлаған халық ағаш егеді,

Мың жылдығын ойлаған халық саналы ұрпақ тәрбиелейді.

Сол саналы ұрпақты тәрбиелеу Мемлекет басшысының тапсырмасы бойынша, Қорғаныс министрлігінің қолдауымен 2018 жылы «Жас Сарбаз» Республикалық әскери-патриоттық қозғалысы құрылды. Төл тарихын білетін, бүгінгі бағалайтын, Тәуелсіздігін көзінің қарашығындай қорғайтын ұлағатты жас өренді тәрбиелеуді басты мақсаты деп білетін қозғалыста бүгінгі күні еліміздің барлық жастары осы қозғалыстың қатарынан табылуда. Әскери қызметшілерге, сондай-ақ әскерге шақырылуға дейінгі жастарға әскери – патриоттық тәрбие беруді жетілдіру мақсатында 2015 жылы Астанада Қазақстан Қарулы Күштерінің Ұлттық әскери-патриоттық орталығы ашылды. Ол әскери қызметшілер мен әскерге шақырылуға дейінгі жастарды әскери-патриоттық тәрбиелеудің үйлестіруші органы болды. Оқушылар мен жастар арасында әскери-патриоттық тәрбиені күшейту туралы тапсырманы орындау үшін, оның ішінде «Жас сарбаз» республикалық балалар-жасөспірімдер әскери-патриоттық қоғамдық қозғалысының өңірлік филиалдарын құру арқылы Қорғаныс Министрлігі басқа мемлекеттік органдармен бірлесіп «Жас сарбаз «балалар-жасөспірімдер әскери-патриоттық қозғалысы» Республикалық қоғамдық бірлестігін құрды. «Жас сарбаз» қозғалысының жарғысы құрылтайшылардың жалпы жиналысында бекітілді және 2018 жылғы 14 қарашада Қазақстан Республикасының Әділет министрлігінде тіркелді. 2018 жылғы 30 қарашада ҚР ҚК Ұлттық әскери-патриоттық орталығында жас патриоттармен кездесу өткізіліп, онда әскери-патриоттық қозғалысты одан әрі дамытуға, өңірлерде «Жас сарбаз» қозғалысының филиалдарын құруға бастама берілді.

«Жас сарбаз» әскери-патриоттық қозғалысы еліміздің барлық өңірлерінде қамтылған, соның ішінде Түркістан облысы ерекше басымдылыққа ие. Қазіргі таңда облыста 3 қала, 14

аудан бойынша жас сарбаздың аудан, қалаларда филиалдары, клубтары және жас сарбаз сыныптары бар. Жылда тұрақты түрде «Айбын» әскери-патриоттық жастар жиыны өткізіледі. «Айбын» әскери-патриоттық жастар жиыны – бұл бірегей әскери-патриоттық іс-шара. Мақсты – елдегі жастарды әскери-патриоттық бағытта тәрбиелеу, отансүйгіштік сезім мен ер-азаматқа тән қасиеттерді қалыптастыру және жастарды әскери борышын өтеуге қызықтыру. Жастар жиынының ережесіне сәйкес, әр аудан, қаладан 15 оқушы, яғни, 10 ер, 5 қыз бала қатысып өз командасының намысын қорғайды. Жас сарбаздар әскери-қолданбалы спорт түрлерінен, жалпы қорғаныш толығын плащ түрінде газқағарды уақытша кию, әскерилендірілген эстафета, АК-74 автоматын толық емес бөлшектеп, жинау, кермеге тартылу, арқада жатып денені көтеру, әскериленген кросс, саптық жүріс сияқты түрлі нормативтерді орындаулан сайысқа түседі. Түркістан облысында тұрақты түрде «Айбынды жастар – Жаңа Қазақстанның тірегі» атты жас сарбаздарымызды әскерге шығарып салу іс-шарасы облыс көлемінде өткізіледі. Ардагер аталарымыздың, батыр бабаларымыздың өнегелі өмір жолдарын насихаттау мақсатында «Ерлік ерге мұра - ұрпаққа аманат» атты ерлік сабақтары, Жас сарбаздың облыстық слеттары мен форумдары өткізіледі. Қазіргі таңда Түркістан облысындағы 600-ден аса мектептерде жас сарбаз сыныптары бар, жалпы облыста 15 000 астам жас сарбаз мүшелері бар. Республикалық Айбын әскери-патриоттық жастар жиынының көш басында киелі Түркістандықтар тұр. 2021 жылы онлайн форматта өткізілген жиында Түркістан облысы 1-орынға ие болды. 2021 жылдың «ПАТРИОТТАР МЕКЕНІ» атағын жеңіп алды. 2022 жылы офлайн форматта Қарағанды қаласының «Спасск» оқу-жаттығу полигонында өткізілген байқауда Түркістан облысы жүлделі 2-орынды жеңіп алған болатын.

Әрбір адам біздің мемлекетімізге, оның байда даңқты тарихына, оның болашағына өзінің қатысты екенін мақтанышпен сезіне алатындай іс-қимыл жүйесін талдап жасауы қажет. Елдің проблемалары да, келешегі де барлық адамға жақын әрі түсінікті болуы тиіс. Әрбір адам бала кезінен Қазақстан – менің Отаным, оның мен үшін жауапты екені сияқты мен де ол үшін жауаптымын деген қарапайым ойды бойына сіңіріп өсетіндей істеген жөн. Бұл патриотизмге баулудың жарқын үлгісі іспетті, сол себепті де «Жас сарбаз» әскери-патриоттық қозғалысының жастарға берер үлгі, тәрбиесі мол [3, 5-6.].

Бүгінгі күні ғылыми еңбектерде «қазақстандық патриотизм» ұғымы кеңінен қолданыс тауып келеді. Бұл көп ұлтты еліміздің жалпы халықтарына арналған деп айтуға болады. Қазіргі қоғамның патриоттық санасы үш түсінікті құрайды: бірінші – ұлттық-этностық, екінші – жалпыадамзаттық және үшінші – әлеуметтік. Ұлттық-этностық ұлттық намыс сезімі, Отанға деген, ұлт мәдениетіне, тіліне, т.б. деген сүйіспеншілік. Патриоттық сана дегеніміз – Отанға деген ізгілікті қарым-қатынаспен байланысты идеялар мен көзқарастардың, Отанды қорғау мен дамытуға бағытталған адамдардың, әлеуметтік немесе ұлттық топтардың сезімдері мен көңіл-күйлерінің басқарылатын күрделі жүйесі. Патриоттық сана ұлттық, жалпыадамзаттық көзқарастар тұрғысынан қарағанда Отанның бейнесі болып табылатын құнды элементтердің жиынтығын береді.

Сонымен, патриотизм – бүкіл қазақстандықтарға тән. Себебі ортақ Отан, ортақ тарих, ортақ салт-дәстүр, ортақ қазақтың тілі. Отан – от басынан басталады десек, туған облысымыздың, ауданымыз бен ауылымыздың көрнекі жері, тарихы, атаулы оқиғаларын, айтулы адамдардың өмір жолдарын білгізудің мәні зор.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Раев Д. Қазақстандық патриотизм мен гуманизм // Ақиқат. – 2000. – №89. – Б. 8–10.
2. Сайдахметова Л. Қазақстан мектептерінде оқушыларды патриотизмге тәрбиелеу. – Алматы, 2002.
3. Қазақстан Республикасы азаматтарын патриоттық тәрбиелеу жөніндегі мемлекеттік бағдарламасы // Альянс. – 2005. – №3-4. – Б. 5.

А. ӘБДІРАХМАН

МЭМ-111 тобының магистранты

Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті

Ғылыми жетекшісі: PhD, доцент м.а. Г. Момбекова

БИРЮЗА ТҮСТІ БАСҚАРУ ЖҮЙЕСІ

Аңдатпа. Әрбір ұйымның тиімді қызмет етуі, қойылған мақсаты мен миссиясын орындауы, стратегиясының жүзеге асырудың маңызды шарты – сыртқы орта өзгерістеріне бейімделген, қазіргі тенденцияларды ескере отырып қалыптастырылған басқару құрылымы болып табылады. Бұл мақалада басқарудың жаңа моделі – бирюза түсті басқарудың басқа басқару модельдеріне қарағанда артықшылықтары мен ерекшеліктері қарастырылады және бирюза түсті басқарудың тиімділігі анықталады.

Кілт сөздер: бирюза түсті басқару, модель, өзін-өзі басқару.

Abstract. An important condition for effective functioning, fulfillment of the set goals and mission, implementation of the strategy of each organization is a management structure adapted to changes in the external environment, formed taking into account modern trends. This article discusses the advantages and features of the new turquoise color management model in comparison with other management models, and also determines its effectiveness.

Key words: turquoise management, model, self-management.

Özet. Etkin işleyiş, belirlenen hedeflerin ve misyonların yerine getirilmesi, her örgütün etkili işleyişi, belirlenen hedeflerin ve misyonların yerine getirilmesi, stratejilerin uygulanması modern eğitimleri göz önünde bulundurularak şekillendirilmiş bir yönetim yapısıdır. Bu makalede, yeni turkuaz renk yönetimi modelinin diğer yönetim modellerine kıyasla avantajları ve özellikleri incelenip ve turkuaz renk yönetiminin etkinliği açıklanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: turkuaz yönetim, model, öz yönetim.

Аннотация. Важным условием эффективного функционирования, выполнения поставленных целей и миссии, реализации стратегии каждой организации является структура управления, адаптированная к изменениям внешней среды, сформированная с учетом современных тенденций. В этой статье рассматриваются преимущества и особенности новой модели управления бирюзовым цветом по сравнению с другими моделями управления, а также определяется его эффективность.

Ключевые слова: бирюзовое управление, модель, самоуправление.

Басқару – ұйымның құрылымын сақтауды, қызмет режимін қолдауды, қызметтің бағдарламасы мен мақсаттарын іске асыруды қамтамасыз ететін әртүрлі табиғаттың ұйымдастырылған жүйелерінің (биологиялық, әлеуметтік, техникалық және т.б.) элементі және бір мезгілде функциясы.

Қазіргі заманғы басқарудың ерекшелігі оның ресурстардың тапшылығы жағдайында шаруашылықты тиімді жүргізуге бағытталуы, өндірісті әкімшілік әдістермен реттеуді бірте-бірте азайту, өндірісті қарқындату болып табылады. Қазіргі заманғы басқару нарықтың дамуына, өндіріс қаражатымен көтерме саудада тауарлық-ақшалай қатынастардың дамуына, ақшаның айырбасталуына, нарықтық бағаның тұрақтануына ықпал етуі тиіс [1, 36-б.].

Басқару моделінің төмендегідей сатылары бар:

Қызыл түсті ұйым – басшылықтың бағыныштыларды ұстау мақсатында билікті үнемі қолдануы, ұйымның қорқынышын бекітуі, қысқа мерзімді перспективада мақсатқа ұмтылу, реттелмеген қоршаған ортада гүлдеу. Басты ашылу кілті – еңбекті бөлу, көшбасшының шешім қабылдау құқығы. Қызыл ұйымдар ерекше күшті болуы мүмкін (әсіресе, ұйымдар кешірек кезеңдерді жоюға бейім қоршаған ортада), олар өз мүшелерінің іс-әрекеттерінің импульстік сипатына байланысты (мен мұны қалаймын және мен мұны аламын). Қазіргі уақытта бағдарлануына байланысты Қызыл ұйымдар жоспарлауда күшті емес және стратегияда ашық әлсіз, бірақ жаңа қауіп-қатерлерге тез жауап береді, ал жаңа мақсаттарға өте қатал әдістермен қол жеткізіледі. Осы себепті олар хаосқа жақсы бейімделген (азаматтық соғыс немесе қираған мемлекеттер), бірақ стратегияны жоспарлау және әзірлеу мүмкін тұрақты қоршаған ортада күрделі нәтижелерге қол жеткізуге нашар бейімделген.

Янтарь ұйымдар – иерархиялық пирамида ішіндегі өте формальды рөлдер. Менеджмент жоғарыдан төмен басқару және бақылау (не істеу және қалай істеу керек) болып табылады. Процестерді орындау тәртібін мүлтіксіз сақтауда тұрақтылық бәрінен жоғары болу керек. Болашақ өткенді қайталаудан тұрады. Негізгі ашылу кілті – формальды рөлдер (тұрақты және реттелетін иерархиялар), процестер (ұзақ мерзімді перспективадағы іс-қимылдар)).

Янтарь ұйымдардың пайда болуы екі маңызды жаңалық жетістіктеріне әкелді: бұдан былай ұйымдар орта мерзімді және ұзақ мерзімді жоспарлаумен айналыса алады, сондай-ақ тұрақты ұйымдық құрылымдарды құра алады, тұрақты және ауқымды дамуға қабілетті. Екі жетістікті біріктіре отырып, Қызыл ұйымдардың ең батыл армандарынан асып түсетін көрінбейтін мақсаттарға жетуге қабілетті ұйымдар болып табылады.

Қызғылт сары ұйымдар. Мақсаты – бәсекелестік күресте жеңу, өсім мен пайда алу. Жаңашылдық алға басудың тәсілі болып саналады. Мақсаттар бойынша басқару (не істеу керектігі басқарылады және бақыланады, қалай істеу керек екендігі еркін түрде жүзеге асады).

Ашылу кілті - жаңашылдық, жауапкершілік, меритократия.

Қызғылт сары ұйымдар соңғы екі ғасырдың ішінде үлкен әл-ауқаттың секіруін тудырған бұрын-соңды болмаған жаңашылдық дәуірінің басталуы үшін жағдай жасады. Олар бұрынғыдан да, қазір де янтарь ұйымдарда болмаған: ғылыми зерттеулер, маркетинг, азық-түлік санаттарын дамыту сияқты қызмет бағыттарын ашты.

Қызғылт сары ұйымдар пирамиданы базалық құрылым ретінде қабылдайды, бірақ коммуникацияны жеделдету және жаңалықтарды көтермелеу үшін жобалық топтар, виртуалды командалар, кросс-функционалдық жұмыс топтары, штаттағы сарапшылар мен ішкі консультанттар көмегімен оның қатаң функционалдық және иерархиялық байланыстарында тесіктер жасайды.

Жасыл түсті ұйымдар – дәстүрлі иерархиялық пирамида ішінде қызметкерлер өте жоғары дәлелді болу үшін мәдениет пен өкілеттілікті кеңейтуге көңіл бөлінген. Ашылу кілті – өкілеттілікті кеңейту, барлық қызметкерлер бөлетін рухани құндылықтарға негізделген мәдениет, мүдделі тараптардың санын ұлғайту.

Жасыл ұйымдар, ең алдымен, компанияның мәдениетін жоғары қояды. Ұйымдардың жоғары басшылығы бірінші кезектегі міндет мәдениет пен құндылықтарды алға жылжыту деп мәлімдейді. Мәдениетке назар аудару компанияның орталық бөлімшесіне дейін HR қызметінің мәртебесін арттырады [2, 199-б].

Бирюза түсті басқару – басшылық тарапынан бақылау болмайтын, өзін-өзі басқару.

«Бирюза» түсті басқару моделі терминін оны McKinsey & Company компаниясының бұрынғы серіктесі Фредерик Лалу 2014 жылы енгізген. Осы басқару принципін ұстанатын ұйымдар 20 ғасырдың ортасынан бастап бар. Лалу компанияларды өздерінің басқару моделіне сәйкес басқарудың 7 әдісін жасады, олардың әрқайсысына өз түстерін берді, мұнда қызыл түс импульсивті және ұйымдастырылмағанға сәйкес келеді, ал жасыл заманауи адамға жақын әлеуметтік жауапкершілігі бар саналы ұйымға сәйкес келеді. Бірақ Лалу мұның соңғы

қадам емес екенін түсінді және бирюза түсті – эволюциялық модельге ерекше назар аударды [3, 65-6].

Лалу бирюза түстерді еркін еңбекті ұйымдастырумен және орталықтандырылмаған менеджменті бар компаниялар деп атады, онда компанияның әр қызметкері өз миссиясын өз мүмкіндіктеріне қарай анықтайды. «Бирюза» түсті ұйымдарында Лалу қазіргі менеджменттің болашағын көреді.

«Бирюза» түсті басқару моделін қолданатын ұйымдарды көбінесе болашақ немесе өмір сүретін ұйымдар деп атайды. Оларға КРІ(Өнімділіктің негізгі көрсеткіштері – бұл ұйымға мақсатқа жетуге немесе процестің оңтайлылығына, атап айтқанда тиімділігі мен тиімділігіне көмектесетін бөлімше қызметінің сандық көрсеткіштері), басшылық тарапынан бақылау болмайды, ал менеджменттің өзі де жоқ.

«Бирюза» түсті басқарудағы ең бастысы қағидат – бұл эволюциялық мақсат, компанияның миссиясы. Ол ұйым ішінде емес, сыртта бағытталған және тек клиент үшін ғана емес, сонымен қатар кейбір қоғамдастық үшін немесе мүмкін мемлекет үшін де маңызды.

Екінші маңызды қағидат – өзін-өзі басқару. Ұйым билік вертикалының жоқтығына негізделеді: бастықтар минимумы және максималды еркіндік. Классикалық ұйымда бастықтар бұйрықтар береді, бағыныштылар оларды орындайды. Бағыныштылар шешім қабылдауға қатыспайды. Бұл тәсіл қарапайым қызметкерлерге өзін көрсетуге, таланттарды қолдануға және ортақ мақсатқа ие топтың бір бөлігі ретінде сезінуге мүмкіндік бермейді. «Бирюза» түсті ұйымдар, керісінше, көлденең.

«Бирюза» түсті басқару моделінде лауазымдық нұсқаулықтар жоқ, қызметкер өзіне белгілі бір рөлді алып, уәдесін береді, әр бағыт бойынша командадан кері байланыс алып отырады. Процесс барысында ол бірнеше рөлдерді тастап, жаңаларын ала алады. Компанияның кез келген жұмысына қатыса алады. Әлеуетті қызметкер байланысты болатын жаңа жұмысшыларды жалдауды бүкіл компания жүзеге асыруы ұсынылады. Қызметкерлер жұмысына байланысты маңызды сұрақтар қою арқылы адамның оларға сәйкес келетінін, келмейтінін анықтайды. Ұжым жалдамалы жұмыскерлер үшін жауап береді.

«Бирюза» түсті басқару моделінің алғашқы айырмашылығы – алқалық басқару. Бұл жерде әрбір қызметкер компания өміріне қатысады және шешімі арқылы кез келген оқиғаға әсер ете алады. Бұл шешім компанияның негізгі мақсатымен, яғни экономикалық мақсаты – пайда алумен сәйкес болуы қажет. Бірақ пайда – басқару моделіндегі компанияның ең басты мақсаты емес. Пайдамен қатар, теңдік пен бір-біріне деген шыдамдылық жоғары бағаланады. Дегенмен де, бирюза түсті ұйымның негізгі құндылығы ретінде теңдік анықталады [3, 60-6].

«Бирюза» түсті басқару моделінің критерийлері:

- барлық топ мүшелері үшін құндылықтармен жұмыс жасау;
- өзін-өзі ұйымдастырудың толық еркіндігі;
- алқалық басқару және иерархияның болмауы;
- қатаң бақылаудың орнына сенім;
- бұйрықтардың орнына тәлімгерлік;
- орындалған жұмыстың өзін-өзі бақылауы;
- ақпараттың ашықтығы мен ашықтығы;
- лауазымдардың орнына міндеттер;
- мансаптың орнына өзін-өзі тану;
- бәсекелестерге серіктес ретінде қарау;

Мұндай командаларда менеджмент тобы жеке командаларға бөлінген қызметкерлермен бірге жұмыс істейді. Бұл командаларда көшбасшы диктатор емес, дос және ақылшы. Ол міндеттемелердің орындалуын толық бақыламайды, керісінше үйретеді, ұсыныстар береді және үлгі көрсетеді. Жоспарлау, бюджеттеу және бақылаудың орнына командалар бүкіл кеңес қатысатын ішкі кеңес беруді қолданады.

Әр қызметкердің жалақысы туралы мәселе ұжымда шешіліп, компанияның кірісі қызметкердің міндеттеріне қарай бөлінеді. Ешқандай лауазымдар, лауазымдық міндеттер және иерархиялық бөліну жоқ.

Мұнда белгілі бір лауазымды алу немесе мансап үшін жұмыс жасау көзделінбейді. «Бирюза» түсті басқару моделін қолданатын компаниялардың идеологтарының пікірі бойынша мансаптық биіктерді бағындыру қалауы командада бөлінуге әкеледі – бұл «бирюза» түсті тұжырымдамаға тікелей қайшы келеді. Сонымен қатар, мұнда қызметкерлер өз әріптестері үшін өткізетін тренингтер, семинарлар мен медитация кеңінен қолданылады. Корпоративтік іс-шараларға қатысу міндеттемелері жоқ. Егер біреу осы немесе басқа ақпарат қажет емес деп санаса, онда ол уақытты өз қалауы бойынша өткізе алады.

Бұл бизнесті басқаруға, құралдарға және ең бастысы философияға қатысты бұрынғы тәсілдерден ерекшеленеді. «Бирюза» түсті басқару моделі – бизнесті дамытудың жаңа керемет кезеңі [2, 199-б].

Еліміздегі компанияларға «бирюза» түсті басқару моделін енгізу жағдайын анықтау үшін сол ерекшеліктерді қарастырып өтеміз.

Қазақстандық компаниялардың көпшілігі маркетингтік зерттеулер, жарнамалық стратегиялар, ұйымдық менеджмент, шығындарды оңтайландыру тетіктері сияқты сәттерді ерекше ескерместен, пайда алуды түпкі мақсат етеді. Отандық компаниялар өткізетін өнімдер мен қызметтер кейде агрессивті жарнама арқылы ұсынылады, ал сапа ұсынысқа әрдайым сәйкес келмейді. Сонымен қатар, көптеген отандық компаниялардың менеджмент механизмдерінің өзі басқарудың авторитарлық принципіне ие. Ұйымдастыру ортасы әдетте қарапайым, ал корпоративтік мәдениет қалыптастыру сатысында. Қызметкерлердің көпшілігі қызметкерлер штатын өзіне таңдайды, бұл ретте жиі туыстық және өзге де мүдделер назарға алынады, ал жұмыс берушінің таңдауына ұсыныстар әсер етеді, бұл компания қызметінің тиімділігіне әрдайым жақсы әсер етпейді [3, 60-б].

Басқарушы кадрларды даярлау экономикалық дамудан айтарлықтай артта қалып отыр, тиісінше, бізде қазір менеджерлер өздері оқып үйреніп, жұмыс жасауда. Егер шетелдік қатысуы бар компанияның көзқарасы тұрғысынан алып тасталса, онда сенімділіктің көп үлесімен біздің компанияларды өзін-өзі оқитын компанияларға жатқызуға болады.

Қазақстандық менеджменттің оң ерекшеліктері тез өзгеретін сыртқы ортадағы креативтілік пен жеделділік болып табылады. Активтерді әдеттегі иелену, капиталды ұлғайту және ұзақ мерзімді перспективадағы технологияларға жарыс егер басқару деңгейі төмен болып қалуды жалғастырса, тиімді бизнес-әкімшілендіруге қажетті нәтижелер бермейді.

Басқарушылық шешімдердің ерекшелігіне халық мәдениеті үлкен әсер етеді. Бұл параметрдің басқару процесіне әсерін талдау үшін біз Г. Хофстеде бес факторлы моделін пайдаландық. Хофстеде моделі мәдениеттің 5 өлшемін қарастырады (1-кесте):

1-кесте

Факторлар	Қазақстандағы көрінісі
1	2
Билік ара қашықтығы	халық қалыпты немесе рұқсат етілген деп санайтын адамдар арасындағы теңсіздік дәрежесі. Қазақстанда көбінесе басқаруды орталықтандыру байқалады. Демек, Қазақстанда биліктің жоғары арақашықтығы.

1	2
Индивидуализм-ұжымшылдық	Осы елдің адамдары жеке немесе топ мүшелері ретінде әрекет етуді қалайтын дәреже. Қазақстанда көп нәрсе компанияның қай өңірде орналасқанына байланысты. Алматы, Астана қалаларында және басқа да ірі қалаларда қарым-қатынастың жеке сипаты байқалады. Шымкент сияқты қалаларда, әсіресе, аймақтарда адамдар арасындағы бейресми жеке қарым-қатынас, яғни ұжымшылдық дамыған. Қазақстан осы параметрге қатысты аралық орынға ие. Тарихи қазақтар-ұжымдық халық, рулар өмір сүрді, бірақ «жүз» («жүз» – рулар бірлестігі) арасында тітіркендірушілік болды. Соғыстар, шапқыншылық кезінде қазақ халқына «жүздер» арасындағы келіспеушілік, басқа ру өкілдерінің беделін мойындамау, кең аумақ және көшпелі өмір салты сияқты себептерге байланысты бірігу қиын болды.
Ерлер – әйелдік	Қазақстандық компанияларда «ерлер құндылықтары» басым. Басшылар ұтымды ойлау негізінде шешім қабылдайды, тану, табыс, мансаптық өсу, материалдық әл-ауқат, амбицияларды жүзеге асыру мүмкіндігі сияқты құндылықтар басым.
Белгісіздікке қатынасы	Қазақстандық компанияларда белгісіздікті болдырмаудың жоғары дәрежесі. Басшылар төмен тәуекел дәрежесі бар шешімдер қабылдайды, менеджерлер тапсырмаларды орындауға көбірек бағдарланады.
Ұзақ мерзімді-қысқа мерзімді бағдар	Қазақстанда дәстүрлерді құрметтеу, қоғамдық борышты орындау және қабылданған әлеуметтік шарттарды сақтау сияқты құндылықтар үлкен маңызға ие. Қоғам тарапынан тұрақты қысымға байланысты басқалардан нашар емес өмір сүруге деген қатты ұмтылыс сезіледі, тіпті егер бұл қаражат бойынша болмаса да және өзінің қадір-қасиетін ешқашан жоғалтпайды. Біздің елімізде заңгерлер мен экономистердің үлкен санының болуы сияқты факт мысал бола алады. Ата-аналар өз балаларын беделді мамандықтар мен жоғары оқу орындарына басқалардан қалыс қалмай, дәл осындай мамандықтарға беруді қалайды. Адамдар тез нәтиже алуға бағытталған.
<i>Ескерту - [4] әдебиет негізінде автормен құрастырылған</i>	

Шетелдік компаниялардың «бирюза» түсті басқару моделіндегі тәжірибесінің принциптерін негізге ала отырып, мынадай ұсыныстарды ұсынамыз:

Сенім мен отбасылық құндылықтар

Patagonia-ның қағидасы – тек экологиялық таза стандарттарды ұстанатын материалдар жеткізушілерімен жұмыс жасауы. Басқаша айтқанда, жеткізушілер мен серіктестер сапа мен бағаның мінсіз болуы мен олардың ұйымның эволюциялық мақсатымен қаншалықты сәйкес болатыны бойынша таңдалады. Patagonia штаб-пәтерінде бірнеше айдан бастап балабақша жасына дейінгі қызметкерлердің балаларына арналған дамушы балалар орталығы бар. Жиналыста ананың баласын қалай тамақтандыратынын жиі көруге болады. Осы мүмкіндіктің арқасында қызметкерлер бір-бірін тек әріптестерін ғана емес, сонымен бірге балаларға деген сүйіспеншілік пен қамқорлықты көрсете алатын адамдарды көрді. Егер әріптестер балаларымен кешкі уақытта бірге ойнаған болса, онда олар үшін келіссөз үстелінде бір-бірінің етек-жеңіне жабысу әлдеқайда қиын болады [3, 61-6].

Қазақстандық компаниялардың көбісі қызметкерлердің балаларына балабақшаға орналастыруына көмек көрсете бермейді. Балалар балабақша кезегінде 1 жылдан астам уақыт тұрады. Компаниялар қызметкерлердің отбасылық құндылықтарына мән беру арқылы, қызметкерлердің компания үшін маңыздылығын сезіндірсе екен.

Позитивті және корпоративті мәдениет

Gallup - американдық қоғамдық пікір институты. Компания өзінің асыл мақсаттарын былайша тұжырымдайды: «Біздің клиенттеріміздің ұйымдарының әл-ауқатын және жер бетіндегі алты миллиард адамның өмірін жақсарту». Нобель сыйлығының лауреаты Даниэль

Кейнеман: «Gallup ұйымы мен көрген басқа ұйымдарға ұқсамайды. Оның мәдениеті соншалықты жағымды әсерге ие болғандықтан, ол жоғалмайтын болып көрінеді... Олар барлығын қамтыды».

Біздің еліміздегі компанияларға да осы принципті қосу қажет, яғни компания қызметкерлерінің әрбір ойына сыйластықпен қарап, құлас асу. Қазақстандық компанияларда көбінесе персоналдардың ойларына мән беріле бермейді.

Бақылаудың болмауы

Buurtzorg компаниясын 2006 жылдың соңында Хос де Блок құрған. Джос он жыл бойы медбике болып жұмыс істеді, содан кейін менеджменттің рөлімен және сол кездегі патронаж жүйесіндегі қызметкерлердің міндеттерімен айналысу үшін мансап сатысында жоғарылады. Оны іштей өзгерту мүмкін емес екеніне көз жеткізгеннен кейін, ол өз құрылысын салуға шешім қабылдады. Науқасқа күтім жасау, оның жоспарына сәйкес, мүлдем басқа парадигмаға негізделуі керек, ал ұйым мүлде басқаша ұйымдастырылуы керек. Buurtzorg өте табысты компанияға айналды және жеті жыл ішінде қызметкерлер саны 10-нан 7000 мейірбикелер мен мейірбикелерге дейін өсті, қызмет көрсету сапасы бұрын-соңды болмаған деңгейге жетті. Бюртцоргта бастықтар жоқ. Команданың барлық мүшелері – әдетте 10 мен 12 – денсаулық сақтау қызметкерлері. Олар әдеттегі ұйымдастырушылық міндеттермен бетпе-бет келеді: олар бағыттар мен басымдықтарды анықтайды, мәселелерді талдайды, жоспарлар жасайды, қызметкерлердің жұмыс сапасын бағалайды және кейде қиын шешімдер қабылдайды. Басқарушылық міндеттерді шешуге жауапкершіліктің барлық ауыртпалығын бір адамға, бастыққа жүктеудің орнына, олар бұл міндеттерді өз арасында бөледі. Топтар тиімді басқарылады және өзін-өзі ұйымдастырады [3, 62-6].

Өзара түсіністік пен көмек

Next Jump жыл сайын миллиардтаған сатылымға ие, қызметкерлердің жұмысына тікелей қосылған «сатудың» ерекше арналарын пайдаланады. Next Jump қызметкерлерді дайын емес лауазымдарға итермелеп, жаңа рөлдерді игеруге көмектеседі. Сонымен қатар, Next Jump компаниясы жалдамалы қызметкерлерді ешқашан жұмыстан шығармайды. Ол кез-келген экономикалық ортада кадрларды сақтауға тырысады: «Сіз балаларыңызды отбасылық бизнестен босатпайсыз», - деп компанияның менеджері Чарли Ким жиі қайталайды. Next Jump басшылығы әрқашан адамға мағыналы және тіпті руханиятпен жұмыс істеуге мүмкіндік беру үшін коммерциялық емес немесе меценаттық ұйым болу қажет емес екенін баса айтады. Олар компанияның корпоративті мәдениетімен қамтамасыз етілген. Ол қызметкердің басқаларға көмектесуге тырысатындығын мойындайды. Ол әріптестеріне таңғы ас әзірлеу, мамандықтар бойынша оқу материалдарын дайындау, тіпті ең жақсы тойланатын іс-шаралар сияқты бағдарламаларды қамтиды.

Қазақстандық компанияларда корпоративтік мәдениеттің рөлі аз. Жоғарыда атап өткен шетел компаниясындағыдай, корпоративтік мәдениет жоғары дамыса, яғни тек белгілі бір форманың немесе іс-шараның өткізілуін ғана қамтымай, қызметкерлердің арасында тек өздерінің ғана жұмыстарын атқармай, басқа да персоналдарға түсіністікпен көмек көрсетуге үйренілсе, «бирюза» түсті басқару моделін енгізуге болады деп есептейміз.

Құндылықтар пайдадан жоғары

1982 жылы негізі қаланған AES тез арада әлемдегі электр энергиясын өндірушілер мен жеткізушілердің біріне айналды. Бүгінгі таңда AES-те 40 мыңнан астам қызметкер жұмыс істейді және компанияның кәсіпорындары әлемнің ондаған елдерінде орналасқан. Жаңа қызметкерді жұмысқа қабылдаудан бұрын кандидаттар ұйымның құндылықтары мен дәстүрлері туралы әңгімеге қатысуы керек. Бұл – AES-тің барлық іс-шараларының маңызды бөлігі. Егер компания осы құндылықтар мен пайда арасындағы қарама-қайшылыққа тап болса, ол оның азаюы мен өткізіп алған мүмкіндіктердің төмендеуін білдірсе де, оның құндылықтарын ұстануға тырысады. Сонымен қатар, компания тек экономикалық жетістікке жету үшін ғана емес, сонымен бірге ол лайықты мақсатқа ұмтылғандықтан және өзіне лайықты болғандықтан өзінің құндылықтарын ұстануға тырысады [3,62].

Жоғарыдағыларды есепке ала отырып, қазақстандық компанияларға «бирюза» түсті моделін енгізу үшін қажетті жалпы ұсыныстар:

- Қызықты жұмыс
- Уақытылы тапсырма
- Басқарушы тарапынан қолдау
- Жұмыстың маңыздылығын түсіну
- Бір-бірін толықтыратын тамаша команда
- Өз үлесін қоса алатын үлкен мақсат
- Процесске және нәтижелерге әсер ету мүмкіндігі
- Сенімділік
- Еркіндік

Қорытындылай келе, осы аталған мәселелер тек қана шетел тәжірибесінде ғана емес, қазақстандық компаниялардың басқару жүйесіндегі өзекті мәселелердің бірі болып табылды. Қазақстанның қазіргі жағдайындағы әлеуметтік экономикалық жүйелердің қиын және жан-жақты ауысу процесі барысында ұйымның қалыптасуы мен тиімді қызмет етуінің кешенді негіздеудің маңызы зор. Ұйымның басқару құрылымына қойылатын жаңа талаптар – нарықтық қатынастар, кәсіпкерлік белсенділік, әртүрлі меншік формаларына өту, мемлекеттік реттеу мен басқару функцияларының өзгеруін қойылды. Ғылыми негізделген принциптерге сүйеніп құрылған тиімді ұйымдар мен басқару табысты экономикалық реформаларды жүзеге асырудың басты шартына айналды. Әрбір ұйымның тиімді қызмет етуі, қойылған мақсаты мен миссиясын орындау, стратегиясының жүзеге асырудың маңызды шарты – сыртқы орта өзгерістеріне бейімделген, қазіргі тенденцияларды ескере отырып қалыптастырылған басқару құрылымы. Сондықтан, қазіргі таңдағы «бирюза» түсті басқарудың ахуалдылығына мән бере отырып, шетелдік компаниялардағы басқарудың заманауи үлгісінің тәжірибесін қазақстандық компанияларға енгізудің әсерін қарастырдық. Аталып отырған басқару үлгісінің еліміздегі компанияларға қандай нәтиже алып келетініне және артықшылықтары мен кемшіліктеріне мән бердік. Қазақстандық көптеген компаниялардағы персоналдардың тиімсіз жұмыс жасауының бірден-бір себебі – басқарудың заманауи моделін қолданбауында екендігіне көз жеткіздік.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Разгуляев В. Бирюзовое управление на практике: Опыт российских компаний. – М.: Альпина Пабlishер, 2019. – 360 с.
2. Захарова Н.О., Бенько Е.В. Бирюзовое управление // Будущее науки. – 2022. – С. 198–201.
3. Лалу Ф. Открывая организации будущего. – М.: Манн, Иванов и Фербер, 2018. – 329 с.
4. Ауелбеков Е.А. Особенности казахстанского менеджмента. [Электронды ресурс]. URL: <http://jurnal.org/articles/2014/ekon47.html> (қаралған күні 26.11.2022)

М. ЕСІРКЕПОВА

ЭҚЖ-011F тобының студенті

Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті

Ғылыми жетекшісі: э.ғ.к., доцент м.а. М.А. Кулбаева

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ ШАҒЫН ЖӘНЕ ОРТА КӘСІПКЕРЛІК СУБЪЕКТІЛЕРІНЕ САЛЫҚ САЛУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Аңдатпа. Мақалада Қазақстанның кірістер саласындағы мемлекет пен бизнес арасындағы өзара әрекеттесудің сапасы еліміздің экономикасын дамуды реттейтін құралдардың бірі ретінде ғылыми-әдістемелік деңгейде терең қарауды және жан-жақты талдауды қарастырған. Қазіргі уақытта Қазақстанда және әлемде бірлескен экономикалық проблемаларды шешу бағытында мемлекет пен бизнес қатынастарын жандандыру үрдісі күшейуде. Осыған байланысты нарықтық экономиканың қалыпты жұмыс істеуінің ажырамас шарты бизнес пен Қазақстанның институттардың сындарлы өзара әрекеттесуі болып табылады. Қазақстанның мемлекеттік кірістер органдары мен бизнестің салық салу саласындағы өзара әрекеттесуінің тиімді тетігін құру мәселесі қазіргі жағдайдағы өзекті мәселелердің бірі болып отыр.

Кілт сөздер: Шағын және орта кәсіпкерлік, экономика, бизнес, салық, патент, жалпы ішкі өнім.

Abstract. The article provides for an in-depth review and comprehensive analysis of the quality of interaction between the state and business in the field of income of Kazakhstan at the scientific and methodological level as one of the tools regulating the development of the country's economy. Currently, in Kazakhstan and the world, there is a tendency to intensify relations between the state and business in the direction of solving joint economic problems. In this regard, an indispensable condition for the normal functioning of a market economy is the constructive interaction of business and institutions of Kazakhstan. The issue of creating an effective mechanism for interaction between state revenue bodies and business in the field of taxation in Kazakhstan is one of the most pressing in modern conditions.

Keywords: small and medium-sized businesses, economy, business, tax, patent, gross domestic product.

Özet. Makale, ülke ekonomisinin gelişimini düzenleyen araçlardan biri olarak Kazakistan'ın gelir alanındaki devlet-iş etkileşiminin bilimsel ve metodolojik düzeyde derin bir yaklaşımı ve kapsamlı bir analizi gözden geçirmektedir. Şu anda Kazakistan'da ve dünyada, ortak ekonomik sorunların çözümü yönünde devlet ve iş ilişkilerinin yeniden canlandırılması eğilimi artmaktadır. Bu bağlamda, piyasa ekonomisinin normal işleyişi için vazgeçilmez bir koşul, Kazakistan'ın iş ve kurumlarının yapıcı etkileşimidir. Kazakistan'ın devlet gelir organları ile vergilendirme alanındaki işlemler arasında etkili bir etkileşim mekanizması oluşturma konusu, modern koşullarda acil olanlardan biridir.

Анаhtar келімелер: кішкүк ve орта өлшекли ішлетмелер, економи, ішлетме, vergiler, patent, gayri safi yurtiçi hasıla.

Аннотация. В статье рассмотрен глубокий подход и всесторонний анализ на научно-методическом уровне качества взаимодействия государства и бизнеса в сфере доходов Казахстана как одного из инструментов регулирования развития экономики страны. В настоящее время в Казахстане и мире усиливается тенденция активизации отношений государства и бизнеса в направлении решения совместных экономических проблем. В этой связи непременным условием нормального функционирования рыночной экономики является конструктивное взаимодействие бизнеса и институтов Казахстана. Вопрос создания

эффективного механизма взаимодействия органов государственных доходов Казахстана и бизнеса в сфере налогообложения является одним из актуальных в современных условиях.

Ключевые слова: *малый и средний бизнес, экономика, бизнес, налоги, патент, валовой внутренний продукт.*

Мемлекет пен оның азаматтары арасындағы салық алуға қатысты қатынастар, шын мәнінде, мүдделер қақтығысын білдіреді. Осылайша, мемлекет өз функцияларын орындау үшін көбірек салық жинауға тырысады. Салық төлеушілер өз кезегінде өтеусіз негізде иеліктен шығарылатын міндетті төлемнің үлесін азайтуға тырысады.

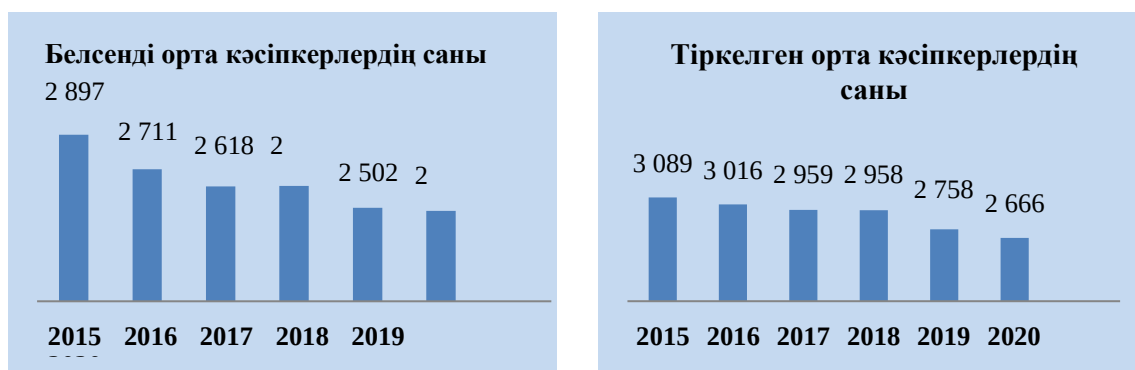
Бұл қақтығыс дамыған және дамушы елдерде әр түрлі көрінуі мүмкін. Қоғам үшін салықтардың маңыздылығын түсіну оның мүшелеріне бала кезінен үйрететін дамыған елдерде ол аз. Нарықтық қатынастар даму сатысында тұрған елдерде салық мәдениеті төмен, сол себепті, бұл қарама-қайшылық айқын көрінеді. Қалай болғанда да, салықтардың рөлі мемлекет экономикасының дамуы мен жұмыс істеуі үшін маңызды болып қала береді. Сондықтан мемлекет экономикалық дамудың қай кезеңінде болмасын, салық салу саласындағы мемлекет пен бизнестің өзара әрекеттесуін жақсарту қажет. Соңғы жылдары Қазақстанда жүзеге асырылып жатқан салық салу саласындағы ауқымды экономикалық және әкімшілік қайта құрулар экономиканың макроэкономикалық көрсеткіштерін тұрақтандыру үшін негіз жасады.

Осыған сүйене отырып, мемлекет салық төлемдерін уақтылы және дұрыс алу процесіне ерекше назар аударуы керек, өйткені бизнеске қатысты салық заңнамасының белгілі бір ырықтандырылуына қарамастан, салықтан жалтару әлі де орын алуда.

Осыған байланысты Қазақстанның мемлекеттік кірістер органдары мен бизнестің салық салу саласындағы өзара әрекеттесуінің тиімді тетігін құру мәселесі қазіргі жағдайдағы өзекті мәселелердің бірі болып отыр.

Кәсіпкерлік кодексінің 24-бабына сәйкес осы баптың 3 және 6-тармақтарындағы талаптарында ескерілген шағын және ірі кәсіпкерлік субъектілеріне жатпайтын заңды тұлғалар мен кәсіпкерлер, яғни жұмыскерлерінің саны жүзден екі жүз елу адамға дейінгі және (немесе) орташа жылдық кірісі 300 мың еселенген мөлшерінен 3 млн еселенген айлық есептік көрсеткішіне дейінгі кәсіпорындар орта кәсіпкерлік субъектілері болып табылады [1].

ҚР Ұлттық статистика бюросының деректері бойынша 1-суретке сәйкес Қазақстанда жұмыс істеп тұрған орта кәсіпорындардың саны 2015 жылмен салыстырғанда 2020 жылы 2897 бірліктен 2486 бірлікке дейін қысқарды. Тіркелген кәсіпорындар саны 3089-дан 2666 бірлікке дейін азайды.

1-сурет – Белсенді және тіркелген орта кәсіпорындар саны

Ескерту – Автор ҚР Ұлттық статистика бюросының деректері негізінде жасаған

Елдегі салық жеңілдіктері кәсіпкерліктің нақты дамуына ықпал етпейді және оны бәсекеге қабілетті етпейді, тең емес жағдайларды ұсына отырып, нарықтық экономикада терең бұрмалаушылықтар туғызады.

Сарапшылар сондай-ақ бизнесті шағын және орта бизнеске ауыстыру кезінде түрлі тексерулер пайда болып, бизнес алақанға түсетінін атап өтті.

Жоғарыда баяндалғанды ескере отырып, салық ставкалары бойынша жалпы ақпарат 1-кестеде келтірілген.

1-кесте – Кәсіпкерлік кодекс негізінде қалыптастырылған салық мөлшерлемелері

Салықтар	Жалпы	АСР (ШБ)	
		Оңтайландырылған	Патент
КТС	20%	-	-
Әлеуметтік салық	9,5%	1,5%	1,5%
ЖТС	-	3%	1%
ҚҚС	12%	12% (61 млн-нан жоғары болса)	12% (61млн-нан жоғары болса)
ЕТҚ, оның ішінде	33,5%	33,5%	33,5%
ЖТС	10%	10%	10%
Әлеуметтік салық, оның ішінде	9,5%	9,5%	9,5%
ӘСМҚ	3,5	3,5	3,5
ӘСМС жұмыскерден	2%	2%	2%
Жұмысшыдан	2%	2%	2%
Зейнетақы төлемдері	10%	10%	0%
<i>Ескерту – Автор Салық Кодексі негізінде жасаған.</i>			

Мәселен, мемлекеттік органдар жүргізетін шағын кәсіпкерлік субъектілерін тексерудің тәртібі, кезеңділігі және шарттары қызметтің әртүрлі салаларын реттейтін ҚР-ның заңдарында белгіленген. Жалпы, шағын кәсіпкерлік субъектілерін тексеру үшін жоспарлы тексерулер арасында неғұрлым ұзақ аралықтар және орта және ірі кәсіпкерлік субъектілерімен салыстырғанда тексерудің неғұрлым қысқа мерзімдері белгіленгенін атап өтуге болады [2, 46-б.].

Салықтан жалтару – салық төлеушінің түрлі заңға қарсы амалдармен салық төлеуден жалтаруы, қашқалақтауы, яғни өзінің салықтық міндеттерін орындамауы.

Қазіргі уақытта елімізде орын алып отырған салықтан жалтару бойынша жүргізілген жұмыстарды зерделеу барысында, оның жиі кездесетін келесідей түрлері мәлім болды, олар:

- Салықтық есепке тұру мерзімін бұзу;
- Салық салу объектісінің есебін жүргізбеу немесе оның есебін заң бұзу арқылы жүргізу;
- Салық салу объектілерін жасыру;
- Салықтық декларацияны уақытында немесе мүлдем ұсынбау немесе салықтық декларацияға бұрмаланған мәліметтерді енгізу;
- Салықтарды және басқа да міндетті төлемдерді дұрыс есептемеу;
- Салықтардың және басқа да міндетті төлемдердің бюджетке уақтылы немесе толық төленбеуі;
- Салық қызметі органдарының салықтарды есепте және төлеу бойынша құжаттарды тексеруге жібермеуі немесе басқа да әрекеттер қолдану;
- Салық органдары мен олардың жұмысшыларының заңды талаптарын орындамау;
- Салық төлеушінің ашқан есеп және басқа да шоттары туралы салық органдарына хабарламау;

- Салық төлеушіден салықтардың, айыппұлдардың, өсімпұлдардың сомасын өндіріп алу жөніндегі салық органдарының инкассолық талаптарын орындамау;
- Заңды тұлғаны, оның филиалын немесе өкілеттілігін заңды мемлекеттік тіркеуден өткізбей қызмет ету;
- Кәсіпкерлік қызметті лицензиялық және инвестициялық ережелерді бұзу арқылы жүргізу;
- Салық органдарының ережелерін қадағаламау;
- Салық органдары қызметкерлерімен жүргізілген операцияларды тексеруге жіберуден бас тарту.

Аталған себептер салық саласындағы заң бұзушылықтарға, оның ішінде салықтан жалтару сияқты өткір мәселесінің елімізде туындауына әкеліп отыр.

Осыған байланысты ҚР қолданыстағы салық Кодексінің талаптарындағы салық төлеушілерге салықтық бақылау жүргізу және салықтық рейдтер мен тексерулер көмегімен, оның ішінде құжаттық тексерулер арқылы (құжаттық тексерулер кешенді, тақырыптық және қарсы тексерулер) есептік мәліметтерді нақтылау, анықтау, салықтар мен басқа да міндетті төлемдерді есептеу, оның уақтылы бюджетке толық түсуін жиі қадағалауы саласындағы қызметтерін жетілдіру орынды болмақ.

Салық әкімшілігі жүргізген қызметтерін қорытындылай және талдай отырып, еліміздегі салықтан жалтарудың саналы және санасыз түрлерін бөліп қарастырған орынды деген ойдамыз.

Саналы жалтару – салық заңнамасын нақты білу негізінде салық төлеуші тарапынан жасалатын салықтарды толық және уақтылы төлемеуімен байланысты заңсыз әрекеттері.

Санасыз жалтару – керісінше салық заңнамасын жетік білмеуі немесе толық түсінбеуі негізінде салық төлеуші тарапынан жасалатын салықтарды толық және уақтылы төлемеуімен байланысты заңсыз әрекеттері екенін ескерсек, салық заңнамасының орындалуын қамтамасыз ету барысындағы салықтық бақылау мен тексерудің міндеттері күрделене түсетіні анық [3, 85-б.].

Шағын және орта бизнестің дамуының және салық жүйесінің негізгі проблемалары мыналар болып табылады:

- 1) бизнестің өсуі мен кеңеюі үшін тиісінше жаңа жұмыс орындарын құру үшін ынталандырудың болмауы;
- 2) бизнесті бастау немесе жақсарту мақсатында алынатын екінші деңгейлік банктердің жоғары талаптылығы;
- 3) елді мекендегі кәсіпкерлердің кейбір ақпараттардан хабарсыз болуы;
- 4) елді мекендерде кәсіпкерлік мектептің болмауы;
- 5) салық жүйесіндегі цифрландыруды халыққа жеткілікті деңгейде қол жетімді болмауы;
- 6) бизнес жүргізу және дамыту туралы тренингтің халыққа қол жетімді болмауы;
- 7) арнайы тренингтердің мемлекет тарапынан қолдау алмауы.

Шағын бизнес секторындағы ең негізгі мәселелердің бірі, ол бұл саладағы қаржы-несие ресурстарының жеткіліксіздігі. Оған себеп, шағын кәсіпкерліктің алғашқы капиталы аз және де алғашқы шығындарын жабуға жетпейді. Ал коммерциялық банктер негізінен өз қаражаттарын сауда операцияларын қаржыландыруға несиелерін бөледі. Ал шағын кәсіпкерлікті несиелеуге олардың қызығушылығы шамалы, себебі, бұл саланың кепілдікке қоятын капиталы аз. Келесі бір мәселе – ол шағын бизнес саласы кәсіпкерліктің ең бір салықтық бақылауға қиыншылық туғызатын экономикалық салаға жатады, егерде ірі өнеркәсіп кәсіпорындары салық органдарының бақылауында болса, мониторинг объектілері ретінде ылғи көңіл бөлінсе, онда шағын кәсіпорындар бұл бақылаудан тыс қалады.

Бюджетке түсетін салықтардың басым көпшілігі аса ірі немесе орташа кәсіпорындардан түседі, бірақ шағын кәсіпкерлікте жергілікті бюджеттердің түсімдерін көбейтуге өз үлестерін қосады.

Оған себеп, біріншіден, шағын кәсіпорындар мемлекеттің өнім өндіру, қызмет көрсету салаларының негізгі көлемін құрайтын болғандықтан, олардан түсетін салықтар мен басқа да міндетті төлемдер қомақты болып келеді.

Екіншіден, кәсіпкерлікпен айналысатын жеке және шағын заңды тұлғалар бұрын есепте жоқ, жаңа салық төлеушілер ретінде бюджет жүйесіне қосымша салық түсімдерін әкеледі.

Салықтық тексерулерге талдау жасасақ, онда мынандай фактілерге көз жіберуге болады: өмірде ең көп салықтық құқықты бұзушылық осы шағын кәсіпорындарда байқалады, әсіресе уақытында салық тіркеуіне тұрмау, уақытында салықтық есепті өткізбеу, түскен қолма-қол ақшаны есепке алмау, жымқыру, бухгалтерлік есепті дұрыс жүргізбеу және тағы басқалары.

Сондықтан да салықтық бақылауды күшейту осы салада өзінің еңбегін өтейді деп ойлауға болады. Сонда ғана қосымша салықтар бюджетке, әсіресе ірі салық төлеушілерден көбірек түседі. Себебі, мұндай фирмалар салық төлеуден бұлтару үшін тәжірибеде өтірік шағын кәсіпорындарды ашып, солар арқылы өнім бағаларының арқасында қолмен епті іс жасау арқылы салық базасы болатын таза табыстарын жасырып қалады, сол себептен мемлекет қазынасына көп салықтар көлемі түспей қалады [4, 122-б.].

Үшіншіден, салық органдары да шағын кәсіпкерлікпен айналысатын салық төлеушілерді тексеру барысында, алдымен оларға мәлімет жинап, қайсысы салық есебіне тұрғанын, қай салада қызметтерін атқаратындарын, барлық құқық қорғау орындарындағы оларға түскен мәліметтерді жинап, содан кейін ғана білікті әрі сапалы салық тексерулерінің сапасы артып, бюджетке қосымша салықтар түсуіне жол ашылады. Ол үшін:

- әрбір салық төлеушінің, әсіресе шағын кәсіпкерлік саласында тексеру ұйымдары алдымен қолда бар барлық шаруашылық-қаржылық есеп құжаттарына талдау жасау;
- камералдық бақылау барысында негізінен:
- әрбір жеке есеп құжаттарының бір-бірімен байланысын талдап, оның салық базасын шығару;
- есеп беру көрсеткіштерінің салыстырмалығын, олардың салық декларациясында көрсетілгендей табыс көздерінің растығын;
- салық декларациясы мен бухгалтерлік есептің дұрыстығының бағасын, олардың сапасын өздерінде бар мәліметтермен салыстырып, олардың дұрыстығына көз жеткізу.

Төртіншіден, осы шағын бизнеспен айналысатын кәсіпкерлердің мәлімет көзін басқа да ұйымдардан, әсіресе қызмет көрсететін банктерден, энергосбыт кәсіпорынынан, жол полициясының және кеден органдарының мәліметтерінен жинап, содан кейін ғана сапалы салық тексерулерін өткізу керек.

Салық төлеушілерді цифрлық салық ортасына тартудың ұсынылып отырған моделін қолдануды салықтық әкімшілендіруді цифрландырудың қазіргі кезеңінде ғана емес, одан да алыс перспективада жүзеге асыруға болады, өйткені модель негізделген теориялық ережелер болашақта салық төлеушілердің салық органдарымен өзара әрекеттесуге уәдесін арттыру мақсатында оларды пайдалануға цифрлық технологияларды бейімдеу үшін де өзекті болып табылады.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. [Электронды ресурc]. URL: <https://www.freepapers.ru/81/shayn-biznes-subektlerne-arnalan-arnaul/264942.1745208.list1.html>
2. ҚР «Салық және бюджетке төленетін басқа да міндетті төлемдер туралы» Заңы. – Алматы: Бико, 2008.
3. Сейдахметова Ф.С. Налоги в Казахстане. – Алматы: LEM, 2002. – 158 с.
4. Абен Т.А. Взаимодействие государства и бизнеса в системе органов государственных доходов в период пандемии // Материалы международной научно-практической конференции на тему «Мониторинг трудового и иного отраслевого законодательства: социально-правовой спект». – Алматы, 2021. – 340 с.

И. ДЖУНАЙДУЛЛАЕВ

СТК-103 тобының студенті

Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті

Ғылыми жетекшісі: аға оқытушы М. Жәнібеков

ПРОКРАСТИНАЦИЯ ЖӘНЕ УАҚЫТ ҰЙЫМДАСТЫРУ ТЕХНОЛОГИЯСЫ

Аңдатпа. Мақалада қазіргі уақыттың өзекті тақырыбы, уақытты басқару мәселесі қарастырылады. Уақытты басқара алмау - істі кейінге қалдыру әдеті. Шаруаны тақалғанда тындыру көпшілігімізге тән. Соның кесірінен жұмыс өнімділігі мен денсаулығымызға нұқсан келеді. Бұл жағдай бәрінің басынан өтеді. Алайда кей адамдар үшін бұл айықпас дертке айналады. Қанша тырысса да еш нәрсені уақытылы тындырмайды. Содан өз-өзіне налиды. Оның себебі әртүрлі: бірсарынды жұмыс, зейін қоядан қиналу, шаршау, сәтсіздіктен қорқу, қызықсыз, ұнамайтын нәрсемен айналысу. Өзіңіздің шамаңызды біліңіз. Ағылшын тілін білмейтін адамға бір аптада ағылшынша сөйлеп үйрен десе, ол орындалмайтыны хақ. Сол үшін де қай уақытқа дейін орындап бітіру керегін дұрыстап ойластырыңыз. Өмірді басқару минутты басқарудан басталады.

Кілт сөздер: уақыт ұйымдастыру технологиясы, жұмыс өнімділігі, әр минутты басқар.

Abstract. The article deals with the actual topic of our time, the problem of time management. The inability to manage time is the habit of postponing things for later. Most of us tend to take a break from the peasantry. Because of this, our productivity and health suffer. This situation happens to everyone. However, for some people it becomes an incurable disease. No matter how hard he tries, he never does anything on time. Then he gets angry with himself. There are various reasons for this: monotonous work, difficulty concentrating, fatigue, fear of failure, doing something boring and unpleasant. Know your size. If a person who does not know English is told to learn to speak English in a week, it is true that this will not be possible. For this reason, carefully consider how long it will take to complete. Life management begins with minute management.

Key words: time management technology, labor productivity, management of every minute.

Özet. Makale, günümüzün güncel konusunu, zaman yönetimi sorununu ele alıyor. Zamanı yönetememe - erteleme alışkanlığı. Köylüye ara vermek çoğumuz için olağan bir durumdur. Bu nedenle verimliliğimiz ve sağlığımız etkilenir. Bu durum herkesin başına gelir. Bununla birlikte, bazı insanlar için ölümcül bir hastalık haline gelir. Ne kadar uğraşırsa uğraşsın hiçbir şeyi zamanında durduramıyor. . Sonra kendine kızdı. Bunun çeşitli nedenleri vardır: monoton çalışma, konsantre olma zorluğu, yorgunluk, başarısızlık korkusu, sıkıcı ve hoş olmayan bir şey yapmak. Bedeninizi bilin. İngilizce bilmeyen bir kişiye bir haftada İngilizce konuşmayı öğren denilirse bunun mümkün olmayacağı doğrudur. Bu nedenle ne kadar sürede tamamlanacağını iyi düşünün. Hayat yönetimi dakika yönetimi ile başlar.

Anahtar kelimeler: zaman yönetimi teknolojisi, iş verimliliği, her dakikayı yönetin.

Аннотация. В статье рассматривается актуальная тема современности, проблема тайм-менеджмента. Неумение управлять временем - привычка откладывать дела на потом. Большинству из нас свойственно отдыхать от крестьянства. Из-за этого страдает наша продуктивность и здоровье. Такая ситуация случается со всеми. Однако для некоторых людей это становится неизлечимой болезнью. Как бы он ни старался, он ничего не делает вовремя. Потом он злится на себя. На это есть разные причины: монотонная работа, трудности с концентрацией внимания, усталость, боязнь неудачи, занятие чем-то скучным и неприятным. Знай свой размер. Если человеку, не знающему английского, скажут научиться говорить по-английски за неделю, это правда, что это будет невозможно. По

этой причине тщательно продумайте, сколько времени потребуется для завершения. Управление жизнью начинается с минутного управления.

Ключевые слова: *технология тайм-менеджмента, продуктивность труда, управление каждой минутой.*

Істі кейінге қалдыра берудің кесірінен уақытты жоғалтамыз. Ал уақыт – ең қымбат ресурс. Содан барып жұмыс өнімділігі төмендейді. Соңына келгенде бәрін бітіруге тырысып, жүйкемізге салмақ түсіреміз. Ұйқы шала болады, отыра бергеннен остеохондроз сияқты аурулар пайда болады. Одан бөлек ол психологиямызға да әсер етеді. Прокрастинацияға ұшырайтын адамдар депрессияға жиі түседі. Уақытты құр өткізгеніңізге қынжыласыз, стресске түсесіз. Бұл мотивацияның жоғалуына әкеледі. Өз-өзіңізді төмен бағалап, қалай негативті адам болып бара жатқаныңызды байқамай қаласыз.

Әлемде 5 адамның бірі прокрастинатор. Жалқаудың ертеңі бітпес деп жатады. Прокрастинация жалқаулық емес. Ол психологиялық мәселе. Кейде оны Скарлетт синдромы деп те атайды. Кез келген маңызды іс, дипломдық жұмысты бірден бастап кетпеу, уақыт созып кәмпит жеу, телефон ақтару сияқты ұсақ-түйекпен алдану. Ондай жағдай бәрінің басынан өтеді. Алайда кей адамдар үшін бұл айықпас дертке айналады. Қанша тырысса да еш нәрсені уақытылы тындырмайды. Содан өз-өзіне налиды. Оның себебі әртүрлі: бірсарынды жұмыс, зейін қоядан қиналу, шаршау, сәтсіздіктен қорқу, қызықсыз, ұнамайтын нәрсемен айналысу [1, 97-б.]

Күнделікті өмірде біз істегіміз келмейтін нәрсеге тап боламыз. Ал одан бас тартуға жүрексінеміз. Соның салдарынан прокрастинация оянады. Жаңа технологиялардың шығуы – тағы бір алаңдатушы фактор. Телефон дыбысы, интернеттегі жазбаларға алаңдаймыз деп прокрастинация жасаймыз. Күнде уақыт жеткіліксіз деп ойлайсыз ба?

Барлығымызға бірдей 24 сағат беріледі – неге кейбір адамдар басқаларға қарағанда уақытын көбірек жұмсайтын сияқты? Жауап: уақытты жақсы басқару.

Уақытты басқару – бұл уақытты әртүрлі әрекеттер арасында бөлуді ұйымдастыру және жоспарлау процесі. Оны дұрыс орындаңыз, сонда сіз аз уақытта көп жұмыс істеу үшін қиын емес, ақылдырақ жұмыс істейсіз – тіпті уақыт тығыз және қысым жоғары болса да.

Ең жоғары жетістіктерге қол жеткізген адамдар өз уақытын өте жақсы басқарады. Уақытты дұрыс басқарудың артықшылықтары.

Уақытты қалай тиімді басқару керектігін білсеңіз, көптеген артықшылықтарды аша аласыз. Оларға мыналар жатады:

- Жоғары өнімділік пен тиімділік.
- Аз стресс.
- Жақсырақ кәсіби бедел.
- Прогресстің жоғарылау мүмкіндігі.
- Өмірлік және мансаптық мақсаттарға жету үшін көбірек мүмкіндіктер.

Жалпы алғанда, сіз өз уақытыңызды қалай тиімді пайдалану керектігін таңдай отырып, өзіңізді бақылауда сезінесіз. Өзіңізді бақыттырақ, еркін және жақсырақ ойлау арқылы сіз басқаларға да өз мақсаттарына жетуге көмектесетін тамаша жерде боласыз. Уақытыңызды қаншалықты дұрыс басқарасыз?

Қолданыстағы көзқарасыңызды бағалаудан бастаңыз. Маңызды істерді жақсы орындау үшін уақытыңызды қаншалықты дұрыс ұйымдастыра аласыз? Әртүрлі әрекеттер арасында уақытты теңестіре аласыз ба? Ал сіз бірдеңе жасауға уақыт тапқанда, сіз назарыңызды аударып, оны аяқтай аласыз ба? Уақытты басқару принциптері - уақытты басқарудың барлық дерлік әдістері үш құрамдас бөліктен тұрады: басымдықтарды анықтау, жоспарлау және құрылымдау.

• Басымдылық. Тапсырманы орындау үшін оның қаншалықты шұғыл, күрделі және маңызды екенін анықтау керек, содан кейін ғана оны орындауға кірісу керек.

Жоспарлау. Тапсырманы орындау үшін оны қашан орындау керектігін және оған қанша уақыт кететінін түсіну керек. Мәселен бір жобаны істеу керек дейік. Еріншек адам жауапкершілік арқалаудан қашып, оны істемеймін деп бірден бас тартады. Ал прократинатор жауапкершіліктен қашпайды, бірақ істі бастап кетуге де бармайды. Стартты ақырын алады. Мұндай адам жобаны кейін жүріп алуы мүмкін.

Яғни, бұл жерде айырмашылық ниетте. Жалқау қосымша істі мүлде істегісі келмейді, оның мәніне бармайды. Ал екіншісі «істей аламын, бірақ істегім келмейді» деген ойда жүреді.

Ғылым не дейді?

Нейробиологтар прокрастинацияға бейім адамды МРТ-ға түсіру арқылы оңай анықтауға болады. Мәселен Рур университетінің ғалымдары прокрастинатордың миында бадамша бөлігі жай адамдікінен үлкен болатынын айтады. Олар мұндай тұжырымға 264 адамға тәжірибе жасап барып келген.

Магниттік-резонансты томографиямен түсіріп жинаған суреттен ғалымдар прокрастинациясы бар адамның ми қабатының ортасындағы бадамша бөлігі мен жұлын жағының арасында байланыс әлсіз болатынын байқаған екен. Бұл – шешім қабылдай алмайтын, жағдайға баға бере алмайтын адамның миындағы өзгеріс. Мұндай физиологиялық өзгерісі бар адам уайымшыл, тапсырылған істі қолға алудан қорқатын, ауытқымалы келетін көрінеді.

Прокрастинатордың ерекшелігі сонда – еріншек күшін үнемдеуге тырысып, артық жұмыстан қашса, прокрастинатор болса энергия үнемдеудің не екенін білмейді. Қазір істелуі тиіс істі уақытында орындамай, басқа нәрсемен айналысып жүре береді. Яғни, тыным жоқ, мазасыз келеді. Істі істеудің орнына әлеуметтік желіні шарлап, ғаламтор ақтарып кетуі мүмкін. Егер прокрастинация күнде болып, бірнеше сағат уақыт босқа кетсе, бұл адамның әлеуметтік жағдайына да, психологиялық жай-күйіне де зиянын тигізеді. Зерттеуге сүйенсек, мұндай адамның жалақысы аз, уайымнан денсаулығы нашар болады екен. Еріншек адам мен прокрастинацияға бейім адамның айырмасы көп. Бір айырмашылығын жоғарыда айттық. Еріншек адам – бір нәрсе істеуден мүлдем қашатын, қолын қимылдатуды қаламайтын жан. Ал прокрастинация – шаруаны бастаудан тартынатын адам. Біріншісі мүлдем істегісі келмесе, екіншісі істеуге жасқанатындар. Табыс табысқа жетелейді. Осыған сүйене отырып, адам кез келген алдыңғы әрекетінің жағымды салдарын тауып, оң көзқарасты сақтауы керек және нәтижесінде оларды одан әрі белсенді әрекетке ынталандыру керек. Табысқа жету үшін өзіңізді марапаттау, өз құндылығыңызды сезіну қажет. Жаңа бизнесті бастағанда, бұрын сәтті әрекеттер болғанына сенімді болыңыз, күнделікті шағын жеңістерді тойлаңыз, бірақ олармен тоқтап қалмаңыз, жеңістердің тапсырмаларға қатынасын қадағалаңыз.

Жағымсыз тәжірибелерден құтылу, ойын-сауық арқылы өмірді мүмкіндігінше жеңілдетуге деген ұмтылыс ешбір жолмен ақталмайды және жағдайды тек ушықтырады. Тәжірибелерді адамның өзі осылай бағалағанда ғана жағымсыз болатындықтан, ол жұмыстан ләззат алуды үйренуі керек және оның сапасын бағалаудан ренжімеу керек.

«Қарама-қайшылық рухынан», сырттан міндеттер жүктеу сезімінен арылу үшін «мен міндеттімін» (жасауға) деген сөзді «мен таңдаймын» (жасаймын) – жақсы ниетпен міндеттемені субъективті түрде әрекетке айналдыру керек. Бұл әдістеменің нұсқасы жоспарлау болады, онда орталық орынды демалу үшін үзілістері бар бизнес емес, бизнеспен қиылысатын демалыс алады. Стэнфордтың философия профессоры Джон Перри «құрылымдық кешіктіру» түсінігін енгізді. Оның теориясы бойынша, кешіктіруді басу мүмкін емес, оны жұмысқа көмекке айналдыруға болады. Маңызды нәрселерден бас тартып, кейінге қалдырушылардың көпшілігі бәрібір бірдеңе жасайтындықтан, олардың әрекеттерін, мысалы, Интернетті шолудан гөрі маңыздырақ бағытқа бағыттау керек. Профессор Перри, әрине, маңызды және шұғыл істер тізімнің басында тұруы үшін тапсырмалар құрылымын құруды ұсынады, бірақ олардан кейін маңыздылығы азырақ, бірақ соған қарамастан, жұмысты талап етеді. Амалсыз кейінге қалдырушы ең маңызды тапсырманы орындамайды,

бірақ оның орнына екінші орында болатын пайдалы нәрсені жасайды. Перри құрылымдық кейінге қалдыру белгілі бір мөлшерде өзін-өзі алдауды талап ететінін атап өтті, өйткені мәні бойынша бұл бір тапсырманы екіншісіне ауыстыру болып табылады. Алайда, егер бұл адам қыңыр және үнемі кейінге қалдыратын тапсырмалардың санаты болса, онда бұл жағдайларда ненің жағымсыз және мүмкін емес екенін анықтау керек. Бұл тапсырмаларды басқа біреуге беру немесе оларды орындаудан толығымен бас тартудың жолын табу мүмкін. Мүмкін, себебін түсіне отырып, адам проблемадан өзі құтыла алады. Кейінге қалдыратын адамдарды жіктеудің бірнеше жолы бар. 2005 жылы жарияланған зерттеуде Чу кейінге қалдыруды екі негізгі түрге бөлуді ұсынды: «пассивті» және «белсенді»:

–«пассивті» жағымсыз тәжірибелердің әсерінен тапсырмаларды орындауды кейінге қалдырады, олар бәрін уақытында жасағысы келетін шығар, бірақ олар мұны істей алмайды;

–«Белсенді» – стресс жағдайында жұмыс істеуге ыңғайлы, белгіленген мерзімге жақындау қысымымен жұмыс істейтіндер, сондықтан олар өздеріне ыңғайлы жағдай жасау үшін тапсырмаларды орындауды әдейі кейінге қалдырады.

• Құрылымдау. Тапсырманы орындау үшін оның орындалу барысы мен нәтижелерін бақылау жолын түсіну керек.

Уақытты басқару әдістерінің көпшілігі құрылымдауға және басымдыққа сүйенеді және тек шағын бөлігі барлық үш принциптің күрделі комбинациясы болып табылады.

Мерзімдері:

Жұмысты жеткізудің нақты мерзімдерін белгілеңіз. Белгіленген мерзімдер сізді тезірек жұмыс істеуге шақырады және кешіктірумен күресуге көмектеседі. Массачусетс технологиялық институтының зерттеушілері тіпті өз бетінше белгіленген мерзімдер де нәрселерді жерден алуға көмектесетінін анықтады. Сонымен қатар, мұндай мерзімдер менеджер немесе конкурстық комиссия белгілеген сыртқы мерзімдерге қарағанда нашар жұмыс істейді. Жеке жағдайларда сыртқы куратор досы, әріптесі немесе туысы болуы мүмкін. Адам бір уақытта бірнеше интеллектуалды әрекеттерді жасағанда, мысалы, телефонда оқып, сөйлескенде, ол әңгіменің мазмұнын да, оқығанын да нашар есте сақтайды. Сонымен бірге ол қандай ақпарат маңызды екенін және қайсысын өткізіп жіберуге болатынын анықтай алмайды. Егер адам бір уақытта тек бір нәрсемен жұмыс істесе, ол тапсырманы жақсы орындайды және ақпаратты жақсы есте сақтайды.

Белгіленген уақыт әдістері

Бұған таймер әдістері кіреді. Егер сіз таймерде жұмыс істеуді әдетке айналдырсаңыз, уақытыңыздың қадірін білетін боласыз, өнімдірек жұмыс жасайсыз, үміттерді басқаруды үйренесіз, ерік-жігеріңізді жаттықтырасыз және шаршаудың алдын аласыз[2, 224-б.].

Прокрастинациядан құтылудың 10 әдісі

1. Уақытты дұрыс бөлу.

Егер сізге бір күнде бірнеше тапсырманы үйіп-төксе, не істеріңізді білмей қаласыз. Қайсысынан бастарыңызды білмей ештеңе бітірмеуіңіз де мүмкін. Сол үшін маңыздылығына қарай істі бөліп қойыңыз. Осылайша сол іске зейін қоясыз.

2. Жоспар құру

Мынаны істеу керек деп ойлап қою жеткіліксіз. Орындалу керек тапсырмаларды күнделікке тізіп қойыңыз. Орындаған нәрсеге + қойып отырыңыз. Осы кезде ішкі мотивация оянады.

3. Мотивация

Мақсатыңыз кұр арман болып қалмас үшін оны жиі еске алу керек. Стикерге, күнделікке мақсатыңызды жазып қойыңыз. Әр орындаған ісіңіз үшін өзіңізге сыйлық жасаңыз. Мысалы кітаптың әр 50-ші бетіне сағыз салып қойыңыз. Ал орындамай қойсаңыз жаза қолданыңыз. Сол күні бір нәрседен бас тартыңыз.

4. Қателесуден қорықпау

Прокрастинацияның бір себебі – қателесуден қорқымыз. Қателесудің жаман емес екенін ұғыну керек. Мінсіз ештеңе болмайды. Ал қателесудің арқасында тәжірибе жинаймыз.

5. Жұмыс орнын ретке келтіру

Жұмыс істейтін орныңызда артық нәрсе болмасын. Шашыраңқылық сізді алаңдатады. Зейін қойып, ләззатпен іске кірісе алмайсыз. Сол үшін жұмыс орнын ретке келтіріп болғасын іске кірісіңіз.

6. Қатаң күн тәртібінен бас тарту

Күн тәртібіңізге расымен маңызды істерді жазыңыз. Бірақ әр минут, секундтың жоспарлау қажет емес. Жоспарланбаған істерге де уақыт қалдырыңыз. Тым қатаң күн тәртібімен жүру жалықтырады.

7. Тамақтану және үзіліс уақыты

Үзіліс уақыты болмаса, шаршап қалуыңыз мүмкін. Сол үшін аз-аздан демалып тұрған жөн. Тамақтану уақытын да ұстану керек. Әйтпесе қарныңыз ашып, жұмыс уақытында асханаға қарай жүгіре беретін боласыз.

8. Қызықты ету

Жұмыс қалай қызық болуы мүмкін деп ойладыңыз ба? Оны ойын ретінде, әріптесіңізбен жарысу арқылы қызықты ете аласыз.

9. Бос қиял

Нәтижені ғана ойлаудың қажеті жоқ. Одан да шешу жолын ойластырған жөн. Қиялдай берсеңіз, энергияны соған жұмсайсыз әрі іске жеңіл-желпі қарайсыз.

10. Есеп беру

Кешке өзіңізге есеп беріңіз: не істедіңіз, не бітірмедіңіз? Өзіне есеп бермейтін адам шаруаны ертеңге қалдырып, істі қиындататынын түсінбейді. Есеп беру арқылы қалай жеңгеніңізді байқайсыз. Ертерек бітіру арқылы бос уақыт пайда болғанына қуанасыз.

«Ертең» деп аталатын пойыз «Ешқашан» деп аталатын станцияға апарады.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Scott S.J. How to Stop Procrastinating: A Simple Guide to Mastering Difficult Tasks. – California: Oldtown Publishing LLC, 2017. – 158 p.
2. Jane B. Burka ‘Procrastination: Why You Do It, What to Do about It Now’. – Boston: Da Capo Lifelong Books, 2007. – 338 p.
3. Damon Zahariades ‘The Procrastination Cure: 21 Proven Tactics For Conquering Your Inner Procrastinator, Mastering Your Time, And Boosting Your Productivity! – 2017. – 166 p.

М. БЕРДИБЕКҰЛЫ

ЗХҚ-111 тобының студенті

Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті

Ғылыми жетекшісі: аға оқытушы А. Тұрсын

САЯСИ КӨШБАСШЫЛЫҚ

Аңдатпа. Мақалада «саяси көшбасшылық» ұғымына анықтама беріле отырып, оның әдіснамалық аспектісі мен тұжырымдамасы қарастырылған. Сонымен қатар, қоғамдық саяси көшбасшылық теориясы зерттеліп, қоғамның жаңғыруындағы қазақтың саяси көшбасшысының қалыптасу мәселесі талқыланды. Қорытындылай келе, «саяси көшбасшылық – бұл көшбасшылықтың жаңа стилі емес, оның әлеуметтік топтарының барлығының немесе көпшілігінің дамыған саяси санасы бар азаматтық қоғамда билікті ұйымдастыру тәсілі», - деген шешімге келеміз.

Кілт сөздер: көшбасшылық, саяси көшбасшылық, концепция, теория, қоғам, билік, ұлт, тұлға.

Abstract. The article describes the concept of «political leadership», its methodological aspect and concept. In addition, the theory of public and political leadership was studied, and the issue of the formation of a Kazakh political leader in the conditions of modernization of society was discussed. In conclusion, «political leadership is not a new style of leadership, but a way of organizing power in a civil society with a developed political consciousness of all or many of its social groups».

Keywords: leadership, political leadership, concept, theory, society, government, nation, personality.

Özet. Makalede «politik liderlik» kavramı, metodolojik yönü ve kavramı açıklanmaktadır. Buna ek olarak, kamusal-politik liderlik teorisi incelenmiş ve toplumun modernizasyonu koşullarında Kazakistan'ın siyasi liderinin oluşumu konusu tartışılmıştır. Sonuç olarak, «siyasi liderlik yeni bir liderlik tarzı değil, toplumsal grupların birçoğunun gelişmiş bir siyasi bilincine sahip bir sivil toplumda iktidarı örgütlemenin bir yoludur».

Anahtar kelimeler: liderlik, politik liderlik, kavram, teori, toplum, güç, ulus, kişilik.

Аннотация. В статье описывается понятие «политическое лидерство», его методологический аспект и концепция. Кроме того, изучена теория публично-политического лидерства, а также обсужден вопрос формирования казахстанского политического лидера в условиях модернизации общества. В заключение, «политическое лидерство-это не новый стиль лидерства, а способ организации власти в гражданском обществе с развитым политическим сознанием всех или многих его социальных групп».

Ключевые слова: лидерство, политическое лидерство, концепция, теория, общество, власть, нация, личность.

Біздің заманымызға дейінгі 430 жылдың өзінде Ежелгі Грекияның белгілі саяси қайраткері Перикл: саясатты аз ғана адамдар жасайды, алайда ол жөнінде бәрі де пікір айтады, - деген екен. Қоғамда көптеген адамдар мен әлеуметтік топтардың әдетте саяси өмірге күнделікті тікелей қатынаса алмайтыны белгілі жайт. Мұнымен саяси көшбасшылық деп ғылыми анықтама алған және өз арасынан дайындығы әрі беделі бар көшбасшылар ұсынатын кәсіби саясаткерлер, адамдардың ерекше жігі шұғылданады. Осымен байланысты саяси көшбасшылыққа және саяси көшбасшыға қызығушылық таныту, осы күрделі де маңызды әлеуметтік құбылысты пайдалануға талпыныс жасау көнеден тамыр тартады.

Саяси шешімдерді қабылдауға тікелей әсер жасайтын, саяси билік жүргізуге қатысатын немесе оған ықпалы бар айрықша топты - саяси көшбасшылық деп айтады.

Билік саяси қызметтің объектісі ретінде белгілі бір операцияларға ұшырайды, олардың арасында:

- жаулап алу – билікті алу немесе басып алу қызметі;
- иелік ету – яғни белгілі бір адамда биліктің болуы;
- ұстап қалу – осы адамның билігін сақтау жөніндегі қызмет;
- пайдалану – осы адамға тиісті өкілеттіктерді берген осы адамның немесе топтың мүддесі үшін билікті қолдану жөніндегі қызмет;
- трансформация-яғни билікті ресурс ретінде ресурстардың басқа түрлеріне (қаржылық, ақпараттық және т.б.) айналдыру.

Саяси көшбасшы – саяси биліктің тасымалдаушысы [1, 416-б.].

Контркөшбасшылық – бұл билеуші көшбасшылыққа қатысты оппозиция ролін сол сәтте атқаратын саяси көшбасшылықтың бөлігі. Кейде оның да билеуші топқа кейбір басқару және кадрлық шешімдер қабылдауға жеткізетін қысым жасау ресурстары болады. Дәрежесі кіші, орташа және жоғары қызметтегі шенеуніктер билеуші көшбасшылыққа тән белгілерді иеленбеген. Олар салыстырмалы түрде қосымша рөл атқарып, билеуші көшбасшылық қабылдаған саяси бағыт пен шешімдерді өмірде жүзеге асырушылар ғана.

Саяси көшбасшылық – бұл қоғамды басқаруда билеуші қызметін атқаратын және мемлекеттік билікті қолына шоғырландырған, маңызды саяси шешімдер қабылдауға қатысатын мамандандырылған әлеуметтік жеңілдігі бар топ. Қоғамның саяси көшбасшылығының құрамына биліктік функцияны және уәкілдік құқты иеленген жоғарғы дәрежелі қызметтегі кәсіби саясаткерлер кіреді. Саяси көшбасшылықтың құрамына сонымен бірге, қоғам дамуының стратегиясын дайындауға, саяси бағдарламаларды әзірлеу мен жүзеге асыруға қатынасуға кәсіби дайындығы бар жоғарғы мемлекеттік қызметкерлерді жатқызуға болады.

Ғылыми жобаның методологиялық және теориялық негізіне еліміздегі және алыс-жақын шет елдегі саясаттану теориясы саласындағы кейінгі жылдардағы соңғы зерттеулер құрады. Саяси көшбасшылықтың төменгі жігін жергілікті жердегі саяси қайраткерлер-басшылар, жергілікті билік органдарының депутаттары және аймақтық деңгейдегі партия қайраткерлері қалыптастырады. Сонымен қатар, саяси көшбасшылықтың төменгі жігі өзіне қызметші-басқарушыларды, мемлекеттік орталық және аймақтық деңгейдегі шенеуніктерді қосқан. Негізінде ол әкімшілік -бюрократиялық аппараттың көптеп саналатын өкілдерін қамтиды.

Әкімшілік көшбасшылық жеке құрамында – ол министрліктер, департаменттер және мемлекеттік басқарудың басқа да органдарына жоғары орын алған мемлекеттік қызметшілердің жоғарғы жігі. Әкімшілік көшбасшылық саяси көшбасшылықты жалғастырушы, ұйымдық белгісі бойынша оны өз алдына жеке топқа бөлуге де болар еді. Әлеуметтану зерттеулері бюрократияны салыстырмалы түрде өздерінің мүдделері мен мүмкіндіктеріне орай іштей біріккен дербес әлеуметтік жік екенін көрсетеді.

Экономикалық көшбасшылық – бұл меншік ресурстарының негізінде билік құрылымына өзінің қатынасуын іске асыратын билеуші көшбасшылықтың бөлігі. Экономикалық көшбасшылыққа өз қолдарында материалдық және қаржы ресурстарын шоғырландырған: ірі корпорациялар, банктердің иелері және олардың менеджерлері, бизнесмендер және т.б. адамдар кіреді [2, 520-б.].

Саяси қызметтегі басқару стилі-бұл басшылардың және саяси ұйымдағы көшбасшылардың персоналға қатысты басқару қызметін жүзеге асыруының ерекшелігі, осы ұйымның белсенділерінің жақтаушылары. Басқарудың үш негізгі стилі ерекшеленеді: авторитарлық, демократиялық және рұқсат етуші.

Белгіленген басқару стильдерін қолдануды саяси ұйымның көшбасшысы белгілі бір жағдайға, сондай-ақ оның жеке сипаттамаларына байланысты анықтайды. Сонымен,

көшбасшылардың әртүрлі түрлерін олардың саяси қызметтегі басқару рөлдері тұрғысынан ажыратуға болады, мысалы:

- көшбасшы – ұйымда шешім қабылдау кезінде проблемалық жағдайдан шығудың мүмкіндіктері мен тәсілдерін арттыру функциясын жүзеге асыратын идеялар генераторы;
- көшбасшы – мотиватор, оның қызметі жұмылдыру және белсенділікке шақыру;
- ұйымды қабылданған шешімді іске асыру тәсілдерімен қамтамасыз ету және ортақ мақсатқа қол жеткізу процесінде реттеуші өзара іс-қимыл функциясын жүзеге асыратын көшбасшы-ұйымдастырушы;
- ұйымның қызметкерлері арасында функцияларды бөлетін және олардың қызметі мен өзара іс-қимылын үйлестіретін көшбасшы-диспетчер;
- қабылданғандардың іске асырылуын бақылауды жүзеге асыратын көшбасшы-бақылаушы.

Саяси қызметте әрқашан белгілі бір партияның жетекшісі әрқашан мемлекеттегі маңызды лауазымдардың біріне үміткер екенін есте ұстауыңыз керек. Тиісінше, белгілі бір көшбасшыны алға жылжыту саяси ұйымға қоғам алдында қосымша жауапкершілік жүктейді. Партиядағы көшбасшылық пен мемлекеттегі көшбасшылықтың арасында тек ең барабар саяси қайраткер ғана толтыра алатын үлкен кеңістік бар екенін ұмытпауымыз керек. Осыған байланысты Саяси көшбасшылықтың қажетті шарттарын тұжырымдау өте маңызды. Оларға келесі аспектілерді жатқызуға болады:

- саяси көшбасшы – бұл стратегиялық деңгейдегі көшбасшы, оның міндеттеріне саяси болжау және саяси жағдайдың өзгеруіне жауап беруге дайын болу кіреді;
- саяси көшбасшы өз командасын құруға міндетті, ол, жоғарыда айтқанымыздай, саяси ұйымды, ал болашақта мемлекетті дамытудың Кадрлық негізі болуға тиіс;
- саяси көшбасшы ұйымдағы және ықтимал мемлекеттегі ағымдағы міндеттерді шешуді қамтамасыз ететін күнделікті әкімшілік жұмысты ұйымдастыра білуі керек;
- саяси көшбасшы ұйымның ішінде және сыртында позитивті ұсыну үшін қолайлы тәсілге ие болуы керек;
- саяси көшбасшы саяси жағдайдағы өзгерістерді сезінетін барабар және заманауи адам болуға арналған [3, 44-б.].

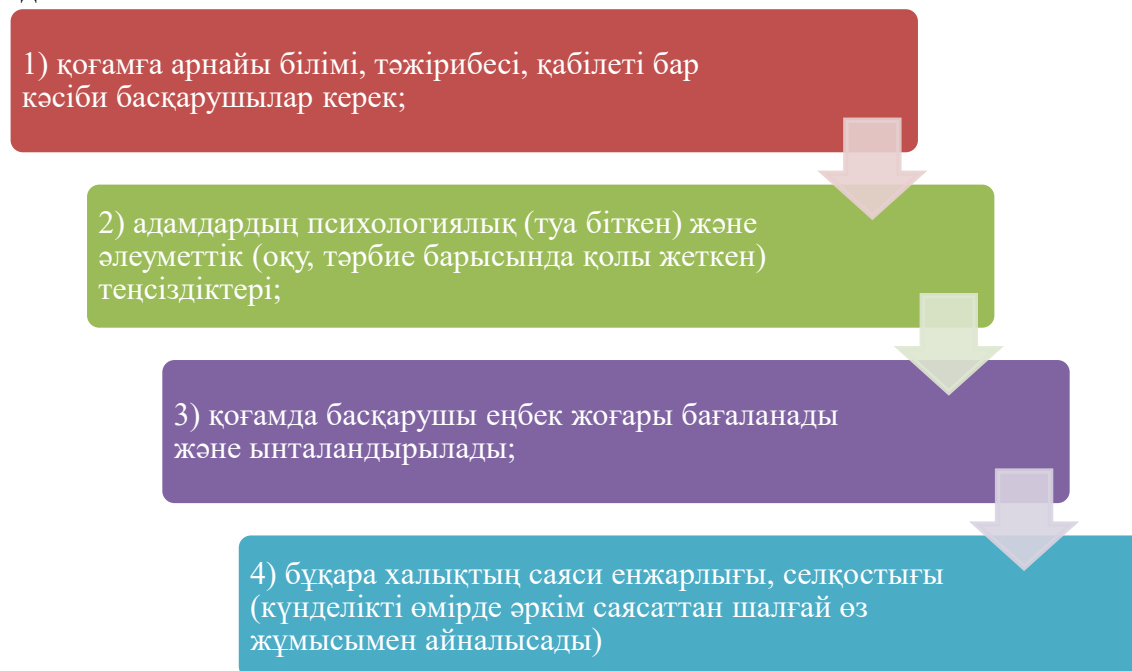
Көшбасшылық теориясын көзқарастар жүйесі ретінде XX ғасыр басында Италия ғалымдары Г. Моска, В. Парето, неміс ғалымы Р. Михельс және т.б. қалыптастырды. Моска мен Парето көшбасшылықтың өзі бірегей мүдделері бар біртұтас топ ретінде қарастырылмайтындығын айтып, көшбасшылықтың ішінде де өзара бәсекеге түскен әрқилы топтардың барын көрсетеді [4, 26–35-бб.].

Франция саясаттанушысы Р.Ж. Шварценбергер «Абсолюттік құқық» деген еңбегінде қазіргі көшбасшылықты жабық каста ретінде сипаттайды. Францияда ол саясаткерлерден, жоғары әкімшіліктен және іскер адамдардан тұратын биліктің үшбұрышын құрайды. Олар үкіметті қалыптастырады, мемлекетті билейді, ірі корпорациялар мен банктерді басқарады. Сонда қоғамда саяси көшбасшылықты тудыратын факторлар 1-суретте берілген.

Қазақ тарихында жете көңіл аударып, арнайы зерттеуге лайық мәселелердің бірі басқарушы көшбасшылықтың түрлі кезеңдерде ұстанған позициясы, оның ішіндегі түрлі топтардың, көрнекті өкілдерінің қоғамдық-саяси қызметі. Бұл тақырыптың өзектілігі айқын, өйткені барлық тарихи кезеңдердегі қазіргі уақыттарда да басқарушы топтың еліміздің бүгінгі және ертеңгі тағдырына тигізер ықпалы аса үлкен [5, 79-б.].

XX ғасырдан бертін келе елімізде саяси көшбасшылықтың қалыптасу процесіне көптеген кедергілер кездесуде. Саяси көшбасшылықтың қалыптасуының бірнеше жолдары бар. Соның бірі Парламентке сайлаудың демократиялық жүйесі, яғни әр түрлі әлеуметтік топ өкілдерінің саяси көшбасшылық тобына өтуіне мүмкіндік берілуі. Пропорционалды сайлау жүйесі, саяси партиялардың өз өкілдерін парламентке партиялық тізім бойынша ұсыну ерекшеліктері саяси көшбасшылық құрамын өзгертуге жол ашады. Елдің саяси көшбасшылық бейнесі болашағы, білім беру жүйесінің хал-жағдай мен өлшемі пікірталас тудыратыны шындық.

Сондықтан білім беру жүйесіне ерекше көңіл аудару саяси қабілеттің артуына сенім білдіреді.

1-сурет – Қоғамда саяси көшбасшылықты тудыратын факторлар

Қазақстан Республикасының тұңғыш президенті Н.Ә. Назарбаев қазақ елінің дамуына және өсіп өркендеуіне жол ашқанын бәріміз білеміз. Оның жазған еңбектері мен қиын уақытта ұстанған саяси іс-әрекеттері арқылы біз оны саяси көшбасшы ретінде танимыз. Н.Ә. Назарбаев ұсынған «Мәдени мұра» мемлекеттік бағдарламасы Қазақстанда 2003 жылдан бері табысты жүзеге асырылып келе жатқан осындай асыл және маңызды міндет — тамырға оралуға арналған.

Бұл идеяны негіздей отырып, Н. Назарбаев: «Мәдениет – бұл ұлттың, оның жанының, ақыл-ойының және тектілігінің көрінісі. Өркениетті халық өз тарихының барысын, мәдениеттің дамуын, елді дәріптеген және ой мен өнердің әлемдік жетістіктерінің алтын қорына зор үлес қосқан ұлы адамдарды мақтан тұтады. Мәдениет, ұлт дәстүрлері арқылы белгілі болады». Бағдарламаны орындауға үздік отандық ғалымдар мен мамандар тартылды [6, 124–125-бб.].

Нұрсұлтан Назарбаевтың мемлекетті ойлауының тағы бір айғағы – оның Ұлттық қор құруы. Ол тәуелсіздіктің алғашқы күндерінен бастап құлшынысты қожайын ретінде: Батыстың бірқатар озық елдерінің үлгісі бойынша Қазақстанда пайдалы қазбаларды сатудан түсетін ақшалай түсімдерді жинақтау міндеті болып табылатын отандық «болашақ ұрпақ қорын» құру идеясын көтерді. Сонымен бірге, егер ел қаржылық қиындықтарға тап болса, Қор «сақтандыру сомасына» айналуы керек еді. 90-жылдардың ортасында мұндай қор құрыла алды. Президенттің бұл ісінің дұрыстығы 2000-шы жылдардың соңында, Ұлттық қордың қаражаты Қазақстанға әлемдік қаржы дағдарысының жойқын әсерін көрсетуге көмектескен кезде расталды [7, 92-б.].

Тәуелсіз Қазақстанның құрылыс тарихында Н.Ә. Назарбаев әзірлеген, содан кейін қоғам мақұлдаған және «ресурс үнемдеу және нарыққа көшу стратегиясы» және «Қазақстанның егемен мемлекет ретінде қалыптасуы мен Даму стратегиясы» іс-әрекетіне басшылық ретінде қабылданған осындай іргелі құжаттар болды. Олардың логикалық жалғасы оның «Қазақстан-2030» стратегиялық бағдарламасы және «Қазақстан-2050» Стратегиялық бағдарламасы болды.

Н.Ә. Назарбаевтың шынайы туындысы болып табылатын және теория сатысынан практикалық іске асыруға дейін көтерілген интеграциялық бастамалардың бірі туралы толығырақ айтып берудің мәні бар.

Өткен ғасырдың 90-шы жылдарының басында, Кеңес Одағы ыдыраған кезде, Нұрсұлтан Әбішұлы келе жатқан ХХІ ғасыр жалғыздықтың уақыты емес екенін және дамудың жалғыз дұрыс жолы интеграция арқылы жатқанын түсінді. Ол бұл жол туралы өзінің көзқарасын 1994 жылдың көктемінде М. Ломоносов атындағы Мәскеу мемлекеттік университетінің қабырғасында оқыған ашық дәрісінде тұжырымдады. Егер кейбір адамдар оның идеясын сенімсіздікпен қабылдаса, онда ең көрегендер сенімді дамудың қандай сарқылмас әлеуеті ол үшін ашылатынын мойындай алмады [8, 45–51-бб.].

Қорытындылай келе, саяси көшбасшы – бұл саяси ұйымның басшысы ғана емес, сонымен бірге оның саяси кеңістіктегі құндылықтарының тасымалдаушысы болуға және саяси ұйымның белсенділері, жақтаушылары мен сайлаушыларының кристаллизаторы рөлін атқаруға мүмкіндік беретін ерекше қасиеттерге ие саясаткер.

Саяси қызметтегі басқару стилі-бұл ұйымның қызметкерлеріне, жақтаушылары мен белсенділеріне қатысты саяси ұйымдағы басшылар мен көшбасшылардың басқару қызметін жүзеге асырудың ерекшелігі.

Қоғам өз қызметін дербес реттей алмайтындығына, яғни көшбасшысыз жасай алмайтындығына сүйене отырып, ол көшбасшыны даярлау үшін барлық жағдайларды жасауы керек, сонымен қатар бұқаралық ақпарат құралдары, биліктің бөлінуі, заңнама тарапынан көшбасшыны бақылау жүйесін құруы керек. Мұндай бақылаудың мақсаты - көшбасшының жеке өміріне қызығушылық тудыру емес, қарапайым азаматтардан және тіпті оның жақын ортасынан гөрі азғырулардан аулақ болу. Көшбасшы мен оның жақтастарының қоғамның бақылауына ашық билігі билікті де, халықты да сауықтырады.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Политология: Учебное пособие. – М.: ФАИР-ПРЕСС, 2000. – 416 с.
2. Политология: Учебное пособие. – М.: РАГС, 2002. – 520 с.
3. Тұхмарова Ш. Саяси көшбасшылық және оның қоғамдағы рөлі // Адам әлемі. – 2002.
4. Сыздықов Ұ. Саясаттану: Оқулық. – Алматы: ҚазҰТУ, 2006.
5. Саяси ілімдер тарихы. – Алматы: Білім, 2008. – 79 б.
6. Нұрман Ш.Т. Қазақ саяси көшбасшылығының кеңестік жер және қоныс аудару саясатына көзқарасы // ҚазҰУ хабаршысы. Тарих сериясы. – 2004. – Б. 124–125.
7. Назарбаев Н.Ә. Тарих толқынында. – Алматы: Жібек жолы, 1999. – 232 б.
8. Байғұт М. Тұңғыш: ҚР Президенті Н. Назарбаев туралы // Егемен Қазақстан. 2005.
9. <https://dodiplom.ru/ready/108376>
10. [Электронды ресурc]. URL: https://el.kz/ru/initiatiivi_nazarbaeva__ot_lokal_nih_do_global_nih___25842/ (қаралған күні 15.10.2022)

А. БАҚТЫБАЙҚЫЗЫ

ӘЖК-111 тобының студенті

Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті

Ғылыми жетекшісі: ф.ғ.д., профессор С. Садықов

**ҚАЗАҚТЫҢ ЖАЛПЫҰЛТТЫҚ БАҒЫТТАҒЫ
ДЕМОКРАТИЯЛЫҚ БАСЫЛЫМДАРЫ**

Аңдатпа. Мақалада 1917 жылы 2 қарашада (ескі стиль бойынша) қабылданған «Ресей халықтарының құқығы Декларациясында» Кеңес билігі ұлттық саясатында төмендегідей принципті ұстанатынын жеткізді: Ресей халықтарының теңдігі мен бостандығы. Ресей халықтарының өзін-өзі ерікті айқындау, бөліну және дербес мемлекет құруға дейінгі құқығы. Барлық және түрлі ұлттық және ұлттық-діни артықшылықтар мен шектеулерді болдырмау. Ресей аймағында тұратын аз ұлттар мен этнографиялық топтардың ерікті дамуы. Бастапқы кезеңде большевиктер MOST BEHO партиясының көсемі В.И. Ленин әлеуметтік процестерді басқарудың теориялық негіздерін жасап, ғылыми түрде негіздеді, әрі көзі тірісінде дәйектілікпен іс жүзіне асыра бастады.

Кілт сөздер: 1917–1918 жылдар, жалпыұлттық бағыт, демократиялық басылымдар, «Қазақ» газеті, «Сарыарқа» газеті, «Бірлік туы» газеті.

Abstract. In the article, the «Declaration of the Rights of the Russian Peoples» adopted on November 2, 1917 (in the old style) stated that the Soviet government adheres to the following principle in its national policy: equality and freedom of the Russian peoples. The right of the people of Russia to self-determination, self-determination and the creation of an independent state. Avoid all and sundry national and national-religious privileges and restrictions. Voluntary development of minorities and ethnographic groups living in the territory of Russia. In the initial period, the leader of the Bolshevik MOST BEHO party, V.I. Lenin, created the theoretical foundations of the management of social processes, scientifically based them, and during his lifetime began to consistently put them into practice.

Key words: 1917–1918, nationwide direction, democratic publications, «Kazakh» newspaper, «Saryarka» newspaper, «Birlik Tuy» newspaper.

Özet. Makalede, 2 Kasım 1917'de (eski usulde) kabul edilen «Rus Halklarının Hakları Bildirgesi», Sovyet hükümetinin ulusal politikasında şu ilkeye bağlı kaldığını belirtiyordu: Rus halklarının eşitliği ve özgürlüğü. Rusya halkının kendi kaderini tayin etme, kendi kaderini tayin etme ve bağımsız bir devlet kurma hakkı. Bütün ve muhtelif millî ve millî-dinî imtiyaz ve kısıtlamalardan kaçınan. Rusya topraklarında yaşayan azınlıkların ve etnografik grupların gönüllü gelişimi. İlk dönemde, Bolşevik MOST BEHO partisinin lideri V.I. Lenin, sosyal süreçlerin yönetiminin teorik temellerini oluşturdu, bilimsel olarak temellendirdi ve yaşamı boyunca bunları tutarlı bir şekilde uygulamaya başladı.

Anahtar kelimeler: 1917-1918 yıllar, ülke çapında yön, demokratik yayınlar, «Kazak» gazetesi, «Saryarka» gazetesi, «Birlik Tuy» gazetesi.

Аннотация. В статье «Декларация прав народов России», принятая 2 ноября 1917 г. (по старому стилю), констатировалось, что Советская власть в своей национальной политике придерживается следующего принципа: равноправия и свободы народов России. Право народа России на самоопределение, самоопределение и создание независимого государства. Избегайте всяких и всяких национальных и национально-религиозных

привилегий и ограничений. Добровольное развитие малочисленных народов и этнографических групп, проживающих на территории России. Вначале лидер большевистской партии МОСТЬ БЕХО В.И. Ленин создал теоретические основы управления общественными процессами, научно их обосновал и еще при жизни начал последовательно претворять в жизнь.

Ключевые слова: 1917–1918 гг., общенародное направление, демократические издания, газета «Казах», газета «Сарыарка», газета «Бирлик туы».

«ҚАЗАҚ» газеті

XVIII–XIX ғасырлардағыдай қолға қару алып, көтеріліс жасаудың халық үшін тек зиян әкелетіні көзі қарақты әр азамат үшін анық еді. Ұлт тағдырына өздерін жауапты сезінген Алаш қайраткерлері қазақ халқының мүддесін қорғауда білектің күшімен емес, ақыл-ойдың қарымымен есе қайтарудың жолын таңдады. Бұл жол ұлттың мүддесін қорғауда ұлттық-саяси мінберге айналған «Қазақ» газетін өмірге әкелді.

1913 жылдың 2 ақпанынан бастап халыққа жол тартқан «Қазақ» газеті 1918 жылға дейін 266 саны шығып үлгеріпті. Халықтың көзі, құлағы һәм тіліне айналған «Қазақ» газетіне биыл 110 толды.

1913 жылы 2 ақпаннан бастап «Каримов, Хусаиновтар баспаханасынан» шығып тұрған басылымның неліктен «Қазақ» аталғанына тоқталайық. Бұл туралы алаштанушы-ғалым М. Қойгелдиев: «Қазақ» газеті, белгілі дәрежеде, сол кезеңдегі қазақ ұлт-азаттық қозғалысының ең белсенді қайраткерлері Ә. Бөкейханов, А. Байтұрсынов және М. Дулатовтың үлкен еңбегінің ортақ жемісі еді» [1, 27-б.] деп объективті бағасын берді.

Басылымның «Қазақ» аталуында екі түрлі мағына барлығы аңғарылады. Біріншіден, газет жалпыұлттық газет болғандықтан, мақсаты жері бөлшектеніп, елі бытырап жүрген қазақ халқын топтастырып, бір ортаға біріктіру болғандықтан да ұлт атын иемденіп «Қазақ» аталды. Екіншіден, кітәби, әдеби, ғылыми айналымда қазақ атының өз аты аталмай, қырғыз аталып келгендігі белгілі, сондықтан, туған халқының төл атын қайта оралту мақсатында, қазақ зиялылары өз баспасөзін осылай атауды мақұл көрген. Ахмет Байтұрсыновтың бұл жайында: «Аталы жұртымыздың, ауданды ұлтымыздың аруақты аты деп, газетамыздың есімін «Қазақ» қойдық» [2, 89-б.] - дейді. Осыдан аңғаратынымыздай, ұлт зиялалары газетті шығаруда ұлттың мүддесін басты орынға қойды. Бұл азаттық қозғалыстың XX ғасырдағы өркениетті түрі болатын.

Ал басылымның қара жүгін арқалау міндеті – Әлихан, Ахмет, Міржақыптардың мойнына түсті.

«Газетті жұрт керек қылмаса, миллиондап капитал ол үшін жұмсамас еді. Осылардың бәрі де газет керек нәрсе екендігін көрсетеді. 1907 жылғы санаққа қарасақ, Россияда сол жылы екі мың бір жүз жетпіс үш есімді газет һәм журнал шыққан екен. Оның бір мың үш жүз тоқсан алтысы орыс тілінде, сегіз жүз алпыс жетісі басқа тілде басылыпты. Сол сегіз жүз алпыс жетінің ішінде біздің татар қандастарымыздың отыз шамалы газеті-журналдары болды. Бізде біреуі де болмады. Онан бері бес жыл өтті. Бұл бес жыл ішінде газет журналдардың саны бұрынғыдан да өсті. Біз де құр қалғанымыз жоқ. «Айқап» журналы шықты. Бұл бұрынғыдан гөрі, бір адым болса да ілгері басқанымыздың белгісі. Бірақ бір адым ілгері басып, сол күйімен тұрып қалсақ, онымен алысқа ұзай алмаймыз. Ілгері басқанның үстіне ілгері басуымыз керек. Озғандарға жету керек, жеткендерден озу керек. Дүниенің төріне қызыққандар төрден орын алып жатыр. Тырмыспағандар есікте қалып жатыр. Есікте қалмай, төрге тырмысалық, басқалар төрге қарай бара жатқанына қарап, біз де солардың істегенін істейік. Басқалардың заманға қарай өтіп жатқан амалын көруімізге газет-журнал керек» [3, 41-б.]. Бұл «Қазақ» газетінің №1 санында шыққан Ахмет Байтұрсыновтың «Құрметті оқушылар» атты кіріспе мақаласындағы қазақ үшін баспасөздің айрықша қажеттілігін баса айтқан өткір ойлары еді.

Басылымның таралымы қазақ мекендеген барлық аймаққа жетіп жатты. Тіпті Ресей, Қытай қазақтары да тапсырыс беріп, алдыртып оқыған. Бұған төмендегі мәлімет айқын дәлел болады.

«Қазақ» газетасын 10 облысқа қараған киіз туырлықты қазақ байдың баласынан 1913 жылдың ішінде алдырып тұрғандардың есебі мынау: 1) Торғай облысы – 694, 2) Семей – 612, 3) Ақмола – 584, 4) Сырдария – 327, 5) Орал – 301, 6) Жетісу – 157, 7) Ішкі оралдық – 136, 8) Ферғана – 30, 9) Самарқан – 8, 10) Закаспий – 5.

Өзге жерлерден:

Оренбург шаһары – 37, 2) Уфа – 14, 3) Қазан – 13, 4) Қытай қазағы – 10, 5) Петербург, 6) Түркия – 5, 7) Мәскеу – 3, 8) Томск – 3, 9) һәм басқа шаһарлар – 57. Бәрі – 3007.

«Қазақ» газетінің 1917 жылғы санында жарияланған Қытай қазақтарының қазақ баспасөзіне көмек қолын созып, ниеттерін білдіріп жолдаған «Баспахана туралы» хаттарының мәтіні мынадай:

«Қазақ» басқармасының баспахана туралы жазған сөзіне ішіміз еріп, Қытай қол астындағы Күнес елінің қазақтары «Азамат» серіктестігіне 600 сом жібердік. Алаш ұранды қазақ баласы «аһ» десіп қолға алған ісінен бізде құр қалмалық дедік. Алаш туының астына біз де қосылдық! Қараңғы бір шет жерден біздер қосылғанда басқа көзі ашық, көңілі сергек қай қазақ қарап қалар дейміз. Бүтін Алты Алаш болып бір баспаханаға ие бола алмаса, қанша ноғайға күлкі болмаймыз ба? Баяғыдан бергі телміргеніміз аз ба? Шөміштен қағылып жүргеніміз бе? [4, 13-б.].

Егер қазақтың бір баспаханасы болса, әр түрлі газета, журнал басылып, қазақша мектеп кітаптары көбейіп, көзіміз ашылар еді.

«САРЫАРҚА» газеті

Кезінде «ұлт қамын ойлап, шарқ ұрған» «Сарыарқа» газеті әлі де болса толық зерттеліп, бағасын ала қойған жоқ. Бодан елдің санасына тәуелсіздік рухын сіңіріп, жұртты оятқан «Қазақ» гезетімен бағыттас бұл басылым 1917–1918 жылдары Семей қаласында шығып тұрған. Газеттің жауапты шығарушысы – алаштың ардақты азаматы, соңынан кеңестік саясаттың құрбаны болған Халел Ғаббасұлы.

«Сарыарқаның» көтерген мәселесі: Алашорда өкіметін құру, қазақ мемлекетін жасау, жоғалған елдікті қайта орнықтыру болды. Сондай-ақ, Алашорданың Семей тобының саяси бағдарламасы да осында басылған-ды. Ең бастысы сол кездегі қазақ қайраткерлерінің іс-қимылдарымен де осы газеттен танысуға болатын еді.

«Сарыарқа» газетінде кезінде негізінен ел, жер, халық қамын ойлаған Ә. Бөкейхан, Х. Ғаббасұлы, Ж. Аймауытұлы, Т. Құнанбайұлы, М. Тұрғанбайұлы сияқты арыстардың жүрекжарды еңбектері жарияланып тұрған.

Бұл басылымға басқаларға қарағанда көбірек дүниелерін (өлең, әңгіме, мақалалар) бастырып, белсенді түрде қатысқан Ж. Аймауытұлы ма деген ойға келесіз. Себебі, оның «Сарыарқаның» бірінші нөмірінде «Тұр, бұқара, жиыл кедей, ұмтыл жастар!», үшінші нөмірінде «Партия» деген мақалалары мен «Ғашықтық» (Абайша), «Жынды», «Айна» атты шағын әңгімелері мен оқшау сөздері жарияланған.

Жалпы, Ж. Аймауытұлы тамаша ақын, талантты жазушылығымен қатар ойлы публицист те бола білген жан. Олай дейтініміз, 1917 жылы ақпан төңкерісі болып, патша тақтан түскенде ол алғашқылардың бірі болып «Сарыарқа» газетінің бетіне «Тұр, бұқара, жиыл кедей, ұмтыл жастар!» деген мақала жазып, «Жасыратын қылық жоқ – бостандық, теңдік күштіге, жемқорға келген теңдік емес, бұл өзі қара бұқараға, кедейге келген теңдік, қолы жете алмай жүргендерге берілген бостандық», [5, 11-б.] - деп жар салған болатын. Бұл жерде Жүсіпбек Аймауытовтың да өз туыстары сияқты ақпан төңкерісі деп түсінгені жасырын емес. Әрине, алдында төңкерістер мектебі жоқ, ұлт азаттық қозғалысынан тәжірибе жинақтай қоймаған. Қазақ жастары, қазақ зиялылары үшін солай көрінуі заңды да еді.

Жалпы төңкеріс атаулы азаттықтан гөрі бір партияның, бір ұлттың үстемдігін әкелетінін әлі де жете түсінбей жүргеніміз аз емес.

Бұл жерде Ж. Аймауытұлының ұлтжанды, күрескер, алымды сөз шебері екендігін, Ақпан төңкерісін ілгері айтылғандай түсінген Аймауытов жетекші, халықты соңына ертетін партия қандай болуы керек дегенде зор сауаттылық танытқан, оны «Партия» деп аталатын мақаласынан толық сезінуге болады. Автор сөз басында «партия» деген ұғымға жан-жақты анықтама бере келіп, «басқа жұрттың партиясының негізгі мақсұды қай жолмен болсын, тұрмысын ондауға тырысу», ал «біздің қазақтың партиясы бұл партияларға ұқсамайды, өйткені қазақ тұрмысын түзеуге, партия болмайды, – бұл бір; байлар, күштілер бірыңғай, жұмысы кедейлер бірыңғай – одақтаса алмайды, бұл – үш. Ендеше қазақтың партиясы өзге жұрттан оғаш, мақсұды, шегі, тілеуі қиғаш, теріс партия», - деп тұжырым жасайды.

Жүсіпбек бұл мақаласында қазақтардың іштей тоз-тоз болып партияға бөлінушіліктерінің соңы ешқашан да жақсылыққа апарып соқпағаны, қайта ел ішін бүлдіріп, сүттей ұйып отырған ағайындарды бас жарыстырып қоюын мынадай себептерден деп түсіндіреді:

1. Ескі хукімет партияны өсірмесе, өшіруге қарқ қылған жоқ; зәлім ұлықтарға құл керек болды; болысты сүйеді, болыс – дәуірлі, ел ішінде шәкене «хан» сықылды болды. Мұндай зор дәрежеге бектік, атақ көксеген қазақ қызықпай тұрмады, малды төге берді.

2. Халықтың надандығы себеп болды. Қара халық көзі жұмулы болып, ас бергенді «мырза» деп, мал шашқанның соңынан ерді де отырды. Кеше көрген қиянатты бүгін тойса ұмыту, өз пайдасын, келешегін болжамау – қазақтың ой-көзінің тарлығынан, надандығынан.

3. Партияға көмек берген нәрсе – қазақтың тұрмысы, кәсіпсіз қолының бостығы. Сарнайын десе, жыны жоқ; ыңкылдайын десе, ауруы жоқ, жаны тыныш отырған қазаққа әңгіме керек; әңгіменің аяғы тамаққа соғады, партия болмай, мол тамақ қайда? Бір күн де болса қожандап, «мырзаның» үйінде шіреніп, шалқиып отырып ішкен қымыз, жеген ет көкейдегі қайдан кетсін?

Бұдан біздер автордың халық арасын былғаған партиядан бас тартып, бақытты болашақ үшін күресу қажет деген ниетін ұғамыз. Бұған оның «Партия басыларға баяғыдан бергілері де жетер; енді партия шығарып елдің шырқын бұзбау, жақсылық заманның тілеуінде болып, елге береке келтірер деп сенеміз» – деген сөзі дәлел.

«Сарыарқаның» бетінде Ж. Аймауытұлы сияқты, елдің қамын ойлаушылардың мақалалары аз болмаған. Солардың бірі – Абай атамыздың бел баласы Тұрағұл Құнанбайұлы деп білеміз. Өз әкесінің ақындық өнерін болмаса да адамгершілік, азаматтық рухын одан әрі жалғастырған Тұрағұл қиын-қыстау бұлыңғыр заманда туған халқының қажетіне жарауға, демеп отыруға күш салған. Оны Тұрағұлдың «Ел қамы» деген мақаласынан айқын аңғарамыз.

Ол бұл шағын болса да мәнді де мазмұнды еңбегінде: «Әкем Абай марқұмның:

«Бірінді қазақ бірін дос

Көрмесең істің бәрі бос», – деп айтқаны бірсыпыра халықтың ойында бар шығар. Аталарымыздың елдікті бірлік пен ерліктің арқасында сақтап, ел болып жүргені артына қараған алаштың ұлына мәлім.

“БІРЛІК ТУЫ” газеті

Алдымен «Бірлік туы» газетінің шығу тарихына арналған бірнеше деректерге назар аударарлық. Бірінші, 1917 жылдың ақпан төңкерісінен соң Ресейде қос өкімет орнап, өмір мен өлім үшін шайқас жүріп жатқан кезде большевиктер Ресей мен Шығыстың Мұсылман еңбекшілеріне: Уақытты өткізіп алмаңдар, ғасырлар бойы жерлерімізді жаулап алып келгендерді серпіп тастаңыздар! Ендігі жерде күлге айналған жерлеріңізді олардың тонауына жол бермеңіздер! Өз елдеріңіздің қожайыны өздеріңіз болуға тиістісіздер! Тұрмыс-тіршіліктеріңізді сіздер өздеріңіздің салт-дәстүрлеріңізге сай, өз қалау-ықтиярларыңызға орай құруға тиіссіздер, деп ұран тастайды.

Міне, осындай «Большевиктер ұранымен көңіл демдеген мұсылман орталығы енді шыға бастаған газеттері «Ұлы Түркістан» мен «Бірлік туында» автономия құруға» әзірлік жасай бастағаны тарихтан мәлім». «Ұлы Түркістан» газеті Орталықтың Мұстафа Шоқайұлы бастаған мүшелерінің қанатының астында шығып тұрса, «Бірлік туы» «Алашорда» қазақ ұлттық партиясының органына айналып, оған осы партия басшыларының бірі Міржақып Дулатов редакторлық етті. Орыс, бұрынғы патша әкімшілігіне және жер-жердегі оның сойылын соғысушыларға қарсылықтың күшеюіне байланысты Түркістан ұлттық саяси партиялары тегіс біріге бастады, деп жазды кезінде өзінің «Мұстафа Шоқай! Ол кім?» атты саяси сыпаттамасында белгілі жазушы Әнуар Әлімжанов.

Екінші, Мұстафа көтерген «Бірлік туы» деген жарияланымның алғы сөзінде: «Негізін Шоқайұлы Мұстафа қалаған бұл газет Ташкент шаһарында 1917 жылдың 24 маусымынан 1918 жылдың сәуір айының ортасына дейін жарық көріп тұрған. Мұны да кеңес өкіметі жапқан. «Бірлік туының» мәдениеті, танымдық, тез ақпар жеткізушілік деңгейі – жалпы сапасы өте жоғары. Салыстыра қарағанда, 1920–1925 жылдары шыққан басылымдардан көш ілгері. Газетке Шоқайұлы М., Болғанбайұлы Қ., Қожанұлы С., Дулатұлы М., Басығараұлы Ж., Шәрменұлы Е., Майлыұлы Б. сынды арыстар атсалысқан», деген деректер келтіріледі.

Үшінші, осы тақырыпқа қалам тартқан шетелдік қандасымыз Дениз Балғаным өзінің «Газет неге «Қазақ» аталады?» атты мақаласында: «1918 жылы 4 наурызда «Қазақ» газеті «Қызыл цензурадан» өтпейтін ой-пікірлер жариялайтындығы үшін большевиктер тарапынан тыйым салынып, Орынбор қаласындағы редакция жабылды. Бұдан кейін «Қазақ» газетінің негізгі бағытына қосылмайтын басылым қызметкерлері «Үш жүз» деген социалистік саяси партия құрып, Ташкент қаласында осы аттас газет шығарды. Бұл газеттің редакторы Көлбай Тоғысов болды. Ал, «Үш жүзге» қосылмаған «Қазақтың» қызметкерлері бұрынғы бағыттарын жалғастыру үшін «Бірлік туы» газетін шығарып, соның маңына топтасты. Бұл газеттің редакторлары болып Қожан Сұлтанбек, Шоқай Мұстафа, Балғынбай Хайретдин қызмет етті» деп, қысқа қайырады.

Қорыта айтқанда, бірін-бірі мән-мазмұны жағынан толықтырып тұрған осы деректердің түпкі негізі бір, оқушысын шындыққа апаратын материалдар деп есептейміз. Енді, тікелей осы басылым бетінде жарияланған маңызды-маңызды деген қандай мәселелер көтерілді десек, Кеңес үкіметінің алғашқы кезеңінде қазақ жерінде саяси жағдай қандай дәрежеде өрістеді деген сауалға келіп тірелерміз хақ. Оған аздап та болса да «Басқармаға тілігірам» атты мына материал жауап береді.

Жоғарыда аталған және өзге де басылымдар ұлттық сана-сезімінің өсе түсуіне мүмкіндік туғызды, қазақ этносының өзіндік идентификациялануында үлкен рөл атқарды. Олар этностың ежелгі қазақ атауын одан бергі уақытта орныға түсуіне, мемлекеттік құрылымда атаудың сақталып қалуына қажетті алғышарттар жасады, сондай-ақ бұл басылымдардың ұлттық журналистиканың қалыптасуы жолындағы қызметі орасан зор.

Сонымен қатар, қазақ халқының ұлттық мемлекеттілігінің қалыптаса бастауы ең басты да өзекті мәселе – ежелгі «қазақ» атауының бекітілуін шеше алмады. XX ғасырдың екінші жартысында қазақ ағартушылары мен XX ғасыр басындағы қазақ журналистикасының жанайғайы мен бітіспес күресі қайтадан жалғасын таба бастады. Кеңестік дәуірдің алғашқы жылдарындағы қазақ ұлттық журналистикасының өзекті міндеті саналған осы кезеңде биліктің жергілікті тұрғындарға қатынастағы іс-әрекеті патшалақ Ресей саясатының тікелей жалғасы болып табылатынын айқын таныта бастады.

Бұл жерде баспасөз саны өсуінің негізгі қазақ тілді басылымдардың есебінен жүзеге асырылғанын айтуымыз керек. Тұрғындардың сауаттылық деңгейінің арта түсуі мен кітапханалар санының көбеюіне байланысты газеттер мен журналдардың жаңа типтері пайда болды, олардың таралымы өсті, оларға сұраныс артты, ал бұл өз кезегінде ұдайы жазылып келгендей, ғасырлар бойы артта қалып келген қазақ халқының шат-шадымен өмір сүруіне жағдай жасап отырған кеңестік жүйені насихаттаудың күшейе түсуіне кең жол ашты.

Социалистік идеологияның маңызды органикалық элементі саналған баспасөз Кеңестер елінің, оның ұлттық республикасының жеткен жетістіктері мен табыстарын көрсетіп отыруға белсене араласты, осы тұрғыдан келгенде ол көптеген қиял-ғажайыптарды дүниеге әкелген ең басты жаратушыға айналды.

Қазақ халқының басынан талай қиын нәубеттің, зұлматтың қайғылы күндердің өткені тарихтан белгілі. Ғасырлар қойнауынан сыр іздесең небір ұлылықтың қайнарына қанып шығасың. Ұлы болу, ұлылыққа қол жеткізу жанкешті еңбекпен, азапты күндер мен түндерден тұратынын пайымдайсың. Десек те, Қазақстандағы жалпыұлттық бағыттағы демократиялық басылымдардың тарихы қатты бір толқынды өмірдің ағысымен дамыды. Толқынды өмірдің ағысын қыл қаламмен, ақ парақпен ұштастырған ұлыларымыз деп білеміз. Сол тұлғалардың жан кешті еңбектерінің жемісі бүгінгі – Тәуелсіздік!

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Печать Советского Казахстана. См.: Многоноциональная советская журналистика. – 1975. – С. 157. [Электронды ресурс]. URL: http://old.unesco.kz/massmedia/pages/1_2.htm. (қаралған күні 12.10.2022)
2. Қожакеев Т. Таңдамалы шығармалар. Көптомдық. 6-том. – Алматы: Қазақпарат, 2007. – 286 б.
3. Чокайоглы М. Туркестан под властью Советов. К характеристике диктатуры пролетариата. Главы из книги // Простор. – 1992. – №9–10. – С. 101–112.
4. Аллаберген Қ., Нұсқабайұлы Ж., Оразайұлы Ф. Қазақ журналистикасының тарихы. – А.: Білім, 1996. – 400 б.
5. Аллаберген Қ., Нұсқабайұлы Ж. Алты алаштың ардақтылары. 1-кітап. – А.: Рауан, 1994. – 112 б.

Қ. ҚОЙШЫҒАРА

ААЖ-011 тобының студенті

Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті

Ғылыми жетекшісі: магистр оқытушы Е. Сердалиев

СТУДЕНТТЕРГЕ АРНАЛҒАН ӘЛЕУМЕТТІК ЖЕЛІНІҢ ҒЫЛЫМ ЖӘНЕ БІЛІМ БАҒЫТЫНДА ҚОЛДАНЫЛУЫ

Аңдатпа. Бұл мақала студенттер үшін арнайы әлеуметтік желі құру тұжырымдамасын зерттейді. Онда мұндай платформаның артықшылықтары, соның ішінде жақсартылған «тең-теңімен» байланысы мен ынтымақтастық, білім беру ресурстары мен желілік мүмкіндіктерге оңай қол жеткізу және жас пайдаланушылар үшін қауіпсіз желілік орта талқыланады. Мақалада сондай-ақ құпиялылық пен қауіпсіздік мәселелерін қоса алғанда, осындай желіні дамыту және қолдаудағы ықтимал қиындықтар, сондай-ақ тиісті қаржыландыру мен қолдау қажеттілігі қарастырылады. Жалпы, мақалада студенттерге арналған әлеуметтік желі білім беру тәжірибесін айтарлықтай жақсартып, кейінгі ұрпақтың өсіп-өркендеуіне ықпал ете алатыны айтылады.

Кілт сөздер: әлеуметтік желі, студенттер, қарым-қатынас, ынтымақтастық, білім.

Abstract. This article explores the concept of creating a social network specifically for students. It discusses the benefits of such a platform, including improved communication and collaboration among peers, easier access to educational resources and networking opportunities, and a safer online environment for young users. The article also considers the potential challenges in developing and maintaining such a network, including issues of privacy and security, as well as the need for adequate funding and support. Overall, the article argues that a social network for students has the potential to greatly enhance the educational experience and facilitate the growth and development of the next generation.

Keywords: social network, students, communication, collaboration, education.

Özet. Bu makale, özellikle öğrenciler için bir sosyal ağ oluşturma kavramını araştırıyor. Meslektaşlar arasında geliştirilmiş iletişim ve işbirliği, eğitim kaynaklarına ve ağ oluşturma fırsatlarına daha kolay erişim ve genç kullanıcılar için daha güvenli bir çevrimiçi ortam dahil olmak üzere böyle bir platformun faydalarını tartışıyor. Makale ayrıca, mahremiyet ve güvenlik sorunlarının yanı sıra yeterli finansman ve destek ihtiyacı da dahil olmak üzere, böyle bir ağı geliştirme ve sürdürme konusundaki potansiyel zorlukları ele almaktadır. Genel olarak makale, öğrenciler için bir sosyal ağın eğitim deneyimini büyük ölçüde geliştirme ve gelecek neslin büyümesini ve gelişmesini kolaylaştırma potansiyeline sahip olduğunu savunuyor.

Anahtar kelimeler: sosyal ağ, öğrenciler, iletişim, işbirliği, eğitim.

Аннотация. В данной статье исследуется концепция создания социальной сети специально для студентов. В нем обсуждаются преимущества такой платформы, в том числе улучшенное общение и сотрудничество между сверстниками, более легкий доступ к образовательным ресурсам и сетевым возможностям, а также более безопасная онлайн-среда для молодых пользователей. В статье также рассматриваются потенциальные проблемы при разработке и обслуживании такой сети, в том числе вопросы конфиденциальности и безопасности, а также необходимость адекватного финансирования и поддержки. В целом в статье утверждается, что социальная сеть для

студентов может значительно улучшить образовательный опыт и способствовать росту и развитию следующего поколения.

Ключевые слова: *социальная сеть, студенты, общение, сотрудничество, образование.*

Қазақстанда қазіргі кезде ең көп қолданыстағы әлеуметтік желілердің бірі nur.kz сайты болып есептеледі. Одан басқа да Birge.kz, Ilike.kz, on.kz, www.kazlife.com, Zhelide.kz сайттары жұмыс істеуде. Солардың ішінде Zhelide.kz сайтына келетін болсақ, Желіде.кз сайты 2011 жылдың тамыз айында ашылды, сондай аз уақыт ішінде 10000-нан аса қолданушы жинап үлгерді. Бұл КАЗНЕТ үшін өте жоғары көрсеткіш болып есептеледі.

Әлеуметтік желілер бүгінде адам өмірінде елеулі орынға ие болды және сол өмірде ұзағынан қалуды ұйғарған секілді. Адамдар арасында бөгетті бұзған әлеуметтік желілер біздің қарым-қатынас құруымыз үшін шексіз мүмкіндік беруде. Дегенмен, әлеуметтік желілер феноменінің басқа жағы да бар.

Өткен ғасырда Интернеттің пайда болуы әлем мен оның болашағы туралы көзқарасымызды өзгертті. Интернеттің бірінші толқыны онлайн әлемді құру болды. Екінші толқын алпауыт компанияларды тудырды: Facebook, Google, Amazon, eBay, олар бағдарламалық жасақтаманы әзірлеуді сервиске бағыттады. Бүгінгі таңда екінші толқын қоғамды үшінші, «интернеттену дәуіріне» қарқынды түрде беруде. Уақыттың сын-қатерлеріне төтеп беру үшін бизнес қайта құрылымдауға және жаңа шындықтарда өз орнын табуға мәжбүр болады [1, 80-б.].

Әлеуметтік желілер – ермектері бірдей адамдардың Интернетте бірігетін қоғамдастық сайттары. Осы сайттарда адамдар жедел түрде мәліметтер алмасады және достар табады. Бірақ осы сайттар арқылы тек қатынасып қана қоймай, адамдар музыка, видео іздеуі де мүмкін. Әлеуметтік желілерде адамдар өзі жайлы мәлімет тастап қалдыра алады (туған күні, оқыған мектебі, университеті, ермектері және т.б.), басқа қатынасушылар осы мәліметтерді пайдаланып сол адамды таба алады. Әлеуметтік желілер Интернетте 1995 ж. бастап кең тараған, осы жылы бірінші әлеуметтік желі – Classmates.com (Сыныптастар) сайты ашылды. 2003–2004 жж. MySpace, Facebook жобалары шықты. Сауда ұжымдары әлеуметтік желілерге үлкен қызығушылық көрсетті. Осындай жобалар бірнеше миллиондық аудиторияны тартты әрі олардың жарнамасы қатты әсер жасады. Электронды есептегіш машиналардың маңызды ерекшеліктерінің бірі – ақпараттың мол көлемін сақтау және өңдеу, сонымен бірге мәтіндік және графикалық құжаттар (суреттер, сызулар, фотосуреттер, географиялық карталар) ғана емес, жаһандық жүйе, дыбыстық және бейнефайлдардың беттері де жинақталады. Бұл мүмкіндіктер мәліметтер базасының көмегімен іске асады.

Студенттерге білім алу және білім алмасу үшін арнайы әзірленген әлеуметтік желілер бар кең ауқымды алып келуде. Кейбір танымал мысалдарға мыналар жатады:

- Quora: Студенттерге әртүрлі тақырыптар бойынша сұрақтар қоюға және оларға жауап беруге мүмкіндік беретін сұрақ-жауап алаңы.

- StudyBlue: студенттерге оқу материалдарын жасауға және бөлісуге, сондай-ақ сыныптастарымен байланысуға және жобаларда бірлесіп жұмыс істеуге мүмкіндік беретін платформа.

- Coursera: студенттерге жаңа дағдыларды меңгеруге және білімдерін кеңейтуге мүмкіндік беретін үздік университеттер мен мекемелердің онлайн курстары мен бағдарламаларын ұсынатын платформа.

- Khan Academy: кез келген жерде кез келген адамға тегін онлайн білім беретін коммерциялық емес ұйым. Ол математика, жаратылыстану, тарих және т.б. сияқты көптеген пәндерді ұсынады.

- Edmodo: мұғалімдер мен студенттерді байланыстыратын платформа, оларға ресурстармен бөлісуге, қарым-қатынас жасауға және жобаларда бірлесіп жұмыс істеуге мүмкіндік береді.

• Бұл студенттерге білім алу үшін қолжетімді көптеген әлеуметтік желілердің бірнеше мысалдары ғана. Платформаны таңдаған кезде студенттің немесе оқу орнының нақты қажеттіліктері мен талаптарын бағалау маңызды.

РНР әлеуметтік желіні құрудың жақсы нұсқасы болып табылады. Осы мақсатта РНР пайдаланудың кейбір артықшылықтарын айта кету керек:

1. Кеңінен қолданылады: РНР ең көп қолданылатын бағдарламалау тілдерінің бірі болып табылады, бұл тілде тәжірибесі бар әзірлеушілерді табуды жеңілдетеді.

2. Ашық бастапқы код: РНР – бұл әлеуметтік желіні құрудың үнемді нұсқасына айналдыратын ашық бастапқы бағдарламалау тілі.

3. Үлкен қауымдастық: РНР-де оның дамуына үлес қосатын және кез келген туындауы мүмкін мәселелердің шешімін табуды жеңілдететін, қолдауды ұсынатын әзірлеушілердің үлкен қауымдастығы бар.

4. Масштабтау: РНР масштабталады және үлкен және өсіп келе жатқан әлеуметтік желінің талаптарын орындай алады, бұл реттелетін және бейімделген шешімді жасауға мүмкіндік береді.

5. Қол жетімді құралдар мен фреймворктардың үлкен саны: РНР-де әлеуметтік желіні құру үшін пайдалануға болатын, әзірлеу уақыты мен күш-жігерін қысқартуға болатын көптеген құралдар мен фреймворктар бар.

Мәліметтер базасы (МБ) – белгілі бір арқаулы ауқымға қатысты мәліметтерді баяндау, сақтау мен амал-тәсілдермен ұқсата білудің жалпы принциптерін қарастыратын белгілі бір ережелер бойынша ұйымдастырылған мәліметтердің жиынтығы. Электронды МБ-сының басты қасиеті – ақпаратты тез іздестіру мен сұрыптау (іріктеу), сондай-ақ берілген форма бойынша есепті қарапайым түрлендіру (жасау) мүмкіндігі. Мысалы, сынақ кітапшаларының нөмірлері бойынша студенттердің аты-жөндерін оңай айыруға болады немесе жазушының аты-жөні бойынша шығармаларының тізімін жасауға болады. Мәліметтер базасын басқару теориясы дербес пән ретінде шамамен алғанда XX ғасырдың 50-жылдарының басынан бері дами бастады. Осы уақыт ішінде белгілі бір іргелі ұғымдар жүйесі қалыптасты [2, 128-б.].

MySQL деректер қорын басқару жүйесінің студенттерге арналған әлеуметтік желіге қолайлы жақтары:

1. Масштабтылық: MySQL — жоғары масштабталатын дерекқорды басқару жүйесі, бұл оны жылдам өсуге ұшырауы мүмкін әлеуметтік желілер үшін өте қолайлы етеді.

2. Сенімділік: MySQL дерекқорда сақталған деректердің қауіпсіз және қауіпсіз болуын қамтамасыз ететін сенімділігімен, тұрақтылығымен танымал.

3. Икемділік: MySQL бірегей және бейімделген шешімдерді жасауға мүмкіндік беретін әлеуметтік желінің нақты қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін теңеуге болады.

4. Пайдаланудың қарапайымдылығы: MySQL-де ыңғайлы интерфейс және әзірлеушілердің үлкен қауымдастығы бар, бұл пайдаланушылардың жұмысын бастауды және қажет кезде қолдау табуды жеңілдетеді.

5. Кеңінен қолданылады: MySQL ең көп қолданылатын дерекқорды басқару жүйелерінің бірі болып табылады, бұл оны әлеуметтік желілер үшін жақсы қалыптасқан және сенімді опция етеді.

6. Үнемді: MySQL – ашық бастапқы дерекқорды басқару жүйесі, бұл оны деректердің үлкен көлемін басқаруды қажет ететін әлеуметтік желілер үшін үнемді опция етеді.

CSS-ті веб-беттерді жасаушылар түстерді, қаріптерді, стильдерді, жеке блоктардың орналасуын және сол веб-беттердің сыртқы көрінісін көрсетудің басқа аспектілерін анықтау үшін пайдаланады. CSS-тің негізгі дизайн мақсаты – веб-беттің логикалық құрылымының сипаттамасын (ол HTML немесе басқа белгілеу тілдері арқылы жасалады) осы веб-беттің сыртқы түрін сипаттаудан (қазір ол ресми CSS көмегімен жасалады) қоршау және бөлу тілі болып табылады). Бұл бөлу құжаттың қолжетімділігін арттырып, оның көрсетілуіне икемділік пен бақылауды қамтамасыз етеді және құрылымдық мазмұндағы күрделілік пен

кайталануды азайтады. Сонымен қатар, CSS бір құжатты экрандық көрсетілім, басып шығарылған презентация, дауысты оқу (арнайы дауыстық шолғыш немесе экранды оқу құралы арқылы) немесе Брайль құрылғылары арқылы көрсетілген сияқты әртүрлі стильдерде немесе шығару әдістерінде көрсетуге мүмкіндік береді.

Әлеуметтік желінің деректер қорын сақтап, жұмыс жасау үшін біз MySQL деректер қорын басқару жүйесін таңдадық. MySQL – дүние жүзінде ең көп қолданылатын, қайнары тегін және ашық, реляцияланған мәліметтер қоры жүйесі (RDBMS). Серверлік бағдарлама ретінде, бірнеше қолданушыларға бірнеше мәліметтер қорын қолдануды қамтамасыз етеді. MySQL сөзіндегі «My» сөзі, бағдарлама жасаушысы Майкл Видньюс-тың (Michael Widenius) қызының аты – «My» сөзінен алынған. Ал SQL фразасы – Құрылымдасқан Тапсырыс Тілі (Structured Query Language) дегенді білдіреді.

MySQL, жоба қайнарын GNU General Public License (GPL) және әр түрлі жеке меншік лицензияларында шығарды. MySQL-ды кезінде MySQL AP атты шведтық фирма демеу еткен, ал қазір оны толығымен Oracle корпорациясы сатып алды. Толық функционалды мәліметтер қорын қажет ететін, қайнары тегін жобалар жиі MySQL-ды қолданады. Серверді коммерциялық жобаларда қолдану үшін, қосымша функциялармен ұсынылатын бірнеше нұсқалары бар. MySQL-ді қолданатын бағдарламаларға TYPO3, Joomla, WordPress, phpBB, MyBB, Drupal және де басқа LAMP бағдарламаларын жатқызуға болады. MySQL, сонымен қатар Google, Wikipedia, Facebook және Twitter сияқты дүниежүзілік және кең ауқымды web-бағдарламаларында қолданылады [3, 56-б.].

Бұл әлеуметтік жүйенің негізгі мақсаты белгілі бір оқу орнындағы, тек сол оқу орнының студенттеріне арналған локальды ұйым құру. Әлеуметтік жүйенің келесідей мүмкіндіктері бар және болашақта болады:

- ✓ Тандалған мамандыққа байланысты түрлі курстарға ашық қол жетімділік;
- ✓ Білмеген немесе түсінбеген сұраққа немесе мәселеге байланысты сұхбат жасау мүмкіндігі;
- ✓ Оқуды бітірген түлектердің дипломдық жұмыстарына ашық қол жетімділік;
- ✓ Арнайы бір тақырыпты ашатын посттар шығару мүмкіндігі;
- ✓ Ең үздік студенттердің байланыс мәліметтері.

Қауіпсіздік пен құпиялылық студенттерге арналған әлеуметтік желілер үшін маңызды мәселелер болып табылады, өйткені олар көбінесе құпия жеке және білім беру ақпаратын қамтиды. Оқушылардың қауіпсіздігі мен қорғалуын қамтамасыз ету үшін әлеуметтік желілерде сенімді қауіпсіздік шаралары болуы маңызды. Әлеуметтік тәуекелдердің бірі – рұқсат етілмеген тұлғалар әлеуметтік желінің дерекқорына қол жеткізген кезде орын алуы мүмкін деректердің бұзылуы. Бұл аттар, мекенжайлар және бағалар сияқты құпия ақпараттың ашылуына әкелуі мүмкін. Бұл тәуекелді азайту үшін әлеуметтік желілер шифрлау және екі факторлы аутентификация сияқты күшті қауіпсіздік шараларын енгізуі және рұқсат етілмеген кіру белгілерінің бар-жоғын жүйелі түрде бақылауы керек.

Тағы бір алаңдататын жайт - әлеуметтік желілерде кең таралған желідегі қудалау және кибербуллинг. Бұл мәселені шешу үшін әлеуметтік желілерде қорқыту оқиғаларымен күресудің нақты саясаты болуы және қудалауға ұшыраған студенттерге ресурстармен қамтамасыз етілуі керек. Сонымен қатар, әлеуметтік желілер студенттерге қорқыту жағдайларын анықтауға және хабарлауға көмектесу үшін сүзгілер мен есеп беру механизмдері сияқты құралдарды қолдана алады. Ақырында, әлеуметтік желілер студенттің келісімінсіз жеке ақпаратты коммерциялық мақсатта, мысалы, мақсатты жарнама ретінде жинап, пайдалана алады. Студенттердің жеке өмірін қорғау үшін әлеуметтік желілер олардың деректер жинау тәжірибесі туралы ашық болуы керек және студенттерге жеке ақпараттарын коммерциялық мақсаттарда пайдаланудан бас тарту мүмкіндігін беруі керек.

Студенттер платформаны пайдалану кезінде өздерін қауіпсіз және қорғалған сезінуін қамтамасыз ету үшін студенттер үшін әлеуметтік желілерде қауіпсіздік пен құпиялылыққа басымдық беру маңызды. Күшті қауіпсіздік шараларын енгізу және деректерді жинау

тәжірибесі туралы мөлдір болу арқылы әлеуметтік желілер студенттердің бір-бірімен оқуы және байланысуы үшін қауіпсіз және қауіпсіз ортаны қамтамасыз ете алады. PHP және MySQL тілдеріне келетін болсақ, әлемдегі ең мықты әлеуметтік желі Facebook осы тілдерде жазылған. Бұл тілдер уақыты жағынан ертерек шыққан тілдер болғанымен, уақыт-уақытымен кітапханалары жаңарып келеді.

Жұмыстың ғылыми бағытына келсек, мұнда біз барлық әлеуметтік желілерді зерттеп, олардың білім бағытына пайдалы жақтарын көптеп алдық. Жұмысымызда алдағы уақытта істелетін мақсаттары өте көп.

Қаржыландыру студенттерге арналған әлеуметтік желіні ашудың маңызды аспектісі болып табылады. Тиісті қаржыландыру болмаса, стартап өз платформасын дамыту, пайдаланушыларды алу және кірістілікке қол жеткізу үшін күресуі мүмкін.

Студенттерге арналған әлеуметтік желі жағдайында мақсатты нарықты және кіріс үлгісін, сондай-ақ өсу мен пайдаланушыларды сатып алудың нақты анықталған жоспарын нақты түсіну маңызды. Бұл ақпарат қаржыландыруды қамтамасыз етуде және инвесторларды табысқа жету әлеуетіне сендіруде маңызды болады. Бұған қоса, технология мен білім беру секторларында тәжірибесі бар мықты команданың болуы да қаржыландыруды қамтамасыз ету факторы болуы мүмкін.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Кейс С. Третья волна интернета. Какими качествами должен обладать предприниматель будущего. – М.: Эксмо, 2017. – 192 с.
2. Никсон Р. Создаем динамические веб-сайты с помощью PHP, MySQL, JavaScript, CSS и HTML5. – СПб.: Питер, 2019. – 816 с.
3. Скляр Д. Изучаем PHP 7. Руководство по созданию интерактивных веб-сайтов. – СПб.: Питер, 2017. – 464 с.

3. БЕРІКҚЫЗЫ

ЖБТ-911 тобның студенті

Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті

Ғылыми жетекшісі: техн.ғ.к., доцент м.а. Э. Ибрагимова

ИТМҰРЫН ШАРАБЫН ДАЙЫНДАУДЫҢ ТЕХНОЛОГИЯЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІГІ

Аңдатпа. Зерттеу жұмысы итмұрын шарабын дайындаудың технологиялық ерекшелігіне негізделген. Бұл жұмыста итмұрын шарабы үй жағдайында дайындалды. Жұмыста технологиялық ерекшеліктер айтылған. Процесс әлі толығымен аяқталмады. Итмұрын шарабы елімізде өндірілмейді, сол себепті осы технологияны пайдаланып, үй жағдайында шарап жасауды үйрену.

Кілт сөздер: итмұрын, шарап, қант, су, ашу, градус.

Abstract. The research work is based on the technological specifics of the preparation of rosehip wine. In this work, rosehip wine was prepared at home. The paper outlines the technological features. The process is not fully completed yet. Rosehip wine is not produced in our country, so learn how to make wine at home using this technology.

Keywords: rosehip, wine, sugar, water, anger, degrees.

Özet. Araştırma çalışması, kuşburnu şarabının hazırlanmasının teknolojik özelliklerine dayanmaktadır. Bu çalışmada, kuşburnu şarabı evde pişirildi. Çalışma teknolojik özellikleri özetlemektedir. Süreç henüz tam olarak tamamlanmadı. Ülkemizde kuşburnu şarabı üretilmemektedir, bu nedenle bu teknolojiyle evde şarap yapmayı öğrenmek.

Anahtar kelimeler: meyve, şarap, şeker, su, öfke, derece.

Аннотация. Исследовательская работа основана на технологической специфике приготовления вина из шиповника. В этой работе вино из шиповника готовили в домашних условиях. В работе изложены технологические особенности. Процесс еще не завершен полностью. Вино из шиповника не производится в нашей стране, поэтому научиться делать вино в домашних условиях по этой технологии.

Ключевые слова: плоды, вино, сахар, вода, гнев, градусы.

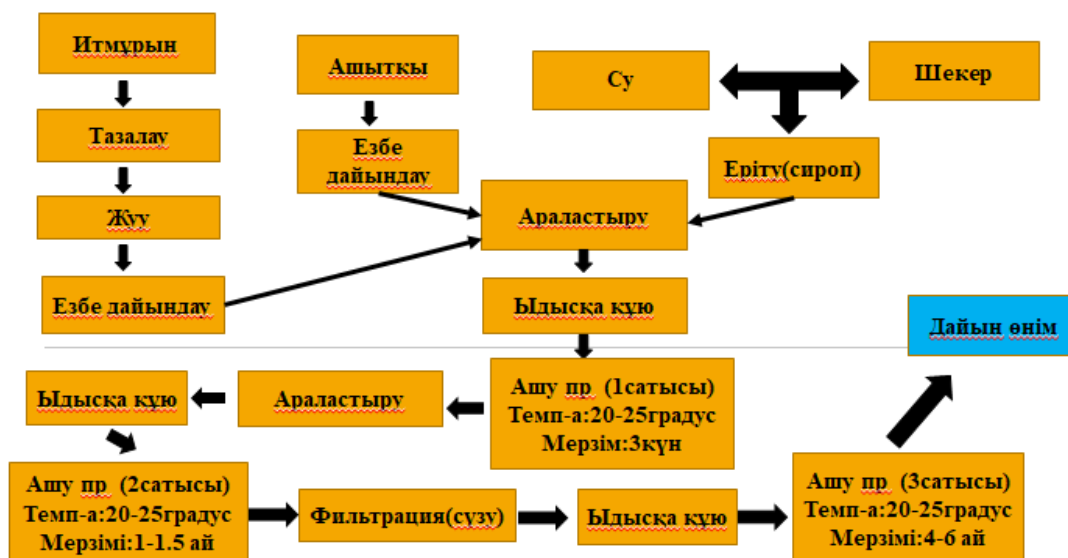
Қазақстан өлкесінде кең дамыған таулы аймақтарда кездесетін раушан гүлділер тұқымдасына жататын өсімдік – итмұрын. Итмұрын – бағалы дәрумендерге бай. Жемісінен дайындалған дәрі-дәрмектер, шәй, сусындар, тосаптар асқазан және бауыр ауруларын емдеуге қолданылады. Пайдасы көп болғандықтан итмұрынды шарап жасауда қолданып жатырмыз. Неге шарап? Себебі шарап ұзақ уақыт тұрған сайын пайдасы еселенеді және Қазақстанда өндірісте жоқтың қасы. Итмұрын – раушан гүлдер тұқымдасына жатады. Түрлерінің жалпы саны 800-дей, олар жер шарының қоңыржай және субтропикалық аймақтарының барлық жерлерінде өседі. Халық арасында итмұрынның «жабайы раушан» деген атауы кеңінен қолданылады. Мамыр, маусым айларында гүлдейді. Жемісі тамыз, қыркүйек айларында піседі. Итмұрын өзінің тағамдық, емдік және эстетикалық қасиеттеріне байланысты бүкіл әлемге таралған. Итмұрынның 100 гр жемісінде 500-1700 миллиграм арасында С витамині болады. Және де итмұрында А, В1, В2, К, Р витаминдерімен протеин, минералдар, калий, натрий, кальций, магний, фосфор және шекер бар. Сүйегінде ванилин бар. Итмұрын С витаминінің мөлшері бойынша рекордшы болып табылады. 100 г құрғақ жемісте шамамен 18мг тәуліктік доза бар, бұл лимоннан 50 есе көп [1, 62-6.].

1-сурет – Итмұрын ағашы мен жемісі

Үй жағдайындағы итмұрын шарабын жасау технологиясы интернет желісінен алынды. Шарап жасау үшін қара қызыл түске ие үлкен піскен жемістер ғана жарамды. Алдымен жидектерді мұқият сұрыптап, шіріген және көгерген жерлерді алып тастау керек. Тіпті бір бүлінген жидек, шараптың бүкіл партиясын бұзуы мүмкін. Контейнерлер өте таза және құрғақ болуы керек, әйтпесе сусланы патогендік бактериялар мен зеңмен жұқтыруға болады. Белгілі бір мақсатта алынған итмұрынды, алдымен жемісін ерітеді және кептіреді, содан кейін – рецепт бойынша жасалады [2].

Итмұрын шарабын дайындаудың технологиялық сызба нұсқасы

2-сурет – Итмұрын шарабын дайындаудың технологиялық сызба нұсқасы

2.2. Қажетті шикізаттар

Итмұрын – 1 кг

Шекер – 1,5 кг

Ашытқы (Кишмиш қара жүзімі) – 83 гр.

Су – 3,3 л. (15.10.2022 ж.)

3-сурет – Шикізаттар

2.3. Дайындау сатылары

Қаңтар айының 15-не жиналып алынған итмұрынды жақсылап сумен жуамыз. Бірінші жуылған итмұрыннан езбе дайындау.

4-сурет – Итмұрыннан езбе дайындау процесі

Екінші ашытқыдан езбе дайындау. Ашытқы жуылмайды, себебі сыртындағы ашытқы саңырауқұлақтары сақталу үшін.

5-сурет – Ашытқыдан езбе дайындау процесі

Үшінші 1 килограмм шекер мен 1 литр суды араластырып, сироп жасаймыз. Сиропты бөлме температурасына дейін суытамыз.

6-сурет – Сироп дайындау процесі

Төртінші дайын болған шикізаттардың бәрін қосып, араластырамыз.

7-сурет – Шикізаттарды араластыру

Келесі бізде араластырылған шикізаттарды бетін сүлгімен жауып, бірінші ашу сатысына жібереміз. Бұл процесс 3 күндік уақытты алады және ең бастысы шарапты қоятын бөлменің температурасы 20–25°C-та болуы қажет. Күніне бір рет араластырып тұруымыз қажет. Төмендегі суретте бірінші сатыдағы ашу процесінің нәтижесі көрсетілген.

8-сурет – Бірінші ашу сатысының нәтижесі

Енді біз екінші ашу процесіне көшеміз, ол үшін бізге шыны ыдыс пен медициналық қолғап керек. Бірінші саты нәтижесінде ашыған өнімімізді алып, жақсылап араластырып, шыны ыдысымызға құямыз және қалған шекерді қосып араластырамыз. Шыны ыдыстың бетін медициналық қолғаппен жауып, 20–25°C градустағы бөлмеге қараңғы жерге қоямыз. Бұл процесс 19.10.2022 ж. жасалды. Бұл сатыда, мен қарапайым технологияны өзгерттім, негізінен екінші ашу сатысында ашу мерзімі 7 күн болуы керек еді. Мен оның мерзімін 1–1,5 айға ұзарттым, себебі итмұрын жемісінің ішіндегі дәнімен орналасқан түктері адам организмінде белгілі бір ауруларды туғызады екен. Осы өзгерісте жаңағы түктері шарап бетіне қаймақ болып шығады, соны алып тастап, үшінші ашу сатысына көшіреміз.

9-сурет – Екінші ашу процесіне көшу (19.10.2022 ж.)

10-сурет – Екінші ашу процесінің өрінісі (30.10.2022 ж. - 24.11.2022 ж.)

Үшінші ашу сатысына көшу үшін өнімімізді үй жағдайында фильтрациядан өткіземіз. Ол үшін бізге асханалық екі сүзгі және шыны ыдысқа арналған воронка қолданылды. Және де ең бастысы таза ыдыс және таза медициналық қолғап қолданылады. Алдымен өнім бетіндегі қаймақты алып сүземіз, түбіндегі езбені келесі шарапты ашытуға қолдансақ болады

және малға азық ретінде де қолдансақ болады. Бетіндегі қаймақ, яғни түктер зиянды болған соң оны тастаймыз.

11-сурет – Итмұрын жемісінің ішіндегі түктің екінші ашу сатысындағы бейнесі, шараптың бетіне қаймақ ретінде шыққан көрінісі

Қараңғы және температурасы 20-25 градустағы бөлмеге, тыныштық фазасына қоямыз.

12-сурет – 26.11.2022 ж. Үшінші ашу сатысына көшіру

Бұл жұмыспен әлі зерттеуіміз аяқталмады, әлі жалғасы бар.

Итмұрын жемісінің құрамындағы құнды заттар иммунитетті және организмдегі қабынудың вирустары күреседі. Итмұрын шарабын дайындаудың технологиялық ерекшелігі итмұрын жемісінде бағалы заттар өте көп, итмұрынды ашыту арқылы шарап жасап ұзақ мерзімде сақтап, кез келген уақытта тұтынуға болады. Итмұрын шарабы ірімшіктермен, ақ және қызыл етпен және десертпен, сондай-ақ шоколадпен тамаша үйлеседі.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Өметов Ә.Ә. Ботаника: Оқулық. – Алматы: Дәуір, 2017. – 512 б.
2. [Электронды ресурс]. URL: <https://fitomarket.com.ua/fitoblog/shipovnik-chto-jeto-i-javljaetsja-li-on-poleznim-n1> (қаралған күні 25.10.2022)
3. [Электронды ресурс]. URL: <https://kk.drink-drink.ru/sok-shipovnika-i-otvar/> (қаралған күні 25.10.2022)

Б. АБДИРОВА, З. БУРХАНОВА

ЖМК-911 тобының студенттері

Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті

Ғылыми жетекшісі: ф.-м.ғ.д., профессор Б. Турметов

ДАНКЛ ОПЕРАТОРЫ ЖӘНЕ ОНЫҢ ДИФФЕРЕНЦИАЛДЫҚ ТЕҢДЕУЛЕР ТЕОРИЯСЫНДАҒЫ ҚОЛДАНЫСТАРЫ

Аңдатпа. Мақалада функцияның бірінші ретті туындысының жалпыламасы болған, Данкл операторы деп аталатын оператордың анықтамасы және қолданыстары туралы мәліметтер келтіріледі. Бұл жұмыста осы оператордың бірінші ретті туындыға ие болған функциялар класында анықталған, келесі түрдегі

$$D_a f(t) = \frac{d}{dt} f(t) + \frac{a}{2} [f(t) - f(-t)]$$

қарапайым жағдайы қарастырылады. Бұл оператордың қолданыстары есебінде бірінші және жоғары ретті дифференциалдық теңдеулердің жаңа кластары қарастырылды. Осы теңдеулердің шешімін құру нәтижесінде арнайы функциялардың жаңа кластары айқындалады. Жұмыстың негізгі мақсаты дифференциалдық теңдеулердің және эллиптік тектес теңдеулер үшін шеттік есептердің жаңа кластарын қарастыру болып табылады.

Кілт сөздер: Данкл операторы, дифференциалдық теңдеулер, арнайы функция, жалпыланған тригонометриялық функциялар.

Abstract. The article describes the definition and application of the Dunkl operator, which is a generalization of the first order derivative of a function. In this paper, we consider the following simple case of this operator, defined in the class of functions that have derivatives of the first and higher orders

$$D_a f(t) = \frac{d}{dt} f(t) + \frac{a}{2} [f(t) - f(-t)].$$

As a result of solving these equations, new classes of special functions are determined. The main purpose of the work is to consider new classes of differential equations and boundary value problems for elliptic equations.

Keywords: Dunkl operator, differential equations, special function, generalized trigonometric functions.

Özet. Makale, fonksiyonun birinci dereceden türevinin genelleştirilmesi olan Dankl operatörünün tanımını ve uygulamalarını açıklamaktadır. Bu çalışmada, bu operatör, aşağıdaki türden birinci dereceden türevi olan fonksiyonlar sınıfında tanımlanmış bir durum olarak kabul edilir

$$D_a f(t) = \frac{d}{dt} f(t) + \frac{a}{2} [f(t) - f(-t)].$$

Bu operatörün uygulamalarının hesabında yeni birinci mertebeden ve daha yüksek mertebeden diferansiyel denklem sınıfları dikkate alınır. Bu denklemlerin çözülmesi sonucunda yeni özel fonksiyon sınıfları belirlenir. Çalışmanın temel amacı, yeni diferansiyel denklem sınıflarını ve eliptik denklem için sınır değer problemlerini ele almaktır.

Анаhtar кelimeler: Dankl operatörü, diferansiyel denklemler, özel fonksiyon, genelleştirilmiş тригонометрик функциялар.

Аннотация. В статье приведены определение и применения оператора Данкла, являющегося обобщением производной функции первого порядка. В данной работе рассматривается следующий простой случай этого оператора

$$D_a f(t) = \frac{d}{dt} f(t) + \frac{a}{2} [f(t) - f(-t)],$$

определенного в классе функций, имеющих производную первого и высших порядков. В результате решения этих уравнений определяются новые классы специальных функций. Основной целью работы является рассмотрение новых классов дифференциальных уравнений и краевых задач для эллиптических уравнений.

Ключевые слова: Оператор Данкла, дифференциальные уравнения, специальная функция, обобщенные тригонометрические функции.

1. Данкл операторы автордың 1998 жылы C.F. “Transactions of the American Mathematical Society” журналында жарияланған “Differential-difference operators associated to reflection groups” тақырыбындағы [1] мақаласында енгізілген.

a - нақты сан, $f(t)$ $(-\infty, \infty)$ аралығында анықталған функция болсын.

Келесі

$$D_a f(t) = \frac{df(t)}{dt} + a \frac{f(t) - f(-t)}{2t}$$

өрнекті Данкл операторы деп атаймыз.

Данкл операторының қарапайым функцияларға әсерін зерттеп көрейік.

1-Мысал. $f(t) = t^k, k \in \mathbb{N}$ болсын. Анықтама бойынша

$$D_a[t^k] = \frac{dt^k}{dt} + a \frac{t^k - (-t)^k}{2t} = kt^{k-1} + a \frac{1 - (-1)^k}{2t} t^k = \left[k + \frac{a}{2} (1 - (-1)^k) \right] t^{k-1}.$$

Егер кез-келген k натурал саны үшін

$$[k]_a = k + (1 - (-1)^k) \frac{a}{2} \quad (1.1)$$

белгілеуін енгізсек, онда

$$D_a t^k = [k]_a t^{k-1} \quad (1.2)$$

теңдікке ие боламыз.

Егер

$$1 - (-1)^k = \begin{cases} 0, & k = 2m \\ 2, & k = 2m - 1, m = 1, 2, \dots \end{cases}$$

болатынын ескерсек, онда

$$[k]_a = \begin{cases} 2m, & k = 2m \\ 2m - 1 + a, & k = 2m - 1 \end{cases},$$

және

$$D_a[t^k] = \begin{cases} (2m - 1 + a)t^{2m-1}, & k = 2m - 1 \\ 2mt^{2m}, & k = 2m \end{cases}.$$

Тұжырым. Егер $f(t)$ жұп функция болса, онда кез-келген a - нақты саны үшін

$$D_a f(t) = \frac{df(t)}{dt} \text{ теңдік орынды.}$$

2. Данкл операторы қатысқан дифференциалдық теңдеулердің шешімін құру

Бұл бөлімде біз келесі

$$D_a y(t) = \lambda y(t) \quad (2.1)$$

теңдеуді қарастырамыз. Бұл теңдеу жай дифференциалдық теңдеулер курсына үйренетін қарапайым

$$y'(t) = \lambda y(t)$$

теңдеуінің жалпыламасы болып табылады.

Осы теңдеудің кейбір дербес шешімдерін құрамыз. Оның үшін [2] жұмыста қарастырылған операторлық әдісті қолданамыз. Алдымен

$$C(a, i) = \prod_{k=1}^i (t^{-k+1} D_a t^k)$$

коэффициенттерді қарастырайық. (1.2) – теңдік бойынша $D_a t^k = [k]_a t^{k-1}$. Онда

$$C(a, i) = \prod_{k=1}^i [k]_a = [1]_a \cdot [2]_a \cdot \dots \cdot [i]_a.$$

Егер $a = 0$ болса, онда кез – келген m натурал саны үшін $[m]_0 = m$ теңдік орынды және

$$C(0, i) = \prod_{k=1}^i [k]_0 = [1]_0 \cdot [2]_0 \cdot \dots \cdot [i]_0 = 1 \cdot 2 \cdot \dots \cdot i = i!.$$

Осы жағдайды ескеріп $[1]_a \cdot [2]_a \cdot \dots \cdot [i]_a$ көбейтінді үшін $[i]_a! = [1]_a \cdot [2]_a \cdot \dots \cdot [i]_a$ белгілеуін қабылдаймыз. Сонымен

$$C(a, i) = \prod_{k=1}^i [k]_a = [i]_a!. \quad (2.2)$$

2.1-Лемма. (2.2) – формуламен анықталған $C(a, i)$ коэффициенттер үшін

$$\frac{C(a, i+1)}{C(a, i)} = [i+1]_a$$

теңдік орынды.

Осы әдіс негізінде (2.1) – теңдеудің шешімін құрамыз.

1-Теорема. Егер $a \in R, a \neq -(2m-1), m=1, 2, \dots$ болса, онда

$$y_a(\lambda t) = \sum_{i=0}^{\infty} \lambda^i \frac{t^i}{C(a, i)} \equiv \sum_{i=0}^{\infty} \lambda^i \frac{t^i}{[i]_a!} \quad (2.3)$$

түріндегі функция (2.1) – теңдеудің шешімі болады.

2-Теорема. Айталық $a \in R, a \neq -(2m-1), m=1, 2, \dots$ болсын. Онда кез-келген $p=0, 1, \dots, n$ сандары үшін

$$y_{a,p}(\lambda t) = \sum_{i=p}^{\infty} \lambda^{i-p} \frac{i!}{p!(i-p)! [i]_a!} t^i \quad (2.4)$$

формуламен анықталған функциялар

$$(D_a - \lambda)^{n+1} y(t) = 0 \quad (2.5)$$

түріндегі теңдеудің шешімдері болады.

3. Жалпыланған тригонометриялық функциялар туралы

Егер (2.3) – формулада $a = 0$ болса, онда $[i]_0! = i!$ және

$$y_0(\lambda t) = \sum_{i=0}^{\infty} \lambda^i \frac{t^i}{i!} = e^{\lambda t}$$

теңдік орынды. Осы жағдайды есепке алып, (2.3) -формуламен анықталған $y_a(t)$ функциясын жалпыланған экспонента деп атаймыз және e_a^t символымен белгілейміз, яғни

$$e_a^t = \sum_{i=0}^{\infty} \frac{t^i}{[i]_a!}.$$

Тригонометриялық функциялар үшін орынды болған

$$\cos t = \frac{e^{it} + e^{-it}}{2}, \sin t = \frac{e^{it} - e^{-it}}{2i}$$

Эйлердің формулаларын ескерсек, онда

$$\cos_a t = \frac{e_a^{it} + e_a^{-it}}{2}$$

жалпыланған косинус және

$$\sin_a t = \frac{e_a^{it} - e_a^{-it}}{2i}$$

жалпыланған синус функцияларын енгізуге болады.

4. Лаплас теңдеуі үшін жалпыланған Нейман есебі

Бұл бөлімде біз Данкл операторының шекаралық оператор ретінде қолданысын зерттейміз.

Айталық $\Omega = \{(r, \varphi) : 0 \leq r < 1, -\pi < \varphi \leq \pi\}$ - бірлік дөңгелек. Егер жазықтықтың $x = (x_1, x_2)$ нүктесі Ω дөңгелекке тиісті болса, онда $-x = (-x_1, -x_2)$ нүктесіде сол аймақта жатады. Бұған қосымша, $x = (x_1, x_2)$ нүктесі бірлік шеңберге тиісті болса, онда $-x = (-x_1, -x_2)$ нүктесіде сол шеңберге тиісті болатыны айқын.

$\Delta u(x) = 0, x \in \Omega$ Лаплас теңдеуі үшін Нейман шеттік шарты нормаль бағыттағы туынды арқылы

$$\left. \frac{\partial u(x)}{\partial \nu} \right|_{\partial \Omega} = g(x)$$

түрде беріледі (мысал үшін, қараңыз [3]). Егер $D = \frac{\partial}{\partial \nu}$ белгілеуін енгізсек, онда $u(x)$ функциясы үшін кез-келген $a \in \mathbb{R}$ нақты санына сәйкес келетін

$$D_a u(x) = Du(x) + \frac{a}{2r} [u(x) - u(-x)], r = |x|$$

Данкл операторын қарастыруға болады. Егер (r, φ) - полярлық координаталар жүйесіне көшсек, бірлік дөңгелек үшін нормаль бағыттағы туынды $\frac{\partial}{\partial r}$ түрінде беріледі. Осыған орай, жоғарыда енгізілген D_a операторы

$$D_a u(r, \varphi) = \frac{\partial u(r, \varphi)}{\partial r} + \frac{a}{2r} [u(r, \varphi) - u(r, \pi + \varphi)]$$

түрінде жазылады.

Ω бірлік дөңгелекте келесі шеттік есепті қарастырамыз.

N-есебі. Ω бірлік дөңгелекте $u(r, \varphi) \in C(\bar{\Omega})$, $D_a u(r, \varphi) \in C(\bar{\Omega})$ тегістікке ие болған және

$$\Delta u(r, \varphi) = 0, (r, \varphi) \in \Omega, (4.1)$$

$$D_a u(1, \varphi) = f(\varphi), -\pi \leq \varphi < \pi (4.2)$$

шарттарды қанағаттандыратын $u(r, \varphi)$ функциясын табу қажет.

Егер $a = 0$ болса, онда

$$D_a u(r, \varphi) \Big|_{r=1} = \frac{\partial u(1, \varphi)}{\partial r} \Big|_{r=1} = \frac{\partial u(x)}{\partial \nu} \Big|_{\partial \Omega},$$

яғни бұл жағдайда біз классикалық Нейман есебін аламыз. Сол себептен N-есебін жалпыланған Нейман есебі деп атауға болады.

Ары қарай зерттеу жүргізу үшін бірлік дөңгелекте кез-келген $u(r, \varphi)$ гармониялық функцияның

$$u(r, \varphi) = \sum_{k=1}^{\infty} r^k (a_k \cos k\varphi + b_k \sin k\varphi) + \frac{a_0}{2}. (4.3)$$

қатар түрінде өрнектелуінен пайдаланамыз (мысалы үшін [4] әдебиеттің - бетіне қараңыз). Бұл жерде a_0, a_k, b_k - кез-келген нақты сандар.

(4.1)-(4.2) есебі үшін негізгі нәтиже келесі теоремада баяндалған.

Теорема. Айталық N-есебінде $a > 0$ және $f(\theta)$ жеткілікті тегіс функция болсын.

Егер

$$\int_{-\pi}^{\pi} f(\theta) d\theta = 0,$$

шарт орындалса N-есебінің шешімі бар және

$$u(r, \varphi) = C + \frac{1}{\pi} \int_{-\pi}^{\pi} P_0(r, \theta - \varphi) f(\theta) d\theta + \frac{1}{\pi} \int_{-\pi}^{\pi} P_a(r, \theta - \varphi) f(\theta) d\theta =$$

түрінде өрнектеледі. Бұл жерде C кез-келген тұрақты,

$$P_0(r, \theta - \varphi) = \int_0^1 \tau^{-1} \frac{\tau^2 r^2 \cos 2\gamma - \tau^2 r^3}{1 - \tau^2 r^2 \cos 2\gamma + \tau^4 r^4} d\tau,$$

$$P_a(r, \theta - \varphi) = \int_0^1 \tau^a \frac{(1 - \tau^2 r^2) r \cos \gamma}{1 - \tau^2 r^2 \cos 2\gamma + \tau^4 r^4} d\tau.$$

Қорытынды

Бұл жұмыста Данкл операторының қасиеттері және қолданыстары қарастырылды.

Жұмыста келесі негізгі нәтижелері алынды:

Данкл операторының қасиеттері зерттелінеді;

Данкл операторы қатысқан дифференциалдық теңдеулердің шешімі құрылды;

Жалпыланған экспонента және синус, косинус функциялары енгізілді;

Лаплас теңдеуі үшін шекаралық шартында Данкл операторы қатысқан жалпыланған Нейман есебі зерттелінді.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Dunkl C.F. Differential-difference operators associated to reflection groups // Transactions of the American Mathematical Society. – 1989. – Vol. 311. – P. 167–183.

2. Turmetov B.Kh. On Certain Operator Method for Solving Differential Equations // Filomat. – 2017. – V. 31, No. 13. – P. 4275–4286.
3. Бицадзе А.В. Уравнения математической физики. – М.: Наука, 1982. – 336 с.
4. Тихонов А.Н., Самарский А.А. Уравнения математической физики. – М.: Изд-во МГУ, 1999. – 735 с.
5. Айдос Е.Ж. Жоғары Математика - 1. – Алматы: Бастау, 2013. – 246 б.

А. СЕЙЛХАН

ЖФЗ-911 тобының студенті

Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті

Ғылыми жетекшісі: п.ғ.к, доцент Ә. Сарыбаева

**«ГАЗДАРДЫҢ КИНЕТИКАЛЫҚ ТЕОРИЯСЫ ЖӘНЕ ТЕРМОДИНАМИКА
НЕГІЗДЕРІ» ПӘНІНЕН ЭЛЕКТРОНДЫҚ ОҚУЛЫҚТЫ ӘЗІРЛЕУ ӘДІСТЕМЕСІ**

Аңдатпа. Мақалада оқу орындарында электрондық оқулықты қолдану мәселесі қарастырылады. Қазіргі кезде елімізде электрондық оқулықтарды құрастыру және оны тиімді қолдану мәселелерін шешу кеңінен қолға алынуда. Осыған байланысты оқыту барысында көмекші құрал ретінде қолданылатын электрондық оқулықтарда курстың бағдарламасы, лекция мәтіндері, пән практикумы, бақылау сұрақтары мен тапсырмалары қамталған және ол білім берудің ақпараттық ортасын құрай отырып серверге орналастырылады. Сонда серверге тиелген электронды оқулықтардан студент қажет материалды алып, өзбетінше дайындалады. Қоғамның ақпараттандырылуы әртүрлі салаға есептеуіш техника құралдарының, жаңа ақпараттық және коммуникациялық технологиялардың қарқынды енгізуімен тікелей байланысты. Компьютерлік оқыту құралдарын қолданудың басты міндеттерінің бірі – қиын тараулар мен тақырыптарды оқытудың жаңа ақпараттық технологиясын жасау, оқытуды бағдарламалық қамтамасыз ету. Ұсынылып отырған электронды оқулықпен жұмыс жасағанда оқушылар компьютердің мультимедиялық құралдарын барынша тиімді пайдалануға мүмкіндік алады, ал экранда теориялық материалдармен қатар иллюстрациялық бейнелер, диаграммалар мен құбылыстың динамикасын көреді.

Кілт сөздер: электрондық оқулық, мультимедиа, оқытуда ақпараттандыру, анимациялық модельдер.

Abstract. The article deals with the issue of using electronic textbooks in educational institutions. Currently, solving the problems of creating electronic textbooks and using them effectively is being widely undertaken in the country. In this regard, the electronic textbooks used as an auxiliary tool during training contain the program of the course, lecture texts, subject practicum, control questions and tasks, and they are placed on the server, creating an information environment for education. Then the student takes the necessary material from the electronic textbooks uploaded to the server and prepares himself. Informing the society is directly related to the rapid introduction of computer equipment, new information and communication technologies in various fields. One of the main tasks of using computer teaching tools is the creation of new information technology for teaching difficult chapters and topics, training software. When working with the presented e-textbook, the student will be able to use the computer's multimedia capabilities effectively, and in addition to the theopic material, the illustrated image is a powerful diagnostic tool.

Key words: electronic textbook, multimedia, educational information, animation models.

Özet. Makale, elektronik ders kitaplarının eğitim kurumlarında kullanılması konusunu ele almaktadır. Halihazırda elektronik ders kitaplarının oluşturulması ve etkin bir şekilde kullanılmasına ilişkin sorunların çözümü ülkede yaygın olarak yürütülmektedir. Bu bağlamda eğitim sürecinde yardımcı araç olarak kullanılan elektronik ders kitapları, dersin programını, ders metinlerini, konu uygulamalarını, kontrol sorularını ve görevleri içermekte ve sunucuya

yerleştirilerek eğitim için bilgi ortamı oluşturmaktadır. Daha sonra öğrenci sunucuya yüklenen elektronik ders kitaplarından gerekli materyali alır ve kendisi hazırlar. Toplumun bilgilendirilmesi, bilgisayar donanımının, çeşitli alanlarda yeni bilgi ve iletişim teknolojilerinin hızla kullanılmaya başlanmasıyla doğrudan ilişkilidir. Bilgisayar öğretim araçlarını kullanmanın ana görevlerinden biri, zor bölümleri ve konuları öğretmek için yeni bilgi teknolojisi, eğitim yazılımı oluşturmaktır. Sunulan e-ders kitabı ile çalışırken, öğrenci bilgisayarın multimedya özelliklerini etkili bir şekilde kullanabilecektir ve teopik materyale ek olarak, resimli görüntü güçlü bir teşhis aracıdır.

Anahtar kelimeler: elektronik ders kitabı, multimedya, eğitim bilgisi, animasyon modelleri.

Аннотация. В статье рассматривается вопрос использования электронных учебников в образовательных учреждениях. В настоящее время в стране широко ведется решение проблем создания электронных учебников и их эффективного использования. В связи с этим электронные учебники, используемые в качестве вспомогательного средства при обучении, содержат программу курса, тексты лекций, предметный практикум, контрольные вопросы и задания и размещаются на сервере, создавая информационную среду обучения. Затем студент берет необходимый материал из загруженных на сервер электронных учебников и готовит сам. Информирование общества напрямую связано с быстрым внедрением компьютерной техники, новых информационных и коммуникационных технологий в различные сферы. Одной из основных задач использования компьютерных средств обучения является создание новых информационных технологий обучения трудным главам и темам, обучающих программ. При работе с представленным электронным учебником учащийся сможет эффективно использовать мультимедийные возможности компьютера, а иллюстрированное изображение помимо теоретического материала является мощным диагностическим средством.

Ключевые слова: электронный учебник, мультимедиа, учебная информация, анимационные модели.

XXI ғасыр – ақпараттандыру ғасыры болғандықтан, елімізде «Қазақстандағы мектептерді ақпараттандыру – XXI ғасырға жасалған қадам» деп аталатын үлкен ғылыми форум болып өтті. Мұнда әрбір пән мұғалімі жаңа сабақта электрондық оқулықтарды тиімді қолдана алуы тиіс деген мәселе қаралды. Қазіргі кезде елімізде электрондық оқулықтарды құрастыру және оны тиімді қолдану мәселелерін шешу кеңінен қолға алынуда. Осыған байланысты оқыту барысында көмекші құрал ретінде қолданылатын электрондық оқулықтарда курстың бағдарламасы, лекция мәтіндері, пән практикумы, бақылау сұрақтары мен тапсырмалары қамталған және ол білім берудің ақпараттық ортасын құрай отырып серверге орналастырылады. Сонда серверге тиелген электронды оқулықтардан студент қажет материалды алып, өзбетінше дайындалады.

Қазіргі уақыттағы білімді ақпараттандырудың мүмкіншіліктері мол, олар:

- әрбір жеке тұлғаға өз бетінше білім алудың ашық жүйесін құрайды;
- жүйелі ойлау арқылы таным үдерісін ұйымдастыруды түбегейлі өзгертеді;
- білім алудың ақпараттық-әдістемелік қамтамасыз етілуін басқарудың жүйесін тиімді жасайды;
- оқыту үдерісінің барысында білім алушының танымдық іс-әрекетін тиімді ұйымдастырады;
- компьютердің ерекше мүмкіншіліктерін оқыту үдерісінде қолданады;
- электрондық оқулықпен оқыту, қашықтан оқыту жүйесін жасайды, дамытады және жетілдіреді;
- электрондық оқулық арқылы теориялық материалды өз бетімен оқып-үйренуге, зерттеуге мүмкіндік береді;
- электрондық оқулықты оқушының білімін тексеруде, бағалауда қолданады.

Білім беруді ақпараттандыру оқыту үдерісінде көптеген дидактикалық міндеттерді айқындауға көмектеседі:

- микро және макроәлемнің процестері мен құбылыстарын меңгеруде күрделі техниканың және жүйелерде компьютерлік графика мен компьютерлік модельдеуді қолдануда;

- өте үлкен және өте аз жылдамдықтармен өтетін нақты әртүрлі физикалық, химиялық және биологияның элеуметтік процестерді уақыт масштабында ыңғайлы көрсетумен қатар білім беруді ақпараттандыруды ұсынуда;

- оқыту үдерісінде жаңа ақпараттық техникалар арқылы компьютерлік даярлық деңгейін көтеруде;

- оқу жүйесінде, ғылыми зерттеулерде ақпараттық технологияларды, электрондық оқулықтарды жүйелеп ендіруде;

- бірыңғай білім берудің ақпараттандыру кеңістігін құру және дамытуда [1, 9-б.].

Қазіргі кезеңде ақпараттық технологиялардың дамуының негізгі даму бағыты «мультимедиа» жүйесі болып табылады. Мультимедиялық технология компьютерлік жүйедегі мәтінді, дыбысты, видеобейнелерді, графикалық бейнелерді және анимациялар біріктіреді.

Мультимедиялық технологияның басты сипаттайтын белгілерін ажыратып көрсетсек:

- үлкен көлемдегі ақпаратты шағын түрде сақтауы;

- ақпараттар ағынын бағдарламалық құралдармен өңдеуі;

- кез келген ақпаратқа қажетті анықтаманы алудың интерактивті жолын ұйымдастыруы;

- ақпараттық мәліметтер қорын пайдаланып «слайд-шоу» ұстанымы негізінде көп деңгейлі презентациялар жасауы;

- Интернет және локальдық желілермен байланысы.

Мультимедиялық өнімдерді тасымалдаушылар қызметін атқаратындар CD-ROM, DVD-ROM дискілері және локальдық желілер [2, 136-б.].

Біздің зерттеуіміздегі электрондық оқулықпен оқытудың ерекшеліктері өте көп, оларға төмендегілерді жатқызуға болады:

- білім алушының талабына сай қолдану интерфейсін бейімдеу және тиімділігін арттыру мүмкіндіктері басым. Мұнда электрондық оқулықты өлшемдері өзгере алатын мәтіндік, гипермәтіндік құрылымдағы оқулық ретінде пайдаланып және оқушының қалауы бойынша қажетті анықтамалар мен суреттердің мазмұнының кез келген уақытта қолдана алуы.

- оқу материалын тез қабылдау мен меңгеру үшін қосымша құралдардың әсерін қолдану мүмкіндігі. Анимациялық модельдердің мәтінге қосылуы, дыбыстық сүйемелдеу көмегінің тиімділігі.

- электрондық оқулықтың көмегімен баспа оқулықтарындай беттерді парақтамай, қажетті бөлімге тез ауысу мен қайтудың мүмкіндігі мол.

- электрондық оқулық арқылы керек материалды тез іздеп табу мүмкіндігі ерекше.

- оқушылардың білімін деңгейін бақылаудың автоматтандырылған жүйесін қолдану мүмкіндігі оқулықтағы тиісті білім деңгейін жылдам таңдайды.

- ақпаратты есте сақтау мен қабылдауды жақсарту мақсатында меңгерілетін материалдың оқушының білім деңгейіне тез бейімделеді.

- электрондық оқытуда «оқушы-мұғалім» қарым-қатынасының «субъект-субъект» болып өзгеріп, мұғалім ұйымдастырушылық және қосалқы рөл атқарады;

- электрондық оқулықтың негізгі ерекшелігі оқушы мен оқулық элементтерінің интерактивтік байланыста болу мүмкіндігін атап айту қажет.

Біздің зерттеуіміздегі электронды оқулықтың негізгі компонентіне жататындар:

- физикалық және астрономиялық процестердің өтуін демонстрациялық көрнекілік ретінде қолдануы,

- табиғат құбылыстары, зертханалық эксперименттер,
- техникалық құрылғылардың жұмыстары, т.б.

Электронды оқулықты, ақпараттық-техникалық құралдарды пайдаланатын әртүрлі сабақтарда қолдануға болады. Біздің талдауымызша, электрондық оқулық жасаудың негізгі талаптарына мыналар жататын сияқты:

- электрондық оқулық үшін қажетті барлық материалдарды алдын-ала талдап алу;
- белгілі бір пәнге байланысты дайындалған электронды оқулықтың сол пәннің оқушыларға оқытылуға тиіс бағдарламасына сәйкес болуы;
- электронды оқулықтар оқытылатын тараулар мен тақырыптарды толық қамтуы тиіс және мәтіндік видео-лекциямен үндесуі;
- электронды оқулықтың дәстүрлі оқулықтар мазмұнын қайталамауы, яғни берілетін тақырыпқа қатысты ақпараттың нақты әрі қысқа болуға;
- физика пәндеріне қатысты анимациялап көрсету үдерісінің оқулықтың көркемдік, әдістемелік деңгейін арттыруға әсері;
- электрондық оқулыққа көптерезелі интерфейс қолданылып, әр терезеде ақпараттар бір-біріне сілтемелермен байланыста болуы, жай көріністе қиынға түсетін бөлімдер бейне көріністер мен анимация арқылы толықтырылуы [3, 145-б.].

Қоғамның ақпараттандырылуы әртүрлі салаға есептеуіш техника құралдарының, жаңа ақпараттық және коммуникациялық технологиялардың қарқынды енгізуімен тікелей байланысты.

Компьютерлік оқыту құралдарын қолданудың басты міндеттерінің бірі – қиын тараулар мен тақырыптарды оқытудың жаңа ақпараттық технологиясын жасау, оқытуды бағдарламалық қамтамасыз ету.

Осыған байланысты, «Газдардың кинетикалық теориясы және термодинамика негіздері» пәнінен қажетті деген тақырыптарын оқыту үшін электрондық оқулығын жасақтадық.

Ұсынылып отырған электронды оқулықпен жұмыс жасағанда оқушылар компьютердің мультимедиялық құралдарын барынша тиімді пайдалануға мүмкіндік алады, ал экранда теориялық материалдармен қатар иллюстрациялық бейнелер, диаграммалар мен құбылыстың динамикасын көреді. Оқулықтың анимациясы әр түрлі бағдарламаларда жасалуы мүмкін. Бірақ тиімді бағдарлама таңдау кезінде аз орын алатын, қарапайым анимация тудыратын Delphi_7 бағдарламасын қолдандық.

«Газдардың кинетикалық теориясы және термодинамика негіздері» пәнінен жаңа теориялық материалды түсіндіру барысында қолданылатын электрондық оқулықтардың оқыту әдістемесіне толығырақ тоқталайық.

Осыған байланысты, «Газдардың кинетикалық теориясы және термодинамика негіздері» пәнінен қажетті деген электр заряды, электрлену, электр зарядының сақталу заңы, тақырыптарын оқыту үшін молекулалық-кинетикалық теорияның негізгі ұғымдары, молекулалар массасы мен өлшемі, салыстырмалы молярлық және молекулалық масса, Авогадро саны, молекулалар арасындағы өзара әсерлесу күштері, сұйық, газ тәріздес және қатты денелердің құрылымы, газдың молекулалық-кинетикалық теориясының негізгі тендеуі, газдың макропараметрлері, температура және оны өлшеу, температура - идеал газ молекуласының орташа кинетикалық энергиясының өлшемі, газ молекуласының жылдамдығы, Штерн тәжірибесі, Больцман тұрақтысы, Клайперон-Менделеевтің күй тендеуі, газдардағы изопроцесстер және олардың графиктері тақырыптарына электрондық оқулығын жасақтадық.

Ұсынылып отырған электронды оқулықпен жұмыс жасағанда оқушылар компьютердің мультимедиялық құралдарын барынша тиімді пайдалануға мүмкіндік алады, ал экранда теориялық материалдармен қатар иллюстрациялық бейнелер, диаграммалар мен құбылыстың динамикасын көреді.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Нұрғалиева Г.К. Электронды оқулықтар – мұғалім мен оқушылар қызметін ізгілендіру құралы // Компьютер әлемі. – 2002. – №2. – Б. 20–21.
2. Жантелі Х. Оқытудың компьютерлік программаларын құру технологиясын жетілдіру // Халықаралық ғылыми-әдістемелік конференцияның еңбектері. – Шымкент, 2004. – Б. 446–449.
3. Халыкова Г. және т.б. Электрондық оқулықты дайындаудың талаптары // Халықаралық ғылыми-әдістемелік конференциясының еңбектері. – Шымкент, 2004. – Б. 469–472.

М. ЕРАЛИЕВА

ӨМБ-911 тобының студенті

Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті

Ғылыми жетекшісі: ө.ғ.д., профессор Т. Қоңыратбай

**«МУЗЫКА» ПӘНІ АРҚЫЛЫ ОҚУШЫЛАРҒА БЕРІЛЕТІН БІЛІМ ДЕҢГЕЙІН
САРАЛАУ МҮМКІНДІКТЕРІ
(3-сынып оқулығы негізінде)**

Аңдатпа. Мақалада жалпы білім беретін мектептерге арналған «Атамұра» баспасынан 2018 жылы басылып шыққан 3-сыныпқа арналған «Музыка» оқулығының мазмұны мәселесі қарастырылды. Әрине, бұл өте күрделі мәселе, сондықтан бұл мәселені Студенттердің ғылыми-теориялық конференциясы аясында түбегейлі шешу өте қиын. Біз бұл тақырыпты өзіміздің педагогикалық практика кезіндегі тәжірибемізге сүйеніп сөз етуге тырыстық және өз пікірімізді, өзіміздің ұғым-түсініктерімізді ортаға салып отырмыз. Мәселе өзекті болғандықтан оны бір ғана сынып оқулығы негізінде қарастырдық.

Әрине, оқулық жазу – оңай іс емес. Алдағы кезде мектеп оқулықтарының мазмұнын жетілдіру мәселесіне арнайы ой бөліп отырмаса, музыка мамандықтарына музыкалық білімі жоқ талапкерлердің келе берері анық.

Кілт сөздер: оқулықтар, білім беру бағдарламасы, құрылымдық жүйе, музыкалық репертуар, тыңдау және талдау, зерттеу және талдау, зерттеу және ақпарат іздеу, тыңдау және талдау.

Abstract. The article considered the content of the textbook «music» for the 3rd grade, published in 2018 by the publishing house «Atamura» for general education schools. Of course, this is a very complex problem, so it is very difficult to solve this problem radically within the framework of a scientific and theoretical Conference of students. We tried to talk about this topic based on our experience in pedagogical practice and Share our opinions, our concepts. Since the problem is relevant, we considered it on the basis of only one class textbook.

Of course, writing a textbook is not an easy task. It is obvious that in the future, applicants who do not have a musical education will come to music specialties, if they do not devote special attention to improving the content of school textbooks.

Keywords: textbooks, educational program, structural system, musical repertoire, listening and analysis, research and analysis, research and information search, listening and analysis.

Özet. Makale, 2018 yılında genel eğitim okulları için «Atamura» yayınevi tarafından yayınlanan 3. sınıf için «Müzik» ders kitabının içeriğini incelemektedir. Elbette bu çok zor bir sorudur, bu nedenle bu soruyu öğrencilerin bilimsel ve teorik konferansında temel olarak çözmek çok zordur. Bu konuyu pedagojik uygulama deneyimlerimize dayanarak ifade etmeye çalıştık ve düşüncelerimizi, kavramlarımızı paylaşacağız. Sorun güncel olduğundan, bunu sadece bir sınıf ders kitabına dayanarak ele aldık.

Elbette bir ders kitabı yazmak kolay bir iş değildir. Açıkçası, gelecekte okul ders kitaplarının içeriğinin iyileştirilmesi konusuna müzik eğitimi almayan adaylar gelecektir.

Anahtar Kelimeler: ders kitapları, eğitim programı, yapısal sistem, müzik repertuarı, dinleme ve analiz, araştırma ve analiz, araştırma ve bilgi arama, dinleme ve analiz.

Аннотация. В статье рассмотрен вопрос содержания учебника «Музыка» для 3 класса, изданного в 2018 году издательством «Атамұра» для общеобразовательных школ. Конечно, это очень сложный вопрос, поэтому принципиально решить этот вопрос в рамках научно-теоретической конференции студентов очень сложно. Мы постарались высказаться на данную тему, опираясь на свой опыт в педагогической практике, и делимся

своим мнением, своими понятиями. Поскольку проблема актуальна, мы рассмотрели ее только на основе одного классного учебника.

Конечно, написание учебника – непростая задача. Очевидно, что в дальнейшем к вопросу совершенствования содержания школьных учебников придут абитуриенты, не имеющие музыкального образования.

Ключевые слова: учебники, образовательная программа, структурная система, музыкальный репертуар, аудирование и анализ, исследования и анализ, исследования и поиск информации, аудирование и анализ.

Егемендік алғаннан бері қазақ мектептеріне арналған музыка оқулықтарын жазу ісі қолға алынып келеді. Соңғы жылдары музыка оқулықтары конкурстық негізде жазыла бастады. Оқу министрлігі тендер жариялап, Кэмбридж білім беру бағдарламасына негізделген оқулықтарды оқу үдерісіне енгізіп келеді. Ш. Құлманова бастаған авторлар құрамы «Атамұра» және «Алматыкітап» баспалары арқылы осы оқулықтарды жарыққа шығарып келе жатыр [1, 26-б.]. Соңғы кездері оқулық жазу ісіне НЗМ жүйесіндегі мектептер де қатысып отыр. Олар жаңа бағдарлама жасап та көрді. Жаңа авторларды тауып, жаңа әндер жаздырып, музыка оқулығының мазмұнын біраз жаңғыртуға күш салды. Бірақ оқу министрлігі олардың барлығын бір-ақ жүйеге қосып, жалпы конкурстық негізде оқулықтарды қабылдауды жолға қойып отыр.

Міне, осындай талап тұрғысынан жазылған оқулықтардың бірі – Ш. Құлманова бастаған авторлардың 3-сыныпқа арналған «Музыка» оқулығы [2, 87-б.].

Әдетте біз музыка бағдарламасының күрделі мәселелерін сөз етіп жатамыз. Бірақ соны жете түсіне бермей, кейде өзге кітаптардағы пікірлерді қайта баяндап шығатынымыз да бар. Бұл жолы олай болмады. Жетекшіміз ірі тақырыпты жалпы шолып өтудің пайдасы болмайтынын айтып, шағын тақырыпты тарқатып үйрену кертігін алға тартты. Сол негізде бүгінде қолданыста жүрген «Музыка» оқулығының білім мазмұнын ашуды негізгі нысана етіп алдық.

Тақырыптың өзектілігі бүгінде қолданылып жүрген «Музыка» оқулықтары арқылы оқушылардың қандай білім алатындығын саралаумен анықталады. 1–6-сынып аралығындағы «Музыка» оқулықтары болса, солардың аясында әр сынып оқушысы қандай білім мазмұнын игеріп шығады? – деген мәселе осы кезге дейін арнайы сөз болған емес. Мұны герменевтикалық пайым десек те болады.

Зерттеудің мақсатына орай мынадай мәселелерді қамтуға тырыстық:

1. 3-сыныпқа арналған «Музыка» оқулығы оқушыларға қандай білім береді?

2. Оқулық қандай тақырыптарды қамтыған? Құрылымдық жүйесі, музыкалық репертуары несімен дараланады?

3. 3-сыныпты бітірген оқушы музыка пәні бойынша қандай білім алып шығуы керек?

Бұл мәселелерді күн тәртібіне шығарудың басты себебі – осы кезге дейін жалпы білім беретін орта мектепті бітіріп, жоғары оқу орнына келетін талапкерлер өздерінің музыкалық сауаты жоқ екенін айтады.

Мұның себебі неде? Оқушылар жалпы білім беретін мектеп қабырғасында 6 жыл бойы, яғни 1–6-сынып аралығында «Музыка» пәнін оқиды емес пе? Солай бола тұрып музыкалық білім алғанымыз жоқ дейді. Осыдан келіп мектептегі 6 жыл бойы оқытылатын «Музыка» пәні оқушыларға қандай білім береді? – деген сұрақ туындайды.

Зерттеудің міндеттері. Пән – білімнің жеке бір саласына тән теориялық мәселелерді қамтып, олардың практикалық шешімін қамтуға тиіс. Әр пәннің оқушыға үйрететін материалы болуы шарт. Сол негізде олардың ой-өрісі дамып, жетіліп отырады. Осы белгілері жоқ жерде оны пәнге жатқызу қиын. Егер 6 жыл бойы музыка пәнін оқыған оқушы ешнәрсені игермесе, біздің пән санатына жатқызып жүрген «Музыка» оқулықтарымыздың берері не?

Рас, музыка сабағында оқушылар ән салып, күй тыңдайды. Ол да қажет. Бірақ музыка сабағының мазмұны мұнымен ғана шектелмеуге тиіс. Кез келген пәннің оқушылар игеруге тиіс теориялық материалы болуы шарт. Бұл тұста біз музыка теориясын ғана айтып тұрған жоқпыз. Жалпы игерілуге тиіс теориялық материалы жоқ пән – пән емес. Мамандар пәнге талапты осылай қояды [3, 245-б.].

Талдау. Біз қарастырғалы отырған 3-сыныпқа арналған «Музыка» оқулығы «Атамұра» баспасынан 2018 жылы басылып шыққан. Оқулық Кэмбридж бағдарламасына негізделіп жазылып, «Жанды табиғат», «Жақсыдан үйрен, жаманнан жирен», «Уақыт», «Сәулет өнері», «Өнер», «Атақты тұлғалар», «Су – тіршілік көзі», «Демалыс мәдениеті» және «Мерекелер» деп аталатын 8 тараудан тұрады. Бұл тараулардың әрқайсысы 4-5 сабақтан құралатын, жалпы көлемі 34 сабақты құрайды.

Әр тарау соңында оқушылардың үйренгенін пысықтайтын «Білімді тексер» деген сұрақтар мен тапсырмалар бар. Бұл барлық оқулықтарға тән жүйе. Мектептегі музыка пәніне арналған 4-5-6-сынып оқулықтары да осы жүйеге құрылған. Оларда табиғат, өнер, туған жер сынды әр түрлі танымдық тақырыптар қамтылады. Авторлар сол тақырыптарға байланысты музыкалық шығармаларды тауып, оқулыққа қосқан. Арасында музыкалық-теориялық мәліметтерді де беріп отырған.

Бірінші тараудың алғашқы сабағы «Табиғат және музыка» деп аталады. Авторлар бұл сабақта оқушыларға арнап 7 тапсырма дайындаған.

1-тапсырма – *тыңдау және талдау*. Мұнда табиғат және оны қоршаған ортаның бейнесі мен айналадағы дыбыстар туралы қысқаша дерек келтірілген және талдау үшін сұрақтар берілген. Бір қызығы, «тыңдау» деген тұста ештеңе берілмеген, оның есесіне шартты белгісінде «оқу» деген кітаптың суреті көрсетіліпті. Тапсырманың атауы тыңдау және талдау болса да, оқулық материалдары оған толық сай келмейді.

2-тапсырма – *зерттеу және талдау*. Мұнда «табиғат әуені» деп аталатын ойын берілген (сөзжұмбақ). Авторлар табиғатты «жанды» және «жансыз» деп қажетті кілт сөздерді көрсеткен. Ойын шарты бойынша оқушылар сөзжұмбақты шешуі тиіс. Бірақ сөзжұмбақ – музыканың өзі емес. Сонда оқушылар нені зерттеп, нені талдаған? Бұл жағы да бұлдыр.

3-тапсырма – *зерттеу және ақпарат іздеу*. Мұнда да «Табиғат пен музыка» деп аталатын ойын қамтылған. Ойын шарты бойынша оқушылар «жанды табиғат өкілдері», «жансыз табиғат өкілдері» және «музыканттар» деп үш топқа бөлініп, берілген сұрақтарға мәлімет іздейді және мысалдар келтіреді. Одан кейінгі бетінде суреттерге қарап табиғат құбылыстары мен музыкалық аспаптарды ажыратады. Ойынның жалпы мақсаты – табиғат пен музыканың бір-бірімен байланысын түсіндіру. Бірақ зерттеу элементі қайда?

4-тапсырма – *тыңдау және талдау*. Шартты белгісіне сай бұл тапсырмада «Қазақ жері» деп аталатын «Тұран» фольклорлық ансамблінің орындауынан үзінді тыңдауға берілген. Тыңдалымнан кейін оқушылар сұрақтарға жауап беруі керек.

Мысалы, «Шығарма орындалғанда көз алдына нені елестеттің?» – деген сауал қойылады. Үшінші сынып оқушыларына бұл сұрақтың ауыр болары анық. Олар абстракциялық түсінігін айтып та берер. Бірақ ансамбль құрамындағы аспаптармен жеке танысып, көзбен көріп, құлағымен естімей тұрып олар туралы ой сабақтау қиын. Сонда, тарау атауында көрсетілгендей, оқушылар нені талдамақ? Мұндай сұрақтар оқушыларға қандай білім береді? Қандай жауап алмақпыз олардан? Үшінші сынып оқушыларына «Тұран» ансамблін мұғалімнің өзі таныстырғаны дұрыс болар еді.

Одан әрі оқушыларға: «Қандай аспаптардың дыбысын естідің? Суреттерден тауып ал» - деген сұрақ қойылған. Яғни, суреттер арқылы естіген аспаптарын іздейді. Ойын арқылы оқыту тәсілін қолданғаны көрініп тұр. Бірақ бұрын көрмеген аспаптарын оқушылар есіту арқылы ажырата қояр ма екен?

Тапсырмадан кейін музыкалық терминдерге анықтама берілген. *Регистр* мен *тембр* сөздеріне түсінік беріп, оларды жасылмен ерекшелеп қойған. Музыкалық сөздік материалдары үшінші сынып үшін өте ауыр. Авторлар музыкалық-теориялық білімді

сөздіктер арқылы беруді көздеген. Бұл қаншалықты дұрыс? Әрбір терминнің мән-мағынасын жете түсінбей жатып, оларды механикалық жолмен жаттап алған білім бола қояр ма екен?

5-тапсырма – *әнді үйрену*. Шартты белгісінде микрофон бейнеленген. А. Асылбектің сөзіне жазылған Ә. Бүшікованың әні – «Кемпірқосақ». Сабақтың тақырыбына сай табиғат құбылысы туралы балалар әні:

Жаңбыр жауып, басылды,
Күннің көзі ашылды.
Өзен, көлдің үстіне
Кемпірқосақ асылды, - деп басталады.

6-тапсырма – *суырыпсалма*. Мағынасы біздерге түсінікті болғанмен бір ғана «суырыпсалма» деген сөз тақырыптың мазмұнын ашып тұрған жоқ. Бұл тапсырмада топтық жұмыс ретінде «Көңілді кемпірқосақ» ойыны берілген. Ойынның шарты бойынша оқушылар кітапта берілген 1-шумақ тақпаққа *до, ми, соль* ноталарын пайдаланып, қарапайым бір жол әуен құрастыруы керек, әрі мазмұнына қарай көркемдеуіш құралдарды (екпін, ырғақ, дыбыс биіктігі, форте, пиано сияқты динамикалық белгілерді) пайдалануы тиіс. Содан соң оны орындап, шулы аспаптармен сүйемелдеуі қажет.

Бұл тапсырма да оқушылардың жас ерекшеліктерінен асып жатқандай көрінді. Біріншіден, «ән құрастыру» мен «суырыпсалма» ұғымдары бір емес. Біріншісі – әуен шығару, екіншісі – импровизация, яғни бір әуенге жасалатын көркем өңдеу. Мұның ізі тапсырмадан байқалмайды.

Екіншіден, тапсырма анық емес. Педагогикалық практика кезінде дәл осы тапсырманы оқушыларға жеткізе алмадық. Олар дыбыс биіктігі, ырғақ, екпін дегендерді білмеді.

Олай болса мұндай тапсырмаларды орындау мүмкін бе? Олардың 3-сынып оқушыларына қиындық тудырамы анық.

7-тапсырма – *бағалау*. Яғни, 6-тапсырмадағы ойын шарты бойынша оқушылардың әнді орындауын бағалау және сабақты қорытындылау. Бағалау демекші, қазіргі мектептерде музыка пәні бойынша баға қойылмайды. Авторлар мұны да ескере бермеген секілді.

Міне, 3-сыныпқа арналған «Музыка» оқулығында қамтылған танымдық материалдардың дені осындай болып отырады. Авторлар оқушылардың жас ерекшеліктерін ескеріп, сабақ барысында ойын тәсілдерін қолдануды мақсат еткен. Түрлі кроссвордтардың берілуі соны байқатады. Дұрыс та шығар. Бірақ бір жыл бойы музыка сабағын оқыған оқушылардың басында қандай білім қалады? Ән салу, күй тыңдау сияқты үдерістердің білімі сипаты қайсы?

Мектептегі «Музыка» сабағының мақсаты - ән салу немесе күй тыңдау ғана болмаса керек. Әдебиет сабағында оқушылар тек қана өлең жаттау немесе тыңдаумен айналыспайды ғой. Сол өлеңнің авторы кім, құрылысы қандай, ассонанс, аллитерация сияқты көркемдік құралдары қайсы? - деген мәселелерге тоқталмай ма. Осы бағыт 3-сыныпқа арналған «Музыка» оқулығында жоқ. Бір ғана ән салу, күй тыңдау, кроссворд шешу – білімнің өзі емес, соған апаратын жол, материалды игерудің тәсілдері ғана. Сонда музыкалық білімнің өзі қайда?

Біз 3-сынып оқулығынан бөлек басқа сыныптардың оқулықтарына да көз жүгіртіп шықтық. Барлығындағы жағдай осы. Осыны 4 салдарынан 1 – 6-сыныптар бойы «Музыка» пәнін оқыған мектеп оқушылары сол пәнге қатысты ешқандай білім алып шықпайды.

Түйін. Әрине, бұл өте күрделі мәселе. Студенттердің ғылыми-теориялық конференциясы аясында оны түбегейлі шешу өте қиын. Сондықтан біз бұл тақырыпты өзіміздің педагогикалық практика кезіндегі тәжірибемізге сүйеніп сөз етуге тырыстық. Мәселе өзекті болғандықтан оны бір ғана сынып оқулығы негізінде қарастырдық.

Тақырыпты ашудың тағы бір қиыншылығы болды. Осы кезге дейін орта мектептерге арналған «Музыка» оқулықтарының мазмұны арнайы сөз болып, мерзімді баспасөз беттерінде пікір алмасулар жүргізілмеген. Сол себепті біз өзге авторлар емес, өз пікірімізді, өзіміздің ұғым-түсініктерімізді ортаға салып отырмыз.

Мәселені түйіндеп айтар болсақ, орта мектептегі 3-сыныпқа арналған «Музыка» сабағында өтілетін 34 сабақтың мазмұны, қамтыған танымдық материалдары әлі де жетілдіре түсуді қажет етеді. Оқулықтағы бөлім атаулары бар, сөздік, ойын үлгілері қамтылған, бірақ оқушыларға берілетін нақты музыкалық білім мазмұны бұлдыр. 3-сынып оқулығын аяқтаған оқушының музыкалық білім деңгейі қандай болып, нені игеріп шығуы керек? - деген сауалдың жауабын табу қиын.

Алты жыл бойы мектепте «Музыка» пәнін оқып, жоғары оқу орындарының музыкалық білім мамандығын таңдаған талапкерлердің «дайындықсыз келдім» деуінің себебін осы мәселелерде жатқаны анық.

Әрине, оқулық жазу – оңай іс емес. Алдағы кезде мектеп оқулықтарының мазмұнын жетілдіру мәселесіне арнайы ой бөліп отырмаса, музыка мамандықтарына музыкалық білімі жоқ талапкерлердің келе берері анық.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Құлманова Ш., Сүлейменова Б., Оразалиева М. Музыка. 4 класс. – Алматы: Атамұра, 1994. – 146 б.
2. Құлманова Ш., Сүлейменова Б., Тоқжанов Т., Махамбетова Ж. Музыка. 3-сынып. – Алматы: Атамұра, 2018. – 160 б.
3. Васильев П.В. Некоторые вопросы музыкального образования в национальных школах. – Бишкек, 2017. – 228 с.

А. ҚАЙЛАРБЕК

ЖХМ-111 тобының студенті

Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті

Ғылыми жетекшісі: техн.ғ.к., ХҚТУ профессоры Г.Н. Жылысбаева

«ТҰЗДАР ГИДРОЛИЗІ» ТАҚЫРЫБЫНДА LESSON STUDY ТЕХНОЛОГИЯСЫН ҚОЛДАНУ

Аңдатпа. Мақалада Lesson Study әдіс тәсілі бойынша білімгерлердің білім деңгейін көтеру мақсаты, оқыту технологиясының әдістемесін жетілдіру барысы келтірілді. Қазіргі таңда оқытудың жаңа технологиялары кеңінен қолданылып, білімгердің шығармашылық, интеллектуалдық қабілетінің дамуы мен дағдыларының қалыптасуына үлкен үлес қосуда. Сондықтан мақала Lesson Study технологиясының мұғалімдердің кәсіби құзыреттілігін дамыту мүмкіндіктерін талдауға және оны педагогикалық практикада қолдану ерекшеліктерін анықтауға арналған. Зерттеу нәтижелері бойынша «А» тобында Lesson Study әдісімен оқу үлгерімі 85% құрап, прогресс 45%-ға, ал «В» тобында прогресс 72%-ды құрап, оның 38%-ға артқаны анықталды.

Кілт сөздер: педагог, оқытушы, білім беру бағдарламасы, технология, Lesson Study, зерттеу жұмысы.

Abstract. The article presents the goals of increasing the level of knowledge of students using the Lesson Study methodology, the progress of improving the methodology of teaching technology.

Currently, new learning technologies are widely used, which make a great contribution to the development of creative, intellectual abilities and the formation of student skills. Therefore, the article is devoted to the analysis of the possibilities of the Lesson Study technology for the development of professional competence of teachers and the identification of features of its use in pedagogical practice. According to the results of the study, it was found that in group «A» the progress of learning by the Lesson Study method was 85% and the progress increased by 45% and in group «B» the progress was 72% and increased by 38%.

Key words: pedagogue, teacher, education program, technology, Lesson Study, research work.

Özet. Bu makale, öğrenme teknolojisinin metodolojisini geliştirmenin seyri olan Lesson Study metodolojisinde öğrencilerin bilgi düzeyini artırmanın amaçlarını göstermektedir. Günümüzde, yaratıcı, entelektüel yeteneklerin geliştirilmesine ve öğrencinin becerilerinin oluşumuna büyük katkıda bulunan yeni öğrenme teknolojileri yaygın olarak kullanılmaktadır. Bu nedenle makale, Lesson Study teknolojisinin öğretmenlerin mesleki yeterliliğini geliştirme ve pedagojik pratiğe uygulanmasının özelliklerini belirleme yeteneklerini analiz etmeye adanmıştır. Çalışmanın sonuçlarına göre, » A «grubunda Lesson Study ile akademik başarı oranı% 85, ilerleme oranı% 45, » B "grubunda ise ilerleme oranı % 72, bu oran% 38 arttı.

Anahtar Kelimeler: öğretmen, öğretmen, eğitim programı, teknoloji, Lesson Çalışması, araştırma çalışması.

Аннотация. В статье приводятся цели повышения уровня знаний обучающихся по методике Lesson Study, ход совершенствования методики технологии обучения. В настоящее время широко используются новые технологии обучения, которые вносят большой вклад в развитие творческих, интеллектуальных способностей и формирование навыков обучающегося. Поэтому статья посвящена анализу возможностей технологии Lesson Study по развитию профессиональной компетентности педагогов и выявлению особенностей ее использования в педагогической практике. По результатам исследования установлено, что в группе «А» прогресс обучения методом Lesson Study составил 85% и

прогресс увеличился на 45%, а в группе «Б» прогресс был равен 72% и увеличился на 38%.

Ключевые слова: педагог, учитель, образовательная программа, технология, Lesson Study, исследовательская работа.

Оқыту процесінде жаңа технологиялар мен әдіс-тәсілдердің маңызы өте зор. Осы арқылы білімгер толыққанды білім алып, өзінің ойын дамытады, шығармашылық жұмысқа ынтасы артады. Алған білімін ұзаққа дейін есте сақтап, қажет болған кезде қолдана білуіне мүмкіндік алады. Оқыту процесін жүйелі түрде оқытушы, ал сәйкесінше оқу процесін оқушылар, яғни білімгерлер жүзеге асырады. Lesson study ең алғаш батыс елдерінде қалыптасып, Жапония елінде дамып, шетел тәжірибесінен алынған оқыту жүйесі [1, 2-б.]. Өзге тілден аударғанда «сабақты зерттеу» деген мағананы білдіреді. Яғни, Lesson study – тәжірибе саласында оқытушының білімін жетілдіруге бағытталған және сабақ барысындағы іс-әрекеттерді зерттеудің айрықша үлгісі болып табылатын педагогикалық тәсіл. Бұл педагогикалық тәсілге сабақ жоспарын бірлесе жоспарлап, өткізу барысын қадағалайтын, оқыту мен оқуды талдай отырып, өз қорытындыларын толықтай айтатын оқытушылар тобы қатысады. Lesson study тәсілін сабақ барысында қолдану барысында оқытушылар оқыту тәжірибесіне жаңа әдістер енгізеді, не болмаса белгілі әдіс-тәсілдерді жетілдіреді [2, 45-б.].

Lesson study орта мектептерде негізгі пәндер бойынша оқытушылардың білім деңгейін көтеру және оқыту әдіс-тәсілдерін жетілдіру мақсатында, сонымен қатар жаңа тәжірибелік әдістерді даярлау мақсатында кеңінен қолданылады [3, 12-б.; 4, 250-б.; 5, 48-б.]. Lesson study тәсілі бойынша сабақ жүргізу барысында топта жұмыс орындайтын оқытушылар:

- Lesson study-ді бірлесіп жоспарлайды, сабақ барысында зерттелетін үш оқушыны үнемі назарға ала отырып, оқыту әдістемесін қолданады және оның нәтижелерін жақсылап талдайды;

- Назардаға алатын үш оқушыны анықтайды, олар сыныптағы белгілі бір топтың өкілі болуы шарт және оқу үлгерімінің деңгейі жоғары, орта, төмен оқушылардан тұрады;

- Назардағы оқушылардың дамуы мен оқуына басты назар аудара отырып, Lesson study өткізеді және оны қадағалайды;

- Назардағы оқушылардың Lesson study туралы пікірлерін білу үшін міндетті түрде сұқбаттасады;

- Қолданылатын әдіс-тәсілге назарға алынған оқушылардың ой-пікірін, олардың жеткен жетістіктерін, оқу барысында көрсететін жетістіктері мен кездесетін қиындықтарын білу керек;

- Тәжірибе нәтижесін келешекте оқыту мен оқу әдістемесін әзірлеу үшін қолдану мақсатында Lesson study-ге талдау жүргізеді.

Lesson study-ді топ болып біріккен оқытушылар қауымы бірігіп өтеді. Ашық сабақ оқушының қаншалықты тәжірибелі екендігін көрсетсе, ал Lesson study қолданатын әдіс-тәсілдердің қаншалықты тиімді екендігін анықтау үшін жасалады. Lesson study еңбек жолын жаңа бастаған жас мамандарға кәсіби тұрғыда жетілуге көмектеседі. Себебі бірлесіп жоспарлау, бірлесіп қадағалау, бірлесіп талдау арқылы біз оқыту туралы бірлескен пікір қалыптастырамыз [6, 110-б.]. Біз оқыту аспектілерін өзіміздің ұстанымымыз тұрғысынан емес, Lesson study дайындаған әріптестеріміздің көзімен де қарастырамыз, соның нәтижесінде біз Lesson study барысында бақылаған нақты сабақты өзіміздің жоспарлаған сабағымызбен салыстырамыз. Бұл біздерге өзіміз мән бермейтін, елемейтін немесе болжамды білім ретінде сақталып қалатын нәрселерді аңғармауымызға түрткі болады [7, 169-б.; 8, 250-б.].

Lesson study әдіс-тәсілін қолданатын оқытушылардың айтуынша, зерттелетін жекелеген оқушылардың оқудағы қажеттіліктері мен мінез-құлықтарына назар аударып, сол арқылы олар туралы көбірек біле отырып, біз өз оқушыларымыздың әрқайсысын анағұрлым жақсы тани бастаймыз [9, 53-б.].

Ғылыми зерттеу жұмысымыздың мақсаты: Lesson Study әдіс тәсілі бойынша білімгерлердің білім деңгейін көтеру және оқыту әдістемесін жетілдіру, сонымен қатар оқыту үшін бағалау сияқты тәжірибелік әдістерді әзірлеу.

Осыған орай ғылыми зерттеу жұмысымыздың міндетері етіп мыналарды алдық: Бірлесіп жоспарлау, бірлесіп қадағалау, бірлесіп талдау арқылы оқыту туралы бірлескен пікір қалыптастыру; Зерттелетін жекелеген оқушылардың оқудағы қажеттіліктері мен мінез-құлықтарына назар аударып, сол арқылы оқушыларды анағұрлым жақсы тану.

Сабақты зерттеу -бұл оқушыларды оқытуға бағытталған кәсіби дамудың бірлескен тәсілі. Сабақты оқу циклі төрт кезеңнен тұрады. Әдетте, командалар әр оқу жылында бір немесе екі циклды аяқтайды. Үш сабақты өткізу тәжірибесіне назар аудару командаларға оқушылардың оқу процесін түсіну қабілетін арттыруға және олардың оқыту тәжірибесіне маңызды өзгерістер енгізуге көмектеседі.

Lesson Study тәсілі үш циклден құралады, ол сабақтарды мұғалімдер командалары бірлесіп жоспарлап, оқытып, қадағалап, талдайды:

Lesson Study-дің бірінші циклі

Тиісті өзгерістерді анықтау үшін мұғалімдер тобының бірінші жиыны

=> Бірінші сабақты бірлесіп жоспарлау => Бірінші сабақты өткізу/ қадағалау =>
Оқушылармен сұхбаттасу => Бірінші сабақты талқылау және Екінші сабақты жоспарлау=>

Lesson Study-дің екінші циклі

Екінші сабақты бірлесіп жоспарлау => Екінші сабақты өткізу/ қадағалау =>
Оқушылармен сұхбаттасу => Екінші сабақты талқылау және Үшінші сабақты жоспарлау=>

Lesson Study-дің үшінші циклі

Үшінші сабақты бірлесіп жоспарлау => Үшінші сабақты өткізу/ қадағалау =>
Оқушылармен сұхбаттасу => Үшінші сабақты талқылау және ортақ қорытынды жасау =>

Қорытындыларды жазып, ашық зерттеу жүргізу.

Түркістан қаласы Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университетінде Lesson Study әдістерін зерттеу жұмысы өткізілді. 6B01512 химия білім беру бағдарламасы бойынша оқитын 1-курс студенттеріне бейорганикалық химия II сабағында жүргізілді.

Зерттеу жұмысы үш кезеңнен тұрды:

- Негіздеуші кезең – зерттеудің өзектілігі Түркістан қаласы Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университетінің 6B01512 - химия мұғалімдерін даярлау мамандығында оқитын 1-курс студенттері үшін бейорганикалық химия II сабақтарында Lesson Study әдіс-тәсілінде оқытуды қолдану қажеттілігі негізделген.

- Қалыптастырушы кезең – 1-курс студенттерінің бейорганикалық химия II сабағында Lesson Study технологиясын қолдануды қамтитын эксперимент өткізілді.

- Бақылау кезіңі – 1-курс студенттерінің эксперимент тиімділігіне талдау жүргізілді.

Педагогикалық зерттеу объектісі ретінде 6B01512 - химия білім беру бағдарламасының 1-курс студенттерінің «А» және «Б» топтары таңдап алынды. «А» тобында 15 студент оның 8-і қыз және 7-еуі ер бала ал, «Б» тобында 14 білімгер оның 7-еуі қыз, 7-еуі ер бала оқиды. Бұл топ білімгерлері орташа даму деңгейінде дамыған. Топтардың оқуға қабілеті орташа

және өзара ұйымдасу қабілеттері де орташа. Сабақта білімгерлер өздерін белсенді көрсете білді, сондай-ақ, олар тәртіпті. Берілген тапсырмалар жақсы орындалды. Топтар біртұтас, ұйымшыл және өзара жақсы араласатын жеке топтардан тұрады.

Зерттеу шеңберінде оқытудың дәстүрлі және Lesson Study әдістерін қолданылған сабақтар өткізілді. Осы топтарда Lesson Study оқыту элементтерін пайдалана отырып, оқытудағы дәстүрлі тәсілмен 1 сабақ және оқытудағы Lesson Study тәсілмен 1 сабақ өткізілді.

«Тұздар гидролизі» тақырыбы бойынша Lesson Study білім беру әдісі бойынша сабақ өткізілді. Таным белсенділігінің деңгейінің сандық бағасын Е.В. Титованың [10, 120-б.] әдісі бойынша есептелінді.

$$A=K+L/N*100\%$$

Мұндағы,

A- танымдық белсенділігінің коэффициенті;

K- сабақтағы белсенділігі төмен оқушылардың саны;

L- сабақтағы белсенділігі жоғары оқушылардың саны;

N- жалпы оқушылар саны.

В.А. Крутецкий зерттеулері бойынша дәстүрлі және Lesson Study әдісі бойынша жүргізілген зерттеулердің нәтижесі, таным белсенділік коэффициенттерінің өзгерісі 1-ші және 3-диаграммада келтірілді, ал білімгерлердің білім көрсеткіштерінің нәтижесін 2-диаграммадан көруге болады. Зерттеу нәтижелері бойынша «А» тобында Lesson Study әдіс-тәсілімен білім беру үлгерімі 85% -ды көрсетсе, «Б» тобында үлгерім 72%-ға тең. Lesson Study технологиясы бойынша жүргізілген екі топта да білім көрсеткіштері айтарлықтаң жоғары.

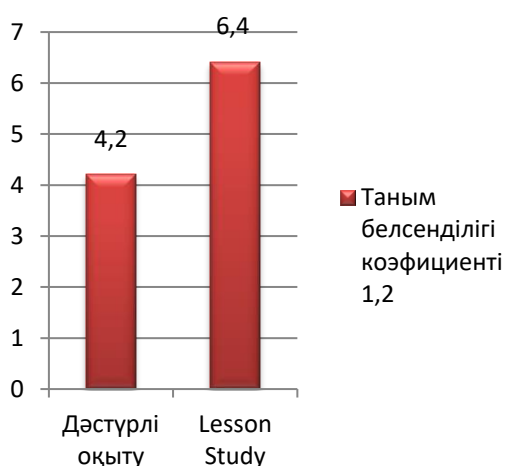

Диаграмма 1 – Дәстүрлі және Lesson Study әдіс тәсілі бойынша білім беру кезіндегі (В.А. Крутецкий зерттеулері бойынша) таным белсенділік коэффициенттерінің өзгерісі

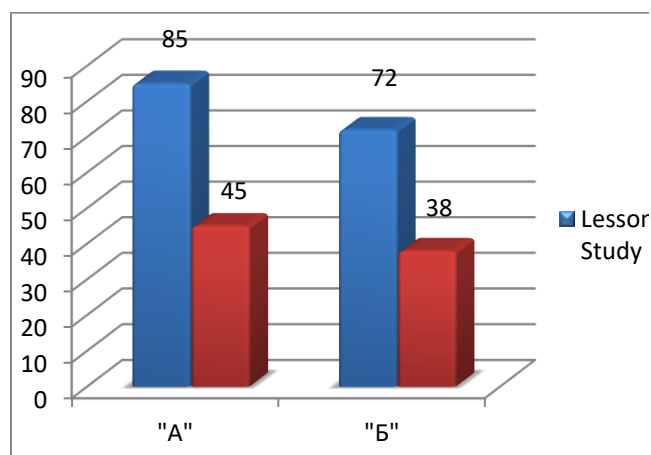

Диаграмма 2 – Дәстүрлі және Lesson Study әдіс тәсілі бойынша білімгерлердің білім көрсеткіштері

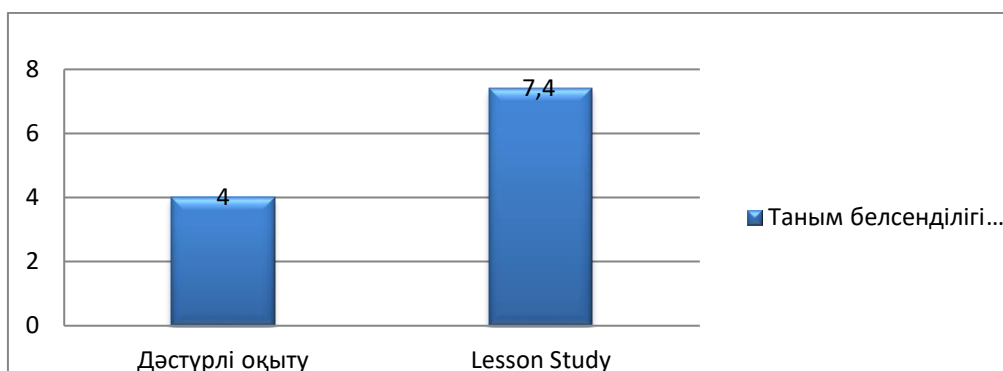

Диаграмма 3 – Дәстүрлі және Lesson Study әдіс тәсілі бойынша білім беру кезіндегі (В.А. Крутецкий зерттеулері бойынша) таным белсенділік коэффициенттерінің өзгерісі

«А» және «Б» топ білімгерлерінің үлгеріміне Lesson Study әдіс-тәсілдерімен білім берудің әсері үлгерімнің пайыздық көрсеткіші мен білім сапасының пайыздық көрсеткіші бойынша анықталды.

Үлгерім пайызы мынадай формула бойынша есептелді:

$$K_3 = \frac{n^5 + n^4 + n^3}{N} \times 100\%$$

Мұндағы K_3 – (білім коэффициенті) үлгерімнің жоғарылауының мәнінің коэффициенті, n^5 «5» бағасына қатысты білімгерлер саны, n^4 «4» бағасына қатысты білімгерлер саны, n^3 «3» бағасына қатысты білімгерлер саны, N – экспериментке қатысқан білімгерлердің жалпы саны. «5» бағасы пайыздық көрсеткіш бойынша 90-100% аралығынан есептелді, «4» бағасы пайыздық көрсеткіш бойынша 70–89% аралығынан есептелді, «3» бағасы пайыздық көрсеткіш бойынша 50-69% аралығынан есептелді.

Қорытынды кезеңде «А» тобында үлгерім 85% ал, «Б» тобында 72% құрады. Білім сапасы 68% ал, «Б» тобында 69% көрсетті (Диаграмма 4).

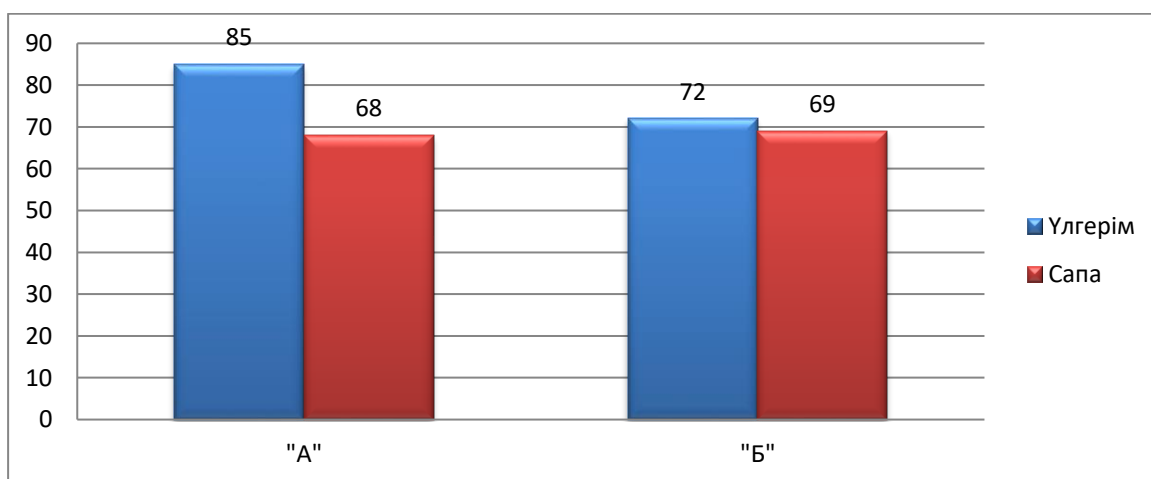

Диаграмма 4 – Lesson Study әдіс тәсілімен білім беру кезіндегі «А» және «Б» топтарының білім көрсеткіші

Қорытындылай келе ғылыми зерттеу жұмысымыздың зерттеу объектісі ретінде Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университетінің 6B01512-Химия білім беру бағдарламасының 1-курс студенттері алынды. Зерттеу нәтижелері бойынша «А» тобында

Lesson Study әдіс-тәсілімен білім беру үлгерімі 85% -ды көрсетіп үлгерімнің 45%-ға артқанын дәлелдесе, ал «Б» тобында үлгерім 72%-ға тең болып 38%-ға артқаны анықталды.

Lesson Study негізгі пәндер бойынша оқушылардың білім деңгейін көтеру және оқыту әдістемесін жетілдіру мақсатында, сонымен қатар оқыту үшін бағалау сияқты тәжірибелік әдістерді әзірлеу мақсатында табысты қолданылады.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Department for Children, Schools and Families. (2008). Improving practice and progression through lesson study: a handbook for head teachers, leading teachers and subject leaders. – London: DCSF. Lesson Study: нұсқаулық. Пит Дадли, 2008. – 17 p.
2. Dudley P. Lesson study in England: from school networks to national policy. Presented at the World Association of Lesson Studies Annual Conference, Hong Kong Institute of Education. Conference collection, 2008. – 225 p.
3. Dudley P. How Lesson Study orchestrates key features of teacher knowledge and teacher learning to create profound changes in professional practice. Presented at the World Association of Lesson Studies Annual Conference, Tokyo. Methodological guide, 2011. – 70 p.
4. Cerbin W., Kopp B. Lesson study as a model for building pedagogical knowledge and improving teaching. International Journal of Teaching and Learning in Higher Education. – 2006. – 18(3). – 412 p.
5. Михайловская Н.А. Деятельностный подход в обучении // Проблемы современной науки и образования. Публикация научной статьи. – 2015. – №2 (32). – С. 453.
6. Mathelisch L. Competenciesinscienceteaching // CEAPJournal. – 2013. – No3. 5(18). – P. 382.
7. Hiebert J.H., Stigler J.W. Teaching versus teachers as a lever for change: Comparing a Japanese and a U.S. perspective on improving instruction // Educational Researcher. – 2017. – №46(4). – P. 502.
8. Cerbin W., Kopp B. Lesson study as a model for building pedagogical knowledge and improving teaching // International Journal of Teaching and Learning in Higher Education. – 2006. – №18(3). – P. 428.
9. Шабельников В.К. Разгаданные и неразгаданные тайны формирования умственных действий // Вестник Московского университета. Серия 14. Психология. – 2012. – №4. – С. 372.
10. Матюшкин А.М. Проблемные ситуации в мышлении и обучении. – М.: Педагогика, 2015. – 322 с.

Л. ҚҰДАЙБЕРГЕН

ФАТ-913 тобының студенті

Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті

Ғылыми жетекшісі: әлеум.ғ.к., доцент Б.Д. Тұрлыбеков

THE EFFECTIVENESS OF USING THE FLIPPED CLASSROOM IN IMPROVING ACADEMIC SKILLS

Abstract. The article is devoted to the study of the issue of the effectiveness of the use of the «Flipped classroom» method in teaching academic skills of the English language. The «Flipped classroom» is a pedagogical approach, which is a type of Blended Learning, in which the student independently studies the material at home, by a pre-trained teacher, and in the classroom at school the material is practically consolidated.

The author studied the factors influencing the process of teaching and the perception of data by students of secondary and higher schools. Based on the work of foreign teachers and trial and error, the following factors were studied: native language, country of residence, age of students, external environment, as well as the availability of access to innovative technologies.

Based on the data obtained, it was revealed how the factors described above affect the effectiveness of the use of the «Flipped Classroom» in teaching academic skills.

Keywords: Flipped Classroom, Blended Learning, LMS, ICT, Bloom's Taxonomy, Moodle.

Аңдатпа. Мақала ағылшын тілінің академиялық дағдыларын оқытуда «инверттелген сынып» әдісін қолданудың тиімділігі мәселесін зерттеуге арналған. Инверттелген сынып – педагогикалық тәсіл, ол аралас оқытудың бір түрі болып табылады, онда оқушы материалды үйде, алдын ала дайындалған мұғаліммен өз бетінше оқиды, ал мектептегі сыныпта материал іс жүзінде бекітіледі.

Автор орта және жоғары мектеп оқушыларының мәліметтерді қабылдауына және оқыту үдерісіне әсер ететін факторларды зерттеген. Шетелдік оқытушылардың жұмысы мен сынақтар мен қателер негізінде келесі факторлар зерттелді: ана тілі, тұратын елі, студенттердің жасы, сыртқы орта, сонымен қатар инновациялық технологияларға қолжетімділіктің болуы.

Алынған мәліметтер негізінде жоғарыда сипатталған факторлардың академиялық дағдыларды оқытуда «Инверттелген сыныпты» пайдалану тиімділігіне қалай әсер ететіні анықталды.

Кілт сөздер: инверттелген сынып, Blended Learning, LMS, АКТ, Блум таксаномиясы, Moodle.

Özet. Makale İngilizce akademik becerilerin öğretilmesinde "ters sınıf" yönteminin kullanım etkinliğini araştırılmasını ele almıştır. Ters yüz sınıfı, öğrencinin materyali evde önceden bağımsız olarak çalıştığı ve materyalin okul sınıfında uygulamalı olarak pekiştirildiği, harmanlanmış öğrenmenin bir türü olan pedagojik bir yaklaşımdır.

Araştırmacı, ortaokul ve lise öğrencilerinin bilgi algısını ve öğrenme sürecini etkileyen faktörleri incelemiştir. Ayrıca yabancı kaynaklardan dil öğretmenlerin denemelerine dayalı yanımları ana dil, ikamet edilen ülke, öğrencilerin yaşı, dış çevre ve yenilikçi teknolojilere erişim gibi faktörleri de ele alarak incelemiştir.

Elde edilen verilerden yola çıkarak, yukarıda açıklanan faktörlerin akademik becerilerin öğretiminde “Ters Sınıf” kullanımının etkililiğini belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ters yüz sınıf, Harmanlanmış Öğrenme, LMS, ICT, Bloom taksonomisi, Moodle.

Аннотация. Статья посвящена изучению вопроса эффективности использования метода «Перевернутый класс» в преподавании академических навыков английского языка. Перевернутый класс- это педагогический подход, являющийся разновидностью Смешанного обучения, при котором ученик самостоятельно изучает материал дома, заранее подготовленным учителем, а на занятиях в школе проходит практическое закрепление материала.

Автором были изучены факторы, влияющие на процесс преподавания и восприятия данных учениками средней и высшей школ. Основываясь на работах иностранных преподавателей и методе проб и ошибок, были изучены следующие факторы: родной язык, страна проживания, возраст учеников, внешняя среда, а также наличие доступа к инновационным технологиям.

На основании полученных данных было выявлено насколько факторы описанные выше влияют на эффективность использования «Перевернутого класса» в обучении академических навыков.

Ключевые слова: перевернутый класс (Flipped Classroom), смешанное обучение (Blended Learning), LMS, ИКТ, таксономия Блума, Moodle.

Introduction

With the invention of the latest technology, it has become indisputable that it is introduced into the teaching environment. Many works were written, which formed the basis for studying the effectiveness, advantages, and also flaws of Internet technology in general in teaching, knowledge and perception among students.

Undoubtedly, the effectiveness of the introduction of technology into the teaching process has been proven. However, what about "Blended Learning", but to be specific "Flipped Learning", or as it is also called "Flipped Classroom»? Blended learning is an educational approach that combines traditional learning with online learning. During the learning process, the online and traditional learning phases alternate. The blended learning approach, which is widespread throughout the world, is a beneficial teaching method due to the availability of multiple models. Each teacher, depending on the subject and learning environment, can choose the most beneficial blended learning model.

Flipped Classroom is a teacher-centered approach that uses high technology. The reason this blended learning model is called «flipped» is because students do their assignments at home, not in the classroom, so students can work on problems, do their practice in the classroom.

The advantage of using flipped classroom is that the teacher can focus more on each student and work with them individually. The history of flipped learning goes back to 2009. The teachers then simply created a PowerPoint presentation and video for late or absent students so that students don't miss classes. As a result, most of the students agreed that this was a good decision, so the teachers had more time to practice and guide the students.

Since the beginning of the pandemic in 2019, as well as since the beginning of online learning, many teachers, including students, have faced a number of problems, one of which is information competence. The lack of it made it difficult for both students and teachers. However, in this difficult and impractical time, the flipped classroom became the solution as a teaching method. If every student can use Internet technologies at home, the Internet can become a source of information without borders. Using the MOODLE program would allow students to understand and master the material, as well as focus on problematic topics, as well as the opportunity to test their knowledge using assignments prepared in advance by the teacher.

In the traditional model, students, listening to the teacher's explanation of new material in the lesson, simply receive ready-made answers to unasked questions. If we use the model “flipped classroom”, the student's questions arise when he initially studies the topic on his own, and he will seek and discuss the answers in person - in a group. There may be other options: having become

acquainted with the topic in the classroom, the student independently practices the necessary skill on online simulators.

The technical requirements for the implementation of an inverted classroom are the presence of Internet technology both at school and at home for students, the availability of material prepared by the teacher with access to online applications, as well as the availability and ability to use LMS (Learning Management Systems). The most popular LMS system is considered Moodle, which allows the teacher to download the necessary material, lectures, and also prepare assignments based on the materials passed.

The Flipped classroom provides personalised learning and allows students with different learning habits and abilities to manage their learning rhythms and focus their learning according to their own specific situation. This improves the cognitive performance of each student, contributes to student achievement of better results [1.7 p.].

Description of materials and methods

What's remarkable about the flipped classroom method is that it touches all aspects of Bloom's taxonomy.

The lesson plan should be divided into 3 parts: a) before the lesson, b) during classes, c) after school.

Bloom's taxonomy before class allows students to achieve Comprehension and Remembrance levels. In traditional classrooms, very good qualified teachers and professors spend their time helping students reach these low levels instead of focusing on higher levels such as creation, evaluation, analysis, and application. Thus, using flip learning can be effective to achieve all levels of Bloom's taxonomy.

The use of extracurricular planning also encourages students to seek additional information. While pre-class activities include Comprehension and Remembrance, during classroom activities, Create, Evaluate, Analyse and Apply. After class, teachers encourage students to look for additional information in order to tap into all levels of Bloom's taxonomy.

The fact that the lesson plan is divided into three groups does not deprive the teacher of the responsibility for preparing for the class. The teacher must prepare in advance information for students in different formats like lectures in PDF format, or as a video possible on the YouTube channel, or presentations, and all this must be uploaded to the Moodle program, where the student will have the opportunity to view these materials an infinite number of times.

One explanation for the more positive student experience, as well as the greater effect of the flip class compared to the traditional classroom, is that unlimited access to pre-recorded video lectures before class allows students to learn anywhere, at their own pace [2. 56 p.].

Thus, teachers who wish to use the inverted classroom must first promote student understanding of this new teaching approach by explaining the reasons and potential benefits of the inverted classroom [3. 20 p.].

While flipped learning is an effective approach for students' learning outcomes, instructors cannot be sure that students will watch all the videos before attending class. Poor video viewing rates may be due to the quality of the video content. Any tendency of learners to refuse to take part in lesson preparation, result in a negative effect on their academic performance [4. 716 p.].

Academic skills are the tools you can use, both during and after your course, to assimilate, develop, share, and question new knowledge [5.11 p.]. There are 3 types of academic skills: 1. Content skills. 2. Cognitive skills. 3. Conceptual skills.

The following are the chief academic skills: - Academic writing, - Academic discourse, - Analysis, - Brainstorming, - Composition, - Constructive criticism, - Data analysis, - Debate, - Digital literacy, - Editing, - Critical thinking, - Collaborating, - Listening, - Note taking, - Information literacy, - Information gathering, - Peer review, - Organising, - Planning, - Reading comprehension, - Presentations, - Verbal communication, - Visual communication, - Writing, - Studying, Test taking.

Most of these skills can be improved in the classes using Flipped classroom. It goes without saying that the method flipped classroom involves informational competence. In this connection, interest in the inverted classroom decreased by the beginning of 2015. However, this topic has become relevant since the beginning of the 2019 pandemic. Due to the epidemiological situation around the world, schools, universities, and also colleges had to switch to online education. The complete unprepared transition to a new learning format took everyone by surprise - neither teachers, nor students, nor parents were ready for online learning.

Despite all the difficulties that arose subsequently, as well as the return to the usual format of education, both students and teachers have significantly improved their skills in using technology. This event breathed new life into research on the effectiveness of the inverted classroom method.

The studies characterised so far have demonstrated strong student satisfaction with pre-learning resources that have been developed based on robust technology-assisted learning theory. Moreover, students generally express strong satisfaction with the learner-centered approach and prefer active teaching methods over traditional lecture-based learning [6. 63 p.].

It goes without saying, foundational academic skills, such as information gathering, information literacy, digital literacy, planning and organising are used while integrating flipped classroom. However, what about other academic skills? They can be improved during the classes depending on what kind of methods teacher will use.

The synthesis results showed that flipped learning provides different benefits and challenges for students and teachers. Benefits include flexibility, improved communication, professional skills, and student engagement [7. 405 p.].

Overall, the data presented in this study shows that more students prefer the flipped classroom method over the traditional classroom. In addition, the flipped classroom approach was more effective than the traditional classroom in improving student achievement [8. 10 p.].

Results and discussion

In order to prove the effectiveness of the Flipped Class, a survey was taken from 30 English teachers (Appendix 1). The survey consisted of 2 sections, section 1 - personal information (4 questions), section 2 - 18 statements.

First of all, descriptive statistics were carried out. To conduct quantitative and qualitative research methods, we used the SPSS (Statistical Package for the Social Sciences) calculus program. Based on the results of the survey, we can make sure that 30 respondents participated in the survey, 17 of which are females, which is 56.7%, and 13 males, which is 43.3 percent. Also, we can say that 26.7% of respondents are representatives of the age categories from 21 to 30 years old, 20% - from 30 to 35 years old, 26.7% - from 35 to 40 years old, 26.7% - from 40 years old and higher. It can be said with confidence that 50% of respondents have higher education, 40% graduated from the master's program, 10% are doctors of science in their field. 33.3% of respondents are not married, and 66.7% are family men. After the frequency analysis was carried out on the subjective factors of the respondents, and to be more precise, personal data, a factor analysis was carried out. 18 questions were divided into groups. 1st group of independent variables – «technology», 2nd group of dependent variables – «methodology» and 3rd group of dependent variables - «flipped classroom».

Despite the fact that there are 4 factors of significance and total variance, which exceed 1 and 50% respectively, we cannot continue the factor analysis, since 4 out of 6 variables are still too many to be representatives of a group of variables. In this regard, we introduce new variables by determining the arithmetic mean in each group, which are representatives of their group.

Next, using the SPSS program, we check the new variables according to the normal distribution criteria separately.

The Kolmogorov-Smirny test and the Shapiro-Wilk test of the 1st group.

The Kolmogorov-Smirny statistic is 0.183, and the Shapiro-Wilk statistic is 0.042. The significance of both Shapiro-Wilk and Kolmogorov-Smirny are 0.042 and 0.011, respectively.

Depending on the significance value of the normal distribution criterion, we will continue the study using parametric or nonparametric tests. In our case, the significance of the criterion is above 0.005, so we will work on non-parametric tests. That is, it is enough for us to conduct a correlation analysis. But first of all, we need to check for the criterion of normal distribution and the rest of the representatives of the groups.

Calculating all the variables we found out that the significance of the criterion is above 0.005, so we will work on non-parametric tests. Since, the value of the significance of the normal distribution criterion is above 0.005, correlation analysis was carried out by Tay-b Kedall.

Analyzing Kendall's Tau-b correlation, we conclude that:

1. The correlation coefficient between the variable «methodology» and the variable «technology» is 0.044, the correlation between these variables is positive and very weak. From a statistical point of view, the significance is 0.755, which indicates low reliability to the correlation coefficient.

2. The correlation coefficient between the variable «methodology» and the variable «flipped classroom» is 0.093, the correlation between these variables is positive and very weak. From a statistical point of view, the significance is 0.509, which indicates low reliability to the correlation coefficient.

3. The correlation coefficient between the variable «flipped classroom» and the variable «technology» is 0.091, the correlation between these variables is positive and very weak. From a statistical point of view, the significance is 0.520, which indicates low reliability to the correlation coefficient.

Since there is no reliability with respect to the correlation coefficient, we cannot perform a regression analysis. The flipped classroom is an innovative approach to teaching English, its effectiveness when integrated in Western countries is undeniable, but we could not prove its effectiveness in Kazakhstan. Based on the results of the survey and the analysis of these results using the SPSS program, we came to the conclusion that the material obtained from the study was not enough, which led to low reliability for the correlation coefficient. Also, the effectiveness could be proved by conducting an experimental method - the introduction of the Flipped classroom in the process of teaching English at school and that is what we did.

One of the fundamental academic skills is writing. That was the reason we chose it as the main theme at the experiment. At the beginning of 2021, an experiment was carried out at school No. 9 named after Nekrasov. The aim of the study was to study the effectiveness of Internet technology in teaching writing skills, during the experiment, such methods of teaching English as the Flipped classroom, the Traditional method, the Total physical response, the direct method were used.

The control and experimental groups were selected, in each group of 11 students. Before the introduction of the technology into the educational process, a language proficiency test was carried out, as well as a survey.

Knowledge level in the control group: - Elementary (63, 6%); - Pre-Intermediate (36, 4%); - Intermediate (0%); - Upper-Intermediate - (0%).

Knowledge level in the experimental group: - Elementary (72, 7%); - Pre-Intermediate (26, 3%); - Intermediate (0%); - Upper-Intermediate (0%).

As a result of a survey in the experimental group, it was revealed that

- 27.2% of students do not know how to use Internet technologies in the learning environment, do not have communication skills and knowledge to express their thoughts;

-27.2% of students expressed a strong desire to learn using game learning, because it motivates students to participate in the educational process;

-27.2% of students want to master leadership qualities (the ability to constructively criticise and accept criticism; the ability to plan, clearly and reasonably formulate a task)

-18.4% of students showed great interest in learning coherently, logically, correctly building speech statements, the ability to assess their own communication process, the ability to work in groups.

In the control group:

- 18.2% of students do not know how to use Internet technologies in the learning environment, do not have communication skills and knowledge to express their thoughts;

-36.4% of students expressed a strong desire to learn using game learning, because it motivates students to participate in the educational process;

-18.2% of students want to master leadership qualities (the ability to constructively criticise and accept criticism; the ability to plan, clearly and reasonably formulate the task)

-27.2% of students showed great interest in learning coherently, logically, correctly building speech statements, the ability to assess their own communication process, the ability to work in groups.

In the control group, we used Traditional English teaching and only a few basic devices like laptops, speakers and an interactive whiteboard. While in the experimental group, we used the Flipped classroom, Total physical response (method of full physical response) and integrated Internet technologies into the educational process. In the tables below you can see the primary and final results of written work.

Conclusion

In recent years, the role of academic skills in teaching a foreign language has been gradually increasing, and, in a sense, writing is beginning to be seen as a reserve in improving the effectiveness of teaching a foreign language. One cannot ignore the practical significance of written verbal communication in the light of modern means of communication, such as e-mail, the Internet, etc. In the latter case, writing as a form of verbal communication develops on the basis of only authentic material.

Since the Flipped Classroom, as a method of teaching English in Kazakhstan, is a new technology, the very knowledge of pupils and students is called into question, and therefore, we could not conduct a survey on the effectiveness of the Upside Down Classroom among pupils and students.

However, we conducted a survey (questionnaire) and based on the results of the survey and the analysis of these results using the SPSS program, we came to the conclusion that the material obtained from the study was not enough, which led to low reliability for the correlation coefficient.

Despite the fact that the quantitative method of the study did not work, we used the experimental method. In the examples described in this paper, you can see the progress of students' academic skills. Learners were very active and attended English lesson with great interest. After all, they were interested to learn English for personal development. They were wondered what they would learn next lesson, what would know. We used different exercises and role play games. Pupils start to express their ideas, opinions freely in English. Students improved their critical thinking and some certain academic skills.

Summing up, as addressed in my analysis of recent research, the effectiveness of using Internet technologies in teaching English writing skills was proved. Students became able to write appropriate topics, to organize writing, to understand and accept an authentic material. Students became able to differentiate and write in formal and informal writing. The use of internet technologies led to the rapid development of writing skills which in certain ways led to the development of academic skills.

Concluding the best way to improve academic skills is to integrate Flipped classroom into the teaching-learning process.

REFERENCES

1. Rui Z. et al. Friend or foe? Flipped classroom for undergraduate electrocardiogram learning: a randomized controlled study // BMC medical education. – 2017. – T. 17. – №. 1. – P. 162.
2. Giuliano C.A., Moser L.R. Evaluation of a flipped drug literature evaluation course // American Journal of Pharmaceutical Education. – 2016. – T. 80. – №. 4. – P. 371.
3. Lo C.K., Hew K.F. A critical review of flipped classroom challenges in K-12 education: Possible solutions and recommendations for future research // Research and practice in technology enhanced learning. – 2017. – T. 12. – №. 1. – P. 286.
4. Fidalgo-Blanco A. et al. Micro flip teaching–An innovative model to promote the active involvement of students // Computers in Human Behavior. – 2017. – T. 72. – P. 756.
5. Van der Gaast K., Koenders L., Post G. Academic Skills for Interdisciplinary Studies. – Amsterdam University Press, 2019. – P. 138.
6. Ramnanan C.J., Pound L.D. Advances in medical education and practice: student perceptions of the flipped classroom // Advances in medical education, practice. – 2017. – T. 8. – P. 228.
7. Karabulut-Ilgu A., Jaramillo Cherez N., Jähren C. T. A systematic review of research on the flipped learning method in engineering education // British Journal of Educational Technology. – 2018. – T. 49. – №. 3. – P. 467.
8. Hew K.F., Lo C.K. Flipped classroom improves student learning in health professions education: a meta-analysis // BMC medical education. – 2018. – T. 18. – №. 1. – P. 242.

А. ЖОЛБАРЫС

ӨБС-911 тобының студенті

Кожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті

Ғылыми жетекшісі: п.ғ.д., профессор Қ.Е. Ералин

ГОБЕЛЕН ШЕБЕРІ ҚҰРАС ТЫНЫБЕКОВТІҢ ШЫҒАРМАШЫЛЫҒЫН САБАҚТА ҚОЛДАНУ

Аңдатпа. Мақалада гобелен шебері Қ.Тыныбековтің шығармаларын бейнелеу өнері сабақтарында қолдану ұлттық көркем шығармашылық мәдени құндылық ретінде талдау жүйелік, өнертанымдық, іс-әрекеттік, орталық тұғырларға негізделді. Гобелен шебері Қ.Тыныбековтің шығармаларын бейнелеу өнері сабақтарында қолдану көркем шығармашылық мәдени құндылық ретінде талдауға даярлық моделі ұлттық құндылықтарға білім алушылардың қызығушылығының болуымен сипатталатын мотивациялық компоненттің, картинаның сапалық көрсеткіштерін айқындайтын мазмұндық компоненттің және көркемдік ерекшеліктерін бағалау дағдыларынан көрінетін іс-әрекеттік компоненттің көрсеткіштері мен өлшемдері бойынша анықталды.

Кілт сөздері: Көркемдік білім беру, эстетикалық тәрбие, көркемдік талдау.

Abstract. In the article, the analysis of the use of the works of the tapestry master K. Tynybekov in the classroom in fine arts as a national artistic and creative cultural value was based on systemic, artistic, practical and central principles. The model of preparation for the analysis of the works of the tapestry master K. Tynybekov as an artistic and creative cultural value at the lessons of fine arts was determined by indicators and measurements of the motivational component, characterized by students' interest in national values, the content component, which determines the quality indicators of painting, and the activity component, which is expressed in the skills of evaluating artistic features.

Keywords: art education, aesthetic education, artistic analysis.

Özet. Makalede, duvar halısı ustası K. Tynybekov'un eserlerinin güzel sanatlar sınıfında ulusal bir sanatsal ve yaratıcı kültürel değer olarak kullanılmasının analizi, sistemik, sanatsal, pratik ve merkezi ilkelere dayanıyordu. Duvar halısı ustası K. Tynybekov'un güzel sanatlar derslerinde sanatsal ve yaratıcı bir kültürel değer olarak eserlerinin analizi için hazırlık modeli, öğrencilerin ulusal değerlere olan ilgileri ile karakterize edilen motivasyonel bileşenin göstergeleri ve ölçümleriyle belirlendi. resmin kalite göstergelerini belirleyen içerik bileşeni ve etkinlik bileşeni, sanatsal özellikleri değerlendirme becerilerinde ifade edilen.

Anahtar kelimeler: Sanat Eğitimi, estetik ebeveynlik, sanatsal analiz.

Аннотация. В статье раскрывается методика анализ произведений мастера-гобелена К. Тыныбекова на занятиях по изобразительного искусства как национальной художественно-творческой культурной ценности которая строилась на системном, художественно-практическом и центральном принципах. Модель подготовки к анализу произведений мастера-гобелена К.Тыныбекова как художественно-творческой культурной ценности на уроках изобразительного искусства определялась показателями и измерениями мотивационного компонента, характеризуемого интересом учащихся к национальным ценностям, содержательного компонента которой определяет качественными показатели живописи, и деятельностный компонент который выражается в навыках оценки художественных признаков.

Ключевые слова: художественное образование, эстетическое воспитание, художественный анализ.

Гобелен – қолдан тоқыған кілем-суреттері. Түрлі түсті жібек және жүн жіптерден бөлек-бөлек тоқылып, кейін біртіндеп біріктіріледі. Тар мағынада – 1662 жылы құрылған Париж мануфактурасының туындысы суретші Гобелендер есімімен аталған. Гобелендер есімімен аталған мануфактура туындының жалпылама атауы. Кейін дербес суретшілік өнер түріне айналған Гобеленнің бөліктері түрлі түске боялған жібек не жүн жіптерден тоқылып, бір-бірімен біртіндеп тігіліп біріктіріледі. Гобелен өнерінің шығу тарихы XX-шы ғасырдың басынан бастау алған. Гобелен дербес суретшілік өнер туындысы ретінде алғаш Франция, Италия, Испания, Германия елдерінде дамып, кейін Ресей, Балтық бойы, Кавказға кең тараған ертеден келе жатқан алаша, тақыр кілем тоқу өнері гобеленнің қазақ халқының дәстүрлі қолөнеріне жат емес [1, 13-б.].

Гобеленнің негізгі отаны – Франция. Ең алғаш орта ғасырларда өмір сүрген ағайынды Гобелендер өнер туындысының негізін қалғандықтан, солардың есімімен аталатын осы бір өнер түрінің қазақ жерінде жылы қабылданып, тез таралуы – бізде негіздің барлығынан. Ол қандай негіз не деп ойлайсыз? Гобеленге қараңыз да, қазақ халқымыздың тақыр кілемімен салыстырыңыз. Еш бір айырмасы жоқ. Айырмасы – тек француздар ертерек әрекет етіп, оны өздерінің өнерлері, өздерінің туындысы ретінде қалыптастыра алғандығында. Егер оны өзімізге сіңіріп алғымыз келсе, гобеленді «түк кілемнің заманауи түрі» деп санауымыз қажет. Түкті кілемді тоқу кезінде тоқу мәнеріндегідей техниканы қолдана отырып, сол түктерді кейбір жерлерде 10-15 мм-дей ұзындықта қалдырып, кей жерлерінде тақырлай қысқартып үйлестіріледі. Жалпы гобелен тоқу үлкен сезімталдықты және сабырлықты талап етеді.

Бұл өнер түрінің шығу тарихы өте терең және күрделі. Мысыр патшаларының қабірлерінен археологтар «гобелен» техникасында тігілген киім-кешек бұйымдары мен қолғап және көйлектер тапқан. Ежелгі гректер мен римдіктер де өз үйлерін «гобелен» өнер туындысы секілді көріністері бар тоқылған маталармен безендірген. Өрнекті тоқу процестері Гомердің «Одиссеясында» және Овидияның «Метаморфозаларында» көрініс тапты. Осындай өнер туындысы Колумб ашқанға дейін Америкада да жасалған. VII-ші ғасырда Перу шеберлері жерлеуге арналған сәндік жамылғыларды тоқыды.

Гобелендер Қытайда (мұнда гобелендер «кеси» сөзі деп аталды) және Жапония елдерінде жасалған. Ең алғаш рет гобелендер Францияда, Германияда, Фландрияда жасала бастады. Ол кезде шеберлердің қолдарында тек алты түс ғана болды, соған қарамастан олар таңғажайып сұлулықтың кенептерін ерекше көркемдік мәнерлілігімен жасады. Гобелендерді тоқу қайта өрлеу, барокко және рококо дәуірінде дамыды. Петр I кезінде Ресейдегі алғашқы торлы зауыт ашылды - онда тек француздар ғана шебер болды. Орыс студенттері шәкірт болу үшін 12 жыл оқуы керек болды [1, 16-17-б.].

Гобелендер тарихи романдарда, көркем шығармаларда бай, жиі қолдан жасалған мата ретінде пайдаланды. Міне, Мари Антуанеттаны француз Дофинасына салтанатты түрде тапсыру үшін салынған павильонда қабырғалар осы матамен безендіріп бастаған. «Архиепископ сарайының ең құнды гобелендері асығыс тұрғызылған ағаш қабырғаларды жасырады, Страсбург университеті шатыр берді, Страсбургтың бай азаматтары павильонды әдемі етіп безендірді», - деп жазады Стефан Цвейг [1, 18-б.].

Түкті кілемді тоқу үшін станок болу керек. Станок ағаштан жасалады. Гобелен өнері оқушыларды әдемілікті, сұлулықты түсінуге, биік адамгершілік, сабырлық қасиеттерін тәрбиелейді, олардың ой-өрісін, рухани байлығын дамытады. Халқымыздың көне мәдениетін әр сабақ жіпке сыйғызып, бүгінгі заманға жеткізуде гобелен өнерінің де үлесі жылдап саны артып келе жатыр. Қазақ гобеленінің негізін қазақ халқына жеткізген марқұм суретші Құрасбек Тыныбеков десек, қазақ қыздарының ішінен осы салаға тұңғыш сара жол салған – Бәтима Зәуірбекова. «Ана», «Дала мадоннасы», «Сәукеле киген қыз», «Ұзату», «Күту» сынды туындылардың авторы. Гобелен өнерінің дамуына үлес қосқан Қазақстандақ суретшілер қатарына: Қ.Тыныбеков, Б.Зәуірбекова, И.Ярема, Ә.Бапанов, С.Бапанова, Қ.Жұбаниязова, А.Ихонова, Н.Павленко тағы басқаларын атауға болады.

Қазіргі кезде бейнелеу өнері мен оны оқыту жайлы теориялық-өнертанымдық, педагогикалық, психологиялық еңбектерді талдау білім берудің мүмкіндігі мол екенін көрсетеді. Бірақ осы кезге дейін гобелен шеберінің шығармашылық мүмкіндіктері арнаулы білім беру ғылыми-зерттеу нысаны болған емес, егер осыған болашақ мұғалімдерді даярлау, гобелен шығармашылығы мен суретші өмірін қосатын болсақ, мәселенің көкейкестілігі одан да арта түседі. Көркемдік білім берудің әлемдік жүйесіне музыка, театр, би өнерлерімен қатар бейнелеу өнерің маңызды орны бар. Э. Гомбрихтың «Өнер тарихы» (2019) еңбегінде барлық өнерді біріктіретін мүмкіндік идея, композиция, образ, орындау техникасы көркемдік өлшем бірліктері ретінде танылған [1, 27-б.]. Көркемдік білім негізі ретінде нұсқаға қарап сурет салу, сәндік сурет салу, тақырыптық сурет салу, өнер шығармаларын қабылдау болып танылады. Көркемдік білім негіздері деп: жарық пен көлеңке, тұстану, перспектива заңдылықтары айтылады. Көркемдік білім негіздеріне жататын өнердегі шығармашылық құбылыс болып табылатын композицияның маңызы ерекше. Көркемдік білімнің бір бағыты ұлттық қолөнер мен этнодизайн. Зерттеушілердің барлығы да көркемдік білім берудің басты құралы - мақсат бағдарлы білім беру мен көркем еңбек пәнін оқытудағы сынып - сабақ жүйесі екендігін көрсеткен [2, 49-б.]. Мәселенің қарама-қайшылықтары мен өзектілігі талдау нәтижелері зерттеу тақырыбын «Көркемдік білім беруде гобелен шебері Құрас Тыныбековтың шығармаларын қолдану» деп анықтауға мүмкіндік берді.

Гобелен шебері Қ.Тыныбековтің шығармаларын бейнелеу өнері сабақтарында қолдану ұлттық көркем шығармашылық, мәдени құндылық ретінде талдау көркемдік талдау әдістемесі болашақ мұғалімге қажетті мынандай әдіс тәсілдерді меңгеру керектігін көрсетті. Олар: жазықтық бетіне тоқу, басу арқылы салынған гобеленді көркемдік талдау әдістері: суретші ойы мен идеясын талдау, композициясын талдау, орындау техникасын талдау тәсілдерінен құрамдалады. Суретші туындыларының көркемдік ерекшеліктерін талдау барысында синтиздеу, бағалау, нарратология әдістерін қолдануға жаттығу жасалды.

Зерттеу нәтижелері: проблема бойынша өнертанымдық педагогикалық әдебиеттер мен оқыту тәжірибесін талдау негізінде гобелен шебері Қ.Тыныбековтің шығармаларын бейнелеу өнері сабақтарында қолдану ұлттық көркем шығармашылық, мәдени құндылық ретінде талдау жүйелік, өнертанымдық, іс-әрекеттік, орталық тұғырларға негізделді. Зерттеу барысында гобелен шебері Қ.Тыныбековтің шығармаларын бейнелеу өнері сабақтарында қолдану көркем шығармашылық, мәдени құндылық ретінде талдауға дайындық моделі жасалды, оқыту бағдарламасы мен әдістері анықталды. Гобелен шебері зерттеу барысында Қ.Тыныбековтің шығармаларын гобелен, текемет, тері өңдеу түрлеріне бөліп қарастырдық.

Нәтижелерді талдау: оқушының гобелен жұмыстарына қызығушылығын арттыру кезеңдері «Гобелен» техникасы бойынша алғашқы жұмыстарын жасауға дайындық барысында оқушылар бір уақытта өнер заңдылықтары әлеміне енеді. Олар өте күрделі тақырыптарды игеріп, теорияны практикада қолдануды үйренеді. Бұл оқу әрекетінің нәтижесі алғашқы шығармашылық жұмыс болады. Ол өнер теориясы бойынша алған білімдерін және тоқыма емес гобелен жасаудағы практикалық дағдыларды біріктіреді [3, 56-б.]. Сонымен қатар, мұндай әрекеттер балаларға ойын ретінде қабылданатындықтан, психологиялық жағынан қолайлы. Тоқыма гобелен жасау процесі баланың қиялын оятады, ал шығармашылық процесс психологиялық күйзелістен айықтырылтады, өйткені кез келген уақытта қателер мен кемшіліктерді түзетуге мүмкіндік береді. Осындай психологиялық эмансипацияның арқасында балада батылдық, тәуелсіздік пен импровизацияға бейімділік пайда болады. «Гобелен» әдістемесін меңгеру сабақтары мұғалімдерге ойынға жақын, инелер қарындашты, ал бояуларды талшықтар алмастыратын процесте көмектеседі. Бұл әдіс сурет салуға ұқсайды және толық еркіндік береді, өйткені кез келген уақытта сіз сызбаны түзете аласыз, ал бала гобеленмен жұмыс істеу кезінде импровизацияға және қиялға сенімді түрде кіріседі. Сондай-ақ маңызды қасиеттер мен дағдыларды дамыту: зейін, табандылық, ұқыптылық, қолдың ұсақ моторикасын дамыту. Заманауи мектеп бағдарламасы балалардың көркемдік талғамын дамытуға бағытталған іс-шараларға толы емес, тоқыма емес гобелен

жасау бойынша жұмыс әдіскерлер мен мұғалімдерге бұл олқылықтың орнын толтыруға көмектеседі. Әдістемелік тұрғыдан алғанда, қарапайымнан күрделіге қарай жол бойында «гобелен» техникасының тәсілдерін меңгеру жұмысын бастау қажет. Тәжірибеде балалар қарапайым, ұсақ бұйымдардан бастап, тоқыма емес гобелен жасау әдістерін меңгеруі керек. Сондықтан студент өз жұмысының нәтижесін бірден көріп, мотивациясын жоғалтпайды. Мотивация табандылықты қажет ететін қиын тапсырмаға қызығушылықты сақтайтын ең маңызды элемент екенін ескереміз. Студент не істеп жатқанын және не үшін екенін көріп, түсінуі керек. «Гобелен» техникасын үйрену сабақтары әңгімеден басталуы керек, онда тарихи ақпарат беріледі, әртүрлі мысалдар көрсетіледі және әртүрлі әдістер салыстырылады. Қолөнердің бұл түрі белгілі бір құралдар мен материалдардың болуын талап ететіндіктен, мұғалім инелерді таңдау принциптерімен танысуға, жіп үлгілерінің әртүрлілігіне назар аударуға және оқушыларға кестелеуге болатын сызба нұсқаларын көрсетуге назар аударуы керек.

Әдістемелік ұсыныстарды басшылыққа ала отырып, мұғалім оқу-тәрбие процесіне икемді қарайды, ең алдымен өз оқушыларының бейімділігіне, олардың қызығушылықтарына назар аударады. Жаңа технологияны игеру мен жұмыс істеу кезінде баланың бастамасын ескеру қажет, ешбір жағдайда шығармашылық импульстарды, оқушының импровизацияға деген ұмтылысын басуға болмайды [4, 17-б.] Сондықтан мұғалім шығармашылық әлеуетін аша отырып, технологияны оқуға тұрақты қызығушылыққа қол жеткізеді. Мұғалімнің сабақта «гобелен» техникасының әдіс-тәсілдерін үйретудегі ең тиімді әдістерін атап өтуге болады: оқушыларды әңгімеге тарта отырып, көрнекі материалды тарта отырып, эмоционалды әңгіме; өнердің әртүрлі түрлерін (музыка, кескіндеме, әдебиет, би) біріктіретін кәсіп; ойын күрделі заңдылықтарды меңгеру тәсілі ретінде; мұғалімнің жеке үлгісі (ол үшін мұғалімнің өзі балаларға көрсететін әдіс-тәсілдерді жоғары деңгейде меңгеруі керек. Орта мектеп жасындағы балаларға гобелен техникасын меңгеру келесі кезеңдерге сәйкес құрылуы керек: композициямен жұмыс; графикалық эскиздерді іздеу; түсті шешімдерді іздеу; картонның жұмыс нұсқасын жасау; жүн және жартылай жүн жіптерді таңдау; жұмыс картонында тоқу; тоқудың соңғы кезеңі; соңғы нәтижені жобалау.

Көркемдік білім беру мен эстетикалық тәрбие теориясы мен практикасын сараптау негізінде гобелен шебері Қ.Тыныбековтің шығармаларын бейнелеу өнері сабақтарында қолдану ұлттық көркем шығармашылық, мәдени құндылық ретінде қолданатын мүмкіндіктердің бірі болатындығы көрінді. Гобелен шебері Қ.Тыныбековтің шығармаларын бейнелеу өнері сабақтарында қолдану ұлттық көркем шығармашылық, мәдени құндылық ретінде көркемдік бағалау өлшемдеріне оның кеңістік сипаты, формақұрылымы, түстік шешімі, орындау шеберлігінің деңгейлері алынды. Гобелен шебері Қ.Тыныбековтің шығармаларын бейнелеу өнері сабақтарында қолдану ұлттық көркем шығармашылық мәдени құндылық ретінде талдау жүйелік, өнертанымдық, іс-әрекеттік, орталық тұғырларға негізделді. Гобелен өнерінің даңқты шебері Құрас Тыныбековтың «Атамекен», «Қазақстан», «Бабалар ізімен» аталатын туындыларының көркемдік ерекшеліктерін талдау барысында, синтездеуде, бағалауда, нарратология әдістерін қолдануға жаттығу жасалды.

Гобелен шебері Қ.Тыныбековтің шығармаларын бейнелеу өнері сабақтарында қолдану көркем шығармашылық, мәдени құндылық ретінде талдауға дайындық моделі ұлттық құндылықтарға білім алушылардың қызығушылығының болуымен сипатталатын мотивациялық компоненттің, картинаның сапалық көрсеткіштерін айқындайтын мазмұндық компоненттің және көркемдік ерекшеліктерін бағалау дағдыларынан көрінетін іс-әрекеттік компоненттің көрсеткіштері мен өлшемдері бойынша анықталды. Гобелен шебері Қ.Тыныбековтің шығармаларын бейнелеу өнері сабақтарында қолдану ұлттық құндылық ретінде көркемдік талдауды үйретуде даярлаудың педагогикалық шарттары: гобелен шебері Қ.Тыныбековтің шығармаларын бейнелеу өнері сабақтарында қолдану оқып-білуге арналған кескіндеме түрлері, тайқазанның жасалу технологиясы, қолданыстағы эргономикасы, көрініс эстетикасы, материалтануы бағыттарын қамтитын білімдерімен қамтамасыз ететін

мазмұндық шартпен, кескіндеме негіздерін үйрететін бейнелеу өнері сабақтарын өткізудің нұсқауларымен қамтамасыз етуді көздейтін әдістемелік шартпен, кескіндеме білімдері мен көркемдік бұйымдарды талдау жаттығуларын орындау арқылы дайындықты қамтамасыз ететін ұйымдастырушылық шартпен, визуалдық виртуалдық құралдармен қамтамасыз етуді көздейтін материалдық шартпен сипатталады. Суретшінің «Ұлы Дала», «Балдәурен», «Қан-сонар», «Ақ түйе», «Тұйғын», «Ұршық», «Ағаш өмірі», «Театр» және басқа картиналарын сабақта қолданылды.

Қорытынды

Гобелен шебері Қ.Тыныбековтің шығармаларын бейнелеу өнері сабақтарында қолдану ұлттық көркем шығармашылық, мәдени құндылық ретінде талдауға дайындық жүйесінің негізі буыны: ақпараттық-визуалдық, өнертанымдық-аналитикалық, өнертанымдық-бағалаушылық блоктардан тұратын бейнелеу сабақтары болып табылады. Гобелен шебері Қ.Тыныбековтің шығармаларын бейнелеу өнері сабақтарында қолдану көркемдік ерекшеліктерін талдау бойынша зерттеу нәтижелері ұлттық көркем шығармашылық, мәдени құндылық тұрғысында өлшемдері негізделді, ел өнерінің дамуы мен егеменді ел мәдениетіндегі орны анықталды; көркемдік өлшемдер көрсеткішіне, гобеленнің идеясы, композициясы, түстік шешімдері, бейнелеу әдісі, даралық өлшемдері, орындалу техникасы тандалды. Шығарманың арт білім берудегі мәні: шығарманы білімгерлерге таныстыру барысында пішін құрау, композиция, перспектива, жарықтану, тұстану, симметрия, ритм ұғымдарын қолдану арқылы ашылатындығы көрсетілді. Туындының тәрбиелік мәні: жас ұрпаққа отандық өнер туралы түсінік беру, мәдени құндылық ұғымын қалыптастыру, балалардың елжандылық сезімдерін арттыру мүмкіндіктері ашылды.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Гомбрихт Э. Өнер тарихы. – Алматы: Ұлттық аударма бюросы, 2019. – 476 б.
2. Ералин Қ.Е. Өнертанымдық даярлық. – Алматы: Эверо, 2017. – 100 б.
3. Ералин Қ. Өнер шығармалар қабылдау. – Алматы: Эверо, 2012. – 220 б.
4. Кравченко С.Н. Гобелен (художественное ткачество): Учебно-методическое пособие / Сост. С.Н. Кравченко. – Нижневартовск: Изд-во Нижневарт. гос. ун-та, 2015. – 123 с.

А. МАМУТОВА

ППП-111 тобынаң студенті

Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті

Ғылыми жетекшісі: п.ғ.д., профессор Ж.З. Торыбаева

ЖЕТКІНШЕКТЕРДІҢ АРАСЫНДАҒЫ СУИЦИДТІ АЛДЫН АЛУ МӘСЕЛЕСІ

Аңдатпа. Мақалада жеткіншектердің суицидтік әрекетін талдап, суицид жағдайларын алдын алу мәселесі жайлы баяндалады. Соңғы уақыттары тек дамушы елдерде ғана емес, барлық әлем үшін жастардың, соның ішіндегі жеткіншек кезеңдегі балалар суицидтік қадамға көп барады. Біз білетіндей, жеткіншектік кезең бұл – проблемалық кезең, олармен жұмыс істеу көп жағдайларда мектептегі педагог-психологқа қиындық туғызады. Себебі, жеткіншектер гормон мен эмоция «ойынынан» ересектер үшін күтпеген реакция береді. Сондықтан да, жеткіншектердегі аутоагрессивті мінез-құлықты диагностика әдістерімен анықтап, заманауи коррекция жұмыстарын жүргізу қажеттілігі туындауда, яғни, заман талабына сай әрі дұрыс жүргізілген профилактикалық шаралар қажет.

Кілт сөздер: суицид, мінез-құлық, жеткіншек, бейімделу, аутодеструктивтілік.

Abstract. The article analyzes suicidal activity of adolescents and tells about the prevention of suicide cases. Recently, not only in developing countries, but throughout the world, youth, including children in the adolescence, often resort to suicidal steps. As we know, the teenage period is problematic and in many cases it is difficult for a psychologist to work with them. Because, due to the «game» of the hormone and emotions, an unexpected reactions for an adult are caused. Therefore, there is a need to identify auto -aggressive behavior in adolescents by diagnosis and conduct modern correctional work, i.e., timely and correctly carried out preventive measures.

Key words: suicide, behavior, adolescence, adaptation, self-destructiveness.

Özet. Makale, ergenlerin intihar aktivitesini analiz ediyor ve intihar vakalarının önlenmesini anlatıyor. Son zamanlarda, sadece gelişmekte olan ülkelerde değil, dünyanın dört bir yanında, ergenlik dönemindeki çocuklar da dahil olmak üzere gençler genellikle intihar adımlarına başvuruyor. Bildiğimiz gibi, genç dönem sorunludur ve çoğu durumda bir psikologun onlarla çalışması zordur. Çünkü, hormon ve duyguların «oyunu» nedeniyle, bir yetişkin için beklenmedik bir tepkilere neden olur. Bu nedenle, ergenlerde oto -agresif davranışı teşhis yaparak ve modern ıslah çalışmasını, yani zamanında ve doğru bir şekilde yürütülen önleyici tedbirleri tanımlamaya ihtiyaç vardır.

Anahtar Kelimeler: İntihar, Davranış, Ergenlik, Adaptasyon, Kendini Çıkarılabilirlik.

Аннотация. В статье анализируется суицидальная деятельность подростков и рассказывается о профилактике случаев суицида. В последнее время не только в развивающихся странах, но и во всем мире молодежь, в том числе дети в подростковом периоде, часто прибегают к суицидальным шагам. Как мы знаем, подростковый период - проблемный и во многих случаях педагогу-психологу с ними трудно работать. Потому что, из за «игры» гормона и эмоций вызывается неожиданное реакции для взрослого. Поэтому возникает необходимость выявления аутоагрессивного поведения у подростков методами диагностики и проведения современной коррекционной работы, т.е. своевременных и правильно проведенных профилактических мероприятий.

Ключевые слова: суицид, поведение, подростковый возраст, адаптация, саморазрушительность.

Қазіргі таңда педагогика-психология үшін ең басты әрі өзекті мәселе – жеткіншектер арасындағы өз-өзіне қол салу тенденциясы. Суицид ХХІ ғасырдың елеулі дертіне айналып, елімізде кең етек алып отыр. Осы дерттің ұлттың болашағы – жастарды жағалауы алаңдататын жайт екені сөзсіз. Жеткіншектік шақта кездесетін қиындықтарды көтере алмау, айналадағылармен тіл табыспау, психикасының толық қалыптаспағандығы, міне, осы және т.б. себептерден өскелең ұрпақ арасында суицид мәселесі артуда. Бұл тек дамушы елдерде ғана емес барша мемлекеттерде ерекше маңызға ие.

Суицид – (лат. Suicidium, Selfmurder – өзін-өзі өлтіру, өзіне қол салу) әдейі өмірден кетуге жасалатын әрекет. [1, 87-б.]. Қазір суицидті психологиялық құбылыс ретінде емес, есі дұрыс адамдар баратын іс-әрекет екені айқындалған. Сонымен бірге, суицид аутодеструктивті мінез-құлқының дамуындағы ең шекті кезеңі.

Бұдан ертеректе неміс психиатры А. Ваг: «Қандай жан түршігерлік қарама-қайшылық, өмірдің рахаты мен қуанышының дәмін татуға дүниеге келген жазықсыз бала өз-өзіне қол салып жатыр»- деп жазған. [2, 3-б.]. Жалпы өз-өзіне қол жұмсаудың кесірінен, қоғамға және экономикаға айтарлықтай проблемалар алып келеді. Мектепте суицид құбылысы көбейсе оқушылардың әлеуметтік-психологиялық денсаулығын әлсіретеді. Сондықтан да жастардың психологиялық денсаулығын күшейту және оқушылар арасындағы суицидті алдын алу педагог-психологтардың міндеті. Ал бұл ауыртпашылығы жетерлік жұмыс. Себебі, жеткіншектерді суицидке итермелейтін алуан-түрлі факторларын анықтау немесе ол факторлардан құтылудың өзі қиын іс. Жеткіншектік жаста физиологиялық, психологиялық, эмоциялық өзгерістер орын алады. Қорқыныш, стресс және әр жағдайда күмән сезімі туындауы жеткіншектердің мәселені шешуіне және шешім қабылдауына әсер етеді. Сонымен қатар жеткіншектік кезеңде болашағына, мамандығына байланысты ортасында қысым көруі мүмкін. Өмірлеріне үлкен өзгерістер енуі, не әлеуметтік ортасында жағдайы мәз болмауы да суицидке итермелейтін фактор бола алады. Мысалы:

- Отбасылық жағдайлар (ата-анасының өмірден өтуі);
- Достарымен қарым-қатынасының нашарлауы;
- Мектептегі мәселелер (буллинг, зорлық-зомбылық, т.б.);
- Өміріндегі басқа стресстік жағдайлар, т.с.с.

Жеткіншектер бұл проблемаларды жеңу өте қиын әрі ұят ретінде қабылдап, басқалармен өз жағдайын талқылай не бөлісе алмайды. Кейіннен барлығын өз ішінде сақтай алмағаннан кейбір жеткіншектер үшін суицид дұрыс шешім секілді көрінеді [3, 1-2-бб.].

Ал, профессор Г. Амбурова зерттеуі бойынша, суицидтік мінез-құлықтың себебі: «Суицидтік мінез-құлық – тәжірибелі микроәлеуметтік қақтығыс жағдайында тұлғаны әлеуметтік-психологиялық дезадаптация салдарынан», - делінеді [4, 8-9-бб.]. Г.Амбурова пікірінше, жастардың суицидтік мінез-құлықтық ерекшеліктеріне кіреді:

1. Аутоагрессивтік қылықтан кейін жеткіліксіз адекватты бағалау. «Өлім» ұғымы бұл жаста, әдетте, өте абстрактілі, уақытша, түс, өзімен ешқандай байланысы жоқ түрде қабылданады. Ересектерге қарағанда балалар мен жеткіншектердің үшін шынайы суицид пен демонстрациялық- қырсықтық аутоагрессивті әрекеттің айқын шекарасы жоқ. Практикада бұл барлық жеткіншектердің аутоагрессивті әрекетін суицидтік мінез-құлық деп қарастыруға мәжбүрлейді.

2. Байыпсыз, елеусіз және өтпелі мотивпен (ересектердің көзқарасынша) жеткіншектер суицидтік қадамға барады. Осылайша қиындықтарды шарттасып, суицидтік тенденцияларды дер кезінде танымай, жиілігін елемей, нәтижесінде айналадағылар үшін күтпеген жағдай болады.

3. Балалар мен жеткіншектердің ауытқыған мінез-құлқы салдарынан өзіне-өзі қол жұмсау әрекеттері: үйден қашу, мектептен қашу, ерте темекі шегу, ұсақ құқық бұзушылықпен, ата-аналармен конфликт, алкоголизация, наркотизация және т.б. Бұл ретте балалар мен жасөспірім суицидтік мінез-құлықтың пайда болуына ересектерге қарағанда басқаша пайда болатын күйзеліс түрі ықпал етеді. [4, 5-6-бб.]. Жеткіншектердің суицидтік

мінез-құлқы белсенді іс әрекеттерінен көрінеді. Оған суицидтік ойлар, мәлімдемелер мен әрекеттер кіреді. Ересектердің суицидтік мінез-құлық түрі шынында да өмірден кетуге бел буса, жалпы жастарда суицид демонстративті болады. [5, 5-6-бб.]. Міне, мұндай жағдайда туындағанда ең бірінші мектептегі педагог-психолог хабардар болуы әрі ауытқыған мінез-құлықты жөндеуге ат салысуы қажет. Суицидті алдын алуда педагог-психологтың жұмысы бірнеше бағытқа бөлінеді:

1. Диагностикалық әдістерді қолдану;
2. Тұлғаға бағытталған психотехнологиялық терапиялар;
3. Ұйымдастырушылық әдістер (Педагогикалық кеңестер, консилиумдар, топтық семинарлар, пікірталастар, дөңгелек үстел);
4. Ақпараттық әдістер (Меморандумдар, стендтік ақпарат, ақпараттық парақтар, буклеттер).

Бірінші, диагностикалық бағыт бойынша дер кезінде қолданылған, дұрыс ұйымдастырылған диагностикалық әдістерді пайдалану. Ол үшін педагог-психологтың кәсіптік жарамдылық деңгейі, жалпы білімі жоғары болуға тиіс. Қолданылатын әдістерге келетін болсақ, мысалы, Г. Мюррейдің апперцептивті тесті; Б.И. Хасанның орныққан дау-дамайды (конфликтіні) зерттеу әдістемесі; А.М. Прихожанның уайым шкаласы; Ю.Я. Киселева «градусник» әдістемесі; т.б. [6, 9-10-бб.]. Диагностика нәтижесінде:

- Оқушылардағы психоздар мен психикалық ауытқулардың болуы;
- Суицидтік ойлар айту, суицидтік әрекеттердің қайталануы;
- Әлеуметтік жағдайының нашар болуы;
- Жанжалдық немесе психикалық жарақат алатындай жағдаяттың болуы;
- Жаман әдеттерде байқалып, оларға бейім болуы;
- Мінез-құлқында өзгерістер болуы (тұйықталу, шаршаңқылық, қызығушылығының жоқтығы, т.с.с.);
- Стрестің белгілері болуы;
- Суицидке бейімділігі жоғары болуы – жеткіншектің үстінен бақылауды күшейіп, түзету жұмыстары жүргізіледі [6, 11-б.].

Екінші, жеткіншекпен коррекциялық жұмыс, педагог-психолог жеткіншектің ата-анасымен, сынып жетекшісімен, медицина қызметкерімен бірге жүргізіледі. Коррекциялық жұмыстың мақсаты эмоционалды мінез-құлықты қалыпқа келтіру, агрессивті мінез-құлықты түзету, қоршаған әлемді дұрыс қабылдауды қалыптастыру. Түзету жұмыстары нәтижелі болуы үшін: әлеуметтенуге және дамуға ынталандыратын ортамен қамтамасыз ету, жеткіншек өзін еркін сезінетін кеңістік құру, өзіне және басқаларға деген дұрыс көзқарас қалыптастыру. Коррекциялық жұмыста педагог-психолог арт-терапевтік әдістер, психогимнастикалық жаттығулар, әңгімелер, коррекциялық жаттығулар, тестілеу, құм терапиясы, релаксация жаттығулары және ойын әдістерін қолданады [7, 14-б.].

Үшінші кезекте, педагог-психологтар ата-аналармен жұмыс жасайды. Егерде жеткіншекте суицидтік белгілері анықталса, ата-аналармен балаларына қатысты кеңестер беріледі. Ата-ана жеткіншекпен бірге тренингтерге, түрлі түзету жұмыстарына қатысады, тек сонда ғана мектеп психологы керекті нәтижені алады. Ата-анаға берілетін кеңесте балаларының проблемасына салғырт қарауға болмайтыны жайлы, бала аутоагрессивті әрекетке бармай жатып, белгі беретіні жайлы айтылады. Белгілер көбінесе былай көрінеді:

- Кәдімгі күйінен басқаша жүреді (мысалы сабырлыдан агрессиялық күйде жүру);
- Ұйқысыздық немесе тым көп ұйықтау;
- Тәбетінің көтерілуі немесе болмауы;
- Мазасыздануы;
- Үнемі шаршаңқы күйде жүру;
- Өзінің сыртқы келбетіне мән бермеу;
- Физиологиялық күйіне көп шағым айту (күтпеген жерде сырқаттануы);

- Жақын адамдардан алшақтануы;
- Ешқандай белсенділік танытпауы;
- Үйірмелер мен клубтарға қатысқысы келмеуі;
- Іс-әрекеттерінде шеттен тыс альтруизм мен тәуекелділік;
- Өлім және соған байланысты ұғымдар жайлы ойлануы;
- Өзіне тән емес шеттен тыс махаббатын немесе ашуын көрсету;
- Үмітсіздік;
- Темекі, есірткі сияқы заттарға құмарлық;
- Өзіне құнды заттарды оңайлықпен беру;
- Өзі өмірден кеткенде не болатыны жайлы болжауы [8, 42-44-б.].

Ата-аналар балаларын өз-өзіне қол салуын алдын ала алатын бірінші жандар. Жеткіншектің жанында ең қажетті адамдар суицидтік әрекетті алдын алу үшін қарапайым белгілерді білуі тиіс:

1. Суицидке баруы мүмкін балалар тобы: қиын отбасылық жағдай, достардың болмауы, оқудағы қиыншылық, тұрақты қызығушылығы мен хоббиі болмауы, жақын адамын жоғалтуы, отбасылық суицид оқиғасы, депрессияға бейімділігі, жаман әдеті болуы (нашақорлық, ішімдік, темекі), зорлы-зомбылықтың құрбаны болуы, дұрыс емес ағым мен субьмәдениетте болуы, т.б.

2. Ата-ана істеуі керек: балаңызға мұқият болыңыз, махаббатыңызды көрсете біліңіз, жеткіншекпен ашық әңгіме айтыңыз, баланы тыңдаңыз, суицид жайлы тіке айтуға қорықпаңыз, жеткіншекті проблемамен бір өзін қалдырмаңыз, мәселенің басқа шешімдерін айтыңыз, кез келген мәселенің шешімі барына сендіріңіз, балаға жақын адамдарға балаға қолдау керек екенін білдіріңіз, мамандардың көмегіне жүгініңіз.

3. Ата-ана нені істемеу керек: онымен салғыласуға, мән бермеуге, «мұның проблема ма?, сен басқалардан әлде қайда жақсы өмір сүресің!» деп сұрауға, жеткіншекпен ұрсысуға, оның үстінен күлуге болмайды [8, 60-61-б.]. Сонда, педагог-психологты ата-ана міндетті түрде ақпараттандыруы қажет.

Төртінші бағыт, сынып жетекшілер мен пән мұғалімдер педагог-психологпен бірге мектепте түрлі суицидтің алдын алуға байланысты іс-әрекеттер атқарады. Жеткіншектер суицидтік ойы жайлы басқаларға белгі береді, оны байқап, алдын алуға мұғалімдер де ат салысады. Бұл үлкен мәні бар стратегиялы жұмыс:

- Тұлғалық ауытқушылығы көрінген балаларға дер кезінде психологиялық көмек көрсету;

- Көмек көрсетуге деген шынайлықпен оқушылармен сенімді қарым-қатынас құру;

- Оқушылардың жан жарақатын жеңілдетуге тырысу;

- Суицидтік ниетінің белгілерін немесе мәлімдемесін, мінезіндегі өзгерістерді байқап, уақытылы тану;

- Үлгерімі төмен оқушыларға сабағына көмек беру;

- Сабаққа уақытылы қатысуын қадағалау, сабақтан қашпағанына көз жеткізу;

- Жаман әдеттерден аулақ болу;

- Психикалық ауруларды дестигматизациялау;

- Суицид құралдарына, яғни, улы заттар мен медикаменттер, пестицидтерге, суық қаруға, және т.б. қол жеткізбеу;

- Мұғалімдер мен басқа мектеп қызметкерлердің жұмыс орнында стресске берілмеуі [8, 27-б.].

Ал профилактикалық жұмыстардың деңгейі жоғары болуы үшін, жұмыс барысында бірнеше принциптарды ескеру керек:

• Психологиялық-педагогикалық этиканы әрбір тәрбиеші, педагог, психолог, әлеуметтік педагог т.б. күнделікті сақтау;

- Жас ерекшелік психологиясы, балалар суициді, жеке психокоррекциялық жұмысы мен психотерапия жайлы білімі болуы;

- Балалармен диагностикалар, коррекциялар жүргізуде жеткіншектердің жеке мінез ерекшеліктеріне мән беру;

- Суицидке, депрессияға бейім балалар тобындағы жеткіншектердің отбасыларымен бірге отбасылық психотерапия, педагогикалық-психологиялық консультацияны белсенді жүргізу керек;

- Суицидтік әрекеттерді жарияламау;

- Суицидогенді психологиялық факторларға аса көңіл бөлу;

- Жеткіншектерде «адам өмірінің құндылығы», «өмірдің мәні мен мақсаты» жайлы түсінік және қиын өмірлік жағдайда стресске төзімділікті қалыптастыру және т.с.с.

Содан, жеткіншектердің өз-өзіне қол жұмсаудың профилактикасы ретінде негізгі принцип – білімді, тәжірибелі мамандардың кешенді өзара әрекеттесуі [8, 41-42-б.].

Қорыта келгенде, жеткіншектерде суицидтік мінез-құлқы психологиялық дағдарыстар, отбасылық, жеке, әлеуметтік және шығармашылық жанжалдар нәтижесінде пайда болады. Жеткіншектердің суицидін алдын алу тікелей педагог-психологқа жүктеледі. Алайда, диагностикалық-коррекциялық жұмыстарды педагог-психолог ата-анамен, мұғалімдермен, медицина және полиция қызметкерлерімен кешенді түрде жұмыс істейді. Осындай, заманауи бірлескен жұмыс арқылы жеткіншектер арасындағы суицидті алдын алу жүзеге асырылады.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Афонасин Е.В. Основы латинского языка и юридической терминологии. – Новосибирск, 2006. – 165 с.

2. Попов Ю.В., Пичиков А.А. Особенности суицидального поведения у подростков (обзор литературы) // Обозрение психиатрии и медицинской психологии им. В.М. Бехтерева. – 2011. – №4. – С. 4-8.

3. McKinney L. Teens suicide. EAGHA. 2021. [Электронды ресурс]. URL: <https://kk.eagha.org/teen-suicide-1392> (қаралған күні 10.10.2022)

4. Амбрумова Г., Тихоненко В.А. Диагностика суицидального поведения: методические рекомендации. – М., 1980. – 58 б.

5. Стадухина Л.К., Петрова Н.В., Норкина Е.Л., Маркова О.А., Бондаренко М.Ю. Суицидальное поведение подростков: метод. рекомендации.– Йошкар-Ола, 2013. – 50 б.

6. Щербакова А.Э., Попова М.А. Диагностика и общие вопросы профилактики детского и подросткового суицида в образовательной среде: метод. рекомендации. – СурГПУ, 2020. – 28 б.

7. Фокеева А.О. Программа коррекции суицидального поведения подростков. 2021. 17 б. [Электронды ресурс]. URL: <https://infourok.ru/programma-korrekcii-suicidalnogo-povedeniya-podrostkov-5232365.html>

8. Алимова М.А. Суицидальное поведение подростков: диагностика, профилактика, коррекция. – Барнаул, 2014. – 100 б.

А. ЗҰЛЫПХАР

ППМ-012 тобының студенті

Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті

Ғылыми жетекшісі: п.ғ.к., доцент А.А. Жумадуллаева

ОЙЫН ТЕХНОЛОГИЯСЫН ҚОЛДАНУ АРҚЫЛЫ 2-СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ САБАҚҚА ДЕГЕН ҚЫЗЫҒУШЫЛЫҒЫН АРТТЫРУ

***Аңдатпа.** Жалпы білім беретін орта мектептерде пәндерді ойын технологиясы арқылы оқытып, оқушылардың шығармашыл ойлауын, қызығушылығын арттыру – бүгінгі өмір талабына сай азаматты тәрбиелеудің негізгі жолдарының бірі. Себебі оқыту процесінде ойын технологиясы арқылы оқушылардың сабаққа деген ынтыласы, қызығушылығын арттырады.*

Оқушылардың сабақтағы белсенділігі олардың сабаққа қызығушылықтарының артуымен тығыз байланысты. Әсіресе, ойын оқушыларының лидерлік қабілеттерін жетілдіріп, өз пікірін дәлелдеуге, сыныптастарымен еркін пікірлесуге ықпал етеді. Ойын технологиясын қолдану арқылы оқушылардың тілдік материалдарға қызықтырумен қатар тіл білімінен алған білімдерін бекіту, тереңдету үшін тиімді.

Мақалада бастауыш сынып оқушыларының оқуға деген қызығушылығын арттыруда қазақ тілі сабағында ойын технологиясын қолданудың тиімділігі баяндалады.

***Кілт сөздер:** ойын технологиясы, оқыту мен тәрбиелеу, тіл білімінен алған білімдерін бекіту.*

***Abstract.** In secondary schools of general education, teaching subjects through game technology and increasing students' creative thinking and interest is one of the main ways to educate a citizen who meets the requirements of today's life. Because in the teaching process, the enthusiasm and interest of the students in the lesson increases with the help of game technology.*

The activity of students in the classroom is closely related to the increase of their interest in the lesson. In particular, the game improves the leadership abilities of students, helps them prove their opinion, and freely discuss with their classmates. By using game technology, it is effective for consolidating and deepening the knowledge gained in linguistics, as well as attracting students to language materials.

The article describes the effectiveness of using game technology in the Kazakh language lesson in increasing the interest of primary school students in learning.

***Key words:** game technology, education and training, consolidation of knowledge acquired in linguistics.*

***Özet.** Genel eğitim veren ortaöğretim kurumlarında konuların oyun teknolojisi ile öğretilmesi, öğrencilerin yaratıcı düşünme ve ilgilerinin arttırılması, günümüz yaşamının gereksinimlerini karşılayan bir vatandaş yetiştirmenin temel yollarından biridir. Çünkü öğretim sürecinde oyun teknolojisi yardımıyla öğrencilerin derse olan şevki ve ilgisi artmaktadır.*

Öğrencilerin sınıftaki etkinlikleri, derse olan ilgilerinin artmasıyla yakından ilişkilidir. Oyun özellikle öğrencilerin liderlik yeteneklerini geliştirir, fikirlerini kanıtlamalarına ve sınıf arkadaşlarıyla özgürce tartışmalarına yardımcı olur. Oyun teknolojisini kullanarak, dilbilim alanında edinilen bilgilerin pekiştirilmesi ve derinleştirilmesinin yanı sıra öğrencilerin dil materyallerine çekilmesinde etkilidir.

Makale, Kazakça dersinde oyun teknolojisinin kullanılmasının ilkökul öğrencilerinin öğrenmeye olan ilgisini arttırmadaki etkililiğini anlatmaktadır.

***Anahtar kelimeler:** oyun teknolojisi, eğitim ve öğretim, dilbilimde edinilen bilgilerin pekiştirilmesi.*

Аннотация. В средних общеобразовательных школах преподавание предметов с помощью игровых технологий и повышение творческого мышления и интереса учащихся является одним из основных способов воспитания гражданина, соответствующего требованиям современной жизни. Потому что в процессе обучения с помощью игровых технологий повышается энтузиазм и интерес учащихся к уроку.

Активность учащихся на уроке тесно связана с повышением их интереса к уроку. В частности, игра улучшает лидерские способности учащихся, помогает им доказывать свое мнение, свободно дискутировать с одноклассниками. Использование игровых технологий эффективно для закрепления и углубления знаний, полученных в лингвистике, а также для привлечения учащихся к языковым материалам.

В статье описывается эффективность использования игровых технологий на уроке казахского языка в повышении интереса учащихся начальных классов к обучению.

Ключевые слова: игровые технологии, воспитание и обучение, закрепление полученных знаний по языкознанию.

Бүгінгі таңда елімізде жүріп жатқан әлеуметтік-экономикалық өзгерістер жалпыға бірдей білім орталарында әлемдік өркениеттің барлық талаптарына сай келетін, парасатты жастарды тәрбиелеп даярлауды талап етуде. Бұл еліміздің келешек дамуымен, әлемнің алдыңғы қатарлы елдер қатарына қосылуымен, қазіргі жас ұрпақты білім дәрежесі мен шығармашыл ойлай алу қабілеттерімен сабақтаса орайласады. Осыған орай білім беру салаларында оқыту мен тәрбиелеудің жаңа технологияларын қолдану жұмыстары жедел қарқынмен жүруде.

«Білім туралы» Заңда: Білім беру жүйесінің басты мақсаты – ұлттың және азаматтың құндылықтары мен ғылым, тәжірибе жетістіктері негізінде жеке адамды қалыптастыруға, дамытуға және кәсіби шыңдалуға бағытталған білім алу үшін қажетті жағдай жасау делінген [1].

Осыған байланысты баланың оқуға деген қызығушылығын арттыру маңызды міндетке айналып отыр. Өйткені баланың алдында тұтқан мүддесі, қызығуы болмаса, ол оқу пәндеріне, ешбір қызықпаса, оқудың да жемісі болмас еді.

Қызығу – танымдық іс-әрекеттің қозғаушы күші. Оқушының қызығу жәрдемімен оқып, үйрену барысында қабілеті ашылып, дарыны ұшталады, өз күшіне, мүмкіндігіне сенім артып, дара тұлғалық сипаттарға ие бола бастайды.

Қ. Жарықбаевтың «Жантану негіздері» атты зертеуінде былай делінген: «Қызығу – шындықтағы заттар мен құбылыстарды белсенділікпен танып, білуге бағытталған адамның біршама тұрақты жеке ерекшелігінің бір көрінісі. Адамды еліктіріп, өзіне тартқан нәрсенің бәрі – қызығудың объектісі болып болып табылады. Адамның қызығуы бір нәрселерге асыра зейін қоюдан, оған құмартудан, соны үнемі ойлаудан көрініп отырады» [2, 240-б.].

И.М. Подгаецкая қызығушылықты «оқушылардың пәннен берілетін білімге тілегін оятатын, пәнге құштарлығын қалыптастыратын эмоциялық қатынас» деп бағалайды. Білім беру формальдылықтан аулақ болғанда ғана оны оқушының саналылықпен игеруіне жол ашылады. Қызығушылық формальдылықпен үнемі күрес үстінде дамиды. Олай болса, бұл екі маңызды фактордың бір-бірімен табиғи тамырластығын танытады [3, 48-б.].

Бастауыш мектептің негізгі міндеті – баланың жеке басының алғашқы қалыптасуын қамтамасыз ету, оның қабілеттерін ашып дамыту, оқытуға деген қызығушылығын ояту.

Оқу – мектеп жасындағы балалардың негізгі таным әрекеті. Баланың жалпы психикалық дамуы мектептегі оқуға және өздігінен оқуға тығыз байланысты. Қазіргі заман талабы әр оқушы сабақ кезінде жаңа білім қосып қана қоймай, соны көбіне өзі игеріп, ізденіп, талдап, пікір таластыру деңгейіне жетіп, үнемі даму үстінде болуын қалайды. Ал мұндай дәрежеге жету үшін оқушылардың іс-әрекетін бағыттау және реттеу керек, яғни іс-әрекетке, оқуға деген мұқтаждығын қалыптастыру қажет. Егер де оқушыда оқуға деген ынта,

ниет қалыптаспаса, мұғалімнің жұмсаған бар еңбегі бекерге кетеді. Егер оқушы іс-әрекетінде мотив болмаса, онда ол бейтарап процеске айналуы мүмкін. Мотив – адамның объективті мұқтаждығы мен ынтасын бейнелейтін ішкі талаптануы. Демек, мұқтаждық пен ынта мотивация болып табылады.

Оқушылардың білімге мұқтаждығын, олардың оқуға деген ынтасын көтереді. Л.С. Рубинштейн былай деген еді: «Оқушы жұмысқа шынымен-ақ беріле кірісу үшін қызметінің барысында оның алдына қойылатын міндеттердің түсінікті ғана емес, ол іштей қабылдайтындай болуы қажет. Олар оқушы үшін маңызға ие болып, осылайша оның толқулары жауап қататындай және іргетас табатындай болуы керек». Сонымен, оқуды тиімді ұйымдастыру «барлығын білгім келеді», «қызық нәрсені білгенді ұнатамын» деген қызығушылық тудыратындай болуы қажет. Қызығу адамның саналы әрекеті. Адам алдына мақсат қойып, өздерінің ерік-жігерін жұмсап, кейбір заттармен үнемі шұғылданып отырады. Мәселен, оқушылар оқуға қызығу үшін олар оқулықтың мазмұнын түсінулері керек. Егер олардың оқуға ешбір түсінігі болмаса, оларда қызығуда болмайды [4, 413-б.].

Бастауыш мектеп оқыту үрдісінде ойын технологиясының орны мен рөлі ерекше. Соның ішінде дидактикалық ойындар көп сатылы педагогикалық процесс. Ол балаларды жан-жақты тәрбиелейтін құралдардың бірі деп санауға болады. Педагогикалық процесте ойын арқылы оқушының білім мен бейімін жеке тұлғалық қасиеттерін арттыру мүмкіндіктері зерттелген. Ойын технологиясын жүйелі түрде, терең білім алудың бірден бір бүгінгі күні нәтижелі оқыту формасы болса, соның өзінде де тиімді ойындарды қолдану өз нәтижелерін көрсетеді. Технология жүйесінде ойындар бірнеше түрге бөлінеді:

- Еліктегіш;
- Проблемалық;
- Сюжеттік ситуациялық;
- Шығармашылық;
- Рөлдік;
- Шартты рөлдік;
- Іскерлік;
- Өндірістік;
- Формалдық;
- Ұжымдық;
- Сайыстық;
- Нәтижелік.

Ойын технологиясы әр топ мүмкіндіктерін ескереді, ал оның нәтижелігін арттыру үшін ойын әдісін тиімді қолданса оқушының сабақ барысында қызығушылығын оятады.

Ойынның педагогикада, оқу процесінде алатын орны Платон заманынан белгілі болған. Ойынның оқу процесіндегі маңыздылығы жөнінде Я.А. Коменский былай деген: «Мектепке ойынға асыққандай бар, ол сондай ғанибет». Ал XVIII ғасырда Жан Жак Руссо мен И.Г. Песталоций ойын арқылы балаларды болашақ өмірге бейімдеу керек деп түсіндірген. Ойынның теориясы мен маңыздылығына К.Д. Ушинский мен П.Ф. Лесгафт та өз үлестерін қосқан. Тәрбиеде және оқыту барысында ойынның өзінің алатын орынын қосқан. Тәрбиеде және оқыту барысында ойынның өзінің алатын орынын В.А. Сухомлинский, С.П. Шацкий және Н.К. Крупская да атап көрсеткен.

Педагогикалық ойындар қарапайым ойыннан мынадай айырмашылықтар бойынша ерекшеленеді:

- оқыту мақсаты мен педагогикалық нәтижеге қарай құрылуымен;
- оқу процесінде ойынның орны мен ролінің анықталуы;
- ойын элементі мен оқу элементінің сәйкестендірілуімен.

Бастауыш мектепте көбіне Б.П. Никитинның дамыту ойындар технологиясы қолданылады. Әрбір ойынның кубиктер, квадраттар, механикалық конструктор бөліктерін қолдану арқылы шешетін міндеттері болады. Міндеттер түрлі формада беріледі: модель,

сурет, сызба, жазбаша, не ауызша нұсқаулар. Сөйтіп оқушы ақпарат берудің түрлі тәсілдерімен танысады.

Ойын технологиясы оқу процесінің белгілі бір бөлігі болып саналуымен қатар білім берудің біртұтастығын құрайды. Әр түрлі ойындардан ойын технологиясын құрастыру бастауыш мектеп мұғалімінің міндеті. Ойынның бала өмірінде алатын орны ертеден дәлелденген. Тіпті XVIII ғасырда Руссо былай деп жазған: «Баланы жақсы тану және түсіну үшін оны ойын кезінде бақылау керек» [5, 9-6.].

Ойын арқылы оқушы өздігінен жұмыс істеуге үйренеді, ойлау қабілеті дамиды, сөздік қоры байиды. Ойынның негізгі мақсаты баланы қызықтыра отырып, лексико-фонетикалық материалдарды берік меңгерту. Сондай ойын үстінде балалардың ойлау қабілеті, назары, байқампаздық әрекеті, зейіні жетіледі. Оқушылардың тілін дамытып, ойын жүйелі айта білуге үйрету мұғалімнің басты парызы. Ойын үстінде оқушылардың түрлі қасиеттері дамып, қабілеті мен белсенділігі артатынын көрнекті педагог А.С. Макаренко кезінде атап көрсеткен.

Қазақ тіліндегі сөздерді оқушылардың есіне берік бекітіп, меңгерту мақсатында ойынды сайыс түрінде «Кім тез, шапшаң?» деген девизбен өткізуге болады. Бұндай ойындар сайыстарға шарт бойынша оқушының терең теориялық білімі және шапшаңдық, жігерлік қасиеттері болуын талап етеді.

Сабақ барысында алған білімдерін оқушылар практика жүзінде қолдану дағдыларын қалыптастыру үшін грамматикалық ойындардың орны ерекше. Сабақта тиімді қолданылған ойын оқушылардың грамматиканы толық меңгеріп, сауатты жазу дағдысына мол мүмкіндік береді. Оқушыларды өз беттерімен жұмыс істеуге дағдыландырады, ойланғыштық, ізденімпаздық қабілеттерін дамытады. Грамматикалық өзіндік ерекшеліктері бар. Бұл ойын әр түрлі ситуациялар арқылы жүзеге асады.

Ғалымдардың пікірлерін негізге ала отырып, 2-сыныпта қазақ тіліне ойын технологиясын қолдану арқылы оқуға деген қызығушылығын арттыру жұмыстары үш кезеңде жүргізілді.

Бірінші кезеңде қазақ тілінің ережелері мен заңдылықтарын, сөздің тура және ауыспалы мағыналарын меңгертуге назар аударылады. Бұл кезеңде оқушылар қазақ тілінен жинақтаған білімдерін еске түсіруге, негізгі білімдерін жүйелеуге, оқушылардың жады мен зейінін жетілдіруге арналған ойындар жүргізіледі.

Екінші кезеңде оқушылар өздігінен ізденуге, тапсырмаларды түрлі әдіс-тәсілдер арқылы шешуге үйренеді. Тілдік қатынаста сөздерді орынды қолдану дағдыларын игереді.

Үшінші кезеңде оқушылар өз ойын анық, дәлелді және сенімді жеткізуге үйренеді. Игерген білімдерін тілдік қарым-қатынаста орынды қолдану, шығармашылықпен жұмыс істеу қабілеттері жетіледі [6].

Сабақта мынадай ойын түрлерін қолдануға болады:

«Ойлан, тап!» ойыны. Мұғалім қима қағазға сөздің бірінші буынын жазып қояды, екінші буынын бала өзі тауып, суретін көрсетеді, мысалы, дәп (тер), пар(та), кі(тап).

«Сөйлемді жалғастыр» ойыны. Қима қағазда сөйлемнің басы немесе аяғы жазулы тұрады. Бала сөйлемді аяқтау керек. Мысалы: кітап (оқыды), картоп, пияз (көкөністер), көктемде күн (жылиды).

«Не жоқ» ойыны. Мұғалім үстелдің үстіне бірнеше ойыншықтарды қояды. Оқушы сол затты көріп, есінде сақтау керек. Содан мұғалімнің нұсқауымен көзін жұмады, сол кезде мұғалім екі затты тығып қояды. Оқушы жоқ затты атау керек [7, 19-6.].

Бастауыш сыныптардағы сабақтарда дидактикалық ойындарды кеңінен қолданудың маңызы зор. Әсіресе өткен материалды пысықтау қайталау кездерінде қолдану пайдалы.

Әдістемелік әдебиеттерде берілген және бастауыш сынып мұғалімдерінің тәжірибесінде пайдаланып жүрген дидактикалық ойындар өте көп. Алайда, олардың барлығы бірдей бүгінгі күннің талаптарына туындап отырған білім мазмұнының өзгерістеріне сәйкес келе бермейді. Сондықтан ғылыми тұрғыда негізделген дидактикалық

ойындар түрлерін сұрыптап ой елегінен өткізе отырып, ойындар жүйесін және оларды пайдалануды ұсыну қажет [8, 28-б.].

Қорыта келгенде, бастауыш сыныптың оқу үрдісінде ойын технологиясын пайдалану, біріншіден, оқушылардың білімін берік меңгерту құралы болса, екіншіден, балалардың сабаққа деген қызығушылығын, белсенділігін арттырып, білім сапасын көтеру болып табылады.

Білім негізі бастауышта қаланатыны баршаға мәлім. Сондықтан бастауыш сынып мұғалімдеріне қойылатын талап өте жоғары болуы заңдылық. Мұғалімнің оқушыға сапалы білім беру дәрежесі сабақты ұйымдастыру жолдарын білумен тікелей байланысты. Күнделікті бір сарынды, бір ғана әдіспен өтілген сабақтар оқушылардың пәнге деген қызығушылығын кемітіп, білімді игеру қабілеттерін төмендетеді.

Сондықтан әрбір сабақта оқушыларды қызықтыратын, сабақта қызығушылығын оятатын түрлі әдіс-тәсілдерді пайдалану ұтымды. Әсіресе қазақ тілі сабағында ойын технологиясын пайдалану өте қажет. Ол оқушылардың сабаққа деген қызығушылығын туғызады. Бұл жерде мұғалім әрбір сабақта ойынды жаттығуларға, тақырыпқа байланыстырып, кіріктіру, оларды өзара біріктіру сапалы тәрбие берудің негізгі бағыты.

Демек, қазақ тілі сабағында ойын түрлерін тиімді қолдана білсек, оқушыларды ізденімпаздыққа бағыттаймыз, сабаққа деген қызығушылығын арттырамыз. Ал ойындар кезінде оқушылар өздері еркін сезініп, ұжымды сыйлауға, өз ой-пікірін дәлелдеуге үйренеді.

Сабақты ойын түрінде жүргізу шәкірттердің білімге деген ынта-ықыласын арттырады. Ойын арқылы ұйымдастырылатын сабақ балаларға жеңіл ірң тартымды түсінікті болады.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңы. – Алматы, 2007. [Электронды ресурс]. URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z070000319_ (қаралған күні 12.11.2022)
2. Жарықбаев Қ. Психология. – Алматы: Жалын, 1970. – 240 б.
3. Қазақстан Республикасының 12 жылдық орта білім беру тұжырымдамасы.
4. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. – СПб: Питер, 2006. – 413 б.
5. Оразбекова Л.Н. Оқытудың педагогикалық жаңа технологиясы. – Алматы, Республикалық баспа каб., 1999. – 160 б.
6. Рахметова С. Бастауыш класс оқушыларының тілін дамытудың ғылыми-әдістемелік негіздері: пед. ғыл. канд. ... авторефераты. – Алматы, АЛМУ, 1995. – 21 б.
7. Керімбаева Р., Керімбаева Т. Дидактикалық ойындардың түрлері // Бастауыш мектеп. – 2005. – №9.
8. Калимова Ж. Жаңа білім мазмұнының негізі – дамыта оқу // Қазақстан мектебі. – 2004. – №6.

Б. АЙТБАЙ

ТДТ 911-тобының студенті

Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті

Ғылыми жетекшісі: филос.ғ.д., профессор Д. Кенжетаев

ДІНИ РАДИКАЛИЗМ БОЙЫНША РЕАБИЛИТАЦИЯЛЫҚ ЖҰМЫСТАРДЫҢ ТЕОЛОГИЯЛЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ

Аңдатпа. Мақалада діни радикализмге қатысты оңалту жұмыстарының теологиялық қырлары, уахабшылдықтың түп негіздері жайында қарастырылады. Қазіргі таңда діни радикализм мәселесі ең бір өзекті және қиын мәселелердің бірі болып отыр. Қазақстан зайырлы мемлекет болғандықтан егемендігімізді алғалы түрлі діни ағымдар мен секталардың елімізге ағылып келуі баршамызға мәлім. Оның ішінде дәстүрлі және дәстүрлі емес, дұрысы немесе бұрысын анытау күрделі іс болып отыр. Дін – адамды тәрбиелеу құралы. Еліміздегі жас ұрпақтың түрлі діни ағымдарға кіріп кетуі, дін туралы мемлекеттік саясат пен діннің негізін дұрыс түсінбегендігінің салдарынан деп білеміз. Сол себепті қарапайым халыққа, оның ішінде жас ұрпаққа дін мен қатар діннің радикалды ұстындарын түсіндіру маңызды іс болары анық.

Кілт сөздер: дін, мемлекет, саясат, дін туралы заңнама, секта, діни бірлестік, экстремизм, терроризм, радикализм.

Abstract. The article deals with the theological aspects of rehabilitation work and the foundations of Wahhabism associated with religious radicalism. Currently, the problem of religious radicalism is one of the most urgent and complex problems. Since Kazakhstan is a secular state, we all know that since independence, various religious movements and sects have flocked to our country. It is difficult to determine what is traditional and non-traditional, right or wrong. Religion is a means of educating a person. We believe that the younger generation in our country has entered into various religious movements due to the state policy towards religion and a lack of understanding of the foundations of religion. That is why it is important to explain religion and the radical principles of religion to ordinary people, including the younger generation.

Key words: religion, state, politics, legislation on religion, sect, religious association, extremism, terrorism, radicalism.

Аннотация. В статье рассматриваются богословские аспекты реабилитационной работы и основы ваххабизма связанные с религиозным радикализмом. В настоящее время проблема религиозного радикализма является одной из самых актуальных и сложных проблем. Поскольку Казахстан является светским государством, мы все знаем, что со времен обретения независимости в нашу страну стекались различные религиозные течения и секты. Трудно определить, что является традиционным и нетрадиционным, правильным или неправильным. Религия – это средство воспитания человека. Мы считаем, что молодое поколение в нашей стране вступило в различные религиозные движения из-за государственной политики в отношении религии и непонимания основ религии. Вот почему важно объяснять религию и радикальные принципы религии простым людям, в том числе молодому поколению.

Ключевые слова: религия, государство, политика, законодательство о религии, секта, религиозное объединение, экстремизм, терроризм, радикализм.

Ғылым және технология дамудың шырқау шегіне шыққанына және адамзат бірін-бірін оңайлықпен тани алатын мүмкіншіліктерге ие болғанына қарамастан, соңғы жылдары діни экстремизм мен терроризм тақырыптарды бұқаралық ақпарат құралдарында жиі орын алуда. Хақ дін Исламды да шарпып өтетін осы мәселенің мән-жайы хақында өзімнің ойларымды былайша түсіндіргім келеді.

Исламият адам және табиғат жаратылысымен толық санасатын, адамның тумысынан пайда болған қажеттіліктерін жауыз санамайтын, оларды дұрыс һәм қажетті деп көретін нағыз орта жол. Мәселен, үйлену, жеп-ішу, жұмыс істеу, байлық тілеу, меншік жинау, араласу, ғылым іздену, тазалық, жыныси қажеттер т.т. осылардың күллісі де жұмыр басты пенденің бәріне қажетті нәрселер. Ислам жыныстық қатынасты шектемейді, не болмаса дін жолында жүрмек болғандар үйленбесін, жанұялы болмасын демейді, қайта, үйленуді, балалы-шағалы болуды, жанұя мен қоғамды сақтауды насихаттайды. Тек, адамның жаратылысымен пайда болған әр түрлі қажеттіліктерін халал жолмен табуды, қанағаттандыруды бұйырады. Сондықтан, зинақорлық, өсімқорлық, маскүнемдік, нашақорлық сықылды жат қылықтарды лағынеттейді.

Исламиятта фундаментализм, экстремизм, терроризм деген нәрселер жоқ. Бұл Исламияттың өзегіне сәйкес келмейді, өйткені, Ислам дегеннің өзі бейбітшілік, тыныштық деген сөз. Исламның басты мұраты адамдар арасында бейбітшіліктің болғаны. Сондықтан, экстремист, террорист деп аталған топтардан діннен басқа себептерді, мақсаттарды іздеу керек. Олардың саяси, экономикалық, әскери т.т. мақсаттары, ойлары болғанын тексеру керек. Екінші мәселе, сондай саяси-экономикалық топтар туралы айтқанда не жазғанда міндетті түрде «Исламдық террористер» деген тіркеуді қосатындардың ойы бөтен. Егер, олардың мақсаты терроризмді, экстремизмді қаралау болса, онда тек террористтерді немесе экстремистерді айыптар еді олар, Ислам сықылды бәшерият (күллі адамзат) жаралғалы бері жеткен ең жоғары өркениет дәрежесіне, ең таза имандылыққа тіл тигізбес еді олар.

Террорист ұйымның мүшесі қандай бір мұсылман елдің азаматы болса болғаны, әлгі бұлақтар дереу «мұсылман террористер» дей салады. Ал, басқа діндегі террорист топтар туралы болғанда, олардың діні айтылмайды да, басшысының ғана аты немесе шыққан жерінің аты, ең болмағанда саяси көзқарасы ғана айтылады. Мәселен, Испаниядағы «ЭТА-БАСК» тобы туралы ешқашанда «Христиан террорист Баск тобы» деп айтпайды олар. Солтүстік Ирландиядағы «ИРА» ұйымы туралы «христиан/католик террористік ұйымы ИРА» деп ешкім айтқан емес! Токиодағы метрода улы газ шашып, көптеген адамдардың өлуіне себеп болған Жапониядағы буддист «Аум Синрике» сектасы туралы «Буддист террористер» деп ешкім айтқан емес. Сондықтан, мұның негізінде Исламды көре алмаушылық және Исламды жағымсыз етіп көрсету секілді жауыз пиғылдар болғанын айта кетуіміз керек [1, 56-б.].

Қазіргі кезде діни сектанттық барлық елдер мен қоғамымызға кері әсерін тигізіп отыр. Олардың өзінің БАҚ қаржылық орталықтары әкімшілік басқару жүйелері қалыптасқан. Қазақстан Республикасы тәуелсіз ел болып жарияланған соң, Қазақстанға әр түрлі діни топтар келе бастады. Алғашқы діни топтардың Қазақстанға тұрақтану процесін екі кезеңге бөлуге болады. Бірінші кезеңі XX ғасырдың 30-50 жылдары еліміздің аумағына жер аударылып келген басқа ұлт өкілдері алып келсе, екінші кезеңі Кеңестер Одағы тұсында идеологиялық тоқырау кезінде яғни, өткен ғасырдың 80-жылдары зиялы қауым өкілдері арқылы енген діни топтар ретінде қарастырамыз [2, 72-б.]. Тәуелсіздік жылдарында елімізде орын алған күрделі саяси-экономикалық жаңарулар мен өзгерулер ағымында мемлекет билігінің қайнар көзі болып табылатын халқымыздың рухани өмірі мен діни көзқарастары да бір жағынан толығып, ал енді бір жағынан әр алуан бағыттар бойынша дамып, бүгінгі көптеген этникалық топтар мен түрлі діндер ұстанатын зайырлы Қазақстан қоғамы қалыптасты. Халықсыз билік болмайды, ал дінсіз халық болмайды. Халықтың тұтастығы мен діннің тұтастығы және мемлекеттің тұтастығы арасында тікелей тәуелді байланыс бар екенін ескерелік. Енді тәуелсіздігімізді алмастан бұрын, кеңес империясы негізінде атеизм

мемлекеттік идеология болғандықтан, тоқырау кезеңі мен дінсіз қоғамның нәтижесінде діни, жартылай діни және діни ұйымдардың еліміздің территориясына жаппай келіп орналасуына жағдай жасады. Осындай саясаттың арқасында көптеген діни бірлестіктер заңды түрде өздерін діни емес ұйым ретінде тіркеуден өткізіп алған [3, 83-б]. Орыс ғалымы А.Игнатенко ислам елдерінде Уаххабиліктің діни-саяси доктрина ретінде таралуы үш кезеңнен тұратындығын көрсетті:

1. 70-ші жылдары АҚШ-тың барлау қызметі Уаххабилікті коммунизмге қарсы тұратын идеологиялық құрал ретінде пайдаланған. Уаххабилік ресми дін дәрежесіне жеткен Сауд Арабиясының әлеуетін пайдалану арқылы 1970 жылдары барлық араб елдеріне (Египет, Ливия, Палестина, Сирия, т.б.) Уаххабилік ағымы енгізілген болатын.

2. 1980-жылдары Ауғанстандағы КСРО әскеріне қарсы соғысқан барлық радикалдарды біріктіру үшін, аталмыш елге Уаххабилік «ілім» енгізілді. Нәтижесінде түрлі мұсылман елдерінен «кәпірлерге қарсы соғыс жүргізу» үшін көптеген «Аллаһ жауынгері» Ауғанстанға кетті, кейіннен Талибан қозғалысы дүниеге келген болатын.

3. 1990-жылдары КСРО құлаған соң, посткеңестік елдердің ішкі тыныштығына алауыздық туғызу үшін, Уаххабилік ілім Орта Азия республикалары мен Кавказ аймағына кіргізілді. Соның нәтижесінде бұл діни-саяси доктрина Шешенстан мен Өзбекстандағы, Қырғызстан мен Тәжікстандағы қарулы ұрыстар мен жанжалдардың шығуына басты себеп болды. Біздің елімізде Уаххабилік ағымның шырмауына негізінен жастар, атап айтар болсақ, ЖОО студенттері – 17 мен 40 жас аралығындағылар тартылған болатын. Мұның алғашқы «қарлығаштары» – 1990 жылдары араб елдерінде, басты Сауд Арабиясы мен Пәкістан мемлекетінде діни білім алғандар еді. Мұсылман елдерінен келген миссионерлер ашқан ислам орталықтары Уаххабилік ілімді уағыздайтын орталыққа айналды. Қазақстанда Мұхаммед ибн Абдул-Уаххабтың ілімін таратамын деген діни бірлестік тіркелмесе де, олар көбінесе түрлі қайырымдылық қорларының атын бүркеме ретінде пайдаланып, шатақ діндерін таратуда. Жетпіс жылғы құлдық бұғаудан құтылғаннан кейін 90-жылдардың орта кезінен бастап діни білім алу мақсатында Қазақстан жастары шетелге ағыла бастады, соның ішінді Сауд Арабиясы, Египет, Иран, Сирия, Пәкістан елдеріне бет алды. Бірақ діни фундаментін дұрыс құра алмаған кейбір жастар шетелдік белгісіз ғалымдардың жетегіне еріп, ықпалына енді, олардың сөзін сөйледі. Бұл елдердегі салт-дәстүр, діни ұстаным деңгейінің әр түрлігіне орай, сол елдердегі діни өмір салтын қазақ еліне сіңдіруге тырысты. VIII ғасырдан бастап Ислам діні жайылған қазақ елінде ежелден қалыптасқан салт-дәстүрмен астасып жатқан діни үрдіске шет елден келген дін жаюшылар қазақ елінің діни өмір салтында қарама-қайшылық көптеп туғызды. Салт-дәстүрге, әдет-ғұрыпқа қарсы шықты. Осының нәтижесінде мұсылмандар арасында алауыздық оты біртіндеп тұтанды. Кейбіреулер ата-баба ұстанған дінмен, салтпен жүрсе, енді біреулері аталарымыз адасқан, негізгі нағыз хақ дін ол сәләфи ағымындағы ғалымдардың (Абдулла ибн Абдул Уахаб, Ибн Тәймия, Ибн Баз, Насруддин Албани) түсінігіндегі дін екен деп ұқты. Имам Ағзам Әбу Ханифа жолын ұстанатын адамдарға «Сен Пайғамбардың (с.а.у.) сүннетімен жүресің бе, әлде Ханафи мәзхабын ұстанасың ба?» деген кері пікірлері мен ойларын шырмап, таратыла бастады. Ежелден ата-бабамыз Абу Ханифа мектебінің тағылымдарымен жүріп келгендігі бәрімізге аян [4, 94-б.]. Уаххабилік идеология ТМД елдері аумағына Кеңес өкіметі құлағаннан кейін келген жоқ, сол XIX ғасырдың басынан бастап келе бастаған, атеистік қысым жойылған соң, бұл ағымның қайта бой көтергендігі анық байқалады.

Қазақ ішінде діни догмалардың сақталмағаны, Қазақ Ордасының шарифат арқылы басқарылмағаны да - тарихи шындық. Өйткені, ислам діні бізге күшпен кірген жоқ. Бұл жағдай көптеген зерттеушілердің қазақ халқын «шала мұсылман» деп санауына себеп болды. Қазақ халқының діни таным үлгісін білу үшін кез-келген зерттеуші алдымен біздің даламызға тараған исламның Мәзхабтық ерекшелігін және «көшпелі қазақ тайпаларының ұлттық әулиесі» болған Ясауидің ақжүректік ілімінің негізгі қағидаларын білуі тиіс.

Ханафи Мәзхабында адам Аллаһқа, Құранға, періштелерге иман келтірсе, оны мұсылман деуге болады. Яғни, сенім бірінші орында, амал, ғибадат екінші орында тұрады. Адам алдымен сенімге келу керек. Сондықтан, шын жүрекпен кәлимә айтқан адам мұсылман болып саналды. Қазақтардың ешқандай ғибадат қылмаса да «мұсылманмын» деп отыратыны осыдан. Бұл бір жағынан жергілікті халықтың ұлттық дәстүрлерін сақтауға мүмкіндік берді. Ханафи діндарлары халық арасында атқарылатын фикхқа жоқ салттардың болуына келісіммен қарады. Мысалға, фикх жасаушы адамға қойылатын бір талап – фикхқа жаңадан ереже енгізгенде, ол халықтың әдепкі өмір ағысына айтарлықтай өзгеріс әкелмеуі керек. Егер жаңа ереже халық өмірінің үйреншікті ырғағын бұзатын болса, мужтахид оны фикхқа енгізбейді. Сөйтіп, діннің сыртқы формасына емес, ішкі сенімнің тереңдігіне баса мән берген ханафи Мәзхабының бұл ерекшелігі қазақтардың мақал-мәтелінде, қара өлеңінде, өсиет-жырларында кездесетін халық даналығы мен ерекше инабаттылықты, жомарттықты, қонақжайлықты ту еткен ұлттық дәстүрлерінің негізінде жатты [5, 36-б.].

Қазақ дәстүрлеріндегі ең ұлы ұлағат – «біреудің игілігі үшін, өзгенің бақыты үшін өмір сүр!» деген діннің негізгі ережесін күнделікті тұрмысқа кіргізіп жібергендік. Қазақ халқының барлық әдет-ғұрпы – адам дүние есігін ашқаннан (жарыс қазан, шілдехана, бесік той, тұсау кесу, т.б.) бастап, үйленгендегі (ұзатылғандағы) той-томалағы (неке қию, есік көру, қоржын сөгу, сыңсу), өлік жөнелтуіне дейін (жетісі, қырқы, жылы, ас беру) көпшілікпен, адамдардың бір-бірінің қуанышы мен қайғысын бөлісу, бір-біріне жомарттық көрсету, көмектесу түрінде атқарылады. Яғни, қазақы салт-дәстүрмен өскен адам исламның негізгі принциптерін бойына мықтап сіңіреді.

Көпұлтты Қазақстан үшін адамдарды «кәпір» мен «мұсылманға» қатаң түрде бөлетін, бөліп қана қоймай «мұсылмандарды» «кәпірлерге» айдап салатын фундаменталистік идеялар ұлтаралық татулыққа, Қазақстан халқының мәдени тұтастығына төнетін ең үлкен қауіп. Сол үшін еліміздегі діни-идеологиялық вакуумді «адамзаттың бәрін сүй бауырым деп» дейтін Абайдың дінімен, «топырақ болғыл әлем сені басып өтсін», «Кәпір болса да ешкімге берме зарар» дейтін Ясауидің дінімен, яғни далалық ислам мен халықтық дін ретінде миссионерлік бұтағы жоққа тән православиені толтырған ләзім. Дүниежүзінде мемлекеттің ресми дінін белгілеу, сол дінге заң жүзінде мемлекеттік қолдау көрсету тәжірибесі бар, ол тәжірибені геосаяси тұрақтылығын сақтау үшін бірқатар мемлекеттер (Греция, Түркия, т.б.) пайдаланып отыр. Орта Азияда діни фундаменталистер, яғни уаххабилік ағым өкілдері Ислам дінін тазарту желеуімен саяси экстремистік жолды ұсынады, тіпті лаңкестікке бой алдырған. Ал оның шығу себептерін түсіну үшін мұсылман елдерінің әлеуметтік өміріндегі исламның рөлін жете түсінбей болмайды. Ол үшін оны тереңірек қарастырып көрейік. Шығыстағы исламның рөлі, Еуропадағы христиандықтан гөрі өзгеше. Еуропа инквизацияның шарықтап тұрған кезінің өзінде, христианшылдық зайырлы билікті түгелімен ығыстыра алған жоқ. Ал ислам діні болса барлық жағынан, саяси әкімшілік, әлеуметтік құрылым, мәдениет және діншілдердің тұрмыстық жақтарының бәрін, яғни мұсылман қауымының өмірін түгелдей қамтыды [6, 102-б.]. Мұсылман елінің адамы исламға қарсы шығатын болса, онда ол, әлемге және қоғамға қарсы болып табылады, яғни өзін осы қоғамнан тыс, заңнан тыс қояды. Осының барлығы мұсылман елдерінің саяси-әлеуметтік өмірінде исламның ерекше рөл атқаратындығын дәлелдеді. Исламның күші оны жақтайтындардың санында емес, ең алдымен, Мұхаммед (с.а.у.) белгілеп кеткен мұсылман қауымдастығының идеялық-институционалдық бірлігінде. Ол әлем мұсылмандарын, олардың мәдени және этникалық ерекшеліктеріне теориялық жағынан ғана емес, керек болса тіпті, іс-жүзінде топтастырады. Қоғамдағы діннің осындай жағдайда, рухани және әлеуметтік-саяси жіктерді ажырата қарауы мүмкін емес. Олар бірнеше жүздеген жылдар бұрынғыдай рухани өмірге үлкен ықпал етеді және саясатта белсенді рөл атқарады. Оның үстіне соңғы жылдары исламның беделі мен белсенделігі ислам мемлекеттерінің батыстық экспансияға қарсы наразылықтарына байланысты арта түсті [7, 148-б.].

Қазақстан Республикасы Конституциясына қарама-қайшы көзқарастарын жасырмай айта алады. Олардың пікірінше, Қазақстанның билік тобы әбден сыбайластыққа батқан, «мұсылман атына сай емес. Сондықтан салафилер бүгінгі конституциялық құрылымды халифатпен алмастырып, шариғат заңдарын ұстануға, мемлекет басына «халифа, әмір сайлауға үндеп жүр. Бұл біздің тәуелсіздігіміздің баяндылығы мен қауіпсіздігіне төнген қатер.

Қазақ мұсылмандық түсінігі мен әдет-ғұрпына ашық түрде ревизия жасаумен айналысып жатыр. Уаххаби діндарлардың пікірінше, славян халықтарын айтпағанда, қазақ, өзбек, ұйғыр, қырғыз, т.б. халықтың барлық дәстүрі ислам догмаларына қайшы, сондықтан тез арада жойылуы тиіс. Салафилер «өз еліңнің патриоты болма, Ислам дінінің патриоты бол» деген идеяны насихаттайды. Бұл әрбір Уаххабидің салафилік идеяны тарату үшін ұлт пен мемлекет мүддесін оңай сатып жіберетінін көрсетеді. Сен егер ұлттық мүдде туралы айтсаң мининационалист болып, қоғамнан аластатыласың. Ал Құранда адамдарды өзара бір-бірінен үйрену үшін қауым, ұлт ретінде жараттық деген аят бар.

Қазақстан – зайырлы мемлекет, дін мен саясат арақатынасы заңдар арқылы реттеледі. Осыған орай елімізде тәуелсіздік алғаннан кейін, 1992 жылы 15 қаңтарда «Діни сенім бостандығы және діни бірлестіктер туралы» заңы күшіне енген болатын. Ол заң 2011 жылы 11 қазанда «Діни қызмет және діни бірлестіктер» болып аталып, жаңа өзгертулер мен толықтырулар енгізілді. Осы заңды негізге ала отырып, елімізде осындай жат ағымдардың алдын алу, миссионерлік әрекеттеріне тоқтау салу мақсатымен үгіт-насихат жұмыстары жасалынып, дін мамандарымен кездесулер, конференциялар өткізу шаралары белсенді түрде қолға алынуда. Осыған орай біршама мақалалар мен ғылыми еңбектер жарық көріп, елімізде дін саласы мамандарын жұмыспен қамту іске асырылуда. Бұл, дін - мемлекетіміздің баға жетпес құндылығы екенінің дәлелі. Тұңғыш президентіміз Н.Ә.Назарбаевтың «Біздің өз жолымыз бар. Өз жолымызға түсу үшін біз Қожа Ахмет Ясауидің іліміне табан тіреуіміз керек» деп айтқан сөзін негізге ала отырып, ата-бабамыз салған жолдан айнымай, ел танымын бұзатын ағымдарға қарсы Дін істері агенттігі тарапынан және ұлт зиялылары тарапынан қолға алынып, жасалынып жатқан іс шараларға қатысу, атсалысу тұрғысынан белсенділік таныту парызымыз!

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Зайырлы мемлекет және дін қатынастары: теориясы мен тарихы, шетелдік және отандық тәжірибесі. Ғылыми талдамалық материал. – Астана, 2018.
2. Шейхмардани Н. Истинное лицо Уаххабизма. – Казань, 2009. – 66 с.
3. Бейсенов Б. Зайырлы қоғамдағы діни құндылықтар: Оқу құралы. – Алматы, 2014.
4. Кенжетеев Д.Т. Зайырлы ел – қайырлы ел. – Астана, 2017.
5. Абдирасилқызы А. Актуальные проблемы религиозной ситуации в Казахстане. – Астана, 2016.
6. Светскость и религия в современном Казахстане: модернизация духовно-культурных смыслов и стратегии: Коллективная монография. – Алматы, 2020.
7. Діни қызмет және діни бірлестіктер туралы Қазақстан Республикасының 2011 жылғы 11 қазандағы №483-IV Заңы.

А. ӘКІМБАЙ

ТТО-011 тобының студенті

Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті

Ғылыми жетекшісі: PhD, аға оқытушы К. Яшароғлы

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ҚҰРАН ЖӘНЕ ТӘПСІР БОЙЫНША ӘДЕБИЕТТЕРГЕ ШОЛУ

Аңдатпа. Мақалада Құран Кәрім жайындағы еңбектер мен аудармалар қарастырылатын болады. Ислам дінімен бітісе қайнасқан түркі халықтарының тұрмыс-тіршілігі мен сенімінің тірегі де, өзегі де болған - Құран Кәрімнің маңызы зор. Сан ғасырлар ішінде түрлі тарихи жағдайлар орын алу себебімен Құран аудармалары мен тәпсір еңбектерінің жазылуында көптеген проблемалар мен кешеуілдеулер болды. Халық арасындағы білімділері Құранды түпнұсқасында оқып ілім алған болса, кейбіреуер өздеріне туыстас халықтардың тілдеріне аударылған тәржімаларымен таныс болды. Алайда бұл халықты толығымен қамтамасыз етті деген сөз емес. Өз ана тілімізде мәалдің қажетті болуы қазақ зиялы қауымының қолдарына қалам алып, Құран аударма жұмыстарына және еңбектеріне ден қоюына жол ашты. Соның нәтижесінде аударма жұмыстары түрлі қиындықтарға тап бола отырып, жылдар ішінде біртіндеп қазақ тілінде еңбектер жазыла бастады. Алайда, білікті мамандардың жетіспеушілігінен Құран Кәрімнің сан саласындағы түрлі ғылымдарды қазақ тілінде оқу мүмкіндігіне жете алмай отырмыз.

Кілт сөздер: Құран Кәрім аудармалары мен мәалдері, қазақ тіліне аударылуындағы мәселелер, тәпсір кітаптары, қазақ тіліндегі жаңа нұсқалары.

Abstract. The article will consider the works and translations of the Holy Quran. The Holy Qur'an, which was the foundation and the core of the life and faith of the Turkic peoples, which was full of Islam, is of great importance. Due to various historical circumstances, there were many problems and delays in the writing of Qur'an translations and commentaries. The educated among the people learned by reading the original Qur'an, while some were familiar with the biographies translated into the languages of their relatives. However, this does not mean that the people were fully provided with it. The need for language in our mother tongue opened the way for the Kazakh intelligentsia to take up the pen and work on the translation of the Qur'an. However, due to the lack of qualified specialists, we are not able to study various sciences related to the Qur'an in the Kazakh language.

Key words: translations and texts of the Holy Quran, problems of translation into the Kazakh language, tafsir books, new versions in Kazakh.

Özet. Makalede Kur'an-ı Kerim'in eserleri ve tercümeleri ele alınmaktadır. İslamiyet ile iç içe olan Türk halklarının hayatlarının ve inançlarının temeli ve özü olan Kur'an-ı Kerim büyük önem arz etmektedir. Kur'an meallerinin ve tefsirlerinin yazılmasında çeşitli tarihi şartlar nedeniyle birçok sorun ve gecikme yaşanmıştır. Halk arasında eğitilmiş olanlar Kur'an'ın aslını okuyarak öğrenirken, bir kısmı da yakın dillere çevrilmiş tercümelerle aşina oldu, ancak bu, halkın tam olarak Kurana ihtiyaçlarını sağladı anlamına gelmiyor. Anadilimizde dil ihtiyacı, Kazak aydınlarının kalemi eline alıp Kur'an tercümesi üzerinde çalışmasının önünü açmıştır. Ancak konuya hâkim uzmanların eksikliğinden dolayı, Kur'an ile ilgili çeşitli ilimleri Kazak dilinde okuyamıyoruz.

Анаhtar келімелер: Kur'an-ı Kerim'in tercümeleri ve mealleri, Kazakça tercüme sorunları, tefsir kitapları, Kazakça yeni versiyonları.

Аннотация. В статье рассматривается произведения и переводы Священного Корана. Большое значение имеет Священный Коран, который был основой и стержнем жизни и веры тюркских народов, пронизанных исламом. В силу различных исторических

обстоятельств возникло много проблем и задержек с написанием переводов Корана. Образованные из людей учились, читая подлинный Коран, а некоторые были знакомы с произведениями, переведенными на родственные языки. Однако это не означает, что люди были полностью им обеспечены. Потребность в родном языке открыла путь казахской интеллигенции к тому, чтобы взяться за перо и работать над переводом Корана. Однако до сих пор из-за отсутствия квалифицированных специалистов мы не имеем возможности изучать различные науки, связанные с Кораном, на казахском языке.

Ключевые слова: переводы и стихи Священного Корана, проблемы перевода на казахский язык, тафсирные книги, новые версии на казахском языке.

XIX ғасырдың соңына қарай қазақ тілінің әдеби нормаларының қалыптаса бастауымен бірге қазақ дін зиялылары Исламды қазақша уағыздау, Құранды қазақ тілінде оқу мақсатында қазақша діни кітаптар жазыла бастады. Әрине оған дейін де Құран сөздері мен мағыналары ауызша айтылып, Бұхар, Шортанбай, Шәңгерей секілді жыраулардың өлеңге қосып жырлағаны белгілі [1, 44-45-б.].

Ақын-жазушылардың да ішінде алғашқылардан болып, ұлт ұстазы Ыбырай Алтынсарин мектептерде дін сабағының өту мүмкіндігін пайдаланып, қазақ балаларының діни-танымын дұрыс қалыптастыру әрі жастардың дін жөніндегі түсініктері теріс бағытқа кетпеуі үшін «Мұсылманшылдықтың тұтқасы» [«Шариятул-ислам»] атты оқулық жазып, 1883 жылы Қазан қаласында араб әріптерімен бастырған. Кезінде бұл оқулықты «балаларға ислам дінінің ақиқаттығын дәлелдейтін негізгі түсінікті бере алмайды» [2, 5-б.] деп сыналып, бір ғасыр бойы мұрағаттың қойнауында қалып қойды. 1991 жылы араб тіліндегі сөздерді Сандұғаш Әубәкірова аударып, филология ғылымдарының кандидаты Ақселеу Сейдімбеков баспаға дайындап шығарды [3]. Сонымен қатар, Шәкәрім Құдайбердіұлы «Мұсылмандық шарты» деп аталатын, 1910 жылы Қазан қаласында басылып шыққан діни философиялық еңбегі шариғатты дұрыс түсіндіруге бағытталып, Құранның кейбір бөліктерін қазақ тіліне аударған [4, 1077-б.].

Түркі тектес халықтардың тілдері ортақ болғандықтан да діни түсініктері де бір болды. Алғаш жазылған мәалдердің де осы Орта Азия жеріндегі Ислам ілімдерінің шағатай, татар, өзбек секілді туыс ұлттардың тілінде жазылғандық себебінен қазақ жеріндегі алғашқы Құран Кәрім аудармалары осы тілдерде оқылды. XX ғасырдың басында Шайхулислам Асадуллаһ Әл-Хамидидің татарша жазылған «Тәпсір Әл-Иткан фи Тәржұматұл-Құран» (Қазан, 1906) атты шығармасымен қазақ оқырмандар да таныс болуы тиіс [5, 140-б.].

Қазақ Совет Энциклопедиясында Мұса Жаруллаһ Бегеевтің (1875-1949) 1912 жылы Құранды қазақ тіліне аударғандығы және басылмай, қолжазба күйінде қалғандығы жазылған. Бірақ осы Мұса Бегеев жайында диссертация жазған түрік зерттеуші ғалымы Селжүк Алтынташтың бір сұхбатында берген сөзіне келер болсақ: «2010 жылы Альмира Тагиржанова Мұса Бегеев туралы екі томдық кітап шығарды. 2016 жылы Қазанда болғанымда бұл кітапты сатып алдым. Бірінші томда Бегеевтердің Құран аудармасы берілген. Байқағаным, мәтіннің тілі татар тілі емес, осман тілі. Бірақ Бегеевтің тілі таза татар тілі екенін білеміз. Бірде атақты татар ғалымы Юлай Шамилоғлымен кездескенде «Бұл Бегеевтің аудармасы емес пе?» деп сұрады. Кітапқа осы қырынан қарап, мен түсіндім: бұл оның аудармасы емес. Бұл Сулеман Тауфиктің Құранның Осман тіліне ең алғашқы аудармаларының бірі. Бұл аударма Тагиржанованың кітабына қате енгізілген, шын мәнінде, екіншіше орай, Бегеевтікі емес» [6].

Тағы бір мәліметтерде татар баспасөзінде Құран аудармасының заңдылығына қатысты пікірталас басталып, нәтижесінде Уфа рухани жиналысы бұл аударманы басып шығаруға тыйым салғанын айтады [7].

Негізі XX ғасырдың басында қазақша аудармасы жазылды. Бұл қазақша аударманы Қытай шекарасындағы Шығыс Түркістанның Өр Алтай (қазіргі Шыңжаң-Алтай) өлкесінің

Көктоғай қаласында дүниеге келген қазақтың белгілі тарихшысы, ақыны, ғалымы Ақыт қажы Үлімжіұлы (1868-1940) жазған. Ақыт Қажы әуелі араб және фикһ сабақтарын айналасындағы ұстаздардан үйренді. Одан кейін Бұхара медресесінде ұстазынан парсы және түрік тілдерінің тармақтарын (чағатай, осман, татар, өзбек) үйренді.

«Дамолда» (аға молда) дәрежесіне жеткен [8, 17-б.] Ақыт Қажы Үлімжіұлы ХХ ғасырдың басында қазақша мәал жазған және көптеген діни-ғылыми, әдеби еңбектер жазған. Ислам ілімдерін дерлігімен үйреніп, ұстаздық қылған Ақыт Қажының бұл мәалі қолға жетпеген. Қытайдағы коммунистік жүйенің қысымымен қуғынға ұшырап, 1939 Желтоқсан айында ұлтшылдық пен халықты дінге үгіттеумен айыпталып, 1940 жылы шейіт болады. Шамамен сегіз жүз дана кітаптардың барлығы, соның ішінде Құран мәалі қолжазба күйінде отқа жағылды [5] [Ақытұлы, 2008: 24-117; 2010].

Сәдуақас Сәлменұлы Ғылманидің Кеңес Одағында дінді жоюды мақсат еткен, дін қызметкерлерін жер аударған, құлшылық жасауға тыйым салынған қиын кезеңде өмір сүрді және бұл кезеңде исламды қорғайтын шығарма жазу оңай шаруа емес еді. Атеистер көбейген кезде Ислам мен Құранды оларға қарсы қорғап, 1970 жылы «Құран туралы жала мен өтіріктерге қарсы» атты кітап жазды. Бұл шығарманы өз заманында өмір сүрген атеист Мұқатай Тоқжігітовтің 1968 жылы жариялаған «Құран туралы шындықтар» атты шығармасына жауап ретінде жазғаны туралы зерттеуші И.Бердалиев анықтады. Тіпті, Сәдуақас бұл шығарманы кім үшін, кімнің кітабына қарсы жазғанын ашық айтпаған [9, 66-б.].

«Құранның» алғашқы үш тарауын қазақшаға аударған Сәдуақас Сәлменұлы Ғылманидің (Сәкен халпе) (1890-1972) мәал қолжазбасын 1970 жылға дейін көптеген имам-молдалар кезекпен оқып сауатын толықтырды. Тарих пен тіл саласымен қатар діни білімі өте жоғары болатын, қазақша-арабша сөздік жазды (1946-66), «Кәлила мен Димна»-ны парсы тілінен аударды. Қолжазба әлі күнге дейін қызы Әмина Әбдікәрімованың қолында сақтаулы тұр [10, 73-б.].

Құранды толығымен қазақ тіліне жүйелі түрде аударып, қазақша аудармасын берген адам – Халифа Алтай Ғақыпұлы. Халифа Алтай – Шығыс Түркістаннан, 1930-1940 жылдардағы Қытай шапқыншылығы салдарынан Түркияға көшіп келген қазақтардың бірі. Түркияда, Ыстамбұлда тұрып, кейін Кеңес Одағы ыдырап, Қазақстан өз еркіндігін алған соң Қазақстанға қоныс аударып, Қазақстан азаматтығын алды. Халифа Алтайдың Құран қазақша аудармасына дейін әртүрлі тақырыптағы бірнеше еңбектері жарияланды. Ол медреседе білім алып, осы пәндер бойынша өзін шыңдаған адам еді [11, 87-б.]. Халифа Алтаймен орындалған «Құран Кәрім: қазақша мағына және түсінігі» кітабы бастапқыда Қытай Халық Республикасының Шыңжаң Ұйғыр автономиялы районында тұратын қазақтар үшін төте жазуда дайындалды да, 1990-1991 жылы Ыстамбұлда кириллицада компьютерлік теріммен шығарылды және Құранның осы аудармасы 500 мың дана таралыммен Қазақстанға тарту ретінде Сауд Арабиясында жарық көрді [12]. «Халифа Алтай сол Құран аудармасының соңында жазады: «Негізінен, Құран Шәрифтің басқа тілге аударылуы, әрине, оң-оңай мәселе емес екені мәлім. Өйткені тіпті қарапайым бір сөздің өзі басқа тілге аударылғанда, дәл өзіндей мүлтіксіз бола қоймайды. Әлбетте, Алланың сөзі Құран Шәриф басқа тілге аударылғанда нақ өзіндей бола қояды деу мейлінше қиын екендігі түсінікті. Сірә бұл Құран басқа тілге аударылуға болмайды деген сөз емес. Сондай-ақ араб тілі грамматикалық және лексикалық құрылысы, сөйлем тұлғасы бойынша өз алдына ерекшелікке ие бір тіл екендігін мойындамауға болмайды. Ал онымен қатар Құран Шәрифте қаншама мағынаны қамтитын терең маңызды, қанатты сөздер де көп кездеседі» [10].

Ғазез Ақытұлы (1924-2012) -Мақаш Ақытұлы, Құран Кәрімнің қазақша аудармасы, Ұлттар баспасы, Пекин 1990.

Ғ.Ақытұлы: «Айдаудан келе сала Құран-Кәрімнің қазақша тәржімесін қолға алып, інім Мақаш екеуіміз 1987 жылы Құранды қазақшаға аударып біттік. 1990 ж. Құран-Кәрімнің қазақша тәржімесі 35 мың данамен басылып шықты. Ахылаққа қатысты 18 тақырыптан

тұратын 406 сахих хадисті де қазақшаға аударып едім. Ол еңбегім «Тандамалы хадистер» деп аталады. 1988 ж. Түркияға барып Халифа Алтай ағаммен 5 ай бірге болдым. Құран Кәрімді аударғанымды естігенде шексіз қуанды. Сонда ол кісіге «Құрандағы ғылыми негіздер» деген еңбегімнің қолжазбасын қалдырған едім» дейді [13, 7-б.].

Мәал 1990-жылы Пекинде отыз бес мың таралыммен басылды.

Аудармада Құранның сөздік мағынасын тіл және аударма теориясы тұрғысынан беруге тырысқан. Тағы бір мәселе – аудармадағы аяттардың түсу себебінің түсіндірілмесі. Осындай мақсатпен ол жақшадағы түсіндірмелерді аяқтап, кейбір ұғымдарға, сөздерге немесе өлең жолдарына сілтемелер арқылы мәлімет берген. [14, 44-45-б.]

Нұралы Өсеров Серкімбайұлының Жұмабай Мақашұлы Ізтаев ат-Таразмен бірігіп жазылған бұл шығарма 1990 жылы алғашқы төрт томы жарық көреді. Бесінші том 2002 жылы тек қана Нұралы Өсеров Серкімбайұлының атымен әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті тарапынан басылып шыққан.

Уақап Қыдырханұлының 1999 жылы басылып шыққан «Құран Кәрімнің отызыншы парасы. Арабша және қазақша мағыналық аударма» атты еңбегі, М.А. Жадмолланың құрастырылуымен, аударған Кәкеш Қайыржанұлы, кириллицамен қазақшаға аударған Оразақын Асқардың «Құран хикаялары», Абсаттар Смановтың өзбек тілінен аударуымен жазылған Алауддин Мансурдың «Құран Кәрім, қазақша мағына және түсінігі», Зәріпбай Жұманұлы Оразбайдың «Құран Кәрім және оның мағыналарының қазақша аудармасы мен тәпсірі», «Халифа Алтай атындағы халықаралық қайырымдылық қоры» баспасының басшылығымен басылған «Құран Кәрім, 30 пара мағыналық аударма және тәпсір» аудармасы, Абдуссамад Махаттың «Фатиха Сүресінің Тәпсірі», Тоқтасын Ермашұлы Дүйсенбінің «Құран Кәрімнің қазақша мағынасы» (Тараз, 2009 ж.), Мұхиттин Исаұлының (Паттеев) Құран бойынша жазылған алғаш кітабы «Құран кімнің сөзі?» (Алтын қалам. Алматы, 2004, 2005, 2007), «Құран бақтары – қысқа сүрелердің тәпсірі» (Алматы, 2009 ж.), «Қасиетті Құран – Алла Тағаланың тендесі жоқ уағыз-насихатына және ұлы муфассирлердің түсіндірме-тәфсирлеріне бір ғажайып саяхат» атты, 30- параның түсіндірілмесі (арабшадан аударған Илхамжан Рафиков, қазақша түсіндірген Үсен Шойбек), М. Меңілбековтің «Құран Кәрім ілімдеріне кіріспесі» секілді аударма жұмыстары жарық көрді.

2017-2020 жылдар аралығында Қазақстан мұсылмандар діни басқармасының төрағасы, Бас мүфти болған Серікбай қажы Ораздың қаламынан шыққан «Тәпсір тұнығы» (28, 29, 30 пара бойынша) еңбегі [10,75-б.].

Осы кітапқа пікір жазған ҚМДБ Бас мүфтиі болған Ержан қажы Малғажыұлының сөзінен үзінді келтірер болсақ: «Менің орынбасарым, Наиб мүфти Серікбай қажы Ораздың бұл еңбегі қалың халыққа мол пайдасын тигізеді деген ойдамыз. Құранның соңғы парасы күнделікті құлшылықтарымызда, діни жиындарда жиі оқылатынын ескерсек, бұл бөлімнің тәпсірленуі, әсіресе, тиімді болмақ.»

«Құран экзегетикасы». Теолог, ұстаз, исламтанушы Нұр-Мүбәрак университетінің аға оқытушысы Ризабек Батталұлының муташабиһ аяттарға қатысты Әбу Ханифа мазхабы ғалымдарының түсіндірмелері бойынша еңбек. Алматы, «Нұрлы Білім» баспасы, 2015.

«Біз бұл кітапта салафизм ағымының ақидасы сахабарлардың сеніміне сай келмейтінін Құранның таңдаулы 9 тәпсір кітабын аудару арқылы дәлелдей түстік. «Құран экзегетикасы» үш бірдей қазақша, арабша, орысша тілдерінде жазылған аударма кітап деуге болады. Бұл кітапты «Астарлы (муташабиһ) аяттардың тәпсірі» деп те атағымыз келген. Бірақ оны ғылыми тұрғыдан әлемдік діни терминологияда кең қолданыс тапқан «экзегетика» (тәпсір түсінігі, түсіндірмесі) деп атауды жөн көрдік» [15].

2015 жылдың Қасиетті Рамазан айында қазақ оқырмандарына «Құран Кәрім. Қазақша түсіндірмелі аударма» атты кітабы жол тартқан болатын. Авторлары Нұр-Мүбәрак Египет ислам мәдениеті университетінің PhD докторанттары: исламтанушы әрі аудармашы Асқар Әкімханов Мысырдағы Айн-Шамс университетінің түлегі болса, исламтанушы Нұрлан Анарбаев әл-Азхар университетінің түлегі.

«Осыған дейінгі қазақша аудармалардың кейбірінде аят пен аят қосылып кетсе, кей сөйлемдерде сөздер, кейде сөйлемдер жоқ, бірнеше сөйлеммен берілетін аяттар да қысқа қайырылған тұстарын байқағанын айтқан авторлар осындай олқылықтардың барлығын барынша ескеруге тырысқан. Жаңа түсіндірмелі аудармада әрбір сүреге қысқаша кіріспе берілсе, соңғы парадағы аяттар арасында да түсіндірмелер жасалған. Сондай-ақ муташабих аяттарға түсіндірме берілген.

Жалпы Құран Кәрімге байланысты еңбектер: тікелей сөзбе-сөз аударма, түсіндірмелі, яғни мағыналық аударма және тәпсір болып үшке бөлінеді. Бұл мағыналық аударма исламтанушы, дінтанушы, имамдар үшін қайнаркөз ретінде аса қажет құрал болса, жалпы халқымыздың игілігі үшін өте маңызды дүние деуге болады. «Көкжиек» баспасынан 5000 данамен 3 түрлі (қызыл, жасыл, көк) мұқабада жарық көрген Кітапта хатым-дұғасы қазақша аудармасымен берілген. Демек, қалың оқырманға, «Құранды түсінбейміз» деп жүрген ағайындарға бұл аударма еңбектің берері де, берекесі де мол екені даусыз» [16].

«Үкім аяттардың тәпсірі». «Рухани құндылықтарды қолдау қоры» корпоративтік қоры, 2018. – 120 б.

Еңбектің кіріспесінде автор Исламдағы ғылыми мәселелерге үкім беруде әуелі Құрандағы үкімдік аяттар негіз саналатындықтан, кейбір ғалымдар Құранды түсіндіру барысында тек үкімдік қырын негіз етіп тәпсір етуін түсіндіреді.

Сондай-ақ, ҚМДБ-дан шыққан «Дін және дәстүр 1-2», Бас мүфти Серікбай қажы Ораздың «Тәпсір тұнығы», Алау Әділбаев, Шәмшат Әділбеваның «Әбу Ханифа және Ханафи мәзһабы», Мұхитдин Исаұлының «Құран кімнің сөзі», Қайрат Жолдыбайұлының «Дін мен Діл 1-2» деген сынды тәпсір ғылымы мен діни үкім мәселелері төңірегінде жазылған еңбектері де зерттеу жұмысында бірге қарастырған.

Және осы кіріспеде келтіргендей кітаптың жалпылама мазмұны жайлы түсіндірмесінен мысал келтірер болсақ: «Классикалық шарғи деректер мен кейінгі ғасырлардағы зерттеушілердің тұжырымдаған немесе ғылыми сарапталған ой-қорытындыларының маңыздылығын ашып көрсетуге талпыныс жасалды. Осы мақсатқа зерттеудің міндеттері негізгінен төмендегідей бағытта қарастырылды: Құран аудармасы, Фатиха сүресі, парыз ғибадаттар, отбасылық және қоғамдық мәселелерге қатысты аяттардың үкімдік қырларын, сол аяттың аясына кіретін өзге де мәселелердің үкімін Ханафи мәзһабы негізінде түсіндіріп, мәнін ашу арқылы Қазақстанның төл исламтану мектебінің негізгі ерекшеліктерін тұжырымдау мен бағдар көрсету басты ұстанымдық жүйеге кірді».

Жоламан Бұланның жазған зерттеу жұмыстарына сүйенсек:

«Тарихтан бүгінге дейін жасалған Құран Кәрімнің қазақша аудармаларынан тауып, қол жеткізетін аудармалар мен зерттеулердің мазмұнына үңілсек, кейбір аяттардың мағыналарының жоқтығын немесе дұрыс еместігін байқаймыз. Кейбір негізгі ұғымдарға жауап ретінде идиоматикалық және бейнелі өрнектерде қиындықтар мен кемшіліктерге тап боламыз. Әдеби жатық тілдің баяндау мен мәнер жағынан қолданылмайтынына, сөз мәнері ұғыну сияқты маңызды екеніне куә болдық. Алайда Құранның бұл қазақша аудармалары тарихымыздағы алғашқы аудармалар қатарында болғандықтан, қателер мен олқылықтардың барын қалыпты түрде қабылдаймыз. Кез келген жұмыста бірінші болу қиын».

«Құранның қазақ тіліндегі бұл аудармалары тарихымыздағы алғашқы аудармалар қатарында болғандықтан, олқылықтың көп болуы қалыпты жағдай. Тіпті осы мағыналарды жасайтын адамдарға біз де ризамыз».

«Құран Кәрімнің қазақша аудармаларындағы тілге, мағынаға, түсінуге, аудармаға қатысты мәселелерді былайша айта аламыз.

1. Күрделі мәселелер шешілмейді. Құран келгеннен кейін мың төрт жүз жыл өткен осы кезеңде тәпсір және, әрине, басқа тілдердегі аудармалар туралы ең маңызды мәселелердің бірі - проблемалық мәселелерді мүмкіндігінше шешу. Осы мәселелердің барлығы болмаса да, кейбіреулерін соларға шоғырландыру арқылы шешуге болады. Өйткені, біз өмір сүріп жатқан кезеңді, мәдени мұрамыз бен тәжірибемізді, сондай-ақ алған техникалық құрал-

жабдықтарымызды ескерсек, бұрынғы ұрпақтарға қарағанда мүмкіндігіміз көп деп айтуға болады. Осылардың барлығын тиімді пайдалансақ, тәпсірге, қазақша аудармаларға шынымен де үлес қосады.

2. Мәалде көрінетін қате мағыналар. Қазақ аудармаларының бір осал тұсы, тіпті ең маңыздысы – аят жолдарындағы сөздер мен өрнектерге қате мағына беру. Мұның ең басты себебі – бастапқы тілдің сәйкессіздігі мен аударма тілдегі өрнек мәселесі. Дегенмен, түсіндіру оны түсіну сияқты маңызды болып шықты.

3. Аят мен сөзге толық емес мағына беру. Аудармалардың бір осал тұсы – түпнұсқа мәтіндегі кейбір сөздердің немесе сөйлемдердің мағыналары берілмейді. Бұл – аударылатын тілдің нәзіктіктерінің, өрнек ерекшеліктерінің жеткіліксіздігі.

4. Дұрыс бөлінбеу. Құран мәтінінде жоқ болса да, аудармалар үлестіргендей берілгені байқалады.

5. Әдеттегі мағыналарды беру. Мәалды дайындау кезінде тәпсірге жүгіну өте маңызды. Дегенмен, түсіндірулерде кейбір қателер болуы мүмкін екенін ескеру керек. Түпнұсқа тілдегі кейбір ұғымдардың дәл баламасы аударма тілде табылмауы мүмкін. Мұндай сөздер мен ұғымдарды аударма тілінде қайталап, ең қолайлы ұғымдар мен сөздерді пайдалану керек [11, 49-б.].

Аударма қаншалықты кемел болса да, ол Құран емес. Өйткені аудармалар аудармашы тарапынан кейбір нәрселерді жеткізе алғанымен, Құранның хабарын дұрыс аша алмайды. Бұл айтқанымыздан Құранның тәпсірі жасалмауы керек деген қорытынды жасауға болмайды.

Бұлардың барлығы Құранның аудармасын алмастыруға болмайтынын түсіндіруге арналған. Әйтпесе, Құранның пайдасын көру үшін аудармалардың қажеттілігі өте зор. Әрі сауабы да мол іс.

Қорытындылай келе, біз еліміздегі Құран аудармаларымен және тәпсірлерімен таныс бола отырып, зерттеулерге зер сала отырып, кемшін қалған тұстарын да айтуға тырыстық. Көш жүре түзеледі демекші, осы жылдар аясында жазылған Құран Кәрімге байланысты еңбектер уақыт ағымымен бірте-бірте түзелуде. Тіпті соңғы жылдар ішінде жарық көрген еңбектер көңіл қуантады. Әрине, әлі де қазақша мағынадағы Құран Кәрімді толықтыра түсіретін жұмыстар мен мамандар керек. Ал ол үшін мамандарды даярлап, жағдай жасалуы қажет. Исмайл Чалышканның мақаласында келтірілгендей біздің оқу орындары Құранның аудармасы мен тәпсірін жазатындай жағдайларды қарастырмаған. Осы секілді жайттарды ескерер болсақ, бізге бірігіп атсалысу керек. Сонымен қатар мұны қажет ететін факторлар да жетерлік.

Егемендік алғаннан кейінгі жылдарда жазылған Құран мәалдары мен аудармалары атеистік идеямен шырмалған халықты қайтадан оятуға көп септіктерін тигізгендігін айта кету керек. Сонымен қатар, жаңадан еңбектер жазуды талап етті. Қазіргі таңдағы негізгі мәселеге айналып отырған деструктивті ағымдармен күресте бізге әлі де толықтай қазақша мағынадағы тәпсірленген еңбектер жетіспейді. Ал ондай еңбек дүниеге келуі үшін Құран ілімдерін жан-жақты жетік меңгерген және араб тілінің маманы болған адамдарды көптеп керек етеді. Бұл тұрғыдан да бізге қабілетті мамандар қажеттілігі туады.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Құран. Қазақ Совет Энциклопедиясы. 7-том. – Алматы: Қазақ Совет Энциклопедиясының Бас редакциясы, 1976. – 140 б.

2. Алтынсарин Ы. Мұсылманшылықтың тұтқасы. – Ақтөбе: Фатима-принт, 2014. – 64 б.

3. Төкенқызы Н. [Электронды ресурc]. URL: https://ibraj.allib.kz/?page_id=316&lang=kk (қаралған күні 3.10.2022)

3. Dr.Muhammet Savaş Kafkasyal. Orta Asya`da İslan Temsilden Fobiy. – Ankara-Turkistan, 2012. – 646 s.

4. Ислам у казахов: Этапы Распространение, Специфика, «Влияние».
5. İsmail Çalışkan. Kazakistan'da Kur'an ve Tefsir Literatürü (Kazakça ve Rusça Eserler) // Marife. – Yaz 2015, 15/1. – S. 139–162.
6. Алсу Курмаш [Электронды ресурс]. URL: <https://www.idelreal.org/a/musa-bigiev/28672070.html> (қаралған күні 3.10.2022)
7. Мустафин У.С. Социально-значимые направления деятельности мусульманских общественных организаций // Современный мусульманский мир: электрон. журнал. – 2019. – №1. – 1 электрон. опт. диск (CD-ROM).
8. Шапиян М. Тұлғалар өміріндегі Ислам. 1 том. – Алматы: MARFU-press, 2020. – 198 б.
9. Aknazarov Ye. Sovyet Dönemi Kazakistan'ında Kur'an Çalışmaları (Sadvakas Hacı Gılmani Örneği. Yüksek Lisans tezi. – Konya, 2019.
10. Бағашаров Қ.С. Исламдық дереккөздерді интерпретациялау әдістері. – Алматы: Қазақ университеті, 2020. – 164 б.
11. Bulan J. Kur'ân'ın Tercüme Problemleri ve Bazı Sûrelerin Kazakça Örnek Meâli. Yüksek Lisans tezi. – Erzurum, 2012.
12. Алтай Халифа Ғақыпұлы: Биобиблиографиялық көрсеткіш / Құраст.: Г.Н. Балтабаева, С.Е. Әжіғали, С.С. Қорабай, Ғ. Ғаббасұлы, Р.С. Қожахметов, К.М. Қоңырбаева, Абд.Х. Алтай. – Алматы: «Ғылым ордасы» РМК орталық ғылыми кітапханасы, 2017. – 249 б.: портр.
13. Ақытұлы Ғ. Құран Кәрімдегі ғылыми негіздер. Таңдамалы хадистер. – Алматы: Тоғанай Т, 2007. – 224 б.
14. Kongyrbayeva G. Halife Altay'in "Kuran Karim Kazakça Mağina Jane Tüsinigi" Adli Meali Üzerine Inceleme». Yüksek Lisans tezi. – Ankara, 2021.
15. Ризабек Батталұлы. Әл-Әзһар университеті – қазақтың салған оқу орны деп айтуға болады. [Электронды ресурс]. URL: <https://azan.kz/kz/maqalat/read/rizabek-battalulyi-al-azhar-universiteti-qazaqtyin-salgan-oqu-ornyi-10961> (қаралған күні 3.10.2022)
16. Кеңесбай А. [Электронды ресурс]. URL: <https://www.muftyat.kz/kk/news/country/2015-06-26/4733-kuran-aiynda-kundy-enbek-zharyk-kordi/> (қаралған күні 3.10.2022)

А. САРМАНОВ

АЭЭ-211 тобының студенті

Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті

Ғылыми жетекшісі: техн.ғ.к., доцент м.а. З. Абдикулова

СУ ЭЛЕКТР СТАНЦИЯСЫНЫҢ ЭНЕРГЕТИКАЛЫҚ КӨРСЕТКІШТЕРІН ЕСЕПТІК ЗЕРТТЕУ

Аңдатпа. Мақалада қайта жаңғыртылатын энергия көздерін пайдалану жолдары, су электр станциясында электр энергиясын өндірудің технологиялық процесі қарастырылады.

Қайта жаңғыртылатын энергияны пайдаланудың негізгі қағидасы табиғатта үнемі болып жататын үрдістерден энергия өндіріп, техникалық қолданысқа ұсыну. Қайта жаңғыртылатын энергия табиғи қорлардан, мысалы, күн сәулесі, жел, жауын-шашын, теңіз-мұхит суларының көтерілуі мен қайтуы және геотермалды жырудан өндіріледі.

Жұмыста су электр станциясының энергетикалық көрсеткіштері есептелініп, шағын ГЭС-тің лабораториялық макеті құрастырылды.

Кілт сөздер: су электр станциясы, электр энергиясы, қайта жаңғыртылатын энергия.

Abstract. The article discusses the ways of using renewable energy sources, the technological process of generating electricity at a hydroelectric power station.

The basic principle of using renewable energy is to produce electricity from processes that are constantly occurring in nature and offer it for technical use. Renewable energy is produced from natural resources such as solar radiation, wind, precipitation, tides of sea and ocean waters and geothermal heat.

In the work, the energy indicators of the hydroelectric power station are calculated, a laboratory model of a small hydroelectric power station is developed.

Key words: hydroelectric power station, electric energy, renewable energy.

Özet. Makale, yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımının yollarını, hidroelektrik santrallerde elektrik üretiminin teknolojik sürecini ele almaktadır.

Yenilenebilir enerjinin kullanılmasının temel ilkesi, doğada sürekli olarak meydana gelen süreçlerden enerji üretmek ve bunu teknik kullanım için sunmaktır. Yenilenebilir enerji, güneş ışığı, rüzgar, yağış, deniz ve okyanus sularının gelgitleri ve akışı ve jeotermal ısı gibi doğal kaynaklardan üretilir.

Çalışma, hidroelektrik santralinin enerji göstergelerini hesaplamakta, küçük hidroelektrik santralinin laboratuvar düzenini çizmektedir.

Anahtar kelimeler: hidroelektrik santrali, elektrik, yenilenebilir enerji.

Аннотация. В статье рассматриваются пути использования возобновляемых источников энергии, технологический процесс производства электроэнергии на гидроэлектростанции.

Основной принцип использования возобновляемой энергии состоит в том, чтобы производить электроэнергию из процессов, постоянно происходящих в природе и предлагать ее для технического использования. Возобновляемая энергия производится из природных ресурсов, таких как солнечное излучение, ветер, осадки, приливы и отливы морских и океанских вод и геотермальное тепло.

В работе рассчитаны энергетические показатели гидроэлектростанции, разработан лабораторный макет малой ГЭС.

Ключевые слова: гидроэлектростанция, электрическая энергия, возобновляемая энергия.

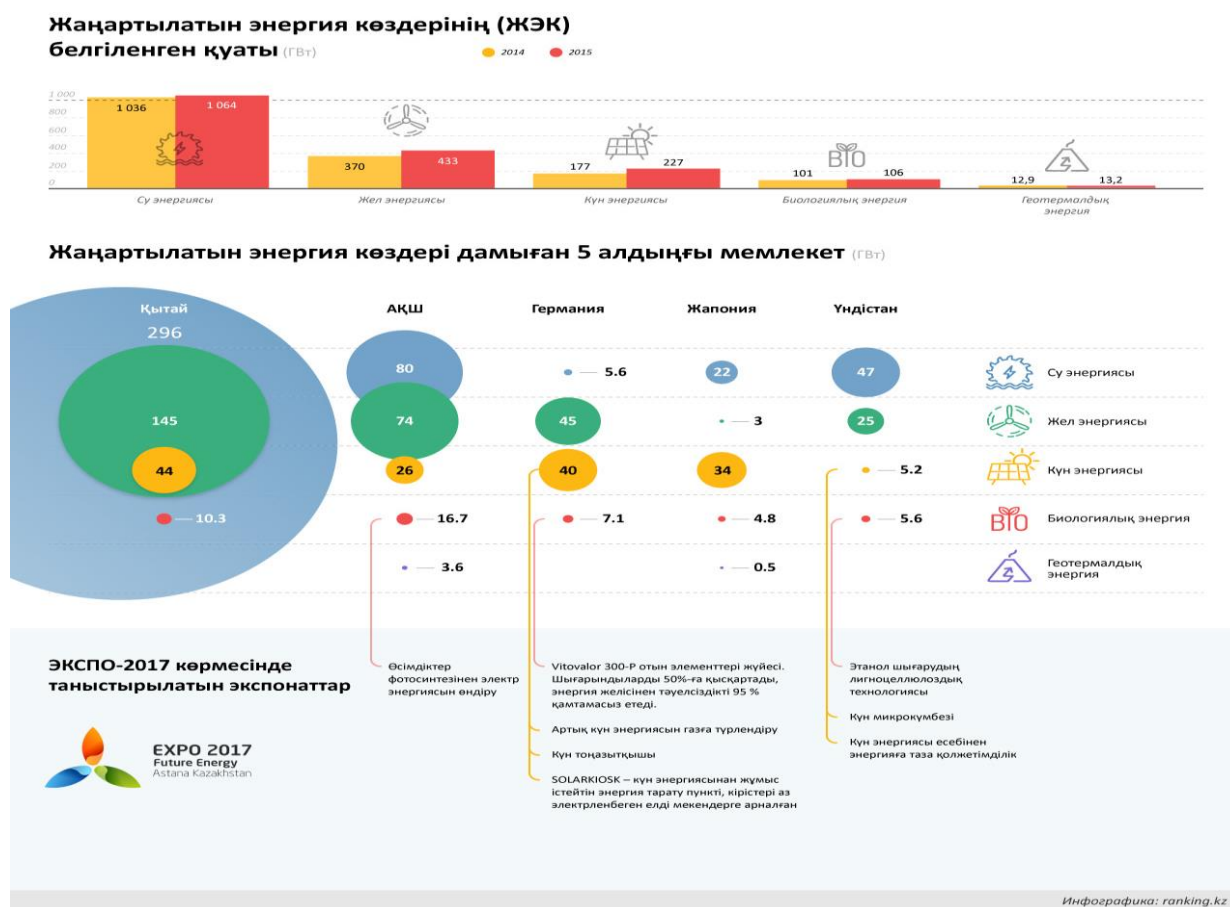
Әлем бойынша энергетика саласының қазіргі жағдайы энергия жетіспеушілік және қоршаған ортаның түрлі өндіріс саласының зиянды қалдықтарынан ластануымен сипатталады. Көптеген әлем елдерінің энергетика кешенін дамыту стратегиясы жаңа қайта жаңғыртылатын энергия көздерін пайдаланумен байланысты. Қайта жаңғыртылатын энергия көздерін өндірістік және коммерциялық мақсатта пайдалану бойынша белсенді жұмыстарды Қазақстанда да атқару қажет.

2021 жыл қорытындысы бойынша, дүниежүзінде таза жолмен алынған энергия қуатының өсімі 148 ГВт құрады, ал су электр станцияларын есепке алмағанда 120 ГВт құрайды. Су электр станцияларын қоспағанда, экологиялық таза қуаттар 2021 жылмен салыстырғанда 18%-ға өсті [1, 8-б.].

Отын-энергетикалық қоры өте аз мемлекеттер (Жапония, Корея, Тайланд және т.б.) сырттан келетін энергияға мұқтаж және энергетикалық қауіпсіздік деңгейі өзге мемлекеттен келетін энергияның сенімділігімен анықталады. Отын-энергетикалық қор мөлшері орташа мемлекеттер (АҚШ, Ұлыбритания, Қытай және т.б.) сырттан келетін энергия көлемі төмендеген кезде энергетикалық қауіпсіздік деңгейін өз қорларының есебінен қанағаттандыруға әл-ауқаты жеткілікті болады.

Электр энергиясын өндірудің әлемдік көшбасшысы – Қытайда жаңартылатын энергия көздерінен алынатын электр энергиясының барлық әлемдік өсімінің 40% -ы өндіріледі. Сонымен қатар, алдыңғы 5 мемлекет қатарына АҚШ (202 ГВт), Германия (97 ГВт), Жапония (65 ГВт) және Үндістан (83 ГВт) елдері енеді [2, 12-б.].

1-суретте көрсетілгендей баламалы энергияны өндіру үлесі төмен деңгейде деп қорытынды жасауға болады.

1-сурет – Жаңартылатын энергия көздері дамыған мемлекеттер

Қазақстанның жылдық су ресурстар қоры 170 ТВт құрайды, ал қазіргі таңда оның тек 7-8 ТВт шамасын ғана жылына пайдаланады.

Гидроэнергетикалық ресурстардың өте жоғары шоғырланған жері республиканың Шығыс және Оңтүстік шығыс аймақтары. Ондағы Ертіс өзенінің гидроэнергетикалық потенциалы өте жоғары оның ағысында Бухтарма (675 МВт), Убой, Ұлба, Шульба (702 МВт), Семей (312 МВт) гидроэлектрстансалары орналасқан. Оңтүстік шығыстағы өзендердің саны 874 оның 66-сы, яғни 7,6%-на, Іле өзені бассейінің 379 оның 25 (6,6%) өзеннің ал Балхаш және Алакөл өзендерінің ойпатындағы 495 оның 41 (8,3%) өзеннің арналарына гидроэлектрстансалар салуға болады.

Болашақта гидроэлектрстансаларды – Іле, Чарын, Шілік, Қаратал, Коксу, Тентек, Харгос, Текес, Талғар, Үлкен және Кіші Алматы, Үсек, Ақсу және Лепсі өзендерінің арнасына салуға болады [3, 20-6.].

Қазіргі кезде Іле өзенінің бойында Қапшағай ГЭС (364 МВт), ал Үлкен және кіші Алматы өзендерінің каскадтарында қуаттылығы 61 МВт құрайтын ГЭС-тер бар.

Оңтүстік Қазақстанның аймағында ағатын Сырдария, Талас және Шу өзендерінен алатын энергетикалық потенциал 23,2 млрд. кВт/сағ. Солтүстік Қазақстанның аймақтарына түсетін гидроэнергетикалық үлес 3 млрд. кВт/сағ; бұл Есіл, Торғай өзендерінен және де Теңіз, Қарасор, Каспий теңізіне құйатын - Орал, Өзен, Эмба өзендерінен өндіруге болатын энергетикалық қор. Бұл республиканың барлық гидроэнергетикалық қорының 1,7% құрайды.

Мұхиттар, теңіздер және де басқа көлемді су көздеріндегі толқынның көтерілуі мен қайтуы, құлап аққан су және геотермальды (ыстық) су энергиясы – қайта жаңғырылатын энергия көздеріне жатады. Гидроэлектрстанцияларда резервуардан құлап аққан су өз энергиясын турбиналарға береді, ол өз кезегінде электр энергиясын өндіретін генераторды айналдырады [4, 160-6.]. Гидравликалық турбина, электр машинасы жасалып, электр энергиясын едәуір қашықтыққа жеткізу тәсілі табылғаннан кейін, сондай-ақ су энергиясын су электр стансаларында электр энергиясына түрлендіру жолының жетілдірілуіне байланысты су энергетикасы электр энергетикасының бір бағыты ретінде дамыды.

Жалпы, қазіргі кезде Қазақстанда гидроэлектрстансаларынан өндірілетін электрэнергияның қуаты 2068 МВт-қа тең, жылына өндірілетін энергияның шамасы 8,32 млрд. кВт/сағ. Болашақта елімізде (2010 жыл) Мойнақ (300 МВт) және Кербулақ (50 МВт) ГЭС–терін салу жоспарланып отыр.

Су тасқынының механикалық энергиясын электр энергиясына түрлендіретін электр станциясы – су электр станциясы деп аталады. Олар су энергиясы көздеріне жақын жерлерде өзендерде, теңіз жағалауларының маңайына салынады. Су электр станциясының жұмысы гидравлика және гидродинамика заңдарына негізделген. Су электр станциясының қуаты төмен қарай аққан су тасқынының секундтық шығынына және жоғарғы су қоймасы мен төменгі қойманың су деңгейінің қашықтығына, яғни судың қысымына байланысты (2-сурет).

Гидротурбиналар су электр станцияларында электр генераторларының бастапқы қозғалтқыштары болып саналады, онда судың потенциалды және кинетикалық энергиялары генераторларды айналдыруға қолданылатын механикалық энергия ретінде қолданылады. Гидротурбинаның қуаты (оның білігіндегі пайдалы қуаттылық) гидротурбина арқылы өтетін су мөлшері мен қысым шамасына байланысты [5, 141 б.; 6, 97 б.]:

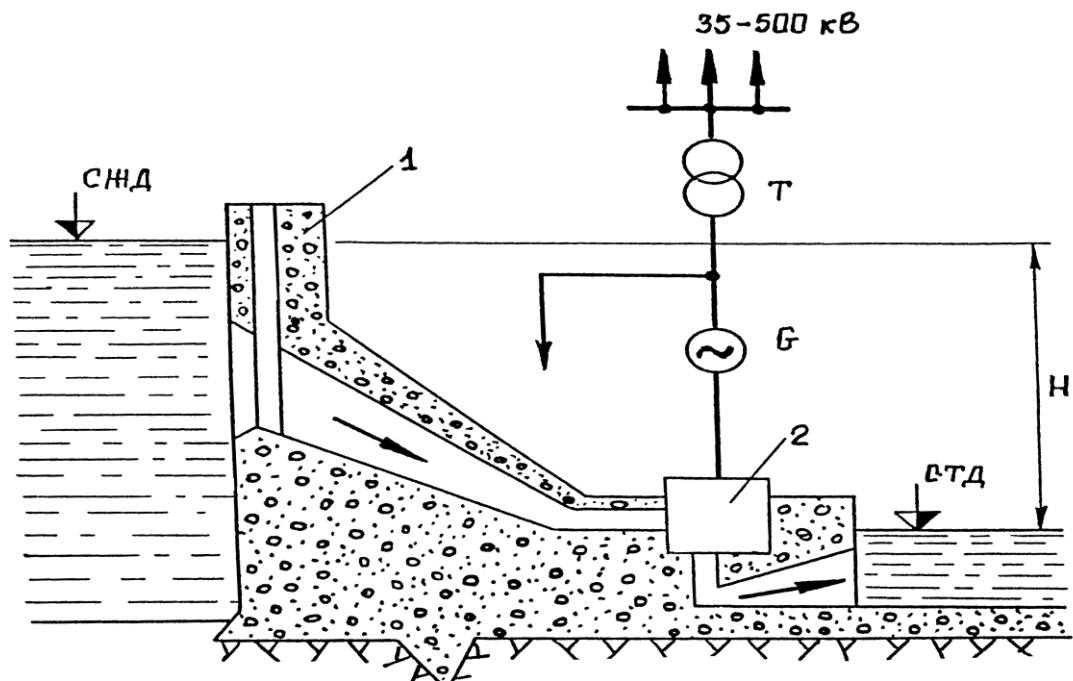
$$P_r = 1000 \cdot Q \cdot H \cdot \eta_c \cdot \eta_T \text{ кгм/с,}$$

мұнда, Q – турбина арқылы өтетін су мөлшері, м³/с;

H – су қысымының шамасы (судың ағу биіктігі), м;

η_c – су беріп тұратын құрылғылардың пайдалы әсер коэффициенті;

η_T – гидротурбинаның пайдалы әсер коэффициенті (0,88–0,94 орта және үлкен қуатты гидротурбиналарға арналған).

2-сурет – Су электр станциясында электр энергиясын өндірудің технологиялық сұлбасы

1. Бөгет. 2. Су турбины. СЖД – судың жоғары деңгейі; СТД – судың төменгі деңгейі; Н – су қысымының биіктігі

1 кВт-102 кгм/с екені белгілі, сондықтан генератор қысқыштарының қуаттылығы:

$$P_{\Gamma} = \frac{1000 \cdot Q \cdot H}{102} \cdot \eta_{\text{С}} \cdot \eta_{\text{Т}} \cdot \eta_{\text{Г}} \approx 9,81 \cdot Q \cdot H \cdot \eta_{\text{кВт}},$$

мұнда, $\eta_{\text{Г}}$ – гидрогенератордың пайдалы әсер коэффициенті (0,95–0,98 орта және үлкен қуатты гидрогенераторға арналған).

$\eta_{\text{С}}, \eta_{\text{Г}}, \eta_{\text{Т}}$ – су электр станцияларының пайдалы әсер коэффициенттері (қазіргі электр станцияларының мәнділігі 0,85–0,86 дейін жетеді).

Жоғарыда келтірілген формуладан мынадай қорытынды шығаруға болады: су электр станциясының қуаттылығы белгілі бір су шығыны Q мен қысым шамасы H бойынша анықталады: бұл шамалар неғұрлым көп болса, станция агрегаттарының қуаттылығы соғұрлым көп болады. Судың қысымын көбейту үшін жасанды гидротехникалық ғимараттар салынады. Жазық жердегі өзен суының қысымы бөгеттермен (плотина), ал таулы жерде әдейі айналдыра салынған арнамен (каналмен) көбейтіледі. Таулы жердегі мұндай каналды деривациялық канал деп атайды.

Тегіс жерде плотинамен салынатын су электр станциясының негізінен екі түрі бар:

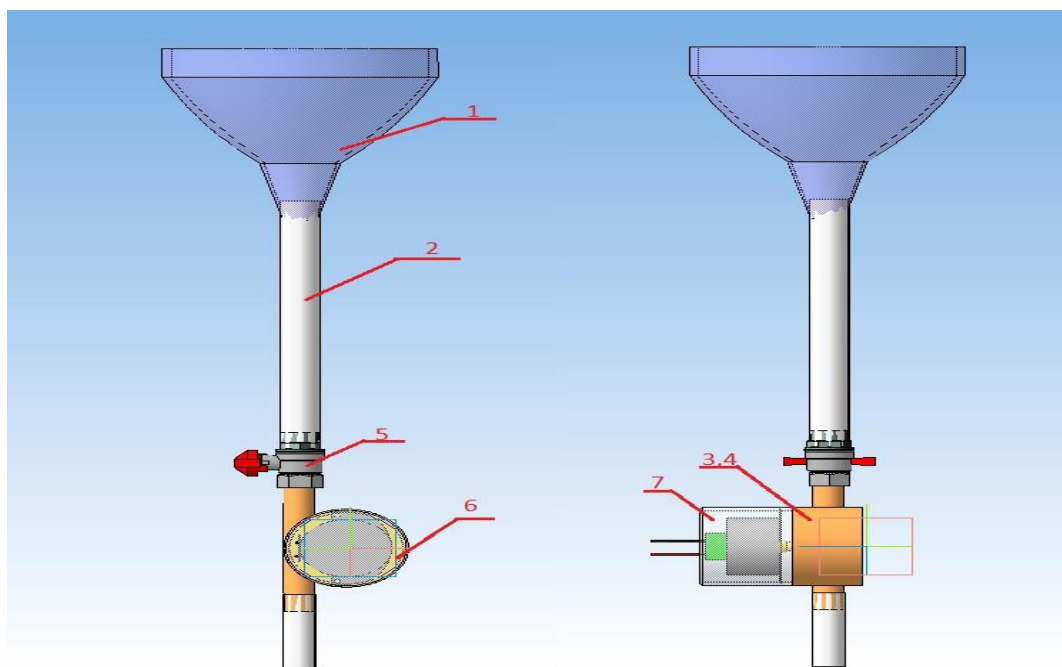
1. Өзеннің арнасына салынады (руслотая ГЭС).
2. Станция үйі плотинаның қасында салынады (плотин ГЭС-ы).

Өзеннің арнасына салынатын су электр станциясының жоғары және төменгі су қоймасы деңгейінің қашықтығы 25–30 метрден аспайды, ал станциялардың үйі плотинаның қасында салынса, 30–35 метрге дейін жетеді.

Баламалы энергияға қызығушылық танытқан университет білім алушылары осы энергияны өндіруге арналған қарапайым жобалар мен конструкцияларды әзірлейді. Өз әзірлемелерін жүзеге асыру кезінде олар кейбір қиындықтарға тап болады, мысалы: материалды сатып алу, өңдеу, құрастыру және сынау. Интернет желісіндегі ақпаратты

зерделеп, техникалық әдебиеттерді пайдалана отырып, Электр инженериясы кафедрасының оқу зертханаларында білім алушылар төменгі қуаттағы аккумуляторларды 7А/һ дейін зарядтауға арналған шағын ГЭС-тің макетін құрастырды. Бұл шағын ГЭС қолжетімді және арзан материалдардан жасалып кішігірім гаджеттерді электр энергиясымен қамтамасыздандыра алды [7, 133-б.; 8, 41-б].

Шағын ГЭС-тің құрылымы 3-суретте көрсетілген: 1-5 л пластикалық ыдыстан жасалған воронкаға бұлақ суы толтырылады. Воронкадан су 3-су есептегішінің қорабына орнатылған 5-шар винтеліне бекітілген Ф-20 мм пластикалық құбыр 2 арқылы жеткізіледі. Шағын ГЭС 3-қорабының ішіне орнатылған 4-қалақшаның айналу жиілігі 5-шар винтелі арқылы аққан судың жылдамдығы мен қысымына байланысты реттеледі. 3-қорабқа 6-қақпаққа бекітілген 7-генератор орнатылады. Электр генераторы ретінде коллекторлы немесе қадамды қозғалтқыштарын колдануға болады. Генератор қорабынан аққан судың жан-жаққа шашырамауы үшін 20-30 см пластикалық құбыр орнатылған. Жақсы қысым мен су ағынының әсеріне қарай генератор жоғарыда аталған заттарды зарядтауға жеткілікті 20 Вт 12-36 В кернеуді шығара алады [9, 192-б.; 10, 140-б.].

3-сурет – Шағын ГЭС макеті

**1 – пластикалық воронка; 2 – пластикалық құбыр; 3 – су есептегіш;
4 – қалақша; 5 – винтель; 6 – қақпақ; 7 – генератор**

Жоғарыда көрсетілген мәліметтер мен нәтижелерге сүйене отырып, Кентау-Түркістан ауыз су құбырына қуаттылығы 35 кВт 5 дана гидрогенераторлары орнатылады [11, 62-б.; 12, 208-б.].

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Федорищева Е.А. Энергетика: проблемы и перспективы. – М.: Высшая школа, 2009. – 144 с.
2. Қойшиев Т.Қ. Жаңғыртылатын энергия көздері. – Алматы: ҚР ЖОО қауымдастығы, 2013. – 256 б.
3. Қойшиев Т., Мейірбекова О. Қайта жаңғырылатын энергия көздері. – Түркістан: Тұран, 2018.

4. Сибикин Ю.Д., Сибикин М.Ю. Нетрадиционные и возобновляемые источники энергии. – М.: КНОРУС, 2012. – 220 с.
5. Мусабеков К.М., Усенкулов Ж. Возобновляемые источники энергии. – Алматы, 2016.
6. Хожин Г. Электр станциялары мен қосалқы станциялар. – Алматы: ҚР ЖОО қауымдастығы, 2014. – 452 б.
7. Кузембаев Т. Электрические станции и подстанции. – Алматы, 2010. – 70 с.
8. Меирбекова О.Д. Электр жабдықтары. – Түркістан: Тұран, 2018. – 96 б.
9. Сибикин Ю.Д. Электрические подстанции. – М.: ИП РодиСофт, 2013.
10. Неклепаев Б.Н. Электрическая часть электростанций и подстанций. Учебник для вузов. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Энергоатомиздат, 2010. – 640 с.
11. Матаев У.М., Абдурахманов С. Практикум по электроэнергетике. – Алматы: АЭЖБИ, 2010. – 147 с.
12. Хожин Г. Электр станциялары мен қосалқы станциялардың электр бөлігі. – Алматы: АЭЖБИ, 2010. – 452 б.

Е. БАТЫРХАН

ТТХ-111 тобының студенті

Кожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті

Ғылыми жетекшісі: т.ғ.к., доцент м.а. А. Сандыбаева

СЫРДАРИЯ ОКРУГІНДЕГІ 1920-1930 ж.ж. АШАРШЫЛЫҚ ҚАСІРЕТІ: СЕБЕПТЕРІ МЕН ЗАРДАПТАРЫ

Аңдатпа. Тарихтың тегерісімен бірге айналған жылдардың жүзгесінде өз халқының бастан кешкен басты ауыр оқиғалар ішінде ХХ ғасырдағы 1921-1922 және 1931-1933 жылдар аумағын қамтыған ашаршылықтың алатын орны ерекше.

Қазақ халқымыздың жартысына жуығын жусатып салып, демографиялық өсімді кемінде бір ғасыр уақытқа тежеуілдетіп тастаған «ашаршылық» деп атап қана қойып, оның нақты бағасын осы кезге дейін бере алмай отырмыз. Сол 1921-1922 және 1931-1933 жылдардағы қолдан ұйымдастырылған ашаршылықта Украина және Қазақстанның айрықша жапа шеккені тарихтан белгілі. Бұған ерекше қатты мән берген украин ғалымдары мен зерттеушілер оған тұтас халыққа жасалған геноцид, яғни арнайы қыруға бағытталған саясат тұрғысынан келіп, «голодомор» деген баға берді.

Бұл – қазақ тарихында бұрын-соңды болмаған ауыр қасірет. Өкінішке орай, геноцидке халықаралық деңгей тұрмақ, қазақтың өз ішінде әлі ресми баға беріле қойған емес.

Кілт сөздер: ашаршылық, демография, геноцид.

Abstract. Among the main painful events experienced by their people in the years of history, the Famine of the XX century, which covered the territory of 1921-1922 and 1931-1933, occupies a special place in the prize.

We can not only call it a "famine", which has destroyed almost half of the Kazakh population and slowed down demographic growth for at least a century, but we can not give a real assessment of it until now. It is known from history that Ukraine and Kazakhstan suffered special losses in the manually organized famine of 1921-1922 and 1931-1933. Ukrainian scientists and researchers, who paid special attention to this, approached it from the point of view of the genocide of the entire population, that is, a policy aimed at special extermination, and rated it "Holodomor".

This is an unprecedented tragedy in the history of Kazakhstan. Unfortunately, the genocide has not yet been officially assessed at the international level.

Keywords: famine, demography, genocide.

Özet. Halkının, tarihini genişliğiyle birlikte devrilmeye başlayan yıllarda yaşadığı en zor olaylar arasında, 1921-1922 ve 1931-1933 bölgelerini kapsayan 20. yüzyılın kılığı özel bir yer tutmaktadır.

Kazakistan'ın nüfusunun neredeyse yarısını yok eden ve demografik büyümeyi en az bir asır boyunca kısıtlayan «açlık» olarak nitelendirerek demografik büyümeyi doğru bir şekilde değerlendiremiyoruz. Tarihten itibaren, aynı 1921-1922 ve 1931-1933 yıllarında Ukrayna ve Kazakistan'ın yapay olarak organize edilmiş kıtlıkta kendilerini ayırt ettikleri bilinmektedir. Buna özel önem veren Ukraynalı bilim adamları ve araştırmacılar, ona genel nüfus üzerindeki soykırım açısından «holodomor» değerlendirmesini, yani özel bir ölüme yönelik politikayı verdiler.

Bu, Kazak tarihinde benzeri görülmemiş korkunç bir trajedidir. Ne yazık ki soykırım uluslararası düzeyde durmuyor, kazağın kendisinin henüz resmi bir değerlendirmesi yok.

Anahtar Kelimeler: açlık, demografi, soykırım.

Аннотация. Среди главных тяжелейших событий, пережитых его народом в годы, которые вместе с размахом истории стали переломными, особое место занимает голод XX века, охватывающий территорию 1921-1922 и 1931-1933 годов.

Мы не можем до сих пор дать точную оценку демографическому росту, назвав его «голодом», который уничтожил почти половину населения Казахстана и сдерживал демографический рост как минимум на столетие. Из истории известно, что в тех же 1921-1922 и 1931-1933 годах в искусственно организованном голоде отличились Украина и Казахстан. Украинские ученые и исследователи, которые придавали этому особое значение, дали ему оценку «голодомор» с точки зрения геноцида на население в целом, то есть политики, направленной на особую гибель.

Это-страшная трагедия, беспрецедентная в казахской истории. К сожалению, геноцид не стоит на международном уровне, у самого казаха пока нет официальной оценки.

Ключевые слова: голод, демография, геноцид.

1921 жылғы тамыздан бастап Орынбор, Ақтөбе, Бөкей, Орал және Қостанай губерниялары аштықтан зардап шеккен аймақтардың тізіміне ресми түрде енгізілді. 1921 жылдың күзіне қарай Қазақ АКСР-інің жеті губерниясының бесеуі: Орынбор, Ақтөбе, Бөкей, Орал және Қостанай губерниялары Түркістан АКСР-і құрамындағы Сырдария және Жетісу губернияларын қоспағанда және Адай уезінің тұрғындары аштыққа ұрынды.

Аштықпен бірге сүзек, тырысқақ, оба, дінгене және басқа аурулар да қатар келді. Жұқпалы аурулармен ауырған адамдардың саны республиканың емдеу мекемелерінің мүмкіндіктерінен едәуір асып кетті. Аштық пен қайыршылық күй, эпидемия, ауруханалардың жетіспеуі, осының бәрі аурулар арасындағы өлімнің санын көбейтіп жіберді. Мысалы, Қостанай губерниясында аштар мен аурулардың 75%-ға жуығы көз жұмды [1, 88-б.].

Республиканың Денсаулық сақтау халық комиссариатының деректері бойынша Орынбор, Орал, Ақмола және Ақтөбе губернияларында 1921 жылдың 1 қарашасы мен 1922 жылдың 1 шілдесі арасында 37 657 адам ашаршылық құрбаны болды. Ашаршылық Қазақстанның басқа аймақтарын да айналып өткен жоқ. Сол кезде Тарғын-Бөкей губерниялы кеңесі атқару комитетінің төрағасы қызметін атқарған Х.Д. Чурин өз естелігінде: «1921-1922 жылдардың қысында уезд орталығы болған кенттің көшелерінде біз таңғы сағат 5-6-ларда кейде ондаған адам өліктерін жинайтынбыз» деп жазды. Ата-анасы көз жұмып, қараусыз қалған балалардың күн сайын 50-60-ын жергілікті өкімет органдары балалар үйлеріне бөлді. Егер 1921 жылғы 1 желтоқсандағы деректер бойынша қараусыз қалған аш-жалаңаш балалар саны Қазақ АКСР-і бойынша 128 000 болса, осы жылдың соңында бұл көрсеткіш 158 000-ға, ал 1923 жылғы 1 наурызға қарай 408 022-ге жетті. 1922 жылғы наурыз-сәуір айларында Қазақстанды қысқан ашаршылық мүлде асқынып кетті. ҚазОАК-нің Төрағасы С.Меңдешевтің 1922 жылғы 8 шілдеде ҚазОАК-нің III сессиясында жасаған баяндамасында осы жылдың көктемінде алынған толық емес деректер бойынша Қазақстан бойынша аштыққа ұрынғандар саны 2 832 000 адамды құраған. Ал 1920 жылдың соңында республиканың барлық тұрғындарының саны 4 781 263 адам еді. Оның 50,3%-ы – қазақтар, 31,2%-ы – орыстар, 14,4%-ы – украиндар болатын [2, 38-б.].

Республиканың ашаршылық жайлаған губернияларының тұрғындары жан сауғалап өз еріктерімен оңтүстікке – Түркістан республикасына, шығыста – Ақмола және Семей губернияларына қарай басты. Еділ бойының тұрғындары Орынбор және Түркістан губернияларына қарай ығысты. Мұның өзі Қазақстандағы жағдайды одан әрі күрделілендіріп жіберді.

Ашыққан ауылдар мен болыстарға алғашқы көмекті ұйымдастыру үшін уездік атқару комитеті мүшелерінің барлығы дерлік елге жіберілді, 1921 жылдың көктемінде әр селолық кеңестің жанынан көктемгі егіс жұмыстарын ойдағыдай өткізу үшін арнаулы комиссиялар

құрылды, олар мүмкіндігінше қажетті астықпен қамтамасыз етілді. Аштық жайлаған Торғай уезінің тұрғындарына губерниялық азық-түлік комитеті көмек ретінде 50 000 пұт астық және көктемгі егіс жұмыстарын жүргізуге тұқым қорынан 500 пұт астық бөлді.

Торғай уездік атқару комитетінің 1921 жылғы 12 мамырдағы кеңейтілген отырысында ашыққан халыққа жедел көмек көрсету жөнінде мәселе қаралды. Отырысқа уездік атқару комитетінің Т.Жүргенов басқарған мүшелері, ОАК-нің өкілдері Ә.Жангелдин, С.Арғыншиев, Тимошенко мен Арынғазиев қатысты. Уездік атқару комитеті төрағасының басқаруымен жабдықтау бөлімі, экономикалық және азық-түлік бөлімдері өкілдерінен ашыққан халыққа жедел көмек көрсету үшін комиссия құру туралы шешім қабылданды. Жергілікті жерлерде Комиссия бөлімшелерін ұйымдастыру көзделді.

1929-1930 жылғы астық жинау науқаны жалғасып жатқанда, шаруалар, колхозшылар нансыз, көбінесе малсыз, бір ауыз сөзбен айтқанда аштыққа ұшырады – бұл туралы ОГПУ-дің көптеген есептері, шаруалардың хаттары мен арыздары-шағымдары, тіпті партия мен Кеңес басшыларының жергілікті орындарынан хабарламалары да соны дәлелдейді.

Астық жинау негізінен әкімшілік-әміршілік, репрессиялық әдістермен жүргізілді. БКП(б) ОК барлық партиялық комитеттерге тапсырмаларды орындамағандарға белгіленген репрессиялық шараларды қолдана отырып, ауқатты шаруаларға нан сату бойынша қатаң тапсырмалар беруді ұсынды. Қазақстанда ауыр азық-түлік жағдайына қарамастан, астық дайындау және мал дайындау қарқынды жүргізілді.

Елді жайлаған ашаршылықты кеңес өкіметіне қарсылас топтары әдейі ұйымдастырып отыр деп жаба салып, шынайы себептерді жасырды. Түркістан облысының қоғамдық-саяси архивінің 40 қоры, 320 іс құжаттан үзінді келтірейік: «1933 жылы – Ұлы революцияның он алты жылдығы қарсаңында жұмысшы табы Ленин партиясының басшылығымен Кеңес Одағының колхозшылары колхоз құру жолында таптық жаудың соңғы қарсылығын тоқтатты. Таптық жаулар колхоздық жүйеге қарсы күресіп, артта қалған колхоз топтарын басқара отырып, біздің елімізді колхоздардағы жұмысты арандату арқылы ашаршылыққа жеткізгісі келді. Осы жолмен біздің еліміздегі капитализмді қалпына келтіруді көздеп отыр» [3, 47-49-бб.].

Аштыққа ұласқан «азық-түлік қиындықтары» Қазақстанда 1931 жылдың қазан айынан бастап байқала бастады, ал 1932 жылдың ақпанына қарай 33 аудан қамтыды.

Ашаршылық жағдайында бірқатар аудандарда колхоздардан жаппай шығу байқалды. Олардың колхоздардан жаппай шығуы «қиындықтарға» және аштыққа байланысты, сондай-ақ астық дайындаудағы асыра сілтеу әдістеріне байланысты (жаппай ұрып-соғу, қамауға алу, азаптау).

Қалаларда азық-түлік қиыншылықтарына байланысты жағдайларының ауырлығын айтқан көптеген жеделхаттар түскен. Барлық жеделхаттарда «аштыққа қатысты бүлік» болуы мүмкіндігі айтылып, тез арада төтенше шараларды қолдануды өтінген. Қалаларда берілетін нан мөлшері азайып, оны тұрғындары күнделікті ала алмаған. Архив құжаттары көрсетіп тұрғандай: «Түркістан ауданының атқару комитеті жұмысшыларға 400 гр., қызметкерлерге – 200 гр., олардың отбасы мүшелеріне – 100 гр. дейін қысқартты. Жұмыс істемейтіндерге нан беру мүлдем тоқтатылды. Сондай-ақ қала тұрғындарының жағдайы нашарлануына байланысты мақта зауытының бірқатар жұмысшылары жұмысқа шығуды тоқтатты. №3 бригаданың 16 тракторшысы тракторларды тастап, қалаға нан сұрауға келді. Сондай ақ, №1 ауыл «Фрунзе» және «Коммуна» колхоздарының 100 әйелі ауылсоветке келіп нан беруді талап етті» [4, 49-б.].

Елде баға шарықтап, алыпсатарлар жағдайды қатты пайдаланды. «Қараша айында қамыс пішенінің 1000 орамасы 10 рубль болды. Алыпсатар қазіргі уақытта 30-40 рубльге дейін көтерді. Осы жағдайдың нәтижесінде аймақтың көшпелілері қатал қыста және көктайғаққа байланысты жем-шөпке деген сұраныстары күшейе түсті. Қыста малдарын азықпен қамтамасыз ету мүмкіндігі мүлдем жоқ» [5, 20-б.].

Кеңес өкіметі ашаршылықтың себебін жұтпен, малдың көктайпақтан қырылуымен, қыстың ерте түсуімен, пішеннің жетіспеуімен, жайылымның тарлығымен түсіндіріп келді. Оны архив құжаттары дәлелдейді.

Ашаршылық салдарынан халықтың басым бөлігі қырылды. Бір бөлігі көрші елдерге қашып, босты. Мысалы, Шығыс Қазақстан мен Тарбағатай, Жетісу өңіріндегі қазақтар Қытайға, Моңғолияға асты. Қызылорда, Оңтүстік Қазақстан мен Ақтөбе тұрғындарының бір бөлігі Өзбекстанға, Ауғанстанға және Иранға ауды. Жамбыл облысының халқы қырғызға жетсе, Маңғыстау халқы Түркменстан мен Өзбек жерінде тентіреді. 1921-1922 ж.ж. ашаршылықтан 1923 жылы Түркістан және Ақмешіт уездеріне 250 отбасы Ақтөбе, Семей, Торғай уездерінен орналасып, тұрғылықты жерлеріне қайтып оралуды өтінген [6, 158-б.].

Әулие-ата уезіне Ресейдің Воронеж, Саратов, Самара, Оренбург қалаларынан аштықтан амал қалу үшін орыс отбасылар көптеп келіп қоныс тепкен [7, 2-5-бб.].

Түркістан өлкесіндегі ашаршылықтың орын алуының бірден-бір себебі астық өсіріліп келген суғармалы жерлердің басым бөлігіне мақта егіліп кетіп, егіс алқаптары қысқарып, өлкені астықпен 30%-ға ғана қамтамасыз етіп, тұрғылықты халық Ішкі Ресейден әкелінген астықпен қоректеніп келген еді.

Ашаршылықтың салдарынан әсіресе қазақ шаруаларының жаппай босқыншылыққа ұшырауы Қазақстан басшылығын босқындарды орналастыру мәселесімен жүйелі де жоспарлы түрде айналысуға еріксіз мәжбүр етті. 1932 жылы 31 наурызда Өлкелік партия комитетінің бюросы өзінің №97 хаттамасымен «Қоныстарынан ауа көшкен кедейлер, орташалар қожалықтарын қайтаруды және Қазақстанның өз ішінде шаруашылықтық орналастыруды ұйымдастыру туралы» арнайы қаулы қабылдады. Қаулы бойынша аталған жұмыстарды жүзеге асыру үшін мемлекеттік комиссия құрылды. Дәл осындай комиссиялар облыстық атқару комитеттері төрағаларының басшылығымен жергілікті жерлерде де жұмыс істеді.

Негізгі мақсат – Қазақстаннан көрші аймақтарға босып кеткен, туған жерге қайтқысы келетін кедейлер мен орташаларды ерекше уәкілдер арқылы екі айдың ішінде (сәуір, мамыр) Қазақстанға қайтару, орналастыру болды.

Аталған қаулыда қайтып келетіндерді негізінен колхоздарға, совхоздарға және т.б. елді мекендерге орналастыру қажеттігі арнайы атап көрсетілді.

Сондай-ақ медициналық жедел жәрдеммен, киіммен, тамақпен және т.б. материалдық қажеттіліктермен қамтамасыз ету, балаларға қамқорлық тәрізді мәселелер де жергілікті жерлерде қолға алынатын болды.

Белгіленген шаралар жалпы гуманистік, адамгершілік сипатын ала тұрса да, сонымен бірге көрсетілетін алғашқы көмектің 80 000 босқындар қожалықтарына ғана есептелуі Қазақстан басшылығының нақты жағдайды жақсы білмейтінін айқын байқатты. Шын мәнінде елдің ішіндегі ашаршылық апатын біржолата жоймай, босқыншылықтың өріс алуын тоқтату мүлде мүмкін емес еді.

Республика үкіметінің және Қазақстанға көрші орналасқан, қазақ босқындарының ауыр мәселелерін шеше алмай жатқан өлкелер басшыларының көмек көрсету туралы өтініштерін ескеруге мәжбүр болған Одақтық үкімет те босқын қазақтарға жеңілдіктер жасауды қолға алды. 1932 жылы 13 сәуірде КСРО ХКК «Басқа аудандардан Қазақстанға оралып жатқан қазақтар қожалықтарына көмек көрсету туралы» қаулы қабылдап, онда Заготзерно мекемесін Қазақ АКСР-ына бір млн. пұт көлемінде азық-түлікті несиеге беруге міндеттеді. КСРО Қаражат халкомы босқындарды шаруашылыққа орналастыруға, балалар үйлерін ұйымдастыруға және басқа шығындарға КСРО ХКК сақтық қорынан 2 млн. сом ақша бөліп, бұл қаржыны Қазақ АКСР ХКК қарауына жіберуі тиіс болды. Ал Мемлекеттік банкке босқындардың жұмыс малын ауыл шаруашылығы машиналарын алуы үшін ауыл шаруашылығына ұзақ мерзімге несие беру қоры есебінен 2 млн. сом көлемінде жедел қарыз бөлу жүктелді. Бұл қаулыға одақтық ХКК сол кездегі төрағасы В. Молотов (Скрябин) пен оның іс басқарушысы П.Керженцев қол қойған. Одақтық ХКК осы жылдың 4 шілдесінде

«Егіннің шықпауына, қожалықтардың ауа көшулеріне және қоныс аударуларына байланысты Қазақ АКСР-дағы қаражат жинау жоспары туралы» тағы бір қаулы қабылдады. Онда аталған қиыншылықтарға байланысты Одақтық үкімет 1932 жылға арналған Қазақ АКСР-ындағы қаржы жинау жоспарын төмендету туралы Одақтық қаражат халкомына тапсырмалар берді. Енді өткен жылдарда және 1931 жылы өндірілмеген ауылдық жердегі міндетті төлемдер мемлекетке төленбейтін болды.

Мұндай жеңілдіктер, әрине, Қазақстанға аса қажет еді. Бірақ мынаны да ұмытуға болмас: ашаршылықтан оңбай ойсыраған Қазақстанның жоғарыдағы жеңілдетілген мөлшердегі төлемдердің өзін төлейтіндей де шамасы жоқ еді. Яғни аш қазақ шаруасына бұрынғыдай әр түрлі көп салықтар салсаң да немесе оларды жеңілдетсең де, бәрібір олардан ешнәрсе өндіріп ала алмайсың. Ащы да болса бұл сол кездің шындығы. Сондықтан Одақтық үкіметтің кезінде Қазақстанға шамадан тыс көп салған салықтарын енді амалсыз төмендетіп, азайтуларын немесе оларды жоюларын қазақ шаруасына көрсетілген көмек ретінде орынсыз мадақтап-марапаттаудың еш реті жоқ.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Омарбеков Т. 20–30 жылдардағы Қазақстан қасіреті. – Алматы: Санат, 1997. – 320 б.
2. Алексеенко А.Н. Население Казахстана. 1920-1990 гг. – Алматы: Ғылым, 1993. – 125 с.
3. Түркістан облысының қоғамдық-саяси тарихының архиві. ТОҚСТА 40-қ., 1-т., 320-іс, 47-49 б.б.
4. Қазақстан Республикасының орталық мемлекеттік архиві. ҚРОМА 30-қ., 7-т., 123-іс, 49 п.
5. Түркістан облысының мемлекеттік архиві. ТОМА. 20-қ., 2-т., 5а-іс, 20-п.
6. ҚРОМА .1215-қ., 1-т., 7-іс, 158-п.
7. ТОҚСТА. 20-қ., 2-т., 2-іс, 2-5 п.п.

С. АХМЕДОВ

ЖМ-915 тобының студенті

Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті

Ғылыми жетекшісі: м.ғ.д., профессор Ш. Сейдинов

БАЛАЛАРДАҒЫ СЫРТҚЫ ЛОКАЛИЗАЦИЯМЕН ОРНАЛАСҚАН ГЕАНГИОМАЛАРДЫ ЕМДЕУ

Аңдатпа. Мақалада балалардағы сыртқы локализациямен орналасқан гемангиомаларды емдеу мәселесі қарастырылған. Гемангиома әдетте нәресте өмірінің алғашқы күндерінде немесе алғашқы екі аптасында пайда болады, көбінесе нәресте бірден гемангиомамен туылады немесе ол 1-2 айлық кезінде пайда болады. Қыздарда бұл ісіктер ұлдарға қарағанда үш есе жиі кездеседі. Егерде емдеу тактикасы дұрыс таңдалмаса ауыр кометикалық ақауларға әкеледі. Осыған байланысты гемангиомаларды емдеу қазіргі таңдағы өзекті мәселелердің бірі.

Кілт сөздер: гемангиома, склерозды терапия, криодеструкция.

Abstract. The article deals with the problem of treatment of hemangiomas located with external localization in children. Hemangioma usually occurs in the first days or the first two weeks of a child's life, often a child is born with a hemangioma immediately or appears at the age of 1-2 months. In girls, these tumors are three times more common than in boys. If the treatment tactics are chosen incorrectly, this will lead to serious cosmetic defects. In this regard, the treatment of hemangiomas is one of the urgent problems today.

Key words: hemangioma, sclerotherapy, cryodestruction.

Özet. Bu makalede, çocuklarda dış lokalizasyon ile yer alan hemanjiyomların tedavi yöntemlerini içermektedir. Hemanjiyom genellikle bebeğin hayatının ilk günlerinde veya ilk iki haftasında ortaya çıkar, genellikle bebek doğuştan hemanjiyomla doğar veya bebek 1-2 aylıkken ortaya çıkar. Kızlarda, bu tümörler erkeklerden üç kat daha sık görülür. Eğer tedavi yöntemleri yanlış seçilirse, ciddi kozmetik kusurlara yol açacaktır. Bu nedenle bugünlerde hemanjiyomların tedavisi en güncel sorunlardan biridir.

Anahtar kelimeler: hemanjiyom, skleroterapi, koterizasyon.

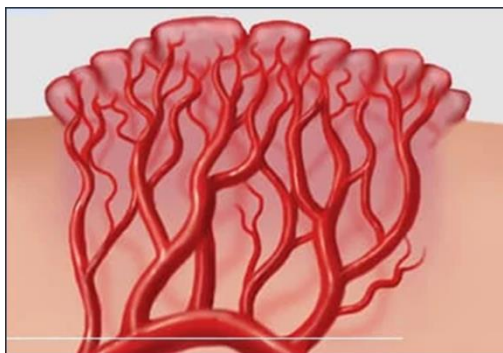
Аннотация. В статье рассматривается проблема лечения гемангиом, расположенных с наружной локализацией у детей. Гемангиома, обычно, возникает в первые дни или первые две недели жизни ребенка. Часто ребенок рождается с гемангиомой сразу или появляется в возрасте 1-2 месяцев. У девочек эти опухоли встречаются в три раза чаще, чем у мальчиков. Если тактика лечения выбрана неправильно, это приведет к серьезным косметическим дефектам. В связи с этим лечение гемангиом является одной из актуальных проблем на сегодняшний день.

Ключевые слова: гемангиома, склерозотерапия, криодеструкция.

Гемангиома – 1 жасқа дейінгі балаларға әсер ететін және өзіне тән клиникалық ағымы бар қан тамырларының қатерсіз ісігі (1-сурет).

Гемангиома жүз нәрестенің онында кездеседі. Балалардың 80% – бұл ісіктер туылғаннан кейінгі алғашқы 2 аптадан 2 айға дейін пайда болады. Олар ұлдарға қарағанда қыздарда (3:1 қатынасында) және шала туылған нәрестелерде жиі кездеседі. Баладағы

гемангиомалардың саны бір-бірнеше жүзге дейін өзгеруі мүмкін, олардың мөлшері 2-3 мм-ден 1000 шаршы см-ге дейін болып келеді [1, 5-7-б.].

1-сурет – Гемангиома

Қатерсіз ісіктердің ішінде ең жиі кездесетіні (75–80% жағдайда) нағыз тамыр ісіктері – гемангиомалар (ГА), олар дамуының 3 фазасынан өтуі мүмкін: өсу, тұрақты күй және регрессия фазасы [2, 109-б., 3, 700-704-б.]. Нағыз ГА-лардың 80% -дан астамы өзін-өзі емдеуге бейім және олардың тек 20% емдеуді қажет етеді [4, 167-169-б., 5. 329-335-б.]. Спонтанды регрессия сандары тек 1 жастан асқан балалардың 7-8% -ында және дененің жабық аймақтарында ғана көрсетілген [6, 15-19-б.].

Осы уақытқа дейін ГА-ның шынайы өсуін («өсу») немесе олардың тұрақтануын («өспейтін») болашақ ГА-ның табиғи инволюциялық регрессиясының белгілерімен растайтын сенімді диагностикалық критерийлер анықталмаған. Бұл факт практикалық дәрігерді тактикалық тәсілді таңдауда жиі қиындықтарға душар етеді. Қате шешім диагностикалық қателіктерге негізсіз ұзақ күту позициясы түрінде немесе керісінше «агрессивті» емдеу әдістерін дереу қолдануға әкеледі [7, 73-б., 8. 136-141-б.].

Сыртқы жабындардың гемангиомаларын диагностикалау қиындық тудырмайды, бірақ гемангиомаларды емдеу әлі де балалар хирургиясының өзекті мәселесі болып қала береді. Балалардағы жұмсақ тіндердің барлық басқа ісіктерінің ішінде гемангиомалар бірінші орында, 50%-дан асады. Бұл аурудың кең ауқымды таралу жиілігіне, сонымен қатар көптеген дәрігерлерге белгілі болғанына қарамастан, диагностикадағы қателіктер, әсіресе неонатальды кезеңде 15% жетуі мүмкін [9, 94-102-б., 10, 168-б., 11, 42-47-б.]. Кейбір педиатрлар немесе алғашқы медициналық көмек дәрігерлері медициналық көмектің уақтылығына күмән келтіреді.

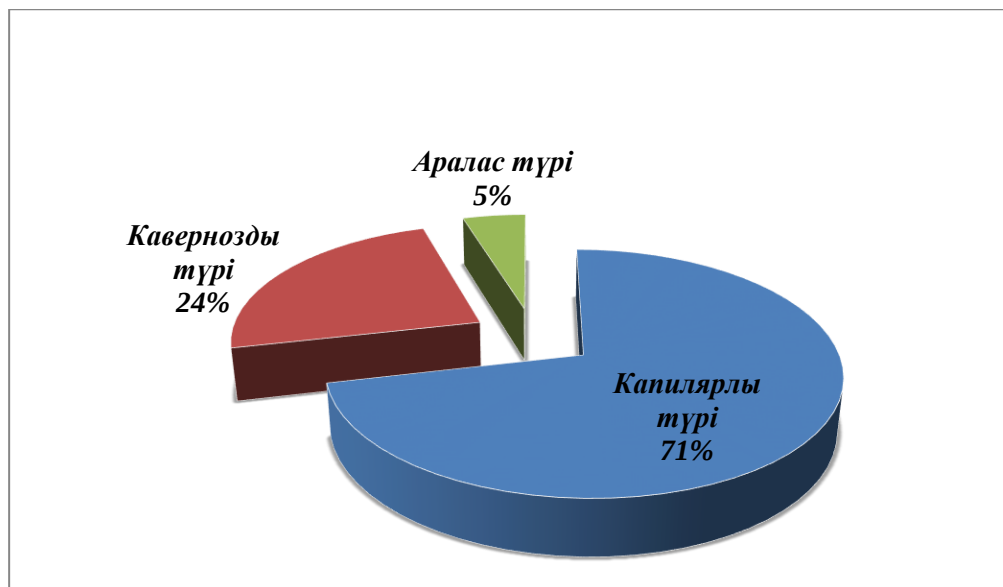
Гемангиомалардың әсіресе тез өсуі баланың өмірінің алғашқы айларында байқалады. Сонымен қатар, гемангиомалар капсуласыз, қоршаған тіндерді агрессивті түрде өсіреді, бұл олардың бұзылуына әкеледі, косметикалық және функционалдық зиян келтіреді [10, 168 б., 11, 45 б., 17. 91-94 б.].

Зерттеу материалы мен әдістері

Қ.А. Ясауи атындағы ХҚТУ клиникасында 2018 жылдан 2021 жылға дейін 28 күннен 10 жасқа дейінгі әртүрлі локализацияланған гемангиомасы бар 42 науқас емделді. Науқастардың жалпы санынан 18 (42%) ұл және 22 (58%) қыз болды. Жасы бойынша науқастар келесідей бөлінді: 5 айға дейін 8 (19,05%), 5 айдан 12 айға дейін – 28 (66,67%), 1 жастан 5 жасқа дейін – 6 (14,29%). Ісік дененің әртүрлі аймақтарында пайда болуы және дамуы мүмкін, бірақ көбінесе гемангиомалар бастың, беттің, мойынның түкті бөлігінде локализацияланған, 75,8% (31 науқас), ал 11 (24,2%) пациенттерде гемангиомалар магистральда және дененің басқа аймақтарында кездеседі. Практикалық жұмыста біз С.Д. Терновский (1959) ұсынған балаларда жиі кездесетін гемангиомалардың қарапайым және

ыңғайлы классификациясын қолдандық. Бұл жіктеу жұмыста қолдануға өте ыңғайлы, өйткені ол емдеу тактикасын жеткілікті түрде анықтайды. Клиникалық формалар бойынша біздің пациенттер келесідей бөлінді: капиллярлық гемангиома – 30 (71,43%), кавернозды – 10 (23,8%), аралас – 2 (4,7%) (1-диаграмма). Капиллярлы гемангиомасы бар барлық науқастар амбулаториялық жағдайда криогендік ем алды. Криогендік әсер көмір қышқылының көмегімен жүзеге асырылды. Экспозиция тері гемангиомалары үшін 15-тен 30°C-қа дейін, шырышты гемангиомалар үшін 10-нан 20°C дейін болды. Қайталанатын криогендік ем, егер қажет болса, зақымдалған аймақ толық жазылғаннан кейін 12-16 күннен кейін жүргізілді. Кейде гемангиоманың толық жойылуына 2-5 сеанстан кейін ғана қол жеткізілді. Ірі және жайылмалы гемангиомаларда емдеу склерозды терапияны криотерапиямен біріктіріп ұзақ және кезең-кезеңімен, әр 6-9 күнде жүргізу арқылы орындалды. Бұл ретте біз әрбір кридеструкциядан кейін жараның толық жазылуын күткен жоқпыз. Жергілікті ісінудің айтарлықтай төмендеуі және қыртыстың пайда болуы ісіктің қарама-қарсы жағында келесі сеанстарды өткізуге негіз болды. Бет жағында локализациясы бар кавернозды гемангиомалар үшін 2% этоксисклеролмен склерозды терапия қолданылды, ал денеде кавернозды гемангиомалар орналасқан кезде көбінесе хирургиялық емдеу жүргізілді.

Емдеу нәтижелері келесідей бағаланды. Гемангиомаларды емдеудегі жақсы нәтижелер криогендік әсерден кейін теріде айтарлықтай тыртық қалдырмайтын және тыртық түсі қоршаған тіндерден іс жүзінде ерекшеленбейтін нәтижелер деп саналды. Бұл әсер емделген 90 пациентте байқалды. Қанағаттанарлық нәтижелерге криогендік әсерден кейін гемангиома орнында тері атрофиясы болған немесе терінің осы аймағы айқын пигментацияланған балалар болды – 4%. Біріктірілген гемангиомалары бар науқастың 6,0% операциялық алып тастау болды, сондықтан операциядан кейінгі нәзік тыртық қалды.

1-диаграмма. Емдеу жүргізілген 42 пациенттердегі ГА түрлері

Зерттеу нәтижелері және оларды талқылау

Біздің бақылауларымызда ісіктердің басым көпшілігі капиллярлық гемангиомалармен ұсынылды (71,43%) (2-сурет). Бұл топ ісіктердің басқа түрлерінен айтарлықтай басым болғанымен, оларды емдеу ең күрделі және проблемалы болып шықты. Біздің зерттеулеріміз көрсеткендей, гемангиома жағдайларының 83%-ы бала туылған кезде болған немесе өмірдің алғашқы апталарында пайда болған. Сыртқы жағынан, олар 0,1-ден 0,2-0,4 см-ге дейін, қызыл, бозғылт-қызылт немесе көкшіл түсті түзілудің нүктелік немесе сызықтық сипатына ұқсайды. Әдетте, гемангиомалар басында локализацияланған. Іс жүзінде барлық

жағдайларда дамудың осы кезеңінде гемангиоманың дұрыс диагнозы қойылмаған. Перзентханалар мен емханалардың дәрігерлері бұл түзілімдерді босану кезінде пайда болған жарақаттан кейінгі қан кетулер деп санады (сызаттар, жарақаттар, шымшу, терінің түсуі және т.б.). Мұндай қателіктердің себептері, бір жағынан, гемангиомалардың кішкентай мөлшері болды, ал екінші жағынан, біз оны өте маңызды деп санаймыз – перзентхананың медицина қызметкерлерінің гемангиома жайлы төменгі деңгейдегі хабардарлығы. Ісіктің тез өсуі ғана ата-аналарды алаңдатып, дәрігерге қаралуға мәжбүр етті. Емхана мамандары, әдетте, бастапқы күту тактикасын қолданды: олар ісіктердің сипатын қадағалап, олардың өсу белсенділігінің дәрежесін бағалағысы келді. Емдеудің басталуы гемангиомалардың едәуір мөлшерімен, кейде асқынулармен сәйкес келді: ойық жара, супурация. Біз өз бақылауларымызды жүргіздік.

Мысал 1. Науқас Б., 2 айлық, жоғарғы ерін аймағындағы гемангиома. Түзілу $1,2 \times 0,9$ см көгілдір түсті жалпақ дақ бала туылғаннан бастап пайда болды. Алғашқы 2 айда ісік тез өсе бастады, біртіндеп ұлғайып, ата-аналарға алаңдаушылық туғызды. Аймақтық дәрігерге қаралғанда, 5 айлығында емделуді ұсынды. Алайда, ісіктің тез өсуі хирург дәрігеріне жүгінуге себеп болды. Осыдан кейін ата-аналар клиникаға өз бетінше жүгінді. Ісіктің мөлшерін және оның орналасуын ескере отырып, науқасқа этоксисклерозбен склерозды терапиямен бірге кезең-кезеңмен криодеструкция жасалды. Криосеанстар гемангиоманың перифериясында орындалды, бұл ісіктің тез басталуына және кейіннен жойылуына әкелді. Біздің бақылауымызда гемангиоманың криодеструкциясының 3 сеансы қажет болды. Науқас жақсы косметикалық нәтижемен гемангиоманы кезең-кезеңімен криологиялық емдеуден өтті. Көптеген авторлардың пікірінше, гемангиомалардың ең қарқынды өсуі өмірдің бірінші жартыжылдығында, олардың ағымын болжау қиын болған кезде байқалады [12, 35-37-бб.; 13.,108-109-бб.; 15, 2-8-бб.]. Біздің деректер авторлардың пікіріне толық сәйкес келеді. Сонымен, 238 (26,3%) пациентте біз 3-4 айда ісіктің ең қарқынды өсуін байқадық. Мүмкін, бұл осы жаста вакцинация жасаумен байланысты. Бұл байланысты анамнестикалық деректер де көрсетеді. Дегенмен, сұрақ туындайды, неге педиатрлар және көбінесе емхана хирургтары бұл балаларды емделуге тым кеш жібереді, оны егде жасқа дейін негізсіз кейінге қалдырады? Гемангиомаларды ерте емдеуге қарсы дәлелдердің бірі олардың өздігінен регрессия құбылысы болып саналады. Бұған ең алдымен Г.А. Федореев (1971, 1980) шығармаларының пайда болуы ықпал етті және басқа да авторлар баланың жасына қарай шынайы гемангиомалардың өздігінен жойылуы туралы және оларды басқарудың күту тактикасын ұсыну туралы жазып қалдырды [15, 9-11-бб.]. Алайда, гемангиоманың өздігінен регрессиясы туралы әдебиеттегі мәселені кеңінен талқылау, сондай-ақ ұзақ мерзімді нәтижелерді зерттей отырып, пациенттердің үлкен топтарын бақылау қазіргі уақытта авторлардың көпшілігіне күту тактикасынан бас тартуға мүмкіндік берді. В.В. Шафранов пен А.В. Буторинаның хабарламасы бұған сенімді дәлел болып табылады (1997), ол 20000 науқасты бақылау және емдеу тәжірибесінде регрессияға қарапайым гемангиомалардың 5,7%-ы ғана ұшырайтынын көрсетті, олардың мөлшері аз. Зерттеу нәтижелері бойынша Д.Д. Мельник (2000), гемангиомалардың өзін-өзі емдеуі бақылаулардың 7,2% ғана пайда болды. Сонымен қатар, автор жас аспектісінде балалардағы гемангиомаларды емдеу нәтижелерін салыстырмалы түрде зерттей отырып, баланың жасына қарай ісіктердің өсуін, ісік аймағындағы өрескел тыртықтар мен тіндердің ішінара гигантизмін атап өтті. Осыған сүйене отырып, ол өмірдің алғашқы апталары мен айларында жүргізілетін емдеу ең жақсы онкологиялық және косметикалық нәтижелер береді деген қорытындыға келді [17, 93-б.].

В.В. Баниннің айтуынша (1998), емделген 200 000 стихиялық регрессиямен ауыратын науқастардың 10%-дан аспайтын қарапайым гемангиомалар, әдетте дененің жабық жерлерінде орналасқан. Кавернозды және аралас ангиомалар мүлдем регрессияға ұшыраған жоқ [9, 102-106-бб.]. Біздің деректер де осыны дәлелдейді. Барлық байқалған науқастардың ішінде қарапайым гемангиомалардың 3%-дан астамы өздігінен регрессияға ұшырады, ал кавернозды және күрделі ангиомалар ешбір жағдайда регрессияға ұшырамады. Бүгінгі күні мұндай ісіктердің өздігінен регрессиясының диагностикалық критерийі жоқ екенін атап өту өте маңызды. Гемангиомалардың өзін-өзі емдеуі, әсіресе қазіргі кезеңде, өте сирек кездесетініне және мұндай жағдайларды ерекше жағдай ретінде қарастыру қажет екендігіне ерекше назар аударамыз. Біздің ойымызша, бұл диагноз қойылған сәттен бастап басталуы керек емдеуді мүмкіндігінше ерте жүргізу үшін жеткілікті негіз болып табылады (2-сурет). Қазіргі уақытта балалар хирургиясының негізін қалаушы профессор С.Д. Терновский ұсынған гемангиомаларды емдеу принципі алмастырылмайтын, алтын стандарттардың бірі болып қала беретінін тағы да бір рет атап өткім келеді. Ол 1949 жылы «гемангиоманы емдеу... диагнозын қоюдан басталуы керек» деп жазды. Гемангиоманы емдеу неғұрлым ерте басталса, соғұрлым ол радикалды болады және косметикалық және функционалды нәтиже соғұрлым жақсы болады, өйткені көбінесе бұл ісіктер бетке локализацияланған. Гемангиоманы ерте емдеу кезінде тыртық байқалмайды, содан кейін оны қоршаған теріден іс жүзінде ажыратуға болмайды. Біздің көзқарасымыз бойынша, гемангиомаларды емдеудің ең тиімді және ыңғайлы әдісі-бұл функционалды және косметикалық нәтиже беретін жергілікті криодеструкция және склерозды терапия. Әдіс қарапайым, ауырсынуды қажет етпейді, мүлдем қансыз, жалпы реакция айқын емес, регенерация тез және органотиптік түрде жүреді, ең бастысы амбулаториялық негізде жүзеге асырылуы мүмкін. Мұның бәрі криогендік емдеу мен склеротерапияның жоғары тиімділігін анықтайды, емдеу шығындарын 8-10 есе азайтуға мүмкіндік береді. 94-96% жағдайда оң нәтижеге қол жеткізіледі.

2-сурет

Қорытынды

1. Балалардағы сыртқы гемангиомалар үшін күту тактикасынан бас тарту керек. Гемангиомалар қатерсіз ісіктер болса да, көбінесе олардың дамуының басында олар тез, агрессивті, кейде қоршаған тіндердің бұзылуымен үдемелі түрде тез өседі. 2. Балалардағы гемангиомаларды емдеу мүмкіндігінше ертерек басталуы керек – диагноз қойылған сәттен бастап. 4,5%-дан аспайтын ангиомалардың өздігінен регрессиясына үміттену мүмкін емес. 3. Егер гемангиомаға күдік болса, дереу хирург дәрігермен кеңесу керек. 4. Балалардағы сыртқы гемангиомаларды емдеуді таңдау әдісі жергілікті криодеструкция және склерозды терапия болып табылады, оның тиімділігі 94-96% құрайды.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Дунаева Н.Е. Гемангиома информационное письмо для педиатров. Октябрь 2013 г.
2. Подляшук Е.Л. Лучевая терапия гемангиом наружных покровов: метод. рекомендации (с правом переиздания местными органами здравоохранения). – М., 1990. – 6 с.
3. Barlow R.J., Walker N.P., Markey A.C. Treatment of proliferative hemangiomas with the 585 nm pulsed dye laser // *British J. of Dermatology*. – 1996. – Vol. 134, №4. – P. 700–704.
4. Шафран В.В., Поляев Ю.А., Константинов К.В. Новые технологии в лечении больших гемангиом у детей // *Педиатрия*. – 1995. – №4. – С. 167–169.
5. Boon L.M., Enjolras O., Mulliken J.B. Congenital hemangioma: evidence of accelerated involution // *J. of Pediatrics*. – 1996. – Vol. 128, № 3. – P. 329–335.
6. Буторина А.В. Современное лечение гемангиом у детей // *Педиатрия и неонатология*. – 2004. – №4. – С. 15–19.
7. Лобинцева Н.М. Тактические подходы к диагностике и лечению гемангиом кожи у детей: автореф. дис. ... канд. мед. наук. – Ростов н/Д, 1998.
8. Aspestrand F. Kolbenstvedt A. Vascular mass lesions and hypervascular tumors in the head and nec. Characteristics at CT, MR imaging and of Diagnostic Radiology // *Acta Radiologica*. – 1995. – Vol. 36, №2. – P. 136–141.
9. Гераськин А.В., Шафранов В.В., Подшивалова О.А. и др. Современные аспекты лечения гемангиом // *Российский вестник детской хирургии, анестезиологии и реаниматологии*. – 2011. – №4. – С. 94–102.
10. Мельник Д.Д., Гюнтер В.Э., Дамбаев Г.Ц. и др. Гемангиомы и их лечение: Пособие для студентов медицинских вузов. – Томск, 2006. – 168 с.
11. Подшивалова О.А. Дифференцированный подход к лечению гемангиом у детей // *Детская хирургия*. – 2012. – №1. – С. 42–47.
12. Поляев Ю.А., Котлукова Н.П., Постников С.С. и др. Пропранолол в лечении инфантильных гемангиом // *Детская хирургия*. – 2013. – №5. – С. 35–37.
13. *Intl Angiol.* – 2012. – Vol. 31, N 3. – Suppl. 1. – P. 108–109.
14. Lee B.B. et al. Consensus document of the international union of angiology (iua)-2013. Current concept on the management of arterio-venous management // *Int Angiol.* – 2013 Feb. – Vol. 32, №1. – P. 9–36.
15. Blei F. Medical and genetic aspects of vascular anomalies // *Tech Vasc Interv Radiol.* – 2013 Mar. – Vol. 16, №1. – P. 2–11. doi: 10.1053/j.tvir.2013.01.002.
16. Liu A.S. et al. Extracranial arteriovenous malformations: natural progression and recurrence after treatment // *Plast Reconstr Surg.* – 2010 Apr. – Vol. 125, N 4. – P. 1185–94. doi: 10.1097/PRS.0b013e3181d18070.
17. Strohschneider T., Lange S., Hanke H. Parkes-Weber-Syndrom verlauf und management dieser systemischen angiodyplasie // *Gefässchirurgie* Visser A. Surgical management of arteriovenous malformation / A. Visser, T. Fitzjohn, S. T. Tan // *J Plast Reconstr Aesthet Surg.* – 2011 Mar. – Vol. 64, №3. – P. 283–91. doi: 10.1016/j.bjps.2010.05.033

А. ХАМИТ

РНХҚ-301 тобының резиденті

Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті

Ғылыми жетекшісі: м.ғ.д., профессор Ғ. Еликбаев

ОМЫРТҚАНЫҢ БІРІНШІЛІК ІСІКТЕРІ ЖӘНЕ МЕТАСТАЗДЫҚ ЗАҚЫМДАНУ КЕЗІНДЕГІ ВЕРТЕБРОПЛАСТИКА

Аңдатпа. Перкутанды вертебропластика – рентген аппараты арқылы омыртқа денелеріне сүйектік цементті енгізіп, ауырсынуды жеңілдету және омыртқаның тұрақтылығын арттыратын процедура болып табылады.

Материалдар мен әдістер: Біздің зерттеу жұмысымыз 2021 жылдан 2022 жылға дейінгі Шымкент қаласының Облыстық клиникалық ауруханасында тексеру мен емдеуде болған омыртқаның алғашқы және метастатикалық зақымданулары бар 27 науқастың денсаулық жағдайын талдауға негізделген.

Нәтиже: Ауырсынуды басатын мақсатпен перкутанды вертебропластика жасалған 11 (100%) науқастардың ішінен ауырсынудың айтарлықтай төмендеуі 8 (73%) жағдайда, ауырсынудың орташа төмендеуі 2 (18%) жағдайда және ауырсынудың аздап қана азаюы 1 жағдайда (9%) анықталды. Ауырсынуды азайту әсері сапалы түрде бағаланды: ауырсынудың толық немесе айтарлықтай төмендеуі-жақсы анальгетикалық әсер, ауырсынудың орташа немесе минималды төмендеуі – қанағаттанарлық әсер, ауырсынудың жоғарылауы – қанағаттанарлықсыз әсер деп бағаланды. Бұл бақылау тобында пациенттердің 73%-да ауырсынудың түбегейлі басылуы, 27%-да қанағаттанарлық әсер байқалды, қанағаттанарлықсыз нәтижелер байқалмады.

Омыртқа бағанасын нығайту мақсатында вертебропластика процедурасы сегіз жағдайда орындалды: екеуінде гемангиома, екеуінде лимфома, бір жағдайдан алып түзілім жасушалы ісік кезінде, нейрофибромада, хондромада және саркомада, екі жағдайда – өкпенің метастаздық зақымдану кезінде орындалды. Барлық осы жағдайларда (100%) омыртқаны нығайту сәтті аяқталды. Бақылау зерттеулерінде омыртқа денесінің одан әрі бұзылуы, деформациясы анықталған жоқ.

Қорытынды: Вертебропластика ісік процесі арқылы омыртқа денесінің бұзылуына байланысты ауырсынуды емдеудің тиімді әдісі болып табылады. Сондай-ақ, вертебропластиканы ашық хирургиялық операцияларда жұлынның зақымданыуының алдын-алу мақсатында омыртқаның алдыңғы бағанасын нығайтуға болады. Вертебропластика-кең таралған ісік процесінде (омыртқа метастаздары, сүйек лимфомасы және т.б.) вертебральды гемангиомалар мен омыртқалардың зақымдануын емдеудің тиімді әдісі.

Кілт сөздер: вертебропластика, омыртқа ісіктері, ауырсыну синдромы.

Abstract. Percutaneous vertebroplasty is a procedure in which bone cement is injected into the body of the spine under X-ray control, in order to relieve pain and increase the stability of the spine.

Materials and methods: Our research work is based on the analysis of the health status of 27 patients with primary and metastatic spinal lesions who were examined and treated at the Shymkent Regional Clinical Hospital from 2021 to 2022.

Results: out of 11 (100%) patients who underwent percutaneous vertebroplasty for the purpose of anesthesia, a significant decrease in pain was found in 8 (73%) cases, a moderate decrease in pain syndrome in 2 (18%) cases and only a slight decrease in pain in 1 case (9%). The effect of pain reduction was evaluated qualitatively: complete or significant pain reduction - a good analgesic effect, moderate or minimal pain reduction – a satisfactory effect, increased pain – an unsatisfactory effect. In this control group, radical pain relief was observed in 73% of patients, a satisfactory effect was observed in 27%, unsatisfactory results were not observed.

In order to strengthen the vertebral column, the vertebroplasty procedure was performed in eight cases: in two – with hemangioma, in two-with lymphoma, in one-with giant cell tumor, in neurofibroma, chondroma and sarcoma, in two-with metastatic lung damage. In all these cases (100%) spinal strengthening was successfully completed. No further violations or deformities of the vertebral body were detected in the control studies.

Summary: Vertebroplasty is an effective method of treating pain when the vertebral bodies are destroyed as a result of the tumor process. Vertebroplasty can also be used to prevent spinal cord injuries during open surgical operations, strengthen the anterior column of the spine. Vertebroplasty is an effective method of treating vertebral hemangiomas and vertebral lesions with extensive tumor process (metastases to the spine, bone lymphoma, etc.).

Keywords: vertebroplasty, spinal tumors, pain syndrome.

Özet. Perkütan vertebroplasti, ağrıyı hafifletmek ve omurganın stabilitesini arttırmak amacıyla kemik çimentosunun omurganın vücuduna X-ışını kontrolü altında sokulduğu bir prosedürdür.

Materyal ve yöntemler: Araştırma çalışmamız, 2021'den 2022'ye kadar Çimkent Şehir Hastanesi'nde yapılan muayenede ve tedavide primer ve metastatik omurga lezyonları olan 27 hastanın sağlık durumunun analizine dayanmaktadır.

Sonuçlar: Analjezi amacıyla perkütan vertebroplasti uygulanan 11 hastanın (% 100) birinde, 8 vakada (% 73) ağrıda anlamlı bir azalma, 2 vakada (% 18) ağrıda hafif bir azalma ve 1 vakada ağrıda sadece hafif bir azalma olduğu bulunmuştur (% 9). Ağrının azalmasının etkisi niteliksel olarak değerlendirildi: ağrıda tam veya anlamlı bir azalma iyi bir analjezik etki, ağrıda orta veya minimal bir azalma tatmin edici bir etki, ağrının artması tatmin edici bir etki değildir. Bu kontrol grubunda hastaların % 73'ünde radikal ağrı kesici görülmüş, % 27'sinde tatmin edici etki görülmüş, tatmin edici sonuçlar görülmemiştir.

Vertebral kolonu güçlendirmek için vertebroplasti prosedürü sekiz vakada gerçekleştirildi: ikide – hemanjiyomda, ikide-lenfomada, birinde -dev hücreli tümörde, nörofibromda, kondromda ve sarkomda, ikide-metastatik akciğer hasarında. Tüm bu vakalarda (% 100) omurganın güçlendirilmesi başarıyla tamamlandı. Kontrol çalışmalarında başka bozukluklar, vertebra gövdesinin deformasyonları tespit edilmemiştir.

Sonuç: Vertebroplasti, tümör sürecinin bir sonucu olarak vertebral cisimlerin tahrip edilmesinde ağrının tedavisinde etkili bir yöntemdir. Ayrıca vertebroplasti, açık cerrahi operasyonlarda omurilik yaralanmalarını önlemek, omurganın ön sütununu güçlendirmek için kullanılabilir. Vertebroplasti, vertebral hemanjiyomların ve vertebral lezyonların geniş bir tümör sürecinde (omurga metastazları, kemik lenfoması vb.) etkili bir tedavisiidir.

Anahtar kelimeler: vertebroplasti, omurga tümörleri, ağrı sendromu.

Аннотация. Чрескожная вертебропластика- это процедура, при которой костный цемент вводится в тело позвоночника под рентген-контролем, с целью облегчения боли и повышения стабильности позвоночника.

Материалы и методы: наша исследовательская работа основана на анализе состояния здоровья 27 пациентов с первичными и метастатическими поражениями позвоночника, находившихся на обследовании и лечении в областной клинической больнице города Шымкент с 2021 по 2022 год.

Результаты: из 11 (100%) пациентов, перенесших чрескожную вертебропластику с целью обезболивания, было обнаружено значительное уменьшение боли в 8 (73%) случаях, умеренное уменьшение болевого синдрома в 2 (18%) случаях и лишь незначительное уменьшение боли в 1 случае (9%). Эффект уменьшения боли оценивался качественно: полное или значительное уменьшение боли-хороший обезболивающий эффект, умеренное или минимальное уменьшение боли – удовлетворительный эффект, усиление боли – неудовлетворительный эффект. В этой контрольной группе радикальное облегчение боли

наблюдалось у 73% пациентов, удовлетворительный эффект наблюдался у 27%, неудовлетворительных результатов не наблюдалось.

С целью укрепления позвоночного столба процедура вертебропластики выполнялась в восьми случаях: в двух – при гемангиоме, в двух-лимфоме, в одном-при гигантоклеточной опухоли, в нейрофиброме, хондроме и саркоме, в двух-при метастатическом поражении легких. Во всех этих случаях (100%) укрепление позвоночника было успешно завершено. Дальнейшие нарушения, деформации тела позвонка в контрольных исследованиях не выявлены.

Вывод: Вертебропластика является эффективным методом лечения боли при разрушении тел позвонков в результате опухолевого процесса. Также вертебропластику можно использовать для профилактики травм спинного мозга при открытых хирургических операциях, укрепления переднего столба позвоночника. Вертебропластика является эффективным методом лечения вертебральных гемангиом и поражений позвонков при обширном опухолевом процессе (метастазы в позвоночник, костная лимфома и т.д.).

Ключевые слова: вертебропластика, опухоли позвоночника, болевой синдром.

Омыртқаның ісіктері салдарынан болған омыртқа денелерінің сынуы-ауырсынудың жиі кездесетін себептерінің бірі. Этиологиясы бойынша омыртқа денелерінің сынуы метастаздық және біріншілік ісік (омыртқа гемангиомасы және т.б.) және гематологиялық аурулар кезінде анықталады. Перкутанды вертебропластика- рентген аппараты арқылы омыртқа денелеріне сүйектік цементті енгізіп, ауырсынуды жеңілдету және омыртқаның тұрақтылығын арттыратын процедура болып табылады.[1, 923-928-бб.]

Зерттеудің мақсаты: Ашық және перкутанды вертебропластика әдісімен омыртқасында түзілімдері бар науқастардың өмір сүру сапасын жақсарту және ауырсынуды азайту.

Материалдар мен әдістер: Біздің зерттеу жұмысымыз 2021 жылдан 2022 жылға дейінгі Шымкент қаласының Облыстық клиникалық ауруханасында тексеру мен емдеуде болған омыртқаның алғашқы және метастатикалық зақымданулары бар 27 науқастың денсаулық жағдайын талдауға негізделген.

Ұшы кесілген инелерді пайдалану вертебропластиканы орындау үшін ең өте қолайлы. Ұзындығы 10 және 15 см, диаметрі 11G (шамамен 3 мм) инелер қолданылды. Биопсия қажет болған жағдайда, бұл ине арқылы арнайы трепан тісті ине өтеді, бұл екі шағын инвазивті процедураны – биопсия мен вертебропластиканы бір уақытта орындауға мүмкіндік береді. Сүйек цементін енгізу үшін сүйек цементін енгізу кезінде тұрақты қысымды ұстап тұруға мүмкіндік беретін 10 мл жоғары қысымды шприц қолданылды, сонымен қатар қазіргі кезде вертебропластикаға арналған арнайы миксер аппараты қолданылады. Сүйек цементінің эпидуральды немесе паравертебральды тамырларға ағуы поршень тұтқасын кері бұру арқылы тоқтатылады. Бұл шприцте теріс қысым жасайды және РММА веноздық жүйеге енуіне жол бермейді. Тұтқырлығы төмен сүйек цементі қолданылды [2, 1537–1541 бб.].

Вертебропластиканы орындау үш кезеңнен тұрады: инені енгізу, флелбоспондилография және цементті енгізу. Вертебропластиканың барлық кезеңдері электронды-оптикалық түрлендіргіштің (ЭОП) бақылауымен жүргізілді[5, 177–183 бб.].

Бірінші қадам жергілікті және нейролептаналгезия кезінде ине тері, тері астындағы шел-май қабатына және бұлшықеттер арқылы ЭОП бақылауымен белгіленген траектория, транспедикулярлы ену бойынша жүзеге асырылады. Кеуде немесе бел омыртқасының вертебропластикасы үшін науқас ішпен жатады. Алдыңғы артқы проекцияда ЭОП бақылауымен ине омыртқаның аяғына енгізіліп, омыртқа денесінің басталуын білдіретін кортикальды тығыздауға дейін созылады. Аяқтан өткеннен кейін ЭОП бүйірлік проекцияға ауысады және ине омыртқаның алдыңғы және ортаңғы үштен бір бөлігінің шекарасына енгізіледі [6, 311–323б.].

Флебоспондилографияның екінші кезеңі – ЭОП бақылауымен контрастты зат инесі арқылы омыртқа денесіне тікелей енгізу міндетті болып саналады. Флебоспондилография веноздық ағынның қарқындылығын бағалау үшін, сондай-ақ сүйек цементінің ағып кету жолдарын визуализациялау үшін қажет [7, 525–530 бб.].

Енгізілген цементтің көлемі әдетте кеуде аймағында 2-4 мл-ден белде 5-7 мл-ге дейін өзгереді. Анальгетикалық әсер, тәжірибе көрсеткендей, енгізілген цемент көлеміне тікелей байланысты. Сүйектік цемент омыртқаның дене қуысының орнын басуды бақылау үшін операциядан кейінгі кезеңде мультиспиральды компьютерлік томография жасаған дұрыс.

Вертебропластиканы қолданудың негізгі көрсеткіші-омыртқаның патологиялық процестің салдарына байланысты ауырсынуды емдеу, сонымен қатар ашық ота кезінде омыртқаның алдыңғы бағанын нығайту [8, 147–153-бб.].

Зерттелген 27 науқастың 12 (44,4%) еркектер және 15 (55,6%) әйелдер болды. Науқастардың орташа жасы 45-тен 28-ден 62 жасқа дейін болды. Ең үлкен жас тобын 45–59 жастағы 12 (44,6%) және 21-44 жастағы 10 (33,2%), яғни еңбекке қабілетті жастағы науқастар құрады.

Ауырсыну синдромының қарқындылығын біз DENIS-тің (1989) төрт балдық шкаласы бойынша бағаладық. Науқастардағы ауырсыну уақыты тұрақты, мезгіл-мезгіл күшейе түсті, кейде тік физикалық белсенділікпен байланысты болды.

Науқастарды қабылдау кезінде де, шығару кезінде де, барлық науқастардың жағдайы Карновскийдің өмір сүру сапасының шкаласы бойынша бағаланды. Карновский шкаласы бойынша алынған катамнестикалық мәліметтер негізінде операциядан кейін ұзақ уақыт пациенттердің өмір сүру сапасын бағалау жүргізілді. Шкалаға сәйкес 100–80%-қанағаттанарлық жай-күй, 70–40% – орташа ауырлықтағы жай-күй және 30–10% – ауыр жай-күй деп бағаланады. Түскен кезде 21(77,8%) науқас қанағаттанарлық жағдайда, 6 (22,2%) науқас орташа ауыр жағдайда болды, ауыр халдегі науқастар болмады.

Гемангиома бойынша 11 омыртқа деңгейіне перкутанды вертебропластика орындалды, оның ішінде 8 жағдайда патологиялық сынықтан кейін алдыңғы омыртқа бағанасын нығайту үшін; 4 жағдайда-омыртқаның метастатикалық зақымдануын емдеуге арналған перкутанды вертебропластика жасалған болатын; алдыңғы омыртқа бағанасын нығайту мақсатында алты 6 жағдайда-біріншілік қатерсіз және қатерлі ісіктер кезінде ашық хирургиялық операция кезінде; 2 жағдайда-омыртқаның метастаздық зақымдануы кезінде. Осылайша, ісіктерге арналған вертебропластика процедурасын 31 омыртқа деңгейінде 27 науқас орындады. Инелерді жүргізу үшін транспедикулярлық ену қолданылды. Омыртқалы денелердің пункциясы ЭОП бақылауымен орындалды.

Ауырсынуды басатын мақсатпен перкутанды вертебропластика жасалған 11 (100%) науқастардың ішінен ауырсынудың айтарлықтай төмендеуі 8 (73%) жағдайда, ауырсынудың орташа төмендеуі 2 (18%) жағдайда және ауырсынудың аздап қана азаюы 1 жағдайда (9%) анықталды. Ауырсынуды азайту әсері сапалы түрде бағаланды: ауырсынудың толық немесе айтарлықтай төмендеуі-жақсы анальгетикалық әсер, ауырсынудың орташа немесе минималды төмендеуі – қанағаттанарлық әсер, ауырсынудың жоғарылауы – қанағаттанарлықсыз әсер деп бағаланды. Бұл бақылау тобында пациенттердің 73%-да ауырсынудың түбегейлі басылуы, 27%-да қанағаттанарлық әсер байқалды, қанағаттанарлықсыз нәтижелер байқалмады.

Омыртқа бағанасын нығайту мақсатында вертебропластика процедурасы сегіз жағдайда орындалды: екеуінде гемангиома, екеуінде лимфома, бір жағдайдан алып түзілім жасушалы ісік кезінде, нейрофибромада, хондромада және саркомада, екі жағдайда – өкпенің метастаздық зақымдану кезінде орындалды. Барлық осы жағдайларда (100%) омыртқаны нығайту сәтті аяқталды. Бақылау зерттеулерінде омыртқа денесінің одан әрі бұзылуы, деформациясы анықталған жоқ.

Клиникалық бақылаулар. 49 жасар науқас, клиникаға «омыртқа гемангиомасы, Th8 омыртқасының патологиялық сынуы» диагнозымен түсті. Аяқтарының әлсіздігі, кеуде

омыртқасының тұсының ауырсынуы, түнде күш салу кезінде күшейетін ауырсынуға шағымданады. Неврологиялық статусында: Бас ми нервтері зақымдалмаған, сол жақта Th8 омыртқасының проекциясындағы гиперестезия аймағы, Th8, Th9 омыртқаларының аймағын пальпациялау кезінде ауырсыну, аяқтардағы әлсіздік 4-5 баллға дейін, аяқтардағы сіңір рефлекстерінің айқын жоғарылауы, анальды сфинктердің әлсіздігі, КТ және МРТ зерттеулерінде дененің қайта құрылуы омыртқаның Th8 гемангиоматозды түрі бойынша, Th8 денесінің компрессиялық сынуымен асқынған, осы деңгейде жұлынды қысатын вентральды компонент бар (4–5 сурет). Осы деңгейдегі сол жақ тамыр артериясынан қанмен қамтамасыз етілген Th8 денесінің патологиялық тамыр желісі алынған ангиографиялық зерттеу жүргізілді. Денеді контрастты зат жиналады, Адамкевичтің артериясымен гемангиомамен байланыспайды (№ 6 сурет). Ашық түрде ота жасалды: артқы жағынан Th8 омыртқа денесінің деңгейінде гемангиоманың вентральды компонентін алып тастау; «Simplex P» Полиметилметакрилатымен Th8 денесінің тікелей вертебропластикасы; омыртқалардың Th7–Th9 деңгейінде "Medtronic" жүйесімен транспедикулярлық тұрақтандыру. Операциядан кейінгі кезеңде науқас арқадағы ауырсырудың жоғалуын атап өтті, жамбас функциялары қалыпқа келді. Қанағаттанарлық жағдайда үйге шығарылды. Бақылау спондилограммалары, МСКТ және МРТ (7-9 сурет).

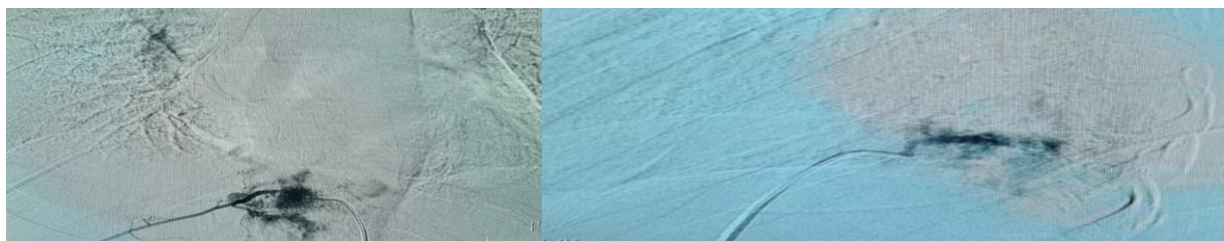
Науқас г., 55 жаста, клиникаға 2021 жылдың ақпанында «L3 омыртқасының метастатикалық зақымдануы» диагнозымен келді. Төменгі бел аймағы ауырсынуының сол аяққа, сол тізенің ұюына, ауырсыну барысында ол өздігінен қозғала алмайтындығына шағымданады. Анамнезі бойынша: 2021 жылдың қарашасында бел аймағының МРТ зерттеуінде L3 омыртқа денесінің құрылымды түзіліммен зақымдалғаны анықталған. Сцинтиграфияда L3 омыртқасының жалғыз зақымдануы анықталады. Неврологиялық статуста: Бас-ми жұп нервтері қалыпты; сол жақта L3 түбірі бойымен жансыздандуы; сол жақта L2–L3 түбірі бойымен гиперестезия; сіңір рефлекстері айтарлықтай жанданған; аяқтардың тонусы мен күші қалыпты; МРТ кезінде L3 дене биіктігінің төмендеуі анықталды; омыртқа денесінің екі жақтық терминалды қабырғасының бұзылуы және артқы қабырға фрагментінің жұлын каналына ретропульсивті ығысуы, омыртқа денесінің алдында үлкен ісік түйінінің болуы анықталады. Терапевт пен анестезиологтың қорытындысы бойынша – науқастың соматикалық жағдайының ауырлығына байланысты ашық хирургиялық отаға қарсы көрсеткіштер болды. Сондықтан метастатикалық зақымданған L3 омыртқа денесіне перкутанды вертебропластика жасалды. Операциядан кейінгі кезеңде науқас ауырсырудың айтарлықтай төмендегенін атап өтті, палатада өздігінен жүре алатын болды. Қорытынды бақылау спондилографиясында сүйек цементінің омыртқааралық кеңістікке қалыпты ағуы анықталады, бұл омыртқа денесінің терминалды қабырғаларының бұзылуымен тікелей байланысты.

32 жасар науқас 2021 жылдың қыркүйек айында «кеуде аймағы омыртқаларының (Th8–Th11) метастаздық зақымдануы» диагнозымен түсті. Кеуде аймағының ауырсынуына, аяқтарының әлсіздігіне, кіші және үлкен дәретінің еріксіз шығып кетуіне шағымданады. Анамнезі бойынша: науқастың айтуы бойынша 2015 жылдан бері өзін науқас санайды. Алғаш рет 2015 жылы кеуде аймағының ауырсынуын анықтап, МРТ зерттеуінде Th9 омыртқасының ісігін анықтаған. Ауырсынды басатын дәрілер қабылдаған, бірақ дәрі эффекті нәтижесіз. Соңғы жылдары бірнеше рет массаж, мануальды терапия, кинезиотерапия курстарын алған, ем нәтижесіз. Аймақтық нейрохирург дәрігерлері оталық емді жасауға ұсыныс жасаған, дегенмен науқас оталық емнен бас тартқан. Жоғарыда көрсетілген шағымдар мазалағанына байланысты 2021 жылдық тамыз айында МРТ және МСКТ зерттеулерін жасаған. Клиникалық тексеру кезінде мыналар анықталды: Тері бозғылт, тыныс алу везикулярлы, ысқырықты сырылдар жоқ, жүрек тондары қалыпты, қан қысымы 90/60, іш жұмсақ, ауыртпалықсыз, бауыр қабырға доғасының шетінен 2 см шығып тұрады, зәр шығару урокатетер арқылы. Неврологиялық статуста: Бас-ми жұп нервтері қалыпты; Th8 түбірі бойымен төмен қарай сезімталдықтың төмендеуі; сіңір рефлекстері айтарлықтай жанданған; спастикалық парапарез; аяқтардың тонусы мен күші әлсіреген (3-4 балл); кіші жамбас

ағзаларының қызметі зәр ұстай алмау бойынша бұзылған. Зерттеу нәтижесінде Th8-Th11 кеуде омыртқа денелерінің, доғаларының метастаздық ісіктік құрылыммен зақымдалуы анықталды. Ісіктік құрылым интраканалды компоненттерды қысуын байқаймыз. Басқа құрылымдарды зерттеу жүргізу арқылы, ісіктің біріншілік ошағы анықталмады.

Кардиолог, терапевт және анестезиолог кеңестерінде ашық отаға қарсы көрсеткіштер болмады. Науқастың жасына, шағымдарын, неврологиялық дефициттерге байланысты 2 этапты ота жасау жоспарланды. Ісіктің гипervasкулярлы екендігіне байланысты 1-ші этапта: омыртқа ісіктерінің коректендіргіш тамырларын эндоваскулярлы эмболизация жасау; 2 этапта: Th8-T10 омыртқаларының дэкомпрессивті ламинэктомиясы, ісіктің интраканалды құрылымын микроскопиялық, микрохирургиялық жолмен алып тастау, Th8-T11 омыртқа денелеріне вертебропластика жасау жоспарланды.

Науқасқа кеуде аймағы омыртқаларының тамырларына эндоваскулярлы ангиография жасалды: ангиография барысында омыртқа ісіктері жұлынның қатты қабатын зақымдағанын, ісік тамырларының жұлынмен тікелей байланысты екендігі анықталды (1-сурет). Th8-Th9 омыртқасы деңгейінде ісік тамырлары Адамкеевич артериясымен тікелей байланысқандығына байланысты, ісік тамырларын эндоваскулярлы эмболизация жасауға қарсы көрсеткіш болды.

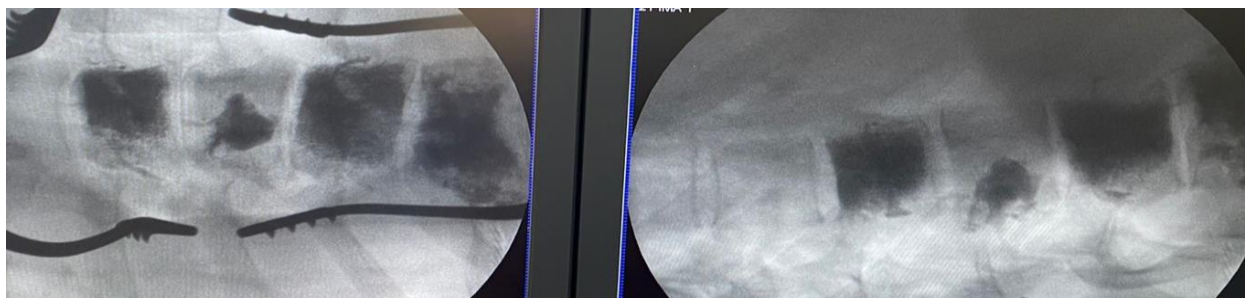

1-сурет – Кеуде аймағы омыртқаларының ангиографиясын саитальды кескіні: а- омыртқа ісіктері жұлынның қатты қабатын зақымдағанын, ісік тамырларының жұлынмен тікелей байланысты екендігі анықталды; б-Th8-Th9 омыртқасы деңгейінде ісік тамырлары Адамкеевич артериясымен тікелей байланысқан

2 кезең бойынша науқасқа ашық ота кезінде: артқы ену бойынша, Th8-Th11 омыртқа деңгейінде ену жасалып, Th8-Th10 омыртқалары деңгейінде дэкомпрессивті ламинэктомия жасалып, омыртқа каналы ішіндегі ісік компоненттері гистологиялық зерттеуге алынып, гипervasкулярлы ісік құрылымдарын биполярлы коагулятор бойынша қан тамырлары күйдірле отырып, ісік құрылымдары алынып тасталды.

Th8, Th9, Th10, Th11 кеуде омыртқаларына сүйектік цемент құюға арналған инелері транспедикулярлы ену бойынша орнатылып, сүйектік цемент құйылды. Th9 омыртқасына сүйектік цементті енгізу барысында, сүйектік цементтің интраканалды жазықтыққа енуін анықтап, сүйектік цементті одан ары енгізуді тоқтаттық. Бұл Th9 омыртқа денесінің артқы қабырғасының ісік құрылымымен зақымдануымен тікелей байланысты.

Ота барысында Th8-Th11 омыртқа денелеріне сүйектік цемент ендірілді. Омыртқа құрылымының алдыңғы бағасының бүтіндігі сақталды (2-сурет).

№2 сурет. Ота барысындағы кеуде аймағы омыртқаларының (Th8-T11) сагитальды және фронтальды жазықтықтағы спондилограммасы: а, б-фронтальды және сагитальды жазықтықтағы спондилограммада сүйектік цементтің омыртқа денелеріне толықтай енгенін көреміз, Th9 омыртқасы деңгейінде сүйектік цемент омыртқа каналына аздап енуін көреміз

Отадан кейін науқасқа келесі тәулікте активизация жасалды. Ауырсынудың айтарлықтай басылғанын айтады. Қатты кеуделік корсет арқылы палатада жүрізілді.

Отадан кейінгі неврологиялық статусы: Бас-ми жұп нервтері қалыпты; Th8 түбірі бойымен төмен қарай сезімталдықтың жақсаруы байқалды; аяқтардың тонусы мен күші айтарлықтай күшейді (4,0-4,5 балл).

Перкутанды вертебропластика малоинвазивті, науқастың стационарда жату мерзімін айтарлықтай қысқартатын асқынуы аз әдіс болып табылады.

Перкутандық вертебропластикадан кейін омыртқа денелерінің беріктіктігінің жоғарылауы және веноздық гемодинамиканың қалыпқа келуі, ауырсынудың регрессиясына ғана емес, сонымен қатар операциядан кейінгі бірінші аптада науқас омыртқадағы физикалық белсенділікті қамтамасыз ете алады.

Қорытынды

1. Вертебропластика ісік процесі арқылы омыртқа денесінің бұзылуына байланысты ауырсынуды емдеудің тиімді әдісі болып табылады. Сондай-ақ, вертебропластиканы ашық хирургиялық операцияларда алдыңғы жұлынның бірігуінің орнына омыртқаның алдыңғы бағанасын нығайту үшін қолдануға болады.

2. Вертебропластика – кең таралған ісік процесінде (омыртқа метастаздары, сүйек лимфомасы және т.б.) вертебральды гемангиомалар мен омыртқалардың зақымдануын емдеудің тиімді әдісі.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Barr J.D., Barr M.S., Lemley T.J., et al. Percutaneous vertebroplasty for pain relief and spinal stabilization // Spine. 2000. Vol. 25. – P. 1004–1014.

2. Belkoff S.M., Mathis J.M., Jasper L.E., et al. The biomechanics of vertebroplasty: the effect of cement volume on mechanical behavior // Spine. 2001. Vol. 26. – P. 1648–1659.

3. Belkoff S.M., Deramond H. The effect of monomer on MCF-7 breast cancer cell viability // Poster presented at the 11th Interdisciplinary Research Conference on Biomaterials. March 8–9, 2001. Unpublished Work. – 162 p.

4. Belkoff S.M., Maroney M., Fenton D.C., et al. An in vitro biomechanical evaluation of bone cements used in percutaneous vertebroplasty // Bone. 1999. Vol. 25 (2 Suppl). P. 23S–26S. – 182 p.

5. Cortet B., Cotten A., Boutry N., et al. Percutaneous vertebroplasty in patients with osteolytic metastases or multiple myeloma // Rev. Rhum. Engl. Ed. 1997. Vol. 64. – P. 236–245.

6. Cotten A., Boutry N., Cortet B., et al. Percutaneous vertebroplasty: state of the art // Radiographics. 1998. Vol. 18. – P. 456–468.

7. Cotten A., Dewatre F., Cortet B., et al. Percutaneous vertebroplasty for osteolytic metastases and myeloma: effects of the percentage of lesion filling and the leakage of methyl methacrylate at clinical follow-up // Radiology. 1996. Vol. 200. – P. 642–660.

8. Dahl O.E., Garvik L.J., Lyberg T. Toxic effects of methylmethacrylate monomer on leukocytes and endothelial cells in vitro // Acta Orthop. Scand. 1994. Vol. 65. – P. 368–380.

9. Deramond H., Depriester C., Galibert P., et al. Percutaneous vertebroplasty with polymethylmethacrylate. Technique, indications, and results // Radiol. Clin. North Am. 1998. Vol. 36. – P. 646–661.

Ш. ҚҰРБАНБЕК, Н. СҰЛТАНБЕК

СТК-303 тобының студенттері

Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті

Ғылыми жетекшісі: магистр оқытушы Ә. Сыздықова

ПСИХОТРОПТЫ ЗАТТАРДЫҢ АҒЗАҒА ЖӘНЕ АУЫЗ ҚУЫСЫНА ӘСЕРІ

Аңдатпа. Мақалада психотропты заттардың ағзаға және ауыз қуысында болатын өзгерістерді бақылап, кері әсерлерімен күресу қарастырылады. Қазіргі таңда жастар арасында табакты заттардың көп сұранысқа ие болуына байланысты. Халық арасында жалпы ауыз қуысының жағдайының нашарлауы. Жастар арасында табакты заттардың қолданудың қауіптілігін түсіндіре отыра, ағарту жұмыстарын жүргізуді және осы әсерлердің белсенділігін төмендетіп, ауыз қуысының өміршеңдігін максималды ұзартудың амал әдістерін халыққа жеткізу. Жастар арасында табакты заттарға деген сұранысты азайтуды насихаттау. Ғылыми зерттеу жүргізе отырып, ауыз қуысы тіндерінің жағдайын жақсартатын, өміршеңдігін ұзартатын және де басқа патологиялық процесстерді тоқтату. Табиғи-органикалық шөптік қоспалардың көмегімен тұндыру, сүзгілеу әдістерін қолдану арқылы ауыз қуысын шаятын ерітінді дайындап, қолданысқа ұсыну.

Кілт сөздер: психоактивті заттар, психотропты препараттар, табиғи-органикалық шөптік қоспалар.

Abstract. The article deals with the fight against the negative effects of psychotropic substances by tracking the changes occurring in the body and oral cavity. This is due to the fact that tobacco products are in great demand among young people today. Deterioration of the general condition of the oral cavity among the population. Explaining the danger of tobacco use among young people, to bring to the population the methods of educational work and the maximum prolongation of the vitality of the oral cavity, reducing the activity of these influences. Promotion of reducing the demand for tobacco among young people. Conducting scientific research aimed at improving the condition of oral tissues, prolonging viability and stopping other pathological processes. Preparation and application of a solution for rinsing the oral cavity using precipitation methods, filtration using natural-organic herbal additives.

Keywords: psychoactive substances, psychotropic drugs, natural-organic herbal supplements.

Özet. Makale, vücutta ve ağız boşluğunda meydana gelen değişiklikleri izleyerek psikotrop maddelerin olumsuz etkileriyle mücadeleyle bakmaktadır. Bunun nedeni, günümüzde tütün ürünlerinin gençler arasında büyük talep görmesidir. Popülasyonda ağız boşluğunun genel durumunun kötüleşmesi. Gençler arasında tütün kullanımının tehlikesini açıklığa kavuşturmak, aydınlatıcı çalışma yöntemlerini halka getirmek ve ağız boşluğunun canlılığını en üst düzeye çıkarmak, bu etkilerin aktivitesini azaltmak için. Gençler arasında tütün talebini azaltmanın savunuculuğu. Ağız dokularının durumunu iyileştirmeyi, canlılığı uzatmayı ve diğer patolojik süreçleri durdurmayı amaçlayan bilimsel çalışmalar yürütmek. Doğal organik bitkisel katkı maddeleri kullanılarak çökeltme, filtrasyon yöntemleri kullanılarak ağız boşluğunun durulanması için bir çözeltinin hazırlanması ve uygulanması.

Anahtar kelimeler: psikoaktif maddeler, psikotropik ilaçlar, doğal organik bitkisel takviyeler.

Аннотация. В статье рассматривается борьба с негативными эффектами психотропных веществ, отслеживая изменения, происходящие в организме и полости рта. Это связано с тем, что табачные изделия сегодня пользуются большим спросом среди молодежи. Ухудшение общего состояния полости рта среди населения. Разъясняя опасность употребления Табачковых веществ среди молодежи, довести до населения методы проведения просветительной работы и максимального продления

жизнеспособности полости рта, снижая активность этих воздействий. Пропаганда снижения спроса на табак среди молодежи. Проведение научных исследований, направленных на улучшение состояния тканей полости рта, продление жизнеспособности и прекращение других патологических процессов. Приготовление и применение раствора для полоскания полости рта с применением методов осаждения, фильтрации с использованием природно-органических травяных добавок.

Ключевые слова: психоактивные вещества, психотропные препараты, природно-органические травяные добавки.

Қазіргі таңда мектеп оқушыларынан бастама алып, ересектер арасында да кеңінен қолданысқа ие психотропты заттардың ағзаға және ауыз қуысына әсері өзекті мәселелердің бірі болып отыр. Психотропты заттар - орталық жүйке жүйесінің жұмысына әсер ету арқылы адамның санасын өзгертетін кез-келген өсімдік тектес және синтетикалық заттар. Психотропты заттардың түрлері:

- Нейролептиктер және антипсихотиктер;
- Анксиолитиктер және гипнотикалық-седативтер;
- Антидепрессанттар;
- Көңіл-күйді тұрақтандырғыштар / эвтимизаторлар [1, 2 б.].

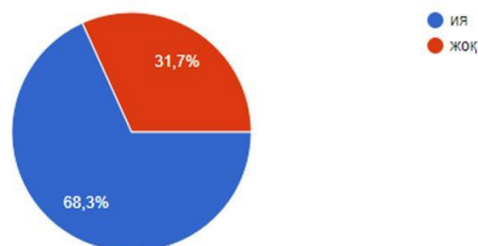
Президентіміз Қасым Жомарт Кемелұлы Тоқаевтің соңғы жолдауында “Қазір ересектердің ермегіне айналған электронды темекіге, оқушыларда әуестеніп барады, балалар оны дүкеннен еш кедергісіз сатып алады. Бұл қауіпті жағдай!”, - деген пікірін ескере отырып, психотропты препараттардың ішіндегі табак тектес заттардың ағзаға және ауыз қуысына кері әсерін анықтап, ауыз қуысында болатын тіндік өзгерістерді қайта қалпына келтіру және патологиялық процессті тоқтату мақсатында зерттеу жұмыстарын жүргіздік.

Никотин мен никотин тектес заттар қазіргі таңда жастар арасында танымалдылыққа және сұранысқа ие болып табылғандықтан және соның себебінен адам организмі және пародонт тіндері көптеген өзгерістерге ұшырап, күрделі ауруларға алып келетіндігі анық. Мысалы пародонтқа жататын тіндер кешенін алатын болсақ, қызыл иек, периодонт және сүйек тіндері бір-бірімен тығыз байланыста, және олардың патологиясы гингивит, пародонтит және оның асқынуы пародонтозға әкеліп, соңы тістен айырылуға алып келеді [2, 6-б]. Және де темекі құрамындағы газ қызыл иектің еркін аймағын өзгеріске ұшыратып, босаңсытып, қалташалар пайда болатыны анық. Сол қалташаларға уытты заттар еніп, аурудың көптеген түрлерін шақырады. Табак тектес заттардың құрамында 4000-ға жуық химиялық заттар байланысы бар, ал табак тектес заттардың түтінінде 5000 уытты химиялық байланыстар бар, оның ішінде 60-қа жуығы рак ауруын тудырады [1, 3-б]. Ауыз – адам ағзасының қақпасы екендігін ескере отырып, психотропты препараттардың ауыз қуысына тигізетін әсерлерін жою немесе процесстің әрі қарай дамымауына жол жасауымыз керек. Осы мақсатта, біз, табиғи-органикалық шөптік қоспалардың көмегімен тұндыру, сүзгілеу әдістерін қолдану арқылы ауыз қуысын шаятын ерітінді дайындап, кішігірім топтар арасында зерттеу жұмыстарын жүргіздік.

2021 жылдың желтоқсан айында студенттер арасында кішігірім топ құрап, сауалнама жүргіздік. Сауалнамаға қатысқан студенттердің 68,3%-ы табакты заттарды тұтынатыны белгілі болды (1-сурет).

Сіз темекі(вейп, табак) тұтынасыз ба?

315 ответов

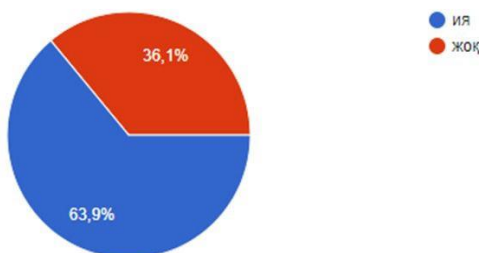

1-сурет

Осы сауалнама нәтижесіне сүйене отырып, табакты заттарға тәуелді студенттер арасында ауыз қуысында өзгерістер бар-жоқтығын анықтау мақсатында екінші сауалнама жүргіздік. Нәтижесінде 63,9%-ы ауыз қуысында өзгерістер байқалатындығын білдік (2-сурет).

316 ответов

Темекі тұтынғаннан кейін ауыз қуысында өзгеріс болды ма?

2-сурет

Сауалнама нәтижесінде, ауыз қуысында өзгерістері бар науқастарды емдеу мақсатында табиғи-органикалық шөптер қосылысын жасауды жөн көрдік. Алдымен өсімдіктердің биохимиялық құрамы мен фармакологиялық әсерлерін талдап, жіктедік. Бұл шөптік тұнбаның артықшылықтары:

- Қажетті функционалдылық қызметтерінің болуы;
- Қолжетімділік;
- Қолдану аясындағы ыңғайлылық;
- Жағымсыз әсерлердің төмендігі.

Ауыз қуысындағы өзгерістерді қайта қалпына келтіру мақсатында таңдалған өсімдіктер тізімі: Шалфей жапырақтары, итмұрын жемісі, мыңжапырақ шөбі, түймедақ гүлдері, итошаған шөбі, мариголд гүлдері, зверобой шөбі.

Шалфей жапырақтары

Қызметі: қабынуға қарсы, микробқа қарсы, эстроген, тұтқыр, қақырық түсіретін.

Биохимиялық құрамы: а-, В-Туйоны, 1,8-цине-ол, камфора, борнеол

Итмұрын жемісі:

Қызметі: мультивитаминді, антиоксидантты, иммуномодуляторлы, аллергияға қарсы.

Биохимиялық құрамы: аскорбин қышқылы, флавоноидтар, көмірсулар, органикалық қышқылдар С, Р, В дәрумендерінің кешені Полисахаридтер, пептидтер.

Мыңжапырақ шөбі:

Қызметі: қабынуға қарсы, регенерациялық, гепатопротекторлық.

Биохимиялық құрамы: монотерпеноидтар (кариофилен, пинен, тужон, борнеол); сескви-терпендік лактондар (Ахиллефин, Миллефин, Матрикарин).

Түймедақ гүлдері:

Қызметі: қабынуға қарсы, реперативті антимиктобтық.

Биохимиялық құрамы: 0,8% дейін көк эфир майының (хамазулен, бисаболол, фарнезен, кадинен).

Итошаған шөбі:

Қызметі: метаболизмді қалыпқа келтіреді, аллергияға қарсы.

Биохимиялық құрамы: флавонондар, флавоноидтар, халькондар, аурондар, витаминдер, полисахаридтер, микроэлементтер кешені.

Мариголд гүлдері:

Қызметі: антисептикалық, бактерияға қарсы, қабынуға қарсы.

Биохимиялық құрамы: мариголдтардың гүл себеттерінде каротиноидтар (3%-ке дейін) – каротин, рубиксантин, ликопен, цитроксантин, виолоксантин, флавохром, флавоксантин және т.б (15 қосылыс) болады.

Зверобой шөбі:

Қызметі: тұтқыр, антимиктобтық, қабынуға қарсы, гемостатикалық.

Биохимиялық құрамы: кверцетин гликозидтері, лейкоантоциандар, антоцианиндер, гиперозид, конденсацияланған антрацен туындылары, конденсацияланған таниндер.

Осы жоғарыда көрсетілген өсімдік тектес дәрілік шөптерден препаратты жасап шығардық[3, 36.]. Сауалнама нәтижесінде ауыз қуысында өзгерістері бар науқастар арасында шөптік тұнбамызды дайындап, шаюға бердік.

2022 жылдың мамыр айында осы тұнбаның тиімділігін байқау мақсатында қайта сауалнама жүргізіп, 81%-ында оң нәтижелер байқалғандығы анықталды (3-сурет).

3-сурет

Қорыта айтқанда, қазіргі таңда психотропты заттардың көптеп қолданылуына байланысты, шөптік тұнбаларды қолдану ауыз қуысындағы өзгерістерді табиғи-органикалық заттармен қайта қалпына келтіруге немесе әлі өзгеріске ұшырамаған тіндердегі патологиялық процестерді алдын алуға мүмкіндік береді. Психотропты препараттардың себебінен басқа да экзогенді факторлар әсерінен болатын қабыну процесстерін қайта қалпына келтіруге болады. Ауыз қуысының тазалығы – деннің саулығы!

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. [Электронды ресурс]. URL: [<https://www.referat911.ru/Psihologiya/psihotropty-zattara-zhalpy-sipattama/162875-2216845-place1.html>] (қаралған күні 23.11.2022)
2. Феди (Fedi Peter F.), Вернино (Arthur R. Vernino), Грей (John L. Gray). Пародонтологическая Азбука. – М.: Издательский дом «АЗБУКА», 2003. – 250 с.
3. Саякова Г.М., Датхаев У.М., Кисличенко В.С. Фармакогнозия: учебник. – М.: Литтерра, 2019. – 450 с.

С. РАХИМЖАНОВ

Студент группы ОМ-021

Международного казахско-турецкого университета имени Ходжи Ахмеда Ясави

Научный руководитель: д.м.н., профессор И. Ишигов

СТРЕСС В СОВРЕМЕННОМ ОБЩЕСТВЕ И ЕГО ВЛИЯНИЕ НА ОРГАНИЗМ ЧЕЛОВЕКА

Аннотация. Данная статья посвящается следующим направлениям что такое стресс, каковы его фазы, как снимать стресс. Также рассматриваются признаки и причины стресса и его последствия. Веком тревоги называют наше время. Ощущение неуверенности в завтрашнем дне обостряет восприятие текущих событий. Что уже говорит о стрессах, которыми насыщена современная жизнь. В настоящее время слово «стресс» произносится так часто, что само понятие чрезмерного нервного напряжения стало чем-то обычным, повседневным. Даже дети испытывают колоссальные нервные нагрузки. А ведь еще совсем недавно термина «детский стресс» вообще не существовало. По мнению психологов, это была исключительно проблема взрослого мира. Увы, сегодня она все больше распространяется на мир детей. И то, что раньше называли шаловливостью, непослушанием или плохим характером, сегодня все чаще трактуется как реакция ребенка на непосильное для него психологическое давление. В современном обществе в последние годы особенно остро стоит проблема высокой тревожности учеников и студентов, особенно в подростковом возрасте. Всё чаще подростки в состоянии стресса совершают неадекватные поступки, приводящие порой к печальным последствиям, даже к суициду.

Ключевые слова: стрессовые состояния, борьба со стрессом, влияние стресса.

Аңдатпа. Бұл мақала келесі бағыттарға арналған: стресс дегеніміз не, оның фазалары қандай, стресстен қалай арылуға болады. Сондай-ақ стресстің белгілері мен себептері және оның салдары қарастырылады. Біздің заманымыз алаңдаушылық дәуірі деп аталады. Болашаққа деген сенімсіздік сезімі ағымдағы оқиғаларды қабылдауды күшейтеді. Бұл қазіргі өмірге толы стресстер туралы айтады. Қазіргі уақытта «стресс» сөзінің жиі айтылатыны сонша, шамадан тыс жүйке кернеуі деген ұғымның өзі қарапайым, күнделікті нәрсеге айналды. Тіпті балалар қатты күйзеліске ұшырайды. Бірақ соңғы уақытқа дейін «балалар стресі» термині мүлдем болған жоқ. Психологтардың пікірінше, бұл тек ересектер әлемінің мәселесі болды. Әттең, бүгінде ол балалар әлеміне көбірек таралуда. Ал бұрын ойнақылық, бағынбау немесе жаман мінез деп аталып жүрген нәрселер бүгінде баланың өз күші жетпеген психологиялық қысымға реакциясы ретінде түсіндіріледі. Қазіргі қоғамда соңғы жылдары оқушылар мен студенттердің, әсіресе жасөспірімдік шақта жоғары мазасыздық мәселесі ерекше өткір болып отыр. Стресс жағдайында жасөспірімдер орынсыз әрекеттерге барады, кейде қайғылы салдарға, тіпті суицидке дейін барады.

Кілт сөздер: стресстік жағдайлар, күйзеліспен күрес, күйзелістің әсері.

Özet. Bu makale aşağıdaki alanlara ayrılmıştır: stres nedir, aşamaları nelerdir, stres nasıl azaltılır. Stresin belirtileri ve nedenleri ve sonuçları da dikkate alınır. Çağımız kaygı çağı olarak adlandırılıyor. Gelecekle ilgili belirsizlik hissi, güncel olayların algısını keskinleştirir. Modern hayatın dolu olduğu streslerden zaten bahsediyor. Şu anda, «stres» kelimesi o kadar sık telaffuz ediliyor ki, aşırı sinir gerginliği kavramı her gün sıradan bir şey haline geldi. Çocuklar bile muazzam bir stres altındadır. Ancak yakın zamana kadar «çocukların stresi» terimi hiç yoktu. Psikologlara göre, bu yalnızca yetişkin dünyasının bir sorunuydu. Ne yazık ki, bugün giderek çocukların dünyasına yayılıyor. Ve eskiden oyunbazlık, itaatsizlik veya kötü karakter olarak adlandırılan şey, bugün giderek artan bir şekilde, bir çocuğun gücünün ötesinde psikolojik baskıya

tepkisi olarak yorumlanıyor. Modern toplumda, son yıllarda, özellikle ergenlik çağındaki öğrencilerin ve öğrencilerin yüksek kaygı sorunu özellikle şiddetlidir. Giderek artan bir şekilde, stres altındaki gençler, bazen üzücü sonuçlara, hatta intihara yol açan uygunsuz eylemlerde bulunuyorlar.

Anahtar kelimeler: stresli durumlar, stresle mücadele, stresin etkisi.

Abstract. This article is devoted to the following areas: what is stress, what are its phases, how to relieve stress. The signs and causes of stress and its consequences are also considered. Our time is called the age of anxiety. The feeling of uncertainty about the future sharpens the perception of current events. Which already speaks of the stresses that modern life is full of. At present, the word «stress» is pronounced so often that the very concept of excessive nervous tension has become something ordinary, everyday. Even children are under tremendous stress. But until recently, the term «children's stress» did not exist at all. According to psychologists, this was exclusively a problem of the adult world. Alas, today it is increasingly spreading to the world of children. And what used to be called playfulness, disobedience or bad character, today is increasingly interpreted as a child's reaction to psychological pressure beyond his strength. In modern society, in recent years, the problem of high anxiety of pupils and students, especially in adolescence, is especially acute. Increasingly, teenagers under stress commit inappropriate actions, sometimes leading to sad consequences, even to suicide.

Key words: stressful conditions, struggle with stress, the impact of stress.

Нелегко дать точное определение стресса, так как в разных профессиях люди, используя его, имеют в виду разные вещи. Врачи подразумевают физиологические механизмы нагрузок, которые может выдержать организм; специалисты менеджмента – воздействие социальных факторов; обыватели – все, что мешает им жить. Психологи также неоднозначно относятся к этому понятию, но чаще всего под стрессом (от англ. stress – давление, напряжение) понимают эмоциональное состояние, возникающее в ответ на экстремальное воздействие. Это понятие было введено канадским физиологом Г. Селье для обозначения необычной реакции организма на любое сильное воздействие. Его исследования показали, что различные неблагоприятные факторы: усталость, страх, обида, холод, боль, унижение и многое другое – вызывают в организме однотипную комплексную реакцию, которая не зависит от того, какой именно раздражитель действует на него в данный момент. Причем эти раздражители необязательно должны существовать в реальности. В 1963 году канадский физиолог Ганс Селье опубликовал сообщение «Синдром, вызываемый разными повреждающими агентами», в котором впервые описал явление стресса – общей неспецифической реакции организма, направленной на мобилизацию его защитных сил при действии раздражающих факторов. В развитии стресса были выделены три стадии:

- 1) Стадия тревоги, выражающаяся в мобилизации всех ресурсов организма
- 2) Стадия сопротивления, когда организму удается (за счет предшествующей мобилизации) успешно справиться с вредными воздействиями. В этот период может наблюдаться повышенная стрессоустойчивость.

- 3) Стадия истощения, если не удастся долго устранить вредоносные факторы. На последней стадии приспособленные способности организма снижаются, он хуже сопротивляется другим вредоносным воздействиям, увеличивается опасность заболевания. При этом отмечаются нарушения метаболического, гормонального и гомеостатического баланса.

Г. Селье была сформулирована теория «Общего адапционного синдрома» (ОАС) и адапционных болезней, как следствия адапционной реакции, согласно которой ОАС проявляется всякий раз, когда человек чувствует опасность для себя [3, с. 9].

Причинами стресса, или стрессорами, называются жизненные события, которые систематизируются по размеру негативного воздействия и времени, требуемого на восстановление.

В таблице №1 представлены основные причины стрессов и их воздействие на организм человека [1, с. 6].

Таблица 1 – Типы стрессоров и их характеристика

Тип стрессора	Характеристика	Примеры (причины)	Время, требуемое на восстановление
1. Повседневные сложности (микрострессоры)	Стрессовые события повседневной жизни, которые вызывают нарушение самочувствия и ощущаются как угрожающие, оскорбительные, фрустрирующие или связанные с потерями	Излишек работы, конфликты на работе (в школе), сжатые сроки выполнения работы, конфликты в семье, трения с соседями, лицемерие, двойная роль – подготовка к экзаменам и выступление на соревнованиях	Минуты или часы
2. Критические жизненные события (макрострессоры)	1. Их можно датировать и локализовать во времени и пространстве. 2. Они требуют качественной реорганизации в структуре «индивид – окружающий мир» 3. Они сопровождаются стойкими аффективными реакциями, а не только кратковременными эмоциями	1. Нормативные имеют биологическую или культурную природу – пубертатный период, поступление в школу. 2. Ненормативные – внезапны и непредсказуемы, например, неожиданная смерть кого-то из близких	Недели или месяцы
3. Хронические стрессоры	Продолжаются длительное время и представляют собой постоянно повторяющиеся тяжелые испытания, затянувшиеся нагрузки.	Нагрузки на работе или в семье, называемые хроническим напряжением	Иногда длиться годами

Исследования показывают, что наносить вред здоровью и самочувствию могут как интенсивные, более или менее короткие стрессовые жизненные события, так и хронические стрессоры. Это относится к появлению симптомов вообще и специфических психических расстройств в частности.

В зависимости от стрессора можно выделить различные виды стресса, которые в наиболее общем виде могут быть сведены к физиологическому и психическому стрессу.

В качестве причин стресса может выступать угроза либо биологической целостности организма, либо психологическому статусу человека. На этом основании выделяют две группы стрессовых состояний – физиологический и психологический стрессы. Физиологический стресс вызывают разного рода препятствия, а так же сильные звуки, интенсивное освещение, повышенная температура воздуха, вибрация.

В таблице №2 представлено положительное и отрицательное воздействие стресса на организм [2, с. 58].

Таблица 2 – Механизм физиологического стресса

Реакция организма	Кратковременная (+)	Долговременная (-)
Выброс в кровь адреналина из надпочечников	Ускоряются движения, повышаются уровень сахара в крови и кровяное давление, усиливается обмен веществ	Кровяное давление вызывает нарушение работы сердца и почек, диабет.
Выброс гормонов щитовидной железы	Ускорение обмена веществ	Истощение, потеря веса
Поступление в кровь холестерина из печени	Рост энергического уровня	Развитие атеросклероза
Снижение работы пищеварительной системы	Увеличение прилива крови к мышцам и легким	Заболевание желудочного тракта
Вентиляционные каналы в легких расширяются	Потребляется много кислорода, облегчается дыхание	Избыток кислорода ведет к временной слепоте, нарушению сердечного ритма
Поступление в кровь эндорфинов из гипоталамуса	Снижение чувствительности к ушибам и ранам	Усиление чувствительности к обычным недомоганиям (головная боль)
Сужение кровеносных сосудов, сгущение крови	Более раннее свертывание крови при ранении	Рост нагрузки на сердце, образование тромбов

Психологический стресс, в свою очередь, можно разделить на информационный и эмоциональный [1, с. 3].

Если человек не справляется с задачей, не успевает принимать верные решения в требуемом темпе при высокой степени ответственности, т.е. когда возникает информационная перегрузка, может развиваться информационный стресс. Для этого вида стресса характерно снижение объема и концентрации внимания, усиление отвлекаемости, невозможности сосредоточиться, ухудшение памяти; мышление становится спутанным, теряется способность оценивать существующие условия или прогнозировать последствия. Стрессовые состояния существенно влияют на деятельность человека. Люди с разными особенностями нервной системы по-разному реагируют на одинаковые психические нагрузки. У одних наблюдается усиление активности, мобилизация сил, повышение эффективности деятельности. У других людей стресс может вызвать дезорганизацию деятельности, резкое падение её эффективности, пассивность и общее торможение.

Причинами возникновения стресса у детей в условиях школьного обучения могут служить:

1. Переход от дошкольного детства к школьному обучению (трудности адаптации ребенка во многом зависят от того, насколько домашняя обстановка отличается от школьной, насколько ребенок достиг функциональной готовности к учебе, как быстро он усваивает материал)

2. Технический прогресс и уровень развития общества определяют границы сложности программы. Избыток содержания ведет к трудностям усвоения учебного материала, а в итоге – к перегрузкам детей, являющимся главной причиной ухудшения здоровья школьников. Причиной перегрузок во многом является острая нехватка времени, которая связана во многом с неэффективными методами учебной работы школьников, когда успешность обучения связывается не с качественными, а с количественными показателями усвоения знаний.

3. Задержка развития, нарушения двигательных функций, воспитание ребенка в неблагоприятной социально-культурной среде, - все это ухудшает положение ребенка в школе, вызывает приклеивание ему ярлыка «больного».

4. Наличие в школе фактора «Соревновательности», следствием которой является ориентация учащихся на высокие показатели. Отстающих, как правило, осуждают. У таких детей легко развивается самопораженческая реакция и негативное представление о собственной личности, формируется заниженная самооценка: они смиряются с ролью неудачников, неуспевающих, что препятствует их дальнейшему развитию и увеличивает риск возникновения психосоматических расстройств.

5. Отсутствие дружеских отношений, неприятие детским коллективом, проявляющееся в оскорблениях, издевательствах, угрозах, - все это приводит к возникновению личностных конфликтов, доходящих до прямых столкновений между отдельными детьми или их группами с различными негативными последствиями.

6. Педагоги. Авторитарный учитель, считающий знание своего предмета самой главной целью обучения детей, как и педагоги с синдромом эмоционального выгорания представляют серьезную опасность для психологического здоровья школьников.

Семья – это та основа, где родительская любовь и правильное воспитание становятся для подрастающего человека опорой на всю жизнь. В трудные минуты она даст ему силу, поможет выстоять в столкновении с бедой или обидой. Малыши, растущие в любящей семье и узнающие от отца и матери, «что хорошо, а что плохо», начинают в подростковом возрасте вырабатывать самостоятельные оценки, ощущать себя человеком, личностью, требующей уважения.

Детям на пути к знаниям мешает скука и страх, особенно в 1 классе, поэтому положительный результат имеют игровые моменты: считать, писать, решать задачи наперегонки с ребёнком. Нельзя делать уроки за школьника, но помогать и поддерживать при необходимости нужно. С самого начала не должно быть занятий «из-под палки». Пусть ребёнок сам решает, в каком порядке выполнять уроки и находить стимул заканчивать их вовремя, чтобы ещё успеть поиграть или почитать любимую книгу. Талант родителей – в умении показать детям достоинства и преимущества хорошего образования. После 10 лет ребёнок, как правило, приспосабливается к требованиям школы. У него появляются более устойчивые потребности в дружбе или обычно неосознаваемое желание соответствовать группе, в которую попал, играть в ней какую-нибудь роль. Глубоко ошибаются родители, считая, что их сын – хороший мальчик, а во всём виноваты его плохие дружки. Подростку по каким-то причинам комфортно, удобно в этой группе и если кто-то принесёт алкоголь или наркотики, его перепробуют все. Вот почему к 10 годам ребёнку нужно обеспечить широкий выбор возможностей занятий, чем-либо интересным и полезным. Это биологически необходимо, чтобы его не использовали для своих целей другие. Но главное для родителей – это не прекращать постоянного общения с почти уже взрослыми детьми. Если подросток замкнётся, это может быть навсегда.

Человек, адаптационный ресурс которого недостаточен, и организм уже не может успешно противостоять стрессу, становится пассивным. У него возникает чувство подавленности, беспомощности, безнадёжности. Активная защита от стресса: сменить сферу деятельности и найти что-либо более подходящее для душевной гармонии, способствующее улучшению состояния здоровья (музыка, спорт, коллекционирование и т.д.).

Наиболее же действенной считается активная релаксация (расслабление), с её помощью повышается природная адаптация человеческого организма, как психическая, так и физическая.

Также в этом нелёгком, но весьма полезном деле борьбы со стрессом за своё хорошее самочувствие, будут полезны следующие несколько советов:

- Старайтесь чаще говорить о своих проблемах с близкими, не держите всё в себе, выплесните из души весь этот негатив и наполните образовавшееся пространство чем-нибудь приятным и полезным. Многие психологи считают, что общение с родными, их поддержка весьма благотворно влияют на состояние Вашей нервной системы.

- Попробуйте не менять привычный, устоявшийся ритм жизни. Возможно, это будет нелегко сделать, подавленность и апатия не дают выполнять привычные ежедневные обязанности, хочется просто лежать и не вставать. Монотонность и обыденность привычных дел способны благотворно повлиять на настроение.

- Будет весьма полезно начинать день с физических упражнений, по словам психологов, это также значительно улучшает настроение и положительно влияет на психическое состояние. Отличным вариантом будут занятия йогой, они помогают концентрировать мысли и расслабляют тело.

- Постарайтесь больше отдыхать. Если же Вас мучает бессонница, то просто полежите некоторое время с закрытыми глазами в тёмной комнате, вспомните что-нибудь приятное.

- Следует отказаться от алкоголя и кофе, или, в крайнем случае, значительно уменьшите их потребление. Снятие стресса несовместимо с кофе и алкоголем, это та «гремучая смесь», которая порождает сильное эмоциональное напряжение и бессонницу.

- Следите за рационом питания. Стоит сделать упор на свежую, богатую витаминами пищу. Старайтесь не пропускать приёмы пищи.

- Чаще посещайте общественные места. Посещение театра, кино, танцев, ужин в ресторане или кафе может существенно помочь в борьбе со стрессом.

Помните, любую болезнь легче предупредить, чем потом её лечить, и стресс не исключение. Мы не можем жить как запрограммированные машины. Бывают моменты, когда не нервничать просто невозможно. В такие минуты стоит остановиться и не драматизировать события, чтобы сохранить нервы в порядке.

Если вы запутались и никак не можете найти решение давно мучающей вас проблемы, то сядьте перед зеркалом и начните проговаривать ситуацию вслух. Сначала вам подобное занятие покажется странным, но потом привыкните и, скорее всего, «договоритесь» до верного решения. Психологи советуют разговаривать с животными, или хотя бы со стенами, лишь бы шел диалог или монолог. Подобные разговоры положительно влияют на эмоции людей. Если во время диалога задавать вопросы и искать ответ, то разговор будет вдвойне продуктивен.

Если вы на кого-то сильно разозлились, то возьмите листок бумаги и напишите на нем все, что вы думаете об этом человеке, не стесняясь в выражениях. Затем листок сомните и зашвырните куда-нибудь, или сожгите. Сразу почувствуете прилив энергии, а заодно поймете, что тот тип и подметки вашей не стоит.

Если вам просто нужно разрядиться, то примите теплый душ, поплачьте под струей воды, спойте любимую песню, покричите, что захочется.

Но главное – постарайтесь оценить свое поведение в той или иной ситуации. Если вы признаете собственную ошибку, то извинитесь перед тем, кого обидели и будьте проще и добрее к окружающим. Очень важно ко всем и ко всему относиться более дружелюбно и добрее. Это целая теория (которая может подтверждаться на практике), что чем больше положительных эмоций мы излучаем, тем больше положительного в нашей жизни.

Если рассматривать стресс с научной точки зрения, то это ответ организма на какой-либо внешний раздражитель, а основную роль в формировании и протекании этой реакции играет гипоталамус. Для любого человека важно понимать, что является причинами возникновения стрессов. Они непонятны для многих людей, ведь часто сталкиваясь с этой проблемой, мы не можем определить границы стресса. Именно это непонимание лежит в основе бесполезной борьбы со стрессом.

В последние десятилетия значительно выросло число антропогенных факторов среды, обладающих высоким стрессогенным эффектом (химическое загрязнение, радиация, воздействия компьютеров при систематической работе с ними). К стрессовым факторам среды следует отнести и негативные изменения в современном обществе: повышение

плотности населения, изменения соотношения городского и сельского населения, рост безработицы, преступность.

В заключение следует сказать, что жить без стресса невозможно, поэтому необходимо решить проблему «Как жить в условиях стресса?». В этой ситуации человеку необходимы хорошие адаптационные способности, которые помогут пережить самые тяжелые жизненные испытания.

Существуют всевозможные методы борьбы со стрессом. Основоположник учения о стрессе Ганс Селье писал: «Не следует бояться стресса. Его не бывает только у мертвых. Стрессом надо управлять. Управляемый стресс несет в себе аромат и вкус жизни!». Стресс по своей сути является необходимым для человека и не несет в себе разрушающих последствий, если пользоваться методами по его управлению.

Таким образом, можно сделать вывод, что поставленная цель данного проекта была достигнута и, управлять стрессом можно и нужно.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Абабков В.А., Пере М. Адаптация к стрессу: основы теории, диагностики, терапии. – СПб.: Речь, 2004. – 166 с.
2. Крутецкий В.А., Лукин Н.С. Психология подростка. – М.: Просвещение, 1965. – 314 с.
3. Ганс Селье. Стресс жизни. – М.: Прогресс, 1987. – 170 с.

МАЗМҰНЫ

ФИЛОЛОГИЯ	
А. YERIKKYZY	
THE ART OF TRANSLATION IN CULTURE	4
Г. ЕСЕНГЕЛДІ	
TÜRK VE KAZAK EDEBİYATINDAKİ FANTEZİ HİKAYELER ÜZERİNE KARŞILAŞTIRMALI BİR İNCELEME	10
Ж. САДУАХАС	
ВЛИЯНИЕ ИНТЕРНЕТ СЛЕНГА НА РЕЧЕВУЮ КУЛЬТУРУ ПОДРОСТКОВ	17
Б. ИСАТАЙ	
СЛЕНГТІҢ ҚОЛДАНЫС АЯСЫНЫҢ КЕҢЕЮІ ЖӘНЕ ОНЫҢ ТІЛГЕ ӘСЕРІ	24
БАСТАПҚЫ ӘСКЕРИ ДАЙЫНДЫҚ	
А. ШЕКЕРБЕК	
ҚАЗАҚ ПАТРИОТИЗМІ ЖӘНЕ ЖАСТАРДЫ ПАТРИОТИЗМГЕ ТӘРБИЕЛЕУ	29
ЭКОНОМИКА, МЕНЕДЖМЕНТ ЖӘНЕ МЕМЛЕКЕТТІК БАСҚАРУ	
А. ӘБДІРАХМАН	
БИРЮЗА ТҮСТІ БАСҚАРУ ЖҮЙЕСІ	33
М. ЕСІРКЕПОВА	
ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ ШАҒЫН ЖӘНЕ ОРТА КӘСІПКЕРЛІК СУБЪЕКТІЛЕРІНЕ САЛЫҚ САЛУ МӘСЕЛЕЛЕРІ	40
И. ДЖУНАЙДУЛЛАЕВ	
ПРОКРАСТИНАЦИЯ ЖӘНЕ УАҚЫТ ҰЙЫМДАСТЫРУ ТЕХНОЛОГИЯСЫ	45
М. БЕРДИБЕКҰЛЫ	
САЯСИ КӨШБАСШЫЛЫҚ	50
ЖУРНАЛИСТИКА	
А. БАҚТЫБАЙҚЫЗЫ	
ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ДАТА ЖУРНАЛИСТИКАНЫҢ ДАМУЫ	55
АҚПАРАТТЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАР	
Қ. ҚОЙШЫҒАРА	
СТУДЕНТТЕРГЕ АРНАЛҒАН ӘЛЕУМЕТТІК ЖЕЛІНІҢ ҒЫЛЫМ ЖӘНЕ БІЛІМ БАҒЫТЫНДА ҚОЛДАНЫЛУЫ	61
БИОЛОГИЯ	
З. БЕРІКҚЫЗЫ	
ИТМҰРЫН ШАРАБЫН ДАЙЫНДАУДЫҢ ТЕХНОЛОГИЯЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІГІ	66
МАТЕМАТИКА	
Б. АБДИРОВА	
З. БУРХАНОВА	
ДАНКЛ ОПЕРАТОРЫ ЖӘНЕ ОНЫҢ ДИФФЕРЕНЦИАЛДЫҚ ТЕҢДЕУЛЕР ТЕОРИЯСЫНДАҒЫ ҚОЛДАНЫСТАРЫ	72
ПЕДАГОГИКА-ПСИХОЛОГИЯ	
А. СЕЙЛХАН	
«ГАЗДАРДЫҢ КИНЕТИКАЛЫҚ ТЕОРИЯСЫ ЖӘНЕ ТЕРМОДИНАМИКА НЕГІЗДЕРІ» ПӘНІНЕН ЭЛЕКТРОНДЫҚ ОҚУЛЫҚТЫ ӘЗІРЛЕУ ӘДІСТЕМЕСІ	78

М. ЕРАЛИЕВА	
«МУЗЫКА» ПӘНІ АРҚЫЛЫ ОҚУШЫЛАРҒА БЕРІЛЕТІН БІЛІМ ДЕҢГЕЙІН САРАЛАУ МҮМКІНДІКТЕРІ	83
А. ҚАЙЛАРБЕК	
«ТҰЗДАР ГИДРОЛИЗІ» ТАҚЫРЫБЫНДА LESSON STUDY ТЕХНОЛОГИЯСЫН ҚОЛДАНУ	88
Л. ҚҰДАЙБЕРГЕН	
THE EFFECTIVENESS OF USING THE FLIPPED CLASSROOM IN IMPROVING ACADEMIC SKILLS	94
А. ЖОЛБАРЫС	
ГОБЕЛЕН ШЕБЕРІ ҚҰРАС ТЫНЫБЕКОВТИҢ ШЫҒАРМАШЫЛЫҒЫН САБАҚТА ҚОЛДАНУ	101
А. МАМУТОВА	
ЖЕТКІНШЕКТЕРДІҢ АРАСЫНДАҒЫ СУИЦИДТИ АЛДЫН АЛУ МӘСЕЛЕСІ	106
А. ЗҰЛЫПХАР	
ОЙЫН ТЕХНОЛОГИЯСЫН ҚОЛДАНУ АРҚЫЛЫ 2-СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ САБАҚҚА ДЕГЕН ҚЫЗЫҒУШЫЛЫҒЫН АРТТЫРУ	111
ДІНТАНУ	
Б. АЙТБАЙ	
ДІНИ РАДИКАЛИЗМ БОЙЫНША РЕАБИЛИТАЦИЯЛЫҚ ЖҰМЫСТАРДЫҢ ТЕОЛОГИЯЛЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ	116
А. ӘКІМБАЙ	
ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ҚҰРАН ЖӘНЕ ТӘПСІР БОЙЫНША ӘДЕБИЕТТЕРГЕ ШОЛУ	121
ЭЛЕКТР ЭНЕРГЕТИКАСЫ ЖӘНЕ АВТОМАТТАНДЫРУ	
А. САРМАНОВ	
СУ ЭЛЕКТР СТАНЦИЯСЫНЫҢ ЭНЕРГЕТИКАЛЫҚ КӨРСЕТКІШТЕРІН ЕСЕПТІК ЗЕРТТЕУ	128
ТАРИХ	
Е. БАТЫРХАН	
СЫРДАРИЯ ОКРУГІНДЕГІ 1920-1930 ж.ж. АШАРШЫЛЫҚ ҚАСІРЕТІ: СЕБЕПТЕРІ МЕН ЗАРДАПТАРЫ	134
МЕДИЦИНА	
С. АХМЕДОВ	
БАЛАЛАРДАҒЫ СЫРТҚЫ ЛОКАЛИЗАЦИЯМЕН ОРНАЛАСҚАН ГЕАНГИОМАЛАРДЫ ЕМДЕУ	139
А. ХАМИТ	
ОМЫРТҚАНЫҢ БІРІНШІЛІК ІСІКТЕРІ ЖӘНЕ МЕТАСТАЗДЫҚ ЗАҚЫМДАНУ КЕЗІНДЕГІ ВЕРТЕБРОПЛАСТИКА	145
Ш. ҚҰРБАНБЕК	
Н. СҰЛТАНБЕК	
ПСИХОТРОПТЫ ЗАТТАРДЫҢ АҒЗАҒА ЖӘНЕ АУЫЗ ҚУЫСЫНА ӘСЕРІ	152
С. РАХИМЖАНОВ	
СТРЕСС В СОВРЕМЕННОМ ОБЩЕСТВЕ И ЕГО ВЛИЯНИЕ НА ОРГАНИЗМ ЧЕЛОВЕКА	157

ЖАС ҒАЛЫМ
*Студенттердің XXXI ғылыми-теориялық
конференциясының материалдары*

GENÇ BİLİM ADAMI
Öğrencilerin XXXI bilimsel-teorik konferans bildirileri

МОЛОДОЙ УЧЕНЫЙ
Сборник XXXI научно-теоретической конференции студентов

YOUNG RESEACHER
Proceedings of XXXI scientific-theoretical conference of students

Аға редактор: Әбілдаева Г.
Редактор-менеджер: Ахметова Ж.
Көркемдеуші редактор: Әбдіханова Ж.

Басуға 20.04.2023 ж. қол қойылды. Пішімі 57х82. Шартты баспа табағы 9,8.
Таралымы 100. Тапсырыс 827.

Жинақ Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университетінің
«Тұран» баспаханасында көбейтілді.

Баспахана мекен-жайы:
161200, Қазақстан Республикасы, Түркістан облысы, Түркістан қаласы,
ХҚТУ қалашығы, Б. Саттархан даңғылы, №29, 2-ші ғимарат(8-725-33) 6-37-21 (1080), (1083)
E-mail: turanbaspasi@ayu.edu.kz